ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№3 (152)/ 2025

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2025
Astana, 2025

Бас редакторы: Сактаганова И.С.
з.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж.,** *PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А.,** *PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Техникалық хатшы **Искакова Ж.Т.,** *PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан*

Редакция алқасы

Кевин Майкл Бивер	PhD докторы, Джудит Рич Харрис криминология профессоры, криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида Штаты, Америка Құрама Штаттары
Томас Хоффман	заң докторы, профессор, Таллин техникалық университеті, Таллин, Эстония
Марко Грегги	заң докторы, профессор, Феррара университеті, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	РҒА мемлекет және құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей Федерациясы
Николас Хайоз	профессор, Фрибург университет, Фрибург, Швейцария
Эдвард Юхневич	заң докторы, профессор, Гданьск университеті, Гданьск, Польша
Ван Хунвый	философия докторы (PhD), әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті Құқық мектебінің деканы, Харбин Политехникалық Университеті, Харбин, Қытай
Юджель Огурлу	Заң докторы, профессор, ректор, Стамбұл сауда университеті, Стамбұл, Түркия Республикасы
Телеуев Г.Б.	PhD философия докторы, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті
Онланбекова Г.М.	Алматы қаласы мамандандырылған экономикалық сотының судьясы, Алматы, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	заң ғылымдарының докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Нукушева А.А.	заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Нургалиев Б.М.	заң ғылымдарының докторы, Bolashaq Academy қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан
Акимжанов Т.К.	заң ғылымдарының докторы, профессор, Тұран университетінің құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Алматы, Қазақстан
Жәнібеков А.Қ.	философия докторы (PhD), профессор, ректор аппаратының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г.	философия докторы (PhD), доцент, Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Балгимбекова Г. У.	заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), заң факультетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі: 31-294). **E-mail:** vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам
Мерзімділігі: жылына 4 рет
Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.
19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7 (7172) 709 500, (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.
Candidate of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief	**Muratova A.Zh.,** *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
Responsible Editor	**Kassymzhanova A.A.,** *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
Technical Secretary	**Iskakova Zh.T.,** *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

Kevin Michael Beaver	PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State, United States of America
Thomas Hoffmann	Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
Marco Greggi	Doctor of Law, Professor, University of Ferrara, Ferrara, Italy
Lisitsa V.N.	leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow, Russian Federation
Nicolas Hayoz	Professor at the University of Fribourg, Fribourg, Switzerland
Edward Juchniewicz	Doctor of Law, Professor, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland
Wang Hong-wei	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the School of Law, Faculty of Social and Human Sciences, Harbin Institute of Technology, Harbin, China
Yücel Oğurlu	Doctor of Law, Professor, Rector, Istanbul Commerce University, Istanbul, Republic of Türkiye
Teleyuev G.	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Law and Economics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.
Onlanbekova G.M.	Judge of the specialized Economic Court of Almaty, Almaty, Kazakhstan
Nurgaliyeva Ye.N.	Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nukusheva A.A.	Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil and Labor Law, E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan
Nurgaliyev B.M.	Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
Akimzhanov T.K.	Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
Zhanibekov A.K.	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Head of the Rector's Office, M.Auezov South Kazakhstan research University, Shymkent, Kazakhstan
Galiakbarova G.G.	Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Secretary of the Board – Academic Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Balgimbekova G.	Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Director of the "Legal Studies and State Studies" Research Institute of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial adress: 2, Satpayev str.
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7 (7172) 709 500, (in. 31-410), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series
Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»
Periodicity: 4 times a year
Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan
Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from19.02.2021
Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7 (7172) 709 500 (in.31-294)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор: Сактаганова И.С.
к.ю.н, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора **Муратова А.Ж.,** *PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Ответственный секретарь **Касымжанова А. А.,** *PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Технический секретарь **Искакова Ж.Т.,** *PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

Редакционная коллегия:

Кевин Майкл Бивер	Доктор философии (PhD), профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия, штат Флорида, Соединённые Штаты Америки
Томас Хоффман	доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
Марко Грегги	доктор права, профессор, Университет Феррары, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, Москва, Российская Федерация
Николас Хайоз	Профессор, Фрибургский университет, Фрибур, Швейцария
Эдвард Юхневич	доктор права, профессор, Гданьский университет, Гданьск, Польша
Ван Хунвый	доктор философии (PhD), декан школы права факультета социальных и гуманитарных наук, Харбинский Политехнический Университет, Харбин, Китай
Юджель Огурлу	доктор права, профессор, ректор, Стамбульский торговый университет, Стамбул, Турецкая Республика
Телеуев Г.Б.	доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Онланбекова Г.М.	судья специализированного экономического суда г. Алматы, Алматы, Казахстан
Нургалиева Е.Н.	доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нукушева А.А.	кандидат юридических наук, профессор кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Нургалиев Б.М.	доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
Акимжанов Т.К.	доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
Жанибеков А.К.	доктор философии (PhD), профессор, руководитель аппарата ректора, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Галиакбарова Г.Г.	доктор философии (PhD), доцент, Секретарь Правления – Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Балгимбекова Г.У.	кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), директор НИИ «Правовых исследований и государствоведения» юридического факультета, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 218
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Тел.: +7 (7172) 709 500, (вн. 31-294), **E-mail:** vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право
Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Периодичность: 4 раза в год
Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
тел.: +7 (7172) 709 500 (вн.: 31-294)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО

BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY LAW SERIES

№3 (152)/2025

МАЗМҰНЫ

Мемлекет және құқық теориясы

Балабиев Қ.Р., Турсынкулова Д.А., Курманова А.К.
Қазақтардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы билер соты институтының рөлі 11

Абдрасулов Е.Б., Ахмет Б.
Қазақстан мен Германиядағы билік тармақтарының бөлінуі және сот билігінің тәуелсіздігі: салыстырмалы құқықтық талдау…… 23

Әкімшілік құқық

Сериев Б.А., Толеген М.А., Таубаев Б.Р.
Лудоманияның алдын алу: мемлекеттік саясат пен құқықтық реттеудің өзекті мәселелері…… 46

Бокаев Б.Н., Наурызбек М.Д., Наурызбек Қ.Д.
Цифрлық көшпенділер қозғалысын реттеудің құқықтық негіздері: халықаралық тәжірибе және қазақстандық шындық…… 63

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс

Ильясова С.М., Алдабергенова Н.А., Джумабаева К.А
Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілік мәселелері туралы…… 85

Байкенжина Ш.Т., Ильясова Г. А.
Корпоративтік дауларды шешудің халықаралық тәжірибесін салыстырмалы-құқықтық талдау: институционалдық тәсілдер және Қазақстан заңнамасына бейімделу мүмкіндіктері…… 105

Даурембеков Е.К., Дрокин Ю.Н., Тлеухан Р.К.
Сотқа дейінгі өндірісіндегі дауды (жанжалды) реттеу саласында медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибесі…… 121

Экологиялық құқық

Оразалиев К.У., Нурекешов Т.К., Рахымбекова А.М.
Қазақстанның қазіргі даму жағдайында су заңнамасын реформалаудың өзектілігі…… 134

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы

Бекбутаева Ж., Сабыр А., Тлеулов Б.
Еңбек дауларын шешуде әлеуметтік әріптестік субъектісі ретінде кәсіподақтардың рөлі..... 145

Амирова Б.К., Жусупов А.Д., Меербеков Е.С.
Қазақстанның жинақтаушы зейнетақы жүйесінің инвестициялық саясаты: реформалаудың құқықтық аспектілері мен бағыттары..... 158

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология

Тұрысбек Р.Б., Хамидуллина Р.Е., Пошанов Н.Н.
Пенитенциарлық субмәдениеттің бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстылыққа әсерін криминологиялық бағалау..... 171

Сманова А.Б., Муратова А.Ж., Жумагулова Ш.Р.
Онлайн алаяқтықтағы дипфейк технологиялары мен әлеуметтік инженерия: нысандары, тетіктері және құқықтық мәселелері..... 188

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық

Бивер К.М.
Онлайн алаяқтық пен дипфейк технологияларының халықаралық және ішкі мемлекеттік құқықтық шеңберлері: қылмыстық заңнаманы салыстырмалы-құқықтық талдау..... 212

Ху Цзинию, Хуэ жуйхэ
Қытайдың төмен биіктіктегі экономикасын құқықтық реттеудің қиындықтары мен жүйелік реконструкциясы: нормативтік жүйе синергиясы тұрғысынан..... 229

Ли Хюэ, Вунь Лили, Айдарбаев С.
БРИКС елдеріндегі дедолларизация стратегиясы мен іске асырудың құқықтық аспектілері. 250

Лантеро Л., Финоккьетти К., Кулумжанова А.
Жоғары білім берудегі микробіліктіліктер мен өмір бойы оқу: Италия мен Қазақстанның нормативтік-құқықтық базасы..... 264

CONTENT

Theory of State and law

Balabiyev K.R., Tursynkulova D.A., Kurmanova A.K.
The Role of the Biy Court Institution in the Formation of the Legal Culture of the Kazakhs..... 11

Abdrassulov Ye.B., Akhmet B.
Separation of Powers and Judicial Independence in Kazakhstan and Germany: A Comparative Legal Analysis..... 23

Administrative law

Seriev B.A., Tolegen M.A., Taubayev B.R.
Ludomania prevention: current issues of state policy and legal regulation..... 46

Bokayev B.N., Nauryzbek M.D., Nauryzbek K.D.
Legal frameworks for regulating digital nomad mobility: international experience and kazakhstani realities..... 63

Civil law. Civil process

Ilyasova S.M., Aldabergenova N.A., Jumabaeva K.A.
On the issues of legal liability of customers and organizers of public procurement..... 85

Baikenzhina Sh.T., Ilyassova G.A.
Comparative legal analysis of international experience in corporate dispute resolution: institutional approaches and possibilities of adaptation to the legislation of Kazakhstan 105

Daurembekov Ye.K., Drokin Yu.N., Tleukhan R.K.
International experience in the application of mediation procedures in the field of dispute (conflict) resolution in pre-trial proceedings..... 121

Environmental Law

Orazaliev K.U., Nurekeshov T.K., Rakhymbekova A.M.
Relevance of reforming water legislation under current conditions of Kazakhstan's development 134

Labor Law and Social Security Law

Bekbutayeva Zh., Sabyr A., Tleulov B.
Trade unions' function in labor dispute resolution as a social partnership entity..... 145

Amirova B.K., Zhusipov A.D., Meyerbekov Ye.S.,
Investment Policy of Kazakhstan's Funded Pension System: Legal Aspects and Reform Directions 158

Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology

Turysbek R.B., Khamidullina R., Poshanov N.N.
Criminological assessment of the influence of penitentiary subculture on crime in correctional facilities..... 171

Smanova A.B., Muratova A.Zh., Zhumagulova Sh.R.
Deepfake technologies and social engineering in online fraud forms, mechanisms, and legal challenges..... 188

International law, International Private Law

Beaver K.M.
International and domestic legal frameworks on online fraud and deepfake technologies: a comparative criminal law analysis..... 212

Jian yu Hu, Rui xue Hou
Legislative Predicaments and System Reconstruction of China's Low-Altitude Economy From the Perspective of Normative System Synergy..... 229

Li Xue, Wen Li-li, Aidarbayev S.
Legal aspects of the strategy and implementation of de-dollarization in BRICS countries..... 250

Lantero L., Finocchietti Ch., Kulumzhanova A.
Micro-credentials and Lifelong Learning in Higher Education: Italian and Kazakh regulatory frameworks..... 264

СОДЕРЖАНИЕ

Теория государства и права

Балабиев Қ.Р., Турсынкулова Д.А., Курманова А.К.
Роль института суда биев в формировании правовой культуры казахов..... 11

Абдрасулов Е.Б., Ахмет Б.
Разделение властей и независимость судебной власти в Казахстане и Германии: сравнительно-правовой анализ..... 23

Административное право

Сериев Б.А., Толеген М.А., Таубаев Б.Р.
Профилактика лудомании: актуальные проблемы государственной политики и правового регулирования..... 46

Бокаев Б.Н., Наурызбек М.Д., Наурызбек Қ.Д.
Правовые основы регулирования мобильности цифровых кочевников: международный опыт и казахстанские реалии..... 63

Гражданское право. Гражданский процесс

Ильясова С.М., Алдабергенова Н.А., Джумабаева К.А.
О проблемах юридической ответственности заказчиков и организаторов государственных закупок..... 85

Байкенжина Ш.Т., Ильясова Г.А.
Сравнительно-правовой анализ международного опыта разрешения корпоративных споров: институциональные подходы и возможности адаптации в законодательство Казахстана..... 105

Даурембеков Е.К., Дрокин Ю.Н., Тлеухан Р.К.
Международный опыт применения медиативных процедур в сфере урегулирования споров (конфликта) в досудебном производстве..... 121

Экологическое право

Оразалиев К.У., Нурекешов Т.К., Рахымбекова А.М.
Актуальность реформирования водного законодательства в современных условиях развития Казахстана..... 134

Трудовое право, Право социального обеспечения

Бекбутаева Ж., Сабыр А., Тлеулов Б.
Роль профсоюзов в разрешении трудовых споров как субъекта социального партнерства... 145

Амирова Б.К., Жусупов А.Д., Меербеков Е.С.
Инвестиционная политика накопительной пенсионной системы Казахстана: правовые аспекты и направления реформирования..... 158

Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

Тұрысбек Р.Б., Хамидуллина Р.Е., Пошанов Н.Н.
Криминологическая оценка влияния пенитенциарной субкультуры на преступность в местах лишения свободы..... 171

Сманова А.Б., Муратова А.Ж., Жумагулова Ш.Р.
Технологии дипфейка и социальная инженерия в онлайн-мошенничестве: формы, механизмы и правовые вызовы..... 188

Международное право, международное частное право

Бивер К.М.
Международные и внутригосударственные правовые рамки онлайн-мошенничества и технологий дипфейк: сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства..... 212

Ху Цзинию, Хуэ жуйхэ
Законодательные вызовы и реконструкция нормативной системы низковысотной экономики Китая: перспективы синергии..... 229

Ли Хюэ, Вунь Лили, Айдарбаев С.
Правовые аспекты стратегии и реализации дедолларизации в странах БРИКС..... 250

Лантеро Л., Финоккьетти К., Кулумжанова А.
Микроквалификации и непрерывное обучение в высшем образовании: нормативно-правовая база Италии и Казахстана..... 264

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Мемлекет және құқық теориясы / Theory of State and law/ Теория государства и права

IRSTI 10.09.01 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-11-22
Scientific article

The Role of the Biy Court Institution in the Formation of the Legal Culture of the Kazakhs

K.R. Balabiyev*[1], D.A. Tursynkulova[2], A.K. Kurmanova[3]

[1]*Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan*
[2]*al-Farabi Kazakh national university, Almaty, Kazakhstan*
[3]*Aktobe Regional University after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan*

(e-mail: [1]balabi.kairat@mail.ru, [2]adilek03@mail.ru, [3]k.aigul_k@mail.ru)

Abstract: This paper explores the subject of the traditional institution of Kazakh customary law in the field of justice. The subjects of research are the nature and content of the biy court activities that have been designed to ensure fair and honest consideration and resolution of disputes in the Kazakh steppe. It is especially noted that the activity of the biy court is characterized by the determination of the priority of moral and ethical principles adhered to by the Kazakh society. The scope of activities of this institute determines the relevance of introducing its principles into the modern justice system. The heritage of the biy court is the most important source in the formation and development of the legal culture of the Kazakh society. The paper presents the circumstances of the influence of the biy court on the people of Kazakhstan, not only in matters of consideration and resolution of certain cases and disputes. This refers to the field of political reforms, management issues, on which the institution of biys had social influence based on the knowledge and erudition of the provisions of customary law, the ability to apply them in various situations, and oratorical skills. The paper notes the orientation of the biy court to the moral and ethical principles adhered to in the society. Activities, actions, and decisions taken must be carried out based on humanism, compliance with the committed act and responsibility for it, and punishment. Taking into account the mentality, socio-economic, and political development of the Kazakh society, the national cultural characteristics, as well as the historical experience in resolving various disputes, can be defined as a feature of the biy court that was lost by the modern judicial system.

Keywords: biy court, fairness, legal culture, judge, verbal skill, justice, reconciliation.

Received: 10.02.2025. Accepted: 24.09.2025. Available online: 30.09.2025

***corresponding author**

Introduction

Modern realities in the global community, the effort of our government to ensure compliance of the national legislation with international standards, determine the special significance of universally recognized moral and human values. The issues of implementation of the fundamental principles of fairness of justice and its accessibility concern not only legal norms, but also the level of legal culture of Kazakhstanis. At this stage of historical development, the institution of the biy court in the creation of statehood and the legal culture of our society gains ground.

The concept of legal culture includes the complex of knowledge and values accumulated by people in relation to law and rights in particularly this refers to the degree of legal awareness of people in the provisions of national legislation and its practical implementation, the organization of law and order. The level of legal culture serves as a measure of the legal progressiveness of citizens.

In Kazakh society, the court of biys was the basis of the social, legal, and political life of Kazakh society. It was the main institution of procedural law in the Kazakh customary law system. Research in this area was carried out not only by Kazakhstani but also by Russian scientists, such as A. Levshin, G. Potanin, I. Kraft, and P. Rumyantsev [1].

Methodology

The use of general scientific research methods in scientific work is justified due to the fact that the logical method that is based on the concept of correct thinking; special - legal, which allows to consider the object of research from the legal point of view, and formally - legal, which determines the creation of the object concept, together help to establish the content of this legal category. The article uses the historical method as the main method of scientific research, which allows for determining the features of the institution under research in the dynamics of its formation and improvement. Based on this, appropriate conclusions can be drawn with respect to the present times. In particular, the institution of the biy court over time was able to influence all spheres of the life of Kazakh society. Therefore, the modern system of justice, based on the historical experience of the mechanism of administration of justice, can become a perfect concept for the formation of the national legal culture. Appeal to the scientific works of Ch. Valikhanov, S. Zimanov, T. Kulteev, and M. Narikbaev provide an opportunity to explore the essence of the institution of customary law in the dynamics of opinions.

Discussion

The implementation of judicial functions was far from the only function of the biys - they were engaged in the interpretation, dissemination, and storage of the provisions of the customary law of the Kazakhs. The fundamental principles in the activity of the court of biys were justice, publicity, and accessibility of the court, assistance in reconciliation of the parties, restoration of property rights, or compensation for damage. Thus, the court of biys was characterized by the establishment of moral and ethical principles adhered to by society.

The institution of judge disqualification does not apply to the biy court, since the essence of this institution does not correspond to the position of the biy. The biys were experts in the

provisions of customary law, individuals of high moral qualities, and they had well-developed oratorial skills. This title was non-appointed, non-elected non-heritable. Individuals nominated as candidates for the biys position were individuals respected and honored by the people [2].

The elected individuals were very highly intelligent, wise, recognized by the people and authorities, the main requirements for them were openness, truthfulness, sociability, knowledge and ability to use various techniques of the Kazakh language in communication, literacy in relation to the traditions and customs of the Kazakh people, as well as in the characteristics of generic features and everyday life of the Kazakhs. The only oratory talent was not a guarantee for being elected to the biy position. Strict adherence to the principle of justice could turn an ordinary person into a biy.

This statement is confirmed by the opinion of Ch. Valikhanov, who identified the knowledge in the field of jurisprudence together with oratorical skills as the main requirements for biys. First of all, it was required to proceed with people's assessment of the abilities of Kazakhs who have been nominated for the biy position, in terms of knowledge of judicial customs, and oratory skills. And this assessment has been carried out regularly, having the title of biy did not mean a constant appeal to the nation. A fair resolution of the dispute could lead to the biy's fame, a kind of permission to practice as a judge and a lawyer. This title was dependent on the choice of the Kazakh society, which was approved by the ruling authorities; the disciplinary liability was not considered for them because they were respected by people [3].

The biy court institution was also influential in carrying out political reforms, where the initiatives could come from the biys. The close connection with the people expressed the support of the people's interests by the biys [4]. The biys ensured the interaction of the ruling authorities with the people; therefore, according to S. Zimanov, the function of the khan's power in peacetime consisted in governing the people and considering and resolving various disputes [5].

The Kazakhs, as nomads, were distinguished by their freedom-loving and strong temper. Khan's power was not absolute, so we can state some exercises of democracy in society. Where biys acted as bearers of the traditional spiritual national culture, as its defenders, which manifested the political and social characteristics of the institution under the research. These were people who expressed the independence of the Kazakh people in matters of regulating foreign policy security based on the mobilization of people, decisions, and ideas [6].

According to the scientific works of S. Zimanov, being an unwritten law, the customary law of the Kazakhs establishes the fundamental provisions of the substantive and procedural law of the relevant time. They are supported by basic normative guidelines, and the language of their expression is precise, concise, and expressive. These fundamental principles serve as the foundation for resolution and application in specific life situations[7]. Based on consideration and interpretation, the biy court could derive provisions related to certain factual circumstances of the situation that could be treated as the result of consideration and could be used in resolving disputes and other issues.

There are many such examples, when the fundamental principles acted as starting points for the formation of the regulatory provisions applicable to a particular situation, described by the practice of the biy court of that time. For example, a case described by various sources, in which B. Almenuly acted as a biy [8]. The resolution of the dispute has a certain regulation-forming character of the biy's functions, when the applicable provision is determined by the biy himself based on fundamental principles: justice, morality, humanity. In the process of considering

the dispute, the biy determined the need to introduce human values into the provisions of customary law, when, in the interest of the injured party, he determined the payment of kun by the defendant, whose negligence led to the death of a person [9].

The biy court was replenished with candidates from the people who had knowledge in the field of customary law, had oratorical skills and authority among the people. The mentality of the people manifested itself in the formation of dynasties of biys, although in fact the title of biy was not hereditary [10].

The very position of the Biy had not only judicial, law-forming, but also authoritative characteristics. The influence of the biys was confirmed by their coalescence into the Council of Biys and their management over the entire zhuzes and individual military-protest associations. Knowledge and erudition of customary law, as well as the ability to apply it for considering, interpreting, and resolving disputes and situations, were the main properties of the biy court, which allowed it to have great opportunities and rights in regulating various social relations [11]. Since the provisions of customary law were the main sources of law of that time, the biys had the knowledge and skills in establishing various methods and techniques not only in resolving the case, but also in executing their own decisions on it. This knowledge included a vast body of customary law. These provisions tended to change in accordance with changing social relations; in fact, they corresponded to their historical period.

The provisions established by the biy courts were regulations - principles, regulation-provisions, and were used as sources of customary law of the Kazakhs. These fundamental principles were built on the principles of justice, morality and ethics; they were precise and concise. Biy on the basis of his practical and social life, knowledge, and skills in real life, while considering the probabilities and possible consequences of applying the provisions of customary and case law of the Kazakhs, deduced the true interpretation of its provisions [12]. And the very concept of true interpretation is the main sign of the validity and obligatory implementation of the decision of the biy court. The fact that the regulatory provisions acted as an expression of the reality of Kazakh society was natural for that time [13].

The main and core components of the biy court, based on which it was recognized as a court of high morality, were the fairness of its decisions, determined by the content of the dispute itself; publicity of the biy court; cleanliness and professional abilities of the judge in substantiating and establishing the decision; the orientation of the judiciary to resolve the conflict and ensure compensation to the injured party, whose interests were violated, for the harm caused by the other party. Thus, spirituality and morality have always been determined as the main quality of the biy court; when considering a specific situation, the priority was given to the moral foundations determined by society was established [14].

The authority of the biy court was recognized by the Kazakh people, based on which this institution could perform the function of administering justice [15]. Therefore, the court of biys, in its essence, was national. This was confirmed by the presence of such a function as the implementation of the legal functions of the government. This refers to the introduction of legal reforms, legislative opportunities, knowledge of legal provisions and human rights function, interpretation of the provisions of customary law, as well as the implementation of the function of advisers to the ruling elite. While the priority of the principle of justice remained unchanged.

The introduction into society of such a concept as justice is the requirement for the correct implementation of law enforcement activities. According to S. Zimanov the justice and truth

are essential concepts in various legal relations between people and other persons [16]; these concepts become false and formal at the level of managerial and administrative legal relations.

The biy court officially recognizes the above institutions as the fundamental principles required to implement the administration of justice and the resolution of cases [17]. The principle of justice established as the basic legal provision and regulation becomes fundamental in the field of law enforcement, influencing the process of implementing the law in the mechanism of the overall customary law [18]. The following saying, "Ak pen karany shyndyk ayyrar", which means, "only the truth can separate white and black", could be used as an example of the above.

This shows the orientation of the biy court to the moral and ethical principles adhered to in society. Activities, actions and decisions taken must be carried out based on humanism, compliance with the committed act and responsibility for it, and punishment. No matter how the parties were hurt by the committed act, the main factor is the end of the conflict and bringing the current situation into a peaceful direction, "daudyn tubi bitu" (reconciliation is the end of the dispute) [19].

This was facilitated by the fact that the biys had oratorical skills that helped to convince of the truth of their words and ensure the validity of their decision. This ability was also essential in establishing and implementing the principle of adversarial system, when, having a weaker evidence base, the party is more convincing during the dispute, based on eloquence, the ability to apply facts and precedents, and to convince the trial of the truth of its positions. By the way, a similar property exists in the modern trial jury.

At present, the biy court is perceived not only as an institution for the administration of justice, but also as a mechanism that contributed to the improvement of the basic provisions of customary law. The norms and regulations adopted by the Kazakh people had a more perceptible character and were accepted as recommendations and instructions.

The principle of justice became the most significant principle in the biy court. And this was open and dispassionate. The institution under research is based on ethical principles, norms of politics and diplomacy, focusing on the moral components of the acts in question. It combines both the highest legislative functions based on exclusive authorities and judicial ones. At the same time, the biy court carried out the function of regulation of the foreign and domestic policy in Kazakh society; however, it cannot be considered as a universal institution of governance, just like it is impossible to predict issues and situations that affect the interests of people and are objects of the legal practice of the biy court.

The court did not have specific guidelines for the specialization of consideration and resolution of cases and disputes, which means that there was no clear distinction between the criminal process and civil, criminal, and civil law provisions. Therefore, the jurisdiction of the court of biys, which was open and accessible, included issues that arise in everyday life, in different formats, from various situations [20]. The biys established that the preservation of honor, conscience and dignity in any conditions is the main principle that serves as the foundation for the well-being of the Kazakh people.

Biys ensured publicity and openness of their trials, so anyone could be present at the resolution of a dispute or case.

The adversarial principle, which is also recognized by the civil procedural legislation of the Republic of Kazakhstan as a principle of justice, was applied to each case by each party for protection. The defense party had the opportunity to be involved by the parties their biy or biys,

who acted as representatives of the party [21]. It is interesting that such representation was necessarily supported by kinship, tribal relations and was not applied to non-kinship persons.

The institute of oath taking or "ant beru" was especially widespread, that is, the accusation or defense of a party was performed peculiarly [22], when the evidence base in the case was insufficiently complete and explicit [23]. If, in this case, there were suspicions of the guilt of the party, people of the same kind were involved in the case, who, under oath, could support the prosecution or the defense. The use of this institution was justified by the need for a fair resolution of the case under consideration, in accordance with the traditions established in society.

Such an action at the trial could not mean shifting responsibility for the resolution made by the court to another person due to the fact that more powerful and influential force was able to convict the biy himself of injustice and wrongness if he deviated from the provisions of customs during the case consideration. This is the opinion of the people, since each case or dispute had a public character that was based on the principle of justice [23].

Therefore, at the judicial resolution of a case or dispute, the court of biys was a process of applying knowledge in the field of customary law, skills in resolving a particular category of case and oratory, as well as protecting the provisions of established traditions, principles of justice and legality [24].

Thus, the court of biys received in itself all the power of feelings, legal consciousness, concepts, and attitudes of the Kazakh people in the regulation of social legal relations. Therefore, it is a progressive and democratic institution of its time, based on the mentality, socio-economic and political development of the Kazakh society, the cultural characteristics of the nation, as well as the historical experience in resolving various disputes. This is the peculiarity of the court of biys, which was lost by the modern judicial system, since it was closer to the people. According to Ch. Valikhanov, only a law that is understandable and clear to people, which is based on national values, will be perfect, in contrast to one imposed by the ruling masses.

Results

The biy court institute acts as a timely and necessary mechanism for its time, and acts as a regulator of political, legal, spiritual, as well as socio-economic legal relations. In the historical development of the Kazakh state, with the beginning of joining the Russian Empire, the biy court began to perform a protective function, when legal elements were imposed on the people that were not relevant to the nature and content of the legal system that existed earlier. The court of biys acted as the most significant body of judicial power, to which the people applied for justice.

Considering the main characteristics of the biy court, it is difficult to use the historical experience of the Kazakh state on modern society, but historical traditions carry out the experience of the practical use of the legal regulation mechanism, the elements of which can be applied in modern Kazakhstan. In particular, this applies to the institutions of reconciliation, which have a pre-trial, judicial nature and are used in the process of executing the decision of the judiciary, as well as in relation to the magistrates and arbitration courts.

But the most valuable and important factor that we can learn from the historical heritage of the biy court institution is the introduction of fundamental moral principles that were used in its main functions into the activities of the modern judicial system. This also applies to the

formation of the judiciary, the moral character of the judge. In addition, the Kazakh people recognized the biy court as a body of reconciliation and unification of people [25].

Making the comparative analysis of the activities of biy court and the existing judicial system of the government, it is possible to define the unity in administration of the justice, but in addition to the consideration and resolution of disputes and cases, the biy court performed the functions of management and regulation over the system of court decisions execution. The court of biys served as an adviser for people in matters of ideological, moral nature, interaction and development of the Kazakh people [26].

The formation and development of legal culture is the result of the historical heritage of the biy court [27, 28]. This refers to the system of provisions of customary law, practical experience in resolving everyday social and political issues and disputes, and consideration of the managerial aspects of the development of the Kazakh people.

Conclusion

Thus, the biy court acted as a link between the Kazakh society and its rulers, promoting reconciliation in various social aspects of life. The formation and development of the institution of mediation in Kazakhstan is becoming a historically prepared event, since the activities of the biy court were focused on reconciliation and restoration of violated rights. The reconciliation was the pro-active stand of the court in resolving a dispute or case.

The ongoing events in society, changes in the public consciousness require the introduction of new methods and techniques in various areas of the state. The historical experience determines the fundamental principles that are relevant at the present time, such as the rule of law, the establishment of the judiciary as a guarantor of social equality and well-being in society, the expression of an active citizenship and etc.

It is the judiciary that determines and contributes to the formation of public opinion regarding the position of state power in the country, and its devotion to the interests of the population. The judge is in constant interaction with society, with people; therefore, his honesty, professionalism, moral and ethical attitudes affect the attitude of people to the authorities. The strengthening of the prestige of the institution of a judge, corresponding to the provisions that were set long before Kazakhstan gained its independence in 1991 and which come from the historically established principles of the activity of the biy court, is now gaining ground.

The contribution of the authors in writing this article is equivalent. All authors participated in the discussion of the final version of the manuscript and approved it for publication. **K.R. Balabiyev** conducted the conceptual development of the study, supervised the research design, and performed the analysis of key findings. **D.A. Tursynkulova** carried out the literature review, participated in data interpretation, and contributed to the formulation of the theoretical framework. **A.K. Kurmanova** was responsible for revising the text critically for important intellectual content, ensuring the accuracy and integrity of all parts of the manuscript.

The article was prepared within the framework of the project: IRN AP19678348 "The collapse of the Russian Empire and the revival of the Kazakh statehood: historical and legal analysis".

Financing from the state budget.

References

1. Курганбекова Г.Т. Роль института биев в проведении правовой реформы в Казахстане // Вестник Актюбинского университета им. С. Байшева. – 2014.

2. Гиздатов Г. Очерки по истории судебной речи. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – С. 78.

3. Валиханов Ч. Избранные произведения. – Алматы, 1958. – 360 с.

4. Ахажанова А.Е. Эволюция судебной системы Казахстана от бийских судов до судов с участием присяжных заседателей. – Астана, 2006. – С. 80.

5. Зиманов С.З. Проблемы обычного права казахов. – Алма-Ата: Наука КазССР, 1989. – 206 с.

6. Култеев М.Т. Уголовное обычное право казахов. – Караганды: Болашак-Баспа, 2004. – 430 с.

7. Зиманов С.З. Состояние и задачи разработки проблем обычного права. Проблемы казахского обычного права. – Алма-Ата, 1989.

8. Алимжан К. Суд биев в истории казахского народа // Мысль. – 1999. – № 6. – С. 70–82.

9. Нарикбаев М. От наших великих биев до Верховного суда. – Алматы: Атамұра, 2000. – 192 с.

10. Андре Л.И. О степном законе: Материалы по обычному праву казахов. – Алматы, 1998. – Сб. 1. – С. 164.

11. Вареникова С.П. Казахское обычное право и судопроизводство биев – URL: https://lexrussica.msal.ru/jour/article/viewFile/150/1 (дата обращения: 20.12.2025).

12. Айтхожин К. Суд биев в истории казахского народа// http://mysl.kazgazeta.kz

13. Баранов В.М. Истинность норм советского права. – Москва, 1989.

14. Мами К.А. Суд биев – аккумулятор для национального кода // Казахстанская правда. – 2017. – С. 1–15.

15. Даукетов Ж. Исследования по обычному праву казахов и институту степных судей – биев – URL: http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789 (дата обращения: 21.12.2025).

16. Зиманов С.З. Казахский суд биев – уникальная судебная система. – Алматы, 2008. – С. 68.

17. Федотова И. Суд биев как демократический институт отправления правосудия в казахском традиционном обществе. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sud-biev-kak-demokraticheskiy-institut-otpravleniya-pravosudiya-v-kazakhskom-traditsionnom-obschestve (дата обращения: 03.01.2025).

18. Бакирова А.М. Роль института биев как органа по урегулированию и разрешению конфликтов правового характера // Ученые записки Крымского федерального университета имени В.И. Вернадского. Юридические науки. – 2019. – Т. 5(71). – № 4. – С. 409–426.

19. Абдрасулов Е.Б. Роль суда биев в совершенствовании норм обычного права. – URL: https://www.sud.gov.kz/rus/content/rol-suda-biev-v-sovershenstvovanii-norm-obychnogo-prava(дата обращения: 12.12.2025).

20. Валиханов Ч. Записка о судебной реформе. – Алматы, 1987.

21. Мами К. Суд биев. – URL: http://sud.kz/rus/content/sud-biev (дата обращения: 23.12.2025).

22. Alimbekova M.A., Ibrayeva A.S., Baikenzheev A.S. The development of legal culture as one of the key directions in the formation of the rule of law and civil society. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 147 №2(2024). https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-198-210

23. Култелеев Т.М. Понятие казахского обычного права // В кн.: Древний мир права казахов. – Алматы, 2003. – Т. 2. – С. 237.

24. Суд биев – мировая ценность. – URL: https://ikaz.kz/sud-biev-mirovaya-cennost/

25. Досжан Ә. Суд биев – уникальный институт правосудия. – URL: https://zanmedia.kz/71257/sud-biev-unikalnyj-institut-pravosudiya/ (дата обращения: 23.12.2025).

26. Шнирельман В.А. История первобытного общества. – Москва, 2001.

27. Abdrasulov E.B., Saktaganova A.B. Topical issues on the formation of professional legal consciousness of a judge. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 145 №4(2023) https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/301/116

28. Ибраева А.С. Правовая культура: проблемы теории и практики. – Алматы: AnMaib, 2002. – 352 с.

Қ.Р. Балабиев[1], Д.А. Турсынкулова[2], А.К. Курманова[3]
[1]Орталық Азия Инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан
[2]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
[3]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
(e-mail: [1]balabi.kairat@mail.ru, [2]adilek03@mail.ru, [3]k.aigul_k@mail.ru)

Қазақтардың құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы билер соты институтының рөлі

Аңдатпа: Мақалада қазақтардың сот төрелігі саласындағы дәстүрлі құқық институтының іс-әрекеті қарастырылады. Қазақ даласында дауларды барынша ешкімге бұра тартпай адал қарап, оң шешуді қамтамасыз етуге арналған дәстүрлі билер сотының сипаты мен мазмұны зерттеледі. Билер сотына қазақ қоғамының моральдық және парасаттылық қағидаттарының басымдығы тән екендігі аталады. Сонымен бірге, қазіргі сот төрелігі жүйесіне билер соты институтының қағидаттарын енгізудің өзектілігін айқындайды. Билер сотының мұрасы қазақстандық қоғамның құқықтық мәдениетін қалыптастырудағы және дамытудағы аса маңызды дереккөздер болып табылады. Мақалада Қазақстан халқына ықпал етуі мүмкін билер сотының дауларды қарау және шешу мән-жайларымен қатар, билер сотының түрлі жағдайларда қазақтың дәстүрлі әдет құқығы ережелерін жете білуіне, шешендік өнер мен аталы сөзді жақсы меңгеруіне негізделген саяси салада реформаларды жүзеге асыру және басқару мәселелері де қарастырылады. Мақалада билер сотының қоғам ұстанатын парасатттылық және моральдық принциптерге бағыттылығы анықталады. Іс-әрекетке сәйкес қолданылатын жаза мен қабылданатын шешімдер гуманистік тұрғыда жүзеге асырылуы қажет. Еліміздің қазіргі сот жүйесінің қазақ қоғамының ділін, әлеуметтік-экономикалық және саяси дамуын, ұлттық мәдени ерекшеліктерін, дауларды шешудің тарихи тәжірибесімен айрықшаланатын билер сотының ерекшеліктерін жоғалтқанын айтуға болады.

Түйін сөздер: билер соты, сот төрелігі, құқықтық мәдениет, судья, сөйлеу дағдылары, сот төрелігі, татуласу.

Қ.Р. Балабиев[1], Д.А. Турсынкулова[2], А.К. Курманова[3]
[1]Центрально-Азиатский инновационный университет, Шымкент, Казахстан
[2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
[3]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан
(e-mail: [1]balabi.kairat@mail.ru, [2]adilek03@mail.ru, [3]k.aigul_k@mail.ru)

Роль института суда биев в формировании правовой культуры казахов

Аннотация: В работе исследуется вопросы деятельности традиционного института обычного права казахов в области правосудия. Исследуется характер и содержание деятельности суда биев, который был призван обеспечивать справедливое и честное рассмотрение и разрешение споров в казахской степи. Особо отмечается, что для деятельности суда биев характерно

определение приоритета моральных и нравственных принципов, придерживаемых казахским обществом. Содержание деятельности рассматриваемого института определяет актуальность внедрения ее принципов в современную деятельность системы правосудия. Наследие суда биев является важнейшим источником в формировании и развитии правовой культуры казахского общества. В работе приводятся обстоятельства влияния деятельности суда биев на народ Казахстана не только в вопросах рассмотрения и разрешения определенных дел и споров. Это относится к области проведения политических реформ, управленческих вопросов, по которым институт биев имел народное влияние, основанное на познаниях и эрудиции положений обычного права, умении применять их в различных ситуациях, ораторских навыках. В работе отмечается ориентация суда биев на нравственные и моральные принципы, придерживаемые в обществе. Деятельность, действия и принимаемые решения должны быть осуществлены на началах гуманизма, соответствии совершенного деяния и ответственности за него, наказания. Учет менталитета, социально – экономического и политического развития казахского общества, культурных особенностей нации, а также исторического опыта разрешения различных споров можно определить, как особенность суда биев, которая утеряна современной судебной системой.

Ключевые слова: суд биев, справедливость, правовая культура, судья, словесное мастерство, правосудие, примирение.

References

1. . Kurganbekova G.T. Rol' instituta biev v provedenii pravovoj reformy v Kazakhstane // Vestnik Aktyubinskogo universiteta im. S. Baisheva. - 2014.

2. Gizdatov G. Ocherki po istorii sudebnoj rechi. -Almaty:Zheti zhargy.–1998.– S. 78

3. Valixanov Ch. Izbrannye proizvedeniya. – Almaty, 1958. – 360 s.

4. Axazhanova A.E. E'volyuciya sudebnoj sistemy Kazakhstana ot bijskix sudov do sudov s uchastiem prisyazhnyx zasedatelej. – Astana. - 2006. – S. 80.

5. Zimanov S.Z. Problemy obychnogo prava kazakhov. – Alma-Ata: nauka KazSSR. – 1989. – 206 s.

6. Kul'teev M.T. Ugolovnoe obychnoe pravo kazakhov. – Karagandy: Bolashak-Baspa. – 2004. – 430 s.

7. Zimanov S.Z. Sostoyanie i zadachi razrabotki problem obychnogo prava. Problemy kazakhskogo obychnogo prava. - Alma – Ata. - 1989.

8. Alimzhan K. Sud biev v istorii kazakhskogo naroda//Mysl'.–1999.-№ 6.–S.70 – 82.

9. Narikbaev M. Ot nashikh velikih biev do Verhovnogo suda. - Almaty: Atamұra. - 2000. – 192 s.

10. Andre L.I. O stepnom zakone: Materialy po obychnomu pravu kazakhov. - Almaty. - 1998. - Sb. 1. - S. 164.

11. Varenikova S.P. Kazakhskoe obychnoe pravo i sudoproizvodstvo biev [E'lektronnyj resurs]. – URL: https://lexrussica.msal.ru/jour/article/viewFile/150/1 (data obrashheniya 20.12.2025)

12. Ajtxozhin K. Sud biev v istorii kazakhskogo naroda // http: //mysl.kazgazeta.kz

13. Baranov V.M. Istinnost' norm sovetskogo prava. Moskva. - 1989.

14. Mami K.A. Sud biev – akkumulyator dlya nacional'nogo koda // Kazakhstanskaya pravda. – 2017. – S. 1 - 15.

15. Dauketov Zh. Issledovaniya po obychnomu pravu kazakhov i institutu stepnykh sudej – biev. – URL: http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789 (data obrashheniya 21.12.2021)

16. Zimanov S.Z. Kazakhskij sud biev – unikal'naya sudebnaya sistema. – Almaty. - 2008. - S. 68.

17. Fedotova I. Sud biev kak demokraticheskij institut otpravleniya pravosudiya v kazakhskom tradicionnom obshhestve. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/sud-biev-kak-demokraticheskiy-institut-otpravleniya-pravosudiya-v-kazakhskom-traditsionnom-obschestve (data obrashheniya 03.01.2022)

18. Bakirova A.M. Rol' instituta biev kak organa po uregulirovaniyu i raresheniyu konfliktov pravovogo xaraktera // Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo. Yuridicheskie nauki. – 2019. – T.5(71). - № 4. – S. 409 – 426.

19. Abdrasulov E.B. Rol' suda biev v sovershenstvovanii norm obychnogo prava. – URL: https://www.sud.gov.kz/rus/content/rol-suda-biev-v-sovershenstvovanii-norm-obychnogo-prava (data obrashheniya: 12.12.2025)

20. Valixanov Ch. Zapiska o sudebnoj reforme. - Almaty. - 1987.

21. Mami K. Sud biev – URL: http: sud.kz/rus/content/sud-biev (data obrashheniya 23.12.2025)

22. Alimbekova M.A., Ibrayeva A.S., Baikenzheev A.S. The development of legal culture as one of the key directions in the formation of the rule of law and civil society. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 147 №2(2024). https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-147-2-198-210

23. Kul'teleev T.M. Ponyatie kazakhskogo obychnogo prava. V knige: Drevnij mir prava kazaxov. - Almaty, 2003. - T.2. - S. 237.

24. Sud biev – mirovaya cennost' // https://ikaz.kz/sud-biev-mirovaya-cennost/

25. Doszhan Ə. Sud biev – unikal'nyj institut pravosudiya. – URL: https://zanmedia.kz/71257/sud-biev-unikalnyj-institut-pravosudiya/ (data obrashheniya 23.12.2025)

26. Shnirel'man V.A. Istoriya pervobytnogo obshhestva. – Moskva. – 2001.

27.Abdrasulov E.B., Saktaganova A.B. Topical issues on the formation of professional legal consciousness of a judge. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 145 №4(2023) https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/301/116

28. Ibraeva A.S. Pravovaya kul'tura: problemy teorii i prakiki / AnMaib, 2002.–352 s.

Information about the authors:

Balabiyev K. **–** Doctor of Law, Professor, Department of Law, Central Asian Innovation University, Baitursynova str. 80, 160121, Shymkent, Kazakhstan

Tursynkulova D. **–** Candidate of Law Sciences, senior Lecturer, Department of Theory and History of State and Law, constitutional and administrative law, al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi avenue 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Kurmanova A. **–** Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Department of Mobilization Training of the State, National Defense University of the Republic of Kazakhstan, Turan avenue 72, 010000, Astana, Kazakhstan.

Балабиев Қ.Р. **–** заң ғылымдарының докторы, профессор, «Құқық» кафедрасы, Орталық Азия инновациялық университеті, Байтурсынов к-сі 80, 160121, Шымкент, Қазақстан.

Турсынкулова Д.А. – заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Курманова А.К. **–** заң ғылымдарының кандидаты, доцент, мемлекеттің жұмылдыру дайындығы кафедрасы, Қазақстан Республикасының Ұлттық қорғаныс университеті, Тұран даңғылы 72, 010000, Астана, Қазақстан.

Балабиев К.Р. **–** доктор юридических наук, профессор, кафедра «Право», Центрально-Азиатский инновационный университет, ул. Байтурсынова 80, 160121, Шымкент, Казахстан

Турсынкулова Д.А. **–** кандидат юридических наук, старший преподаватель, кафедра теории и истории государства и права, конституционного и административного права, юридический факультет, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби 71, 050040, Алматы, Казахстан

Курманова А.К. **–** кандидат юридических наук, доцент, кафедра мобилизационной подготовки государства, Национальный университет обороны Республики Казахстан, пр. Туран 72, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Мемлекет және құқық теориясы / Theory of State and law/ Теория государства и права

ХҒТАР 10.07.00 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-23-45
Ғылыми мақала

Қазақстан мен Германиядағы билік тармақтарының бөлінуі және сот билігінің тәуелсіздігі: салыстырмалы құқықтық талдау

Е.Б. Абдрасулов[1], Б. Ахмет*[2]

[1]*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*
[2]*М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан*

(e-mail: [1]aermek_19@mail.ru, [2]bekaahmetova@gmail.com)

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасы мен Германия Федеративтік Республикасындағы билік тармақтарының бөліну жүйесі мен сот билігінің тәуелсіздігіне салыстырмалы-құқықтық талдау жасалады. Зерттеудің өзектілігі – демократиялық мемлекеттегі билік тармақтарының теңгерімді өзара іс-қимылы мен сот билігінің институционалдық тәуелсіздігін қамтамасыз ету мәселелері қазіргі кезеңде аса маңызды болып отырғанында. Мақалада конституциялық негіздер, билік бөлінісі қағидатының теориялық-тарихи эволюциясы және оның екі елдің құқықтық жүйесінде жүзеге асырылу ерекшеліктері сараланады. Германиядағы федералдық құрылым, Конституциялық Соттың рөлі, судьяларды тағайындау мен олардың дербестігін қамтамасыз етудің нақты құқықтық механизмдері жан-жақты сипатталады. Сонымен қатар, Қазақстандағы сот жүйесінің дамуы, Жоғарғы Сот пен Конституциялық Соттың қызметі, сот реформалары және құқықтық ұстанымдар институтының қалыптасуы мен рөліне назар аударылады. Мақалада Германия мен Қазақстандағы соттардың құқық шығармашылығына қатысуы мен сот актілерінің құқық көзі ретінде танылу дәрежесі де салыстырылады. Зерттеу барысында авторлар Германия тәжірибесін Қазақстан жағдайында тиімді пайдаланудың ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін қарастырып, Қазақстанның сот тәуелсіздігін нығайтуға бағытталған ұсыныстар ұсынады. Мақала нәтижелері ұлттық құқықтық жүйені жетілдіруге ғылыми және практикалық үлес қоса алады.

Түйін сөздер: билік тармақтарының бөлінуі, сот билігінің тәуелсіздігі, салыстырмалы құқық, конституциялық қадағалау, құқық шығармашылығы, сот реформасы, құқықтық ұстанымдар

Түсті: 22.07.2025 Мақұлданды: 09.06.2025 Онлайн қолжетімді: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

Кіріспе

Билік тармақтарының бөлінуі – заманауи демократиялық құқықтық мемлекеттердің іргелі қағидаттарының бірі. Бұл қағидат биліктің заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтары арасында өзара тежемелік және тепе-теңдік жүйесін орнату арқылы билікті асыра пайдалануға жол бермеуге бағытталған. Әсіресе, сот билігінің тәуелсіздігі – құқық үстемдігін қамтамасыз етудің, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғаудың маңызды шарты болып табылады.

Қазақстан Республикасының Конституциясы мен Германияның Негізгі заңы бұл қағидатты таниды және институционалдық деңгейде жүзеге асыруға тырысады. Алайда, әр елдегі тарихи, саяси, құқықтық және мәдени ерекшеліктер аталған қағидаттың іске асуында елеулі айырмашылықтарға алып келеді. Осы орайда, Қазақстан мен Германиядағы билік тармақтарының бөліну жүйесін және сот билігінің тәуелсіздігін салыстырмалы талдау – мемлекеттік билік құрылымын жетілдіру, құқықтық реформалар жүргізу және құқықтық мемлекетті орнықтыру тұрғысынан өзекті болып табылады.

Зерттеу мақсаты – Қазақстан мен Германияның конституциялық және құқықтық жүйелеріндегі билік тармақтарының бөліну механизмдерін, сот билігінің институционалдық құрылымын, тәуелсіздік кепілдіктерін және құқық шығармашылығындағы рөлін салыстырмалы тұрғыдан талдау арқылы сот төрелігінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін факторларды анықтау.

Мақалада конституциялық нормалар, сот практикасы, ғылыми әдебиет және халықаралық стандарттар негізінде екі елдегі сот билігінің қалыптасу және қызмет ету ерекшеліктері салыстырылады. Бұл зерттеу нәтижелері Қазақстанда сот билігінің тәуелсіздігін нығайту мен құқықтық мемлекетті дамытуға бағытталған ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Әдіснама

Зерттеу барысында салыстырмалы-құқықтық әдіс негізгі тәсіл ретінде қолданылды. Бұл әдіс арқылы Қазақстан мен Германияның конституциялық жүйелеріндегі билік тармақтарының бөліну үлгілері мен сот билігінің тәуелсіздігін қамтамасыз ету механизмдері салыстырмалы талдауға түсті. Сондай-ақ, формалд-заңи әдіс пайдаланыла отырып, екі елдің конституциялық актілері, заңнамалық нормалары мен сот практикасы жүйелі түрде зерделенді. Тарихи-құқықтық әдіс арқылы билік бөлінісі қағидаты мен сот билігінің эволюциясы, оның түрлі тарихи кезеңдердегі институционалдық ерекшеліктері қарастырылды. Сонымен қатар, логикалық және жүйелік-құрылымдық талдау әдістері арқылы сот жүйесінің құқықтық табиғаты мен ішкі құрылымы анықталды. Материалдық база ретінде Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституциясы, Германияның Негізгі заңы (Grundgesetz), Қазақстан мен Германияның сот жүйесіне қатысты қолданыстағы заңнамалық актілері, Жоғарғы және Конституциялық соттардың нормативтік қаулылары мен шешімдері пайдаланылды. Сонымен қатар, халықаралық ұйымдардың құжаттары, ғылыми әдебиеттер, сараптамалық есептер мен құқықтық реформалар бойынша ресми мәліметтер де қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Билікті бөлу теориясы VIII ғасырдан бастап бүгінгі күнге дейін біртіндеп әлемнің көптеген елдерінде жүзеге асырыла бастады, ол конституциялық және заңнамалық тұрғыда бекітілуде. Әлем елдері билік тармақтарының өзара шектелуін, тежеу мен тепе-теңдік жүйесін конституциялық-құқықтық тұрғыда не үшін және қандай мақсаттарда реттеуге барады?

Көптеген елдер үшін басты идеал – қауіпсіздікті, сондай-ақ адамның нақты құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ететін демократиялық, құқықтық мемлекетті қалыптастыру болып табылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін мемлекеттік биліктің барлық жоғарғы органдарының кәсіби құзыреттілігі, тәуелсіздігі, өзара іс-қимылы және өзара шектеуі қажет.

Алайда, мұнда әділеттілікке, адамгершілікке және жоғары моральға негізделген демократиялық заңдар тек символдық сипатта қалып, яғни шамамен формалды түрде ғана қабылданып, мемлекеттің барлық жағымсыз көріністерін жасыратын әдемі сыртқы көрініс рөлін атқаратын басқа жағдай да орын алуы мүмкін.

Көп жағдайда мұндай құбылыс сот билігі заңнамада белгіленген нормаларды, мазмұны жағынан демократиялық әрі озық болса да, тәуелсіз, дербес және бейтарап түрде қолдана алмайтын елдерге тән.

Сонымен бірге, барлық заманауи елдерді шартты түрде тек екі түрге бөлуге болады деп айтуға болмайды: демократиялық басқаруға ұмтылатын және азаматтық қоғамның құқықтық және демократиялық институттарының идеалдарына сырттай сәйкес келетін квази-демократиялық мемлекеттер. Өмір әрқашан кез келген заңнамалық нормалардан күрделірек, олардың жүзеге асуына тарихи дәстүрлер, геосаяси жағдай, бейресми тәжірибелер, құқықтық мәдениет пен қоғамның құқықтық санасы сияқты көптеген факторлар ықпал етеді.

Дегенмен, мазмұн ғана форманы айқындап қоймайды, форма да өз кезегінде нақты өмірлік үдерістерге елеулі ықпал етеді. Бұған қоса, қоғамдық қатынастарды үлгілеу, яғни оларды қажетті арнаға бағыттау процесі дәл осы конституциялық және заңнамалық ережелерден басталады.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасында және Германия Федеративтік Республикасында билік тармақтарын бөлу жүйесінің конституциялық-құқықтық реттелуін қарастырайық.

А) Қазақстан Республикасы

Қазақстан Республикасының Конституциясында билікті бөлу теориясы жеткілікті деңгейде көрініс тапқан, өйткені оның 3-бабының 4-тармағында «Республикада мемлекеттік билік біртұтас, ол Конституция мен заңдар негізінде заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөліну, олардың тежемелік әрі тепе-теңдік жүйесін пайдалану арқылы, өзара іс-қимыл жасау принципіне сәйкес жүзеге асырылады» – деп белгіленген» [1].

Аталған конституциялық норма конституциялық заңдылық режимі тек мемлекеттік биліктің тәуелсіз тармақтарының қызметі тұрақты қамтамасыз етілген жағдайда ғана мүмкін болатынын көздейді, өйткені олардың әрқайсысы Конституция мен Қазақстан

Республикасының заңдарында айқындалған шектерде өзіне тиесілі міндеттер мен функцияларды орындайды.

Сонымен қатар, басқа да бірқатар елдердегідей, Қазақстанда да билік тармақтарына бөліну қағидасын құқықтық практикада нақтылап қолдану оңайға соқпайды. Себебі қазіргі жағдайдағы үш билік тармағы теориясы көптеген мемлекеттік органдар мен жоғары лауазымды тұлғалардың, атап айтқанда, Қазақстан Республикасы Президентінің, Адам құқықтары жөніндегі уәкілдің, прокуратура органдарының, Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесінің және басқа да көптеген органдардың бұл триададағы орны мен мәртебесіне қатысты айқындықтың жоқтығын туындатады [2].

Бұл теорияның қазіргі заманғы теориялық негіздемелері де түрлі көзқарастар мен ұстанымдармен сипатталады. Бұл мемлекеттік билікті үш тармаққа бөлу тұжырымдамасы пайда болған сәттен бері бірнеше ғасыр өткендігімен, сондай-ақ жаһандану жағдайында биліктің үш тармағының өзара әрекет ету қағидаты да өзгерістерге ұшыраганымен байланысты [3]. Алайда, биліктің бөліну теориясындағы мұндай объективті өзгерістер кейде біздің ойымызша, белгілі бір мемлекеттік органдар біртұтас мемлекеттік билік жүйесінде мүлдем орын таба алмайды деген ұстанымдарға әкеледі. Мысалы, академик Ғ.С. Сапарғалиев прокуратураны немесе президенттік институтты Қазақстан Республикасында мемлекеттік биліктің қандай да бір тармағына жатқызуға болмайды деп есептеген, алайда олар Конституцияға сәйкес заң шығарушы, атқарушы және сот тармақтарына бөлінетін бірыңғай мемлекеттік билік жүйесіндегі өзара байланысты органдардың ішінде нақты қандай орынды алуы тиіс екенін көрсете қоймаған [4]. Дегенмен, мәселе, бәлкім, белгілі бір мемлекеттік институттардың дәстүрлі мемлекеттік биліктің үш тармағының ешбіріне жатпауы мүмкін екендігінде емес, керісінше, олардың мемлекеттік механизм жүйесінде өзіндік жаңа үлгіні қалыптастыру мүмкіндігінде болуы тиіс. Мысалы, кейбір пікірлерге сәйкес, конституциялық бақылау органдары, прокуратура органдары және басқа да институттар кіретін дербес бақылау-қадағалау тармағы қалыптасып келеді деген көзқарас бар [5].

Сондай-ақ белгілі бір орган өз қызметінде екі немесе тіпті үш билік тармағына тән жекелеген функцияларды орындай отырып, сонымен бірге өзінің негізгі қызмет бағытын сақтап қалуы мүмкін. Бұл оның мемлекеттік биліктің үш тармағының біріне айқын түрде жататынын анықтауға мүмкіндік береді [6].

Билікті бөлу теориясына қатысты жеңілдетілген тәсілдер белгілі бір билік жүргізуші мемлекеттік институттардың мемлекеттік билік органдары жүйесінен мүлдем тыс қалуына алып келеді, бұл шындыққа сай келмейді. Мұндай тәсілдер нақты уақыт пен нақты жағдайларды ескермей, абстрактілі теорияны механикалық түрде қолдануға ұмтылудан туындайды. Осыған байланысты Г.Гегель принциптер, соның ішінде билікті бөлу принципі әрқашан белгілі бір уақыттың нәтижесі болып табылатынын және өзгерген жағдайларды есепке алмай, абстрактілі идеяларға негізделген мемлекеттік жүйені құру банкроттықпен аяқталатынын атап өтті [7], өйткені билікті бөлу принципі ең алдымен нақты ұтымдылықтың маңызды сәтін қамтиды [7], бұл үкіметтің тәуелсіз тармағы мен автономиясы сияқты тәуелсіз мәселеде де қажет.

Сот билігі сот төрелігін жүзеге асырып, қоғамдық тәртіпті қорғай отырып, басқа билік тармақтары сияқты өз құзыреті шегінде еркін әрі тәуелсіз болуы тиіс, әйтпесе оны билік деп атау мүмкін емес [8].

Бірыңғай мемлекеттік билік жүйесі теңгерімді болған жағдайда ғана, яғни оның ешбір тармағы екіншісінен үстем түспеген кезде ғана мемлекет И. Канттың пікірінше, автономды бола алады, яғни ол еркіндік заңдарына сәйкес пайда болып, өмір сүруін жалғастырады; мұнда мемлекет игілігі орнайды, бұл — «мемлекеттік құрылымның құқықтық принциптерге сәйкестігінің ең жоғары дәрежесін білдіреді, бұл ақыл-ой бізді белгілі бір категориялық императив арқылы ұмтылуға міндеттейді» [9].

Осы контексте сот жүйесінің еркіндігі мен тәуелсіздігі тұтастай алғанда Қазақстан Республикасының Конституциясында және «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңында айқындалады [10]. Қазақстан Республикасы Конституциясының сот билігіне қатысты нормаларды айқындайтын VII бөлігінде 77-бапта: «Судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады. Сот төрелігін іске асыру жөніндегі соттың қызметіне қандай да болсын араласуға жол берілмейді және ол заң бойынша жауапкершілікке әкеп соғады. Нақты істер бойынша судьялар есеп бермейді», – деп белгіленген [1]. Аталған конституциялық ережелер ең алдымен билікті бөлу қағидатын іске асыруға бағытталған және сот билігін оның қызметіне атқарушы және заң шығарушы билік тарапынан араласудан қорғауды көздейді. Бұдан да бөлек, бұл конституциялық нормалар судьялардың шешім қабылдау кезінде саяси немесе сыртқы ықпалдан қорықпай, бейтарап болуы, сондай-ақ құқықтық жүйенің тұтастығы мен әділдігін сақтау міндетін белгілейді.

Билікті бөлу теориясына мұндай көзқарас қазіргі кезеңде ерекше өзектілікке ие, өйткені бүкіл әлемде атқарушы биліктің күшею үрдісі байқалып отыр, ол сот билігіне түрлі тәсілдер арқылы ықпал етуге тырысуда [11]. Бұл міндетті түрде сот төрелігіне тікелей араласу түрінде көрінбеуі мүмкін, алайда атқарушы биліктің ықпалы судьяларды іріктеу мен тағайындау жүйесінде, оларды тәртіптік жауапкершілікке тартуда, судьялық қызметтен босатуда және басқа да салаларда сезілуі ықтимал. Соңында мұндай ықпал сот төрелігін жүзеге асыру сапасына, сыбайлас жемқорлық деңгейіне және халықтың сот жүйесіне деген сеніміне тікелей әсер етеді. Осылайша, ресми түрде сот жүйесінің кадрлық қамтамасыз етілуіне жауапты және судьялардың тәртіптік жауапкершілігі мәселелерін шешетін тәуелсіз орган ретінде қарастырылатын Қазақстан Республикасының Жоғары Сот Кеңесі кейбір халықаралық сарапшылардың бағалауынша, тәуелсіз сот кеңесі ретінде емес, көбіне қадағалаушы орган ретінде жұмыс істейді [12]. Мұндай бағалау айқын субъективті сипатқа ие болғанымен, мұндай өткір сын пікірде белгілі бір дәрежеде шындықтың да бар екені жоққа шығаруға келмейді.

Сот билігінің тәуелсіздігі сот ісін ұйымдастыру мен сот ісін жүргізу мәселелерін қамтитын дербес құрылымды және жүйелі ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Осыған байланысты Конституцияның 75-82-баптары сот билігінің тәуелсіздігін одан әрі нығайта отырып, сот жүйесінің құрылымы мен қызметінің негізгі қағидаттарын айқындайды, олар билікті бөлу теориясын әзірлеу кезінде соттардың қызметіне биліктің басқа тармақтары тарапынан қол сұғудың алдын алу шараларын белгілейді. Алайда бұл мәселелер сот билігінің құрылымы мен мазмұнына әсер ететін Қазақстанның мемлекеттік құрылымының біртұтас нысанына қатысты келесі бөлімде қарастырамыз. Тек Қазақстан Республикасының Конституциясында Республика соттары Республиканың Жоғарғы Соты, жергілікті және заңмен белгіленген Республиканың басқа да соттары

болып табылатынын атап өтеміз. Сот билігі сотта іс жүргізудің азаматтық, қылмыстық және заңмен белгіленген өзге де нысандары арқылы жүзеге асырылады. Заңда көзделген жағдайларда қылмыстық сот ісін жүргізу алқабилердің қатысуымен жүзеге асырылады [1].

ҚР Конституциясында көзделген сот билігінің тәуелсіздігі сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы Конституциялық заңда нақтыланады, ол сот билігі туралы конституциялық ережелерді дамытады және толықтырады. Конституциялық заңның 1-бабында сот билігі тек заңда көзделген жағдайларда тұрақты судьялар мен алқабилерден тұратын соттарға ғана тиесілі екені көзделген. Республика аумағында сот төрелігін жүзеге асыру құқығы тек осы субъектілерге ғана берілген. Заң шығарушы билік сот төрелігін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктерді басқа органдарға беру мүмкіндігін көздейтін нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға құқылы емес. Сонымен қатар ешкімнің өзіне судья өкілеттіктерін немесе сот билігінің құзыретін иемденуге құқығы жоқ. Ешбір орган немесе тұлға, оның ішінде лауазымды адамдар да, заң негізінде соттың қарауына жататын қандай да бір өтініштерді өз бетінше қарауға немесе бақылауға алуға құқылы емес [10].

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты өз шешімдерінде сот билігінің тәуелсіздігі жөніндегі конституциялық қағидатты одан әрі дамыта отырып, сот жүйесі өз қызметі арқылы қоғамның сот билігіне деген жоғары деңгейдегі сенімін қамтамасыз етуі тиіс екенін баса көрсетеді. Өз кезегінде, «мемлекет сот төрелігін жүзеге асыру және сот билігін ұйымдастыру үшін судьяға Конституцияға, заңдарға және оның ішкі сеніміне негізделген еркін шешім қабылдауына кедергі келтіретін кез келген заңсыз ықпал ету мүмкіндігін болдырмайтын жағдайларды қамтамасыз етуге міндетті» [13].

Сот билігінің тәуелсіздігін айқындайтын конституциялық-құқықтық нормалар жиынтығын кейбір авторлар белгілі бір ерекшеліктер түрінде жіктейді, олардың ішінде сот билігінің басым сипатын, оның тәуелсіздігі мен дербестігін, мәжбүрлеу сипатындағы өкілеттіктерін және басқа да ерекшеліктерін бөліп көрсетеді. Атап айтқанда, «басым сипат соттың айрықша өкілеттіктерін басқа органдарға, лауазымды немесе өзге де тұлғаларға беруді көздейтін заңнамалық актілерді қабылдауға тыйым салумен, сондай-ақ жоғарыда аталған тұлғалардың судья өкілеттіктерін немесе сот билігінің функцияларын иемденуіне жол бермеумен айқындалады» [14].

Жалпы, билікті бөлу жүйесіндегі сот билігінің тәуелсіздігі туралы айта отырып, бұл қағидатты тек сот билігінің басқа билік тармақтарымен, мемлекеттік органдармен және құрылымдармен қарым-қатынасы мәселелерінен гөрі әлдеқайда кеңірек қарастыру керектігін атап өткен жөн. Биліктің бөліну жүйесіндегі сот билігінің тәуелсіздігі концепциясы сот жүйесі мен судьяларды биліктің басқа тармақтарының ғана емес, заңсыз ықпалынан қорғайды. Құқықтық басылымдарда атап өтілгендей, сот билігінің тәуелсіздігі қағидаты құқық үстемдігі мен билікті бөлу тұжырымдамасының маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, бір жағынан, сот жүйесін заң шығарушы және атқарушы билік тарапынан араласудан қорғауға бағытталған шараларды көздейді.

Екінші жағынан, сот билігінің тәуелсіздігі қағидаты оны басқа, кем түспейтін дәрежеде ықпалды күштердің ықпалынан да қорғауды көздейді. Оларға бұқаралық ақпарат құралдарын, адвокаттар қауымдастығын, азаматтық қоғамның түрлі институттарын, лауазымды тұлғалар мен сот жүйесінің ішкі құрылымдарын, сондай-ақ судьялардың

бейтараптығына жанама немесе жасырын түрде ықпал етуі мүмкін өзге де ықпалды топтарды жатқызуға болады [15].

Бұқаралық ақпарат құралдарының сот билігіне ықпал ету дәрежесін талдай отырып, біз бұған дейінгі еңбектерімізде жалпы алғанда мемлекеттік институттар мен үкіметтік емес ұйымдар, дәлірек айтқанда, сот билігі мен ақпаратты жария түрде таратын органдардың (бұқаралық ақпарат құралдарының) арасында өзара іс-қимылдың оңжүйесі қалыптасқанын атап өткенбіз. Бұл өз кезегінде қоғамдық қатынастарды тиісті құқықтық реттеуді қамтамасыз етуге ықпал етеді. Бұл ретте біз бұл процестің кейбір келеңсіз тұстарына да тоқталып, бұқаралық ақпарат құралдарының өз басылымдарында Фемида өкілдеріне қатысты жалған ақпараттар мен ауқымды сындарды жиі жариялайтынын атап өттік. Мұндай сындар кең мағынада мемлекеттік басқаруға, нақтырақ айтсақ, сот жүйесінің қызметіне араласу сияқты құбылыстарды қозғайды. Әрине, мемлекеттің қызметін қоғамның бақылауы мүмкін және қажет. Дегенмен, азаматтық қоғам белгілі бір оқиғалар мен фактілерге тиісті құқықтық баға бере алатын білікті заңгерлердің немесе заңгер ғалымдардың көмегіне жүгіне отырып, тиісті құқықтық әдістер мен құралдарды пайдалануға ұмтылуы керек [16].

Сот билігінің тәуелсіздігі билікті бөлу жүйесінде бұл мәселені кең тұрғыда түсінуді талап ететінін негізге ала отырып, кейбір авторлар сот билігінің тәуелсіздігі мәселесінде үш негізгі бағытты орынды түрде атап көрсетеді, олардың әрқайсысы бір-бірімен өзара тоғысатын, бірақ мазмұны жағынан ерекшеленетін бірқатар мақсаттарды көздейді. Біріншіден, бұл – сот билігінің институционалдық тәуелсіздігі, оның мақсаты – сот жүйесін оның шегінен тыс жерлерден келетін тиісті емес ықпалдан қорғау. Екіншіден, бұл – сот билігінің ішкі тәуелсіздігі, ол сот жүйесінің өз ішінде туындайтын орынсыз ықпалды азайтуға бағытталған. Үшіншіден, бұл – жекелеген судьялардың тәуелсіздігі, оның мақсаты – судьялардың бейтараптығына немесе соның көрінісіне нұқсан келтіруі мүмкін орынсыз ықпалдан оларды қорғау [17].

Сот билігінің тәуелсіздігі мәселесіндегі келесі бір маңызды аспект – мемлекеттік билік тармақтарының бір-біріне қатысты толық дербестігі мен абсолюттік тәуелсіздігі болуы мүмкін емес екендігі. Мемлекеттік билік тармақтары арасында өзара ықпал ету мен өзара іс-қимыл үдерісі үнемі жүріп отырады, дәл осы өзара әрекеттестік барысында сот билігінің негізгі және басты функциясы – сот төрелігін жүзеге асыру қамтамасыз етіледі. Бір жағынан, Қазақстанда сот билігінің мемлекеттік биліктің басқа тармақтарынан тең қашықтығы салдарынан сот төрелігі мемлекеттік қызметтің өзге салаларынан оқшауланған болып есептеледі. Мұндай тәсіл сот билігін бір жағынан тәуелсіз етеді, екінші жағынан, ол жаңа құқықтық нормалар жасамайды, өйткені өз қызметі барысында сот билігі заңдар мен өзге де нормативтік құқықтық актілерді тек құқықтық практикада іске асырып, құқықты қолданудың негізгі тетігі ретінде әрекет етеді және құқықтық дауларда басты төреші рөлін атқарады [18, 30]. Осыған орай, сот заң шығарушы және атқарушы биліктің функцияларын иемдене алмайды және мемлекеттік механизмнің жалпы жүйесінде өзіне тән ерекше орынды иеленеді [19].

Сонымен қатар, билікті бөлу қағидаты мен тежеу және теңгерім жүйесі мемлекеттік биліктің әртүрлі тармақтары бір-бірінен оқшауланған дегенді білдірмейді. Олар объективті себептерге байланысты өзара іс-қимыл жасап, бұл өзара әрекеттестік

ұйымдастырушылық-құқықтық шаралар арқылы жүзеге асырылады. Мұндай өзара әрекеттестік барысында, сондай-ақ өз өкілеттіктері шегінде сот билігінің қолданыстағы заңнаманы дамытуға қатысуы мүмкін [20]. Қазақстанда сот билігі тек сот төрелігін жүзеге асырумен шектеліп қоймай, нақты құқық шығармашылығын да қамтамасыз етеді, өйткені Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты қабылдайтын нормативтік қаулылар Конституцияда басқа да нормативтік құқықтық актілермен және Республика мойындаған халықаралық шарттармен қатар қолданыстағы құқық ретінде танылған.

Бұған қоса, қазіргі таңда Қазақстан Республикасындағы сот билігі әртүрлі мазмұндағы өзге де өкілеттіктермен қамтамасыз етілген. Сот төрелігін жүзеге асыру барысында сот тікелей немесе жанама түрде, ал көптеген жағдайларда дербес өкілеттіктер ретінде келесі мәселелерді шешуді қамтамасыз етеді: конституциялық бақылау, сот практикасына қатысты қолданыстағы заңнаманы түсіндіру, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың шешімдері мен әрекеттерінің заңдылығы мен негізділігіне бақылау жүргізу, соттардың қарауына жататын әкімшілік құқық бұзушылық істерін қарау және шешу, сондай-ақ басқа да өкілеттіктерді жүзеге асыру [21].

Осылайша, соттың құқық шығармашылық рөлі туралы айту қажет, өйткені континенттік құқық жүйесіне жататын елдерде, оның ішінде Қазақстанда да, барлық сот шешімдері теориялық тұрғыдан заңнамалық актілерге негізделуі тиіс. Алғаш қарағанда, судьялар тек заң шығарушы орган мен өзге де құқық шығармашылық субъектілері қабылдаған заңдар мен заңға тәуелді актілерді қолданумен ғана айналысатындай көрінеді. Алайда тәжірибе көбінесе теориядан өзгеше болып жатады. Республиканың нормативтік құқықтық актілері адам мінез-құлқының, қоғамдық және мемлекеттік институттардың дерлік барлық аспектілерін қамтуға тырысып, туындауы мүмкін барлық мәселелерге дайын жауап беруді мақсат еткеніне қарамастан, олардың көптеген ережелері нақты қолданылмайынша (өйткені олар абстрактілі сипатта болады) көбіне бұлдыр және түсініксіз күйінде қалады. Сонымен қатар, заңнамалық және заңға тәуелді актілер өмірлік жағдайлар мен мән-жайлардың барлығын толық қамти алмайды, өйткені өмір біз жасайтын нормалардан әрқашан күрделірек. Осындай жағдайда соттың құқық шығармашылығына объективті түрде мүмкіндік туындайды [22].

Сот билігімен өзара әрекеттесу барысында заң шығарушы және атқарушы билік тармақтары да оның тарапынан белгілі бір дәрежеде ықпал алады, бұл өз кезегінде саясаттың «юридизациялануына» – яғни бұрын негізінен саяси тәсілдермен сипатталып келген саяси немесе әкімшілік шешімдер қабылдау саласына құқықтық қағидаттар, рәсімдер мен тетіктердің енуіне алып келеді [23].

Осылайша, Қазақстан Республикасындағы сот билігінің конституциялық-құқықтық негіздері – бұл Конституциямен белгіленген, біртұтас мемлекеттік биліктің тәуелсіз тармағының нысаны, мазмұны мен шекараларын білдіреді. Ол – мемлекет атынан құқықтық даулар мен істерді шешу, сондай-ақ құқықтық қатынастардың барлық субъектілерінің құқықтары, бостандықтары мен заңды мүдделерін қорғау мақсатында оларға жүктелген өзге де міндеттерді орындау жөніндегі заңмен белгіленген өкілеттікке ие, Конституцияда көзделген тәртіппен құрылатын арнаулы мемлекеттік органдар – соттар арқылы жүзеге асырылады [24].

Б) Германия Федеративтік Республикасы

Билікті бөлу принципі теорияда барлық жерде мойындалғанымен, ГФР тәжірибесінде ол тек қосалқы рөл атқарады. Негізгі Заң судьялардың материалдық және жеке тәуелсіздігін қорғауға ғана кепілдік береді, ал сот билігінің атқарушы биліктен институционалдық тәуелсіздігі жоқ.

а) Билікті бөлу принципі

Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық сотының практикасында, сондай-ақ негізінен ғылыми доктринада билікті бөлу принципі Германия Федеративтік Республикасының Негізгі Заңының 20-бабының 2-тармағында бекітілген ережеге жатады, оған сәйкес мемлекеттік билікті арнайы заң шығарушы, атқарушы және сот органдары жүзеге асырады. Алайда, Негізгі Заңда «өкілеттікті бөлу» термині қолданылмайды. 1-баптың 3-тармағында, 20-баптың 2 және 3-тармақтарында, сондай-ақ 20а-бапта «атқарушы билік» ұғымы ғана бірнеше рет айтылған.

Германия Федеративтік Республикасының Негізгі заңының 92-бабына сәйкес, сот билігі судьяларға жүктеледі. Екінші жағынан, Негізгі заң мәтінінде «заң шығарушы билік» туралы тиісті тұжырым мүлде жоқ. Билікті бөлу қағидаты – нормативтік мазмұнын нақтылап көрсету қиын күрделі конституциялық қағидаттардың бірі болып табылады [25]. Қалай болғанда да, Негізгі заңмен белгіленген парламенттік-өкілетті басқару жүйесінде биліктің қатаң бөлінуі қарастырылмаған, бұл, мысалы, 50-бапқа сәйкес Федералдық кеңестің (Bundesrat) заң шығарушылыққа және федералдық үкіметті басқаруға қатысатыны арқылы көрініс табады. Сондықтан соңғы уақытта билікті бөлу қағидатын мемлекеттік билікті жүзеге асырудың тиісті тәртібін белгілейтін ұстаным ретінде түсіну қажет екені айқын бола бастады, яғни ол билік органдары арасында функцияларды қатаң бөлу ретінде емес, керісінше, билікті іске асырудың реттілігіне қойылатын талап ретінде қарастырылады. Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық Соты билікті бөлудің мақсаты – билік тармақтарының бірін-бірі өзара шектеуі деп пайымдайды және осыдан үш билік тармағының негізгі қызмет салаларын айқындайды, олар басқа билік тармақтарының араласуынан толықтай қорғалған [26]. Бұл үш билік күшінің материалдық мазмұнын нақты анықтауға болатындығын болжайды, содан кейін олар өз кезегінде белгілі бір билік органына ғана қол жетімді және мемлекеттік ұйымның бөлігі болып табылатын ажырамас негізгі салаға бөлінеді. Өз кезегінде, бұл билік шеткері (перифериялық) салаларға бөлінуі мүмкін, олардың бөлінісі өзгермелі және ауыспалы сипатқа ие.

Өзінің практикасында Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық Соты билікті бөлу қағидатын ең алдымен парламенттік бақылау құқығын шектеу үшін пайдаланды. Бұл Бундестаг өкілеттіктерінің атқарушы биліктің жеке жауапкершілігі саласына қол сұғуына жол бермеуге бағытталды, мысалы, тергеу комитеттерінің құзыретін шектеу, үкімет мүшелеріне сұрақ қою құқығын жүзеге асыру және Бундестагтың Негізгі заңның 23-бабының 2-тармағының 2-параграфына сәйкес ақпарат алу құқығын іске асыру кезінде [27].

Сот билігінің негізгі саласын айқындау әлі де түбегейлі нақтыланбаған, дегенмен Негізгі заңның 92-бабында сот билігі тек судьяларға ғана жүктелетіні көзделген. Ал 19-баптың 4-тармағының 1-тармақшасына сәйкес, бұл сот билігінің құрамына

мемлекеттік биліктің өзіне қарсы құқықтық қорғау да кіреді, себебі сот ісі міндетті түрде тәуелсіз сотта қаралуы тиіс [28].

Алайда, Федералды Конституциялық сот өзінің өте даулы шешімінде Негізгі Заңның 10-бабының 2-тармағына енгізілген, сот қорғауын алып тастауға және оны халық өкілдігі тағайындаған арнайы және көмекші органдардың тексеруімен алмастыруға мүмкіндік беретін ұсыныс Негізгі Заңның 79-бабының 3-тармағын бұзу болып табылмайды деп шешті. Атап айтқанда, шектеулер тек заң негізінде белгіленуі мүмкін, бірақ заңда мүдделі адамға мұндай шектеулер туралы хабарланбауы мүмкін, егер олар еркін демократиялық жүйенің негіздерін немесе Федерацияның немесе кез-келген федералды жердің болуы немесе сақталуын қорғауға бағытталған болса. Бұл Негізгі заңның 79-бабының 3-тармағы Федерацияның жерлерге бөлінуіне, жерлердің заң шығару процесіне қатысу қағидаттарына немесе Негізгі заңның 1-ден 20-баптарына дейінгі баптарында белгіленген қағидаттарға қатысты ережелерді өзгерту мүмкіндігін болдырмайтынын ескергеннің өзінде орын алып отыр. Нәтижесінде билікті бөлу қағидаты салыстырмалы сипатқа ие болады, себебі Германия Федеративтік Республикасының Конституциялық Соты 19-баптың 4-тармағын өзгертуге болмайтын мазмұн аясынан алып тастап, құқықтық қорғау функциясын атқарушы билік органына беру мүмкіндігіне жол ашты [29].

Мұны сот билігінің негізгі саласына тек азаматтық дауларды қарау [30] және қылмыстық құқық нормаларын қолдану кіреді деп түсінуге болады [31].

б) сот билігі ұғымының анықтамасы

Сот билігіне нақты анықтама беру қиын, өйткені соттарға жүктелген міндеттерді нақты ажырату мүмкін емес. Алайда, сот төрелігін жүзеге асырудың типтік белгілерін құрайтын үш сипаттаманы ажыратуға болады.

Ең алдымен, дауларды жеке істер бойынша шешу қажет [32]. Бұл даулар сот жүйесіне сырттан келіп түседі, бұл негізінен сот тарапынан бастамашылыққа тыйым салумен байланысты [33]. Сот практикасы жалпыға міндетті нормаларды белгілеуге құқылы емес, ең жақсы дегенде құқықтағы олқылықтарды жойып, құқықты ішінара дамытып, толықтыра алады [34].

Екіншіден, сот билігі тек құқықтық нормалар негізінде шешім қабылдауымен сипатталады [35]. Тиісті шешім тек тиісті құқықтық нормалардан заңды әдістер арқылы ғана шығарылуы мүмкін, бұдан бөлек қандай да бір жеке дара шешім қабылдауға жол берілмейді [36]. Тіпті соттың құқықтық норманы сыртқы бақылауға бағынатын түсіндіруі мен оның ішкі саяси шешімі арасындағы айырмашылықты тәжірибеде ажырату қиын болған жағдайда да, мұндай айырмашылық соттардың ерекше рөлін заңдастыру үшін қажет.

Үшінші маңызды аспект – шешімнің түпкілікті және міндетті сипаты [37]. Соңғы инстанция сотының шешімі заң күші бар акт болып табылады және әдетте, ешбір мемлекеттік органмен жойыла алмайды, әрі барша ға міндетті түрде орындалуға жатады. Материалдық заңдылықпен елеулі қайшылық туындаған жағдайда жалғыз ғана ерекшелік – істі қайта қарау мүмкіндігі немесе адам құқықтарының өрескел бұзылуы жағдайында қолданылған заңның жарамсыз әрі конституцияға сәйкес емес деп танылуы болып табылады [38].

Бұған қарама-қайшы түрде, шешімнің бейтарап үшінші тараппен қабылдануы туралы қосымша талап бұл ұғымның міндетті құрамдас бөлігі болып табылмайды [39]. Керісінше, бұл сот билігін тек Негізгі заңның 92-бабына сәйкес тәуелсіз соттар ғана жүзеге асыра алатын мемлекеттік биліктің ұйымдастырушылық бөлігі ретіндегі қызметті айқындау мен оны нақты сот органдарына жатқызу арасын шатастырады. Дәл осы секілді, сот ісін жүргізу — әділ сотты жүзеге асырудың алғышарты емес, оның құқықтық салдары болып табылады [40].

в) Билікті бөлу үдерісіндегі сот билігінің тәуелсіздігі

Германия Федеративтік Республикасының Негізгі заңы мемлекеттік билік органдары жүйесіндегі сот билігінің орнына қатысты небәрі бірнеше ғана ережені қамтиды.

Негізгі заңның 97-бабының 1-тармағында қорғалған судьялардың тәуелсіздігі, сөзсіз, сот билігін жүзеге асыруды ұйымдастырудың маңызды белгісі болып табылады және, тиісінше, билікті бөлу қағидатының нормативтік мазмұнына жатады [41]. Алайда кадрлық мәселелер тұрғысынан алғанда, үйлеспеушілік онша айқын емес, өйткені Негізгі заңның 137-бабының 1-тармағы федералдық, жергілікті және коммуналдық деңгейлерде сайлау кезінде судьяларды кандидаттар тізімінен шығару мәселелерін заңнамалық реттеуге рұқсат береді, бірақ ондай реттеуді міндеттемейді [42]. Неміс судьялары туралы заңның (DRiG) 4-параграфы, алайда, барлық судьяларға бір уақытта сот және заң шығару функцияларын жүзеге асыруды болдырмайды, ал бұл сот әкімшілігі сияқты нақты аталған кейбір атқарушы функцияларға қолданылмайды [43].

Алайда сот билігінің тәуелсіздігіне конституциялық кепілдіктің мазмұндық ауқымы салыстырмалы түрде тар шеңберде белгіленген. Ең алдымен, ол нақты тәуелсіздікті, яғни судьяларды нұсқаулар мен өзге де қалаусыз ықпалдардан қорғауды қамтиды [44]. Сот шешімін қабылдаудағы жалғыз ғана өлшем – бұл заңның міндетті түрде сақталуы, бұл талап сондай-ақ Негізгі заңның 20-бабының 3-бөлімінде бекітілген. Сонымен қатар, судья жоғары тұрған соттардың құқықтық қорытындылары мен құқықтық ұстанымдарына да бағынбайды [45].

Мұндағы басты мәселе – атқарушы биліктің, атап айтқанда, Германияда әділет министрліктері жүзеге асыратын сот төрелігін жүзеге асыруға ықпал ету (I.6 қараңыз) [46].

Бұл жерде сот қызметінің сыртқы саласы мен юрисдикцияның негізгі саласы ажыратылады. Мұндай араласуға тек сыртқы сала шеңберінде ғана жол беріледі, ол, мысалы, деректерді электрондық өңдеуді ұйымдастыруды, іскерлік рәсімдердің тиісінше қамтамасыз етілуін немесе кадрлық шешімдерді қамтиды [47]. Нақты шекараларды айқындау мәселесі бірнеше рет дау тудырған, әсіресе қадағалау саласында.

Неміс дәстүрінің ерекшелігіне сәйкес, соттарды басқару саласында атқарушы және сот билігі арасында тығыз байланыс қалыптасқан. Осыған байланысты билікті бөлу қағидаты шеңберінде қатаң ұйымдастырушылық бөлініс те, судьялардың дербес тәуелсіздігі де міндетті талап ретінде мойындалмайды. Германияда соттар басқа билік тармақтарынан оқшауланғанымен, олар федералдық және жергілікті деңгейлерде Әділет министрлігіне бағынады, ал кейбір сот билігі тармақтары жағдайында – кейде өзге ведомствоға қарасты болуы мүмкін. Мысалы, Еңбек даулары жөніндегі Федералдық

сот Еңбек даулары жөніндегі сот туралы заңның (Arbeitsgerichtsgesetz) 40-параграфына сәйкес Германияның Еңбек және әлеуметтік істер жөніндегі федералдық министрлігіне қарайды. Алайда бұл министрлік әкімшілік істерді жүргізу және қадағалау мәселелері бойынша шешімдерді Федералдық әділет және тұтынушылар құқығын қорғау министрлігімен келісе отырып қабылдауы тиіс [48].

Жеке тәуелсіздік Негізгі заңмен тек ішінара реттеледі. Негізгі заңның 97-бабының 2-тармағына сәйкес, тұрақты негізде жұмыс істейтін судьялар өз еркінен тыс тек сот шешімі негізінде ғана және тек заңда белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша қызметінен біржола немесе уақытша босатылуы, басқа лауазымға ауыстырылуы немесе өкілеттік мерзімі аяқталмай тұрып отставкаға жіберілуі мүмкін (қараңыз. I.3). Тек жалпы жас шегін белгілеуге ғана жол беріледі. Судьяны басқа сотқа ауыстыруға немесе қызметінен босатуға тек соттардың немесе олардың округтерінің ұйымдастырылуында өзгерістер болған жағдайда ғана рұқсат етіледі, әрі бұл жағдайда судьяның өкілеттік мерзімі толық сақталуға тиіс. Өмір бойы жұмыс істейтін судьялардан басқа, DRiG 22 және 23-баптарына сәйкес белгілі бір жағдайларда жұмыстан босатылуы мүмкін сынақ мерзіміндегі судьялар мен мандатқа негізделген судьялар да бар (I. 4.а қараңыз.).

Федералдық конституциялық соттың Негізгі заңның 97-бабының 2-тармағы судьялардың дербестігін қамтамасыз ететін ең төменгі деңгейді белгілейді және бұл шектен заң шығарушы билік шыға алмайды деген бастапқы тұжырымы кейіннен орынды түрде кеңейтілді [49], өйткені судьялардың өзге санаттарына қатысты қосымша қорғаныш нормалары да қажетті құқықтық ережелер болып табылады [50].

Екінші жағынан, басым көзқарас судьяларды қызметке қабылдау және қызмет бабымен жоғарылау мәселесін тәуелсіздік тұрғысынан қарастырмайды (қараңыз: I.3). Негізгі заңның 95-бабының 2-тармағы мен 98-бабының 4-тармағынан туындайтыны – судьяларды іріктеу жөніндегі комиссиялар федералдық деңгейде немесе федералдық жер деңгейінде қатыстырылуға тиіс екендігі ғана. Аталған нормадан Федералдық конституциялық сот, конституциялық соттардың судьяларын федералдық жерлер деңгейінде сайлау мәселесі қозғалған палата шешімінде, Негізгі заң судьяларды тағайындаудың кең ауқымды нұсқаларын қарастырады деген қорытындыға келді, соның нәтижесінде атқарушы және заң шығарушы биліктің судьяларды тағайындауға ықпалын Негізгі заңның ережелері әдеттегі заңдарға елеулі дәрежеде еркіндік қалдыра отырып, өзара теңгерімді түрде реттеуге болады.

Неміс ғылыми доктринасындағы басым пікірге сәйкес, демократия принципі сот жүйесіне кадрларды іріктеуді демократиялық заңды саясаткерлердің үлкен дәрежеде анықтауын талап етеді, сондықтан бұл тапсырманы судьяларды іріктеу жөніндегі әртүрлі комиссиялар мен кеңестерге беруге болмайды, олардың көпшілігі парламенттен немесе басқа да судьялардан тұрады [51].

Бұл көзқарас Еуропаның көптеген елдеріндегі айқын байқалатын үрдіске және кадрлық саясатта атқарушы биліктің ықпалынан сот билігін қорғауға бағытталған Еуропа Кеңесінің ұсынымдарына қайшы келеді деген пікір айтылған жағдайда [52], себебі бұл көзқарасты қолдайтын уәждер эмпириялық тұрғыдан әлсіз негізде қолдануға жарамсыз деп түсіндіріледі [53]. Бұл сондай-ақ, іріктеу комитеті оңтайлы шешімдер қабылдамай, тиімділікке сай келмейтін таңдаулар жасайды деген дәлелсіз болжамға негізделген [53].

Бұл уәж неміс дәстүріне тән судьялар мен мемлекеттік қызметшілер арасындағы даулы параллелизмге негізделген [54]. Бұл Герман империясы кезеңінен бастау алатын мемлекетке авторитарлы-иерархиялық көзқарастың көрінісі болып табылады. Мұндай көзқараста плюралистік билік органдарына қатысудың барлық түрлеріне терең сенімсіздікпен қаралады, ал министрлік атқарушы билік қоғамдық игіліктің тірегі ретінде бағаланады [55].

Сондықтан бұл уәж министрліктердің саяси ықпалының қауіптілігін мойындай алмайды, алайда парламенттік демократия жағдайында олардың қызметі саяси партиялардың саясатымен айқындалады. Бұл пікірлер сондай-ақ судьяларға қатысты өзіндік ерекшелігі бар бөлшектенген көзқарасқа негізделген. Германиядағы сот төрелігін жүзеге асыру сапасы күмән тудырмаса да, судьялар министрлік әкімшілігінің бақылауында болмаса да, дәл осы судьялар судьяларды іріктеу комитеттерінде белсенді қызмет атқарған кезде тиісті кадрлық шешімдерді қабылдай алмайды деп болжанады.

Бұл көзқарас сот билігіне тән ерекше сипаттарды ескермейді. Сот билігі атқарушы билікке қарағанда мүлде өзге легитимация үлгілеріне бағынады, өйткені судьялардың шешімдері тек қана заң арқылы, 97-баптың 1-тармағына сәйкес легитимделеді. Әкімшілік органдардың лауазымды тұлғаларынан айырмашылығы, атқарушы биліктің басшысы, өзі сайланған парламент арқылы демократиялық түрде легитимделетін болса да, судьяларды легитимдеуге құқылы емес, өйткені ол олардың қызметіне нұсқау бере де, оны түзете де алмайды[54].

Керісінше, атқарушы биліктің сот билігіне ықпал ету мүмкіндіктерінің барлығы биліктердің бөлінуі қағидасы тұрғысынан алғанда даулы болып табылады, сондықтан атқарушы биліктің ықпалын заң шығарушы билік тарапынан шектеу толықтай заңды болып саналады. Биліктердің бөлінуі мен құқық үстемдігі қағидалары тіпті судьялардың объективті тәуелсіздігі ұйымдастырушылық шаралармен қамтамасыз етілуі тиіс екенін талап етеді [56].

С) Қазақстан мен Германиядағы мемлекеттік билікті бөлу жүйесінің салыстырмалы талдауы: конституциялық қағидаттардың іске асырылу практикасы

Екі түрлі конституциялық үлгінің талдауы Германия мен Қазақстандағы билік тармақтарының бөліну жүйесі жөнінде жеткілікті мәлімет береді. Екі елдің Конституцияларында да заң шығарушы, атқарушы және сот биліктеріне жеке-жеке баптар арналған. Қазақстан Конституциясы билік тармақтарының бөлінуін неғұрлым нақты айқындайды және бұл туралы тиісті нормаларда тікелей көрсетеді, алайда бұл теорияның мазмұндық жағының өмірлік практикада нақты жүзеге асырылуына кепілдік бермейді. Сонымен қатар, айырмашылықтың бірі – Федеративтік Республикада Қазақстандағыдай президенттік емес, парламенттік басқару формасының орнығуы. Қазақстанда президенттік биліктің күшті моделі іс жүзінде атқарушы биліктің Қазақстан Республикасы Президентінің Әкімшілігі арқылы заң шығарушы және сот билігіне едәуір ықпал етуіне алып келеді. Көптеген зерттеушілердің пікірінше, Конституция билік тармақтарын бақылау және өзара тепе-теңдікті қамтамасыз ету мақсатында тәуелсіз сайланатын президент институтын көздеуге тиіс емес. Оның орнына, президенттің негізгі өкілеттіктерінің бірі – атқарушы билікке (үкіметке) демократиялық жолмен сайланған парламенттің қолдауына ие болғанша өкілеттігін жалғастыруға мүмкіндік

беру болып табылады [57]. Мұндай билік тармақтарын бөлу моделі қазіргі таңда Германияға тән. Бұған қоса, Германия Федеративтік Республикасының құқықтық доктринасы мен практикасы билікті қатаң бөлу жүйесін жүзеге асыру мүмкін емес екенін мойындайды, өйткені күрделі жағдайлар мемлекеттік биліктің түрлі тармақтары арасында белгілі бір өзара іс-қимылды қажет етеді. Осыған байланысты Германияда өкілеттіктерді бөлу тұжырымдамасы жауапкершілікті бөлу және функцияларды үлестіру идеясына айналды. Бұл идея бөлінген және өзара байланысты жауапкершілік жағдайында мемлекеттік міндеттерді орындауға негіз қалайды. Осындай өзгерген көзқарас билікті бөлу идеясынан гөрі функцияларды бөлу, қызметтерді үлестіру немесе өкілеттіктерді құрылымдастыру мәселесін алдыңғы орынға қоятын жаңа теориялық тұжырымдамадан да көрініс табады [58]. Осылайша, Германияда атқарушы билік сот шешімдерін қабылдау үдерісіне араласа алмайды, дегенмен соттарды басқару ісі – федералдық деңгейде де, жергілікті деңгейде де – ең алдымен тиісті министрліктердің, яғни атқарушы билік өкілдерінің құзыретіне жатады. Сонымен қатар, соттарды басқаруға қатысты көптеген өзге де міндеттерді соттардың өздері жүзеге асырады, бұл іс жүргізу нормаларымен рұқсат етілген. Бұл сот төрелігін жүзеге асырудан бөлек, соттың әкімшілік-басқарушылық функциялары атқарушы билік тарапынан да, тікелей соттардың өз тарапынан да орындалатынын білдіреді және бұл әртүрлі мемлекеттік органдардың функцияларын бөлу туралы доктринаны растайды.

Қазақстанның заңнамасы мен ғылыми доктринасы көбіне билік тармақтарының бөліну жүйесі туралы баяндайды, дегенмен мемлекеттік практика бұл тұжырымдаманы саяси өмірде нақты әрі толық жүзеге асыра алмай келеді. Алайда сот билігін атқарушы биліктен, әсіресе үкімет пен Әділет министрлігінің ықпалынан, барынша оқшаулауға ұмтылыс жасалуда.

Германияда, сондай-ақ Еуропаның өзге елдерінде де қазіргі конституционализмнің ең айқын ерекшеліктерінің бірі – билік тармақтарын бөлу жүйесінде конституциялық сот бақылауы институтының кеңеюі болып табылады. Қазақстан Республикасы да мемлекеттік басқару жүйесіндегі осы ұстанымдарды күшейтіп, 2022 жылы Конституциялық Сотты құрды, ол өз жұмысын 2023 жылғы 1 қаңтардан бастады. Алайда конституциялық бақылау функциялары Германия моделінен біршама ерекшеленеді, өйткені Қазақстан Республикасы Конституциялық Соты республиканың сот жүйесіне кірмейді, конституциялық сот төрелігін жүзеге асырмайды, конституциялық сот ісін жүргізу қағидаттарына сәйкес жұмыс істемейді және мемлекеттік билік жүйесінде ерекше конституциялық іс жүргізу рәсімдерін қолданатын өзіндік дербес құрылым ретінде қалыптасқан.

Билік тармақтарын бөлу жүйесінің тағы бір өзіндік ерекшелігі – Германиядағы Бундестаг пен Қазақстандағы Парламент Мәжілісінің заң шығару өкілеттіктері бо-лып табылады. Егер Қазақстанда заң, соның ішінде сот билігіне қатысты заңдар, төменгі палата – Мәжіліс арқылы қабылданып, ал жоғарғы палата – Сенат тек Мәжіліс қабылдаған заңды мақұлдауы немесе мақұлдамауы мүмкін болса, Германия Федеративтік Республикасының өзіндік мемлекеттік органы болып табылатын Бундесрат құрамындағы федералдық жерлердің өкілдері Бундестаг жүзеге асыратын федералдық заң шығарушылыққа тиімді

бақылау жасайды. Бундесрат вето құқығына ие, және бұл құқық көптеген маңызды жағдайларда Бундестаг тарапынан еңсеріле алмайтын ерекшелікке ие [59]. Бұл федералдық мемлекеттік құрылыммен және жерлердегі мемлекеттік басқарудың күшті позицияларымен байланысты. Ал Қазақстанда Парламент Мәжілісі өзі қабылдаған, бірақ Сенат мақұлдамаған заңды еш қиындықсыз дерлік қайта қарап, қабылдай алады.

Билік тармақтарын бөлу жүйесі сот билігінің сот шешімдерінен тыс құқық шығармашылығымен айналыспауын көздейді. Бұл дәстүр Германияда жақсы сақталған, алайда Қазақстанда жағдай басқаша. Қазақстандық авторлардың атап өткеніндей, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты судьялар корпусы үшін міндетті нормативтік нұсқаулықтар шығару арқылы іс жүзінде құқық шығармашылығы мен тіпті заң шығару қызметін жүзеге асыратын органға айналады (заңдарды нақтылайтын әрі егжей-тегжейлі баяндайтын міндетті нормалар жасау арқылы), бұл өз кезегінде билік тармақтарын бөлу және сот төрелігін жүзеге асыру кезінде судьялардың тәуелсіздігі қағидаттарымен белгілі бір дәрежеде қайшылыққа келеді. Кейбір зерттеушілердің пікірінше, Жоғарғы Сот тек сот төрелігін жүзеге асыру мәселелерімен айналысуы тиіс, ал міндетті заңнамалық нұсқаулықтар әзірлеу қызметі оның құзыретіне кірмеуі керек. КСРО құрамында болған барлық елдер іс жүзінде өздерінің жоғарғы соттары тарапынан императивтік мазмұндағы нұсқаулықтар шығарудан бас тартты. Тек Түрікменстан ғана Жоғарғы Соттың міндетті сипаттағы басшылық түсіндірмелер шығару тәжірибесін жалғастырып келеді. Қазақстан Республикасы одан да әрі қадам жасап, Жоғарғы Сот актілерін конституциялық деңгейде қолданыстағы құқық, яғни нормативтік құқықтық акт ретінде бекітті [60]. Бұл мәселе, біздің ойымызша, одан әрі терең талдауды қажет етеді.

Осылайша, мемлекеттік биліктің үш тармағы теориясы, соның ішінде сот билігінің ерекше рөлін айқындай отырып, XX ғасырдың екінші жартысынан бастап әлемнің көптеген елдерінің конституцияларында іске асырыла бастады. Германияда бұл 1949 жылы ФРГ-ның Негізгі заңын қабылдаудан кейін жүзеге асса, Қазақстанда аталған теория 1995 жылғы Конституцияда көрініс тапты. Германия мемлекетінің әлемдік аренадағы салмағы мен тарихи дәстүрлерінің тереңдігіне қарамастан және жас мемлекет болып саналатын, Кеңестер Одағы ыдырағаннан кейін қалыптасқан Қазақстан Республикасымен салыстырғанда айырмашылықтар бар екеніне қарамастан, екі елде де билік тармақтарын бөлу доктринасын жүзеге асыруда ортақ үрдістер байқалады. Қазақстанда да, Германияда да билік тармақтарын бөлу теориясы бастапқыда біржақты қабылданған жоқ. Қазақстан КСРО құрамында болған кезеңде бүкіл билік халық депутаттары Кеңестеріне тиесілі деп есептелген. Билік тармақтарын бөлу тұжырымдамасы Германияда да салыстырмалы түрде кеш кезеңге дейін құқықтық тұрғыда мойындалмаған. Германияда биліктің нақты бөлінуіне ұзақ уақыт бойы жол берілмеді. Мұндай даму бағытының бастауын неміс мемлекеттерінің алғашқы конституцияларынан көруге болады [61].

Алайда Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Германияда, ал Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін Қазақстанда билік тармақтарын бөлу доктринасы өзіне тән ерекшеліктері мен айрықша сипаттарымен конституциялық заңнама мен құқықтық практикаға белсенді түрде енгізіле бастады.

Қорытынды

Қазақстан мен Германиядағы билік тармақтарының бөлінуі мен сот билігінің тәуелсіздігін салыстырмалы-құқықтық талдау нәтижесінде екі елдің конституциялық және институционалдық модельдері арасындағы ортақтықтар мен айырмашылықтар айқындалды. Германияның сот билігін ұйымдастырудағы тұрақты құқықтық дәстүрлері мен тиімді кепілдіктер жүйесі Қазақстан үшін үлгі бола алады. Қазақстанда жүргізіліп жатқан сот реформалары мен құқықтық ұстанымдар институтын дамыту әрекеттері сот билігінің тәуелсіздігін нығайтуға бағытталғанымен, әлі де жетілдіруді қажет ететін тұстар бар. Зерттеу нәтижелері сот жүйесін демократиялық талаптарға сай реформалау үшін халықаралық тәжірибені ескере отырып, ұлттық ерекшеліктерге бейімделген нақты құқықтық және институционалдық шешімдер қабылдау қажеттігін көрсетеді.

Авторлардың қосқан үлестері

Абдрасулов Е.Б.– зерттеу нәтижелерін жинау, талдау, мақаланың тұжырымдамасы мен оның мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарау, түсіндіру;

Ахмет Б. – кіріспе, әдістер мен материалдар, қорытынды, әдебиеттерді рәсімдеу, транслитерация, жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасының рәсімделуіне елеулі үлес.

Мүдделер қақтығысы жоқ

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды– URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өтініш берген күні: 20.07.2025)

2. Онланбекова, Г.М. (2016).Взаимодействие органов прокуратуры и суда в сфере право-охранительной деятельности: теоретико-правовое исследование: дис. … док. юр. наук: 12.00.01 / Кырг. нац. ун-т им. Ж. Баласагына. – Бишкек, – С. 18.

3. Голубева, Л.А. (2009). Нетипичные ветви государственной власти в механизме современного государства: дис. … канд. юр. наук: 23.00.02 / Рос.педаг. ун-т им А.И. Герцена. – Санкт-Петербург, – С. 10.

4. Сапаргалиев, Г.С. (2008). Конституционное право Республики Казахстан / Алматы: Жеті жарғы, – С. 238.

5. Андриянов, В.Н. (2011). Контрольная власть в системе разделения властей // Известия Иркутского ГЭА. - № 1 (75). – С. 146-150.

6. Posner, E.A. (2016). Presidential Leadership & the Separation of Powers // Dædalus, Journal of the American Academy of Arts & Sciences.– Vol. 145 (3). – P. 35-43.

7. Гегель, Г. (1990). Философия права / Москва: Мысль,– С.524

8. Абдрасулов Е.Б. Роль судебной системы РК в защите прав человека. – 2022. – URL: https://opennews.kz/ru/society/7174-rol-sudebnoj-sistemy-respubliki-kazahstan-v-zaschite-prav-cheloveka.html (өтініш берген күні: 20.07.2025)

9. Кант, И. Метафизика нравов. Введение в учение о праве. (өтініш берген күні: 20.07.2025)

10. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы № 132 Конституциялық заңы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (өтініш берген күні: 20.07.2025)

11. Рузанов, И.В. (2019). Независимость судебной власти в условиях современного понимания разделения властей // Российский юридический журнал.– Т.6. – №1 (18). – С. 91.

12. Sterk, K. Report: Towards a Culture of Accountability of Councils for the Judiciary.– URL: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/512260.pdf (өтініш берген күні: 20.07.2025)

13. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан: О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 1) пункта 1 статьи 39 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», 6 декабря 2023 года, № 36-НП.– URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/564717?lang=ru (өтініш берген күні: 20.07.2025)

14. Аблаева, Э.Б.(2017). Судебная власть в РК: ее место и роль в механизме разделения властей // Пробелы в российском законодательстве.– №1. – С. 195.

15. Lord, Hodge. Preserving Judicial Independence in an Age of Populism.– URL: https://supremecourt.uk/uploads/speech_181123_9ce4b9f447.pdf (өтініш берген күні: 20.07.2025)

16. Абдрасулов, Е.Б. К вопросу о недопустимости воздействия на суд средствами массовой информации. – URL: https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4826613-k-voprosu-o-nedopustimosti.html%20?ysclid=lzgqxlends859299062(өтініш берген күні: 20.07.2025)

17. Huchhanavar, S.S. (2022). Conceptualising Judicial Independence and Accountability from a Regulatory Perspective // Oslo Law Review.– Vol. 9. – Nr. 2. – P. 110–148.

18. Рысжанова, Г.С. (2023).Сот билігі және оның ұлттық заңнаманы дамытудағы рөлі: фил. докт. (PhD) … дис. / Л.Н. Гумилев атынд. Еуразия. ұлттық ун-ті. – Астана, – 30 б.

19. Сулейменова, Г. Ж. Судебная власть в конституционной системе разделения властей. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32225468 (өтініш берген күні: 20.07.2025)

20. Абдрасулов, Е.Б. (2004). Судебная власть и ее роль в развитии и совершенствовании национального законодательства // Фемида.– №6. – С.17.

21. Абдрасулов, Е.Б. (2002). Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура / Монография. – Алматы: Өркениет, – С.225.

22. Gibson, J.E., Smentkowski B.P. Judicial Lawmaking.– URL: https://www.britannica.com/topic/court-law/Judicial-lawmaking (өтініш берген күні: 20.07.2025)

23. Gibson, J.L., u.a., Court. – URL: https://www.britannica.com/topic/court-law (өтініш берген күні: 20.07.2025)

24. Мами, К.А. (2004). Конституционная законность и судебная власть в Республике Казахстан: Основные тенденции и приоритеты / Мами К. А. – Москва: Наука,– С. 255.

25. Groß, T. Die asymmetrische Funktionenordnung der demokratischen Verfassung - Zur Dekonstruktion des Gewaltenteilungsgrundsatzes // Der Staat. – 2016. – Jahrgang 55. – S. 489-517.– URL: https://opac.k10plus.de/DB=2.299/PPN?PPN=875740715 (өтініш берген күні: 20.07.2025)

26. BVerfGE 9, 268 (279 f.); 30, 1 (28); 34, 32 (59); 95, 1 (15); 139, 321 (362).

27. BVerfGE 131, 152 (210).

28. BVerfGE 11, 232 (233); 49, 329 (340); Schmidt-Aßmann E. // in: Dürig/Herzog/Scholz, GG (Loseblatt). – Art. 19. – Abs. 4. – Rn. 174.

29. BVerfGE 30, 1 (25); dagegen das Sondervotum (S. 40 ff.).

30. BVerfGE 14, 56 (66).

31. BVerfGE 22, 49 (81): „Kernbereich des Strafrechts"; s.a. Schulze-Fielitz H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – Rn. 33 ff.

32. BVerfGE 103, 111 (137 f.).
33. Zimmer, G. (1979). Funktion – Kompetenz – Legitimation / Duncker & Humblot. - S. 307.
34. Schulze-Fielitz H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – Rn. 41.
35. Meyer W. // in: v. Münch/Kunig, GG / C.H.Beck, 2012. – 6. Aufl. – Bd. 2. – Art. 92. – Rn. 19.
36. Achterberg N. Probleme der Funktionslehre / München: C. H. Beck, 1970. – S.150; Möllers C. Dogmatik der grundgesetzlichen Gewaltengliederung // AöR. – 2007. – № 132. – P. 493.
37. BVerfGE 7, 183 (188 f.); 31, 43 (46); 60, 253 (268 f.); 103, 111 (137)
38. Krieg, J./Wieckhorst A. Verfassungsrechtliche Grenzen der legislativen Kassation von rechtskräftigen Strafurteilen // Der Staat 2015. – Vol. 54. – P. 539 (552 ff.).
39. BVerfGE 18, 241 (255); 133, 168 (202); Voßkuhle A. Rechtsschutz gegen den Richter / C.H.Beck, 1993. – S. 94.
40. Anders BVerfGE 103, 111 (137).
41. Wassermann, R. (1993). // in: AK-GG. – 2001.– 3. Aufl. – Art. 97. – Rn.13.; Voßkuhle A. Rechtsschutz gegen den Richter / C.H.Beck,– S.54 f.; Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, 2006. – S. 201.
42. Jarass, H.D.(2024). // in: Jarass/Pieroth, GG.– 18. Aufl. – Art. 137. – Rn. 1.
43. Deutsches Richtergesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/drig/
44. Schulze-Fielitz, H. (2018). // in: Dreier (Hrsg.), GG.– Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – 97 Rn. – 19 ff.
45. BVerfGE 87, 273 (278)
46. Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, 2006. – S. 266 ff.
47. Schulze-Fielitz, H. (2018). // in: Dreier (Hrsg.), GG.– Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – 97 Rn. – 29... ff.
48. Arbeitsgerichtsgesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/arbgg/
49. BVerfGE 38, 139 (151).
50. BVerfGE 87, 68 (85)
51. Böckenförde, E.-W (2006). Verfassungsfragen der Richterwahl / Duncker & Humblot Gmbh, 1974. – 143 s.; Ehlers D. Verfassungsrechtliche Fragen der Richterwahl / Bd. 116. – 1998. – 92 s.; Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, – S. 126 ff., 662 ff.
52.Darstellung, Z.B. (2009). bei Albrecht/Thomas (Hrsg.). Strengthen the Judiciary's Independence in Europe! / Berliner Wissenschafts-Verlag, Intersentia N. V., – 216 p., oder Seibert-Fohr (Hrsg.). Judicial Independence in Transition / Springer publ. – 2012. – 1378 p.
53. Wittreck, F. Gutachten G zum 73. Deutschen Juristentag / C.H.Beck, 2020. – S. 79 f.
54.Groß, T. (1999). Verfassungsrechtliche Möglichkeiten und Begrenzungen für eine Selbstverwaltung der Justiz // ZRP.– S. 361 (362).
55. Groß, T. Das Kollegialprinzip in der Verwaltungsorganisation. –1999. – S. 163 ff.
56. Groß, T. (2002). Selbstverwaltung der Gerichte als Voraussetzung ihrer Unabhängigkeit? // Die Verwaltung.– Beiheft 5. – S. 217
57.Ackerman B.(2000). The New Separation of Powers // Harvard Law Review.– Vol. 113 (3). – P. 634-725.
58. Windthorst, K. (2009). Separation of Powers from the German Perspective // Duquesne Law Review.– Vol. 47 (4). – P. 910.
59. Currie D.P. Separation of Powers in the Federal Republic of Germany // German Law Journal. – Vol. 9 (12). – P. 216.
60. Абдрасулов, А.Е. (2021). Официальное разъяснение нормативных правовых актов: опыт стран ЕАЭС и пробелы законодательного регулирования в Республике Казахстан // Вестник Евразийского национального универуниверситета. –136). – С. 18.

61. Lindseth, P.L.(2004).The Paradox of Parliamentary Supremacy: Delegation, Democracy, and Dictatorship in Germany and France, 1920s-1950s // The Yale Law Journal. –– Vol. 113. – P. 1341.

Б. Абдрасулов[1], Б. Ахмет*[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2]Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан
(e-mail: [1]aermek_19@mail.ru, [2]bekaahmetova@gmail.com)

Разделение властей и независимость судебной власти в Казахстане и Германии: сравнительно-правовой анализ

Аннотация: В данной статье проводится сравнительно-правовой анализ системы разделения властей и независимости судебной власти в Республике Казахстан и Федеративной Республике Германия. Актуальность исследования заключается в том, что в условиях демократического государства обеспечение институциональной независимости судебной власти и сбалансированного взаимодействия ветвей власти приобретает особую значимость. В статье рассматриваются конституционные основы, теоретико-историческая эволюция принципа разделения властей и особенности его реализации в правовых системах двух государств. Подробно анализируются федеративное устройство Германии, роль Конституционного суда, механизмы назначения судей и правовые инструменты, обеспечивающие их независимость. Кроме того, внимание уделяется развитию судебной системы Казахстана, деятельности Верховного Суда и Конституционного Суда, судебным реформам, а также формированию и роли института правовых позиций. Отдельный акцент сделан на участии судов в правотворчестве и степени признания судебных актов в качестве источника права в обеих странах. В ходе исследования авторы рассматривают особенности и возможности эффективного применения немецкого опыта в казахстанских условиях, предлагая рекомендации по укреплению независимости судебной власти в Республике Казахстан. Результаты статьи могут внести научный и практический вклад в совершенствование национальной правовой системы.

Ключевые слова: разделение властей, независимость судебной власти, сравнительное правоведение, конституционный контроль, правотворчество, судебная реформа, правовые позиции

Ye. Abdrassulov[1], B. Akhmet*[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2]M. Kozybayev North Kazakhstan University; Petropavl, Kazakhstan
(e-mail: [1]aermek_19@mail.ru, [2]bekaahmetova@gmail.com)

Separation of Powers and Judicial Independence in Kazakhstan and Germany: A Comparative Legal Analysis

Abstract: This article presents a comparative legal analysis of the system of separation of powers and the independence of the judiciary in the Republic of Kazakhstan and the Federal Republic of Germany. The relevance of the research lies in the fact that, in a democratic state, ensuring institutional

independence of the judiciary and maintaining a balanced interaction among the branches of power have become increasingly important. The article examines the constitutional foundations, the theoretical and historical evolution of the principle of separation of powers, and the specific features of its implementation in the legal systems of both countries. Particular attention is given to Germany's federal structure, the role of the Constitutional Court, judicial appointment procedures, and legal mechanisms that guarantee judicial independence. In addition, the development of the judicial system in Kazakhstan, the functions of the Supreme Court and the Constitutional Court, judicial reforms, and the formation and role of the institution of legal positions are analyzed. The article also compares the role of courts in legal development and the extent to which judicial decisions are recognized as sources of law in both countries. The authors explore the possibilities and specific aspects of applying German experience in the context of Kazakhstan and offer recommendations aimed at strengthening the independence of the judiciary in the Republic of Kazakhstan. The findings contribute both theoretically and practically to the improvement of the national legal system.

Keywords: separation of powers, independence of the judiciary, comparative law, constitutional control, law-making, judicial reform, legal positions

References

1. Qazaqstan Respublikasynyñ Konstitusiasy: 1995 jyly 30 tamyzda respublikalyq referendumda qabyldandy [Constitution of the Republic of Kazakhstan: adopted in a republican referendum on July 30, 1995] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (өtinish bergen kүni: 20.07.2025)

2. Onlanbekova, G.M.(2016). Vzaimodejstvie organov prokuratury i suda v sfere pravoohranitel'noj deyatel'nosti: teoretiko-pravovoe issledovanie: dis. … dok. yur. nauk: 12.00.01[Onlanbekova G.M. Vzaimodejstvie organov prokuratury i suda v sfere pravoohranitel'noj deyatel'nosti: teoretiko-pravovoe issledovanie: dis. ... doc. nauk: 12.00.01] / Kyrg. nac. un-t im. ZH. Balasagyna. – Bishkek,– S. 18.

3. Golubeva L.A. (2009). Netipichnye vetvi gosudarstvennoj vlasti v mekhanizme sovremennogo gosudarstva: dis. … kand. yur. nauk: 23.00.02 [Golubeva L.A. Non-typical branches of state power in the mechanism of the modern state: thesis. ... sugar. jur. Nauk: 23.00.02] / Ros.pedag. un-t im A.I. Gercena. – Sankt-Peterburg, – S. 10.

4. Sapargaliev, G.S. (2008). Konstitucionnoe pravo Respubliki Kazahstan [Sapargaliev G.S. Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan]/ Almaty: ZHeti zhargy,– S. 238.

5. Andriyanov, V.N. (2011).– Kontrol'naya vlast' v sisteme razdeleniya vlastej [Andriyanov V.N. Control power in the system of separation of powers]// Izvestiya Irkutskogo GEA. № 1 (75). – S. 146-150.

6. Posner, E.A. (2016). Presidential Leadership & the Separation of Powers // Dædalus, Journal of the American Academy of Arts & Sciences.– Vol. 145 (3). – P. 35-43.

7. Gegel' G. (1990). Filosofiya prava [Hegel G. Philosophy of law] / Moskva: Mysl', – S.524

8. Abdrasulov, E.B. (2022). Rol' sudebnoj sistemy RK v zashchite prav cheloveka [Abdrasulov E.B. The role of the judicial system of the Republic of Kazakhstan in the protection of human rights.].– URL: https://opennews.kz/ru/society/7174-rol-sudebnoj-sistemy-respubliki-kazahstan-v-zaschite-prav-cheloveka.html (өtinish bergen kүni: 20.07.2025)

9. Kant I. (2022). Metafizika nravov. Vvedenie v uchenie o prave [Kant I. Metaphysics of Morals. Introduction to the doctrine of law.– – URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Kant_Metaphisika_1.pdf (өtinish bergen kүni: 20.07.2025)

10. Qazaqstan Respublikasynyñ sot jüiesı men südälarynyñ märtebesı turaly: Qazaqstan Respublikasynyñ 2000 jylğy 25 jeltoqsandağy № 132 Konstitusialyq zany [On the judicial system and

the status of judges of the Republic of Kazakhstan: Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan No. 132 of December 25, 2000.].– URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (өтinish bergen kүni:20.07.2025)

11. Ruzanov, I.V. (2019). Nezavisimost' sudebnoj vlasti v usloviyah sovremennogo ponimaniya razdeleniya vlastej [Ruzanov I.V. Independence of the judiciary in the context of the modern understanding of the separation of powers] // Rossijskij yuridicheskij zhurnal.– T.6. – №1 (18). – S. 91.

12. Sterk, K. Report: Towards a Culture of Accountability of Councils for the Judiciary. Available at: https://www.osce.org/files/f/documents/9/d/512260.pdf (acessed: 20.07.2025)

13. Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo Suda Respubliki Kazahstan: O rassmotrenii na sootvetstvie Konstitucii Respubliki Kazahstan podpunkta 1) punkta 1 stat'i 39 Konstitucionnogo zakona Respubliki Kazahstan ot 25 dekabrya 2000 goda «O sudebnoj sisteme i statuse sudej Respubliki Kazahstan» [Regulatory resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: On consideration for compliance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan of subparagraph 1) of paragraph 1 of Article 39 of the Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2000 "On the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan"], 6 dekabrya 2023 goda, № 36-NP. URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/564717?lang=ru (өtinish bergen kүni: 20.07.2025)

14. Ablaeva, E.B (2017). Sudebnaya vlast' v RK: ee mesto i rol' v mekhanizme razdeleniya vlastej [Ablaeva E.B. Judicial power in the Republic of Kazakhstan: its place and role in the mechanism of separation of powers] // Probely v rossijskom zakonodatel'stve. –– №1. – S. 195.

15. Lord Hodge. Preserving Judicial Independence in an Age of Populism. Available at:https://supremecourt.uk/uploads/speech_181123_9ce4b9f447.pdf (accessed: 20.07.2025)

16. Abdrasulov, E.B. K voprosu o nedopustimosti vozdejstviya na sud sredstvami massovoj informacii [Abdrasulov E.B. On the issue of the inadmissibility of influencing the court by the media.]. URL:https://www.zakon.kz/redaktsiia-zakonkz/4826613-k-voprosu-o-nedopustimosti.html%20?ysclid=lzgqxlends859299062 (өtinish bergen kүni:20.07.2025)

17. Huchhanavar,S.S.(2023).Conceptualising Judicial Independence and Accountability from a Regulatory Perspective // Oslo Law Review. – 2022. – Vol. 9. – Nr. 2. – P. 110–148.

18. Rysjanova, G.S. Sot bilıgı jäne onyñ ūlttyq zañnamany damytudağy rölı: fil. dokt. (PhD) … dis [Ryszhanova G.S. The judiciary and its role in the development of national legislation: Ph.D. … dissertation]./ L.N. Gumilev atynd. Eurazia. ūlttyq un-tı. – Astana, – 30.

19. Sulejmenova, G. Zh. Sudebnaya vlast' v konstitucionnoj sisteme razdeleniya vlastej [Suleimenova G. Zh. Judicial power in the constitutional system of separation of powers.]. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32225468 (өtinish bergen kүni: 20.07.2025)

20. Abdrasulov, E.B. (2004) Sudebnaya vlast' i ee rol' v razvitii i sovershenstvovanii nacional'nogo zakonodatel'stva [Abdrasulov E.B. Judicial power and its role in the development and improvement of national legislation] // Femida. – №6. – S.17.

21. Abdrasulov, E.B. (2002).Tolkovanie zakona i norm Konstitucii: teoriya, opyt, procedura [Abdrasulov E.B. Interpretation of the law and norms of the Constitution: theory, experience, procedure]/ Monografiya. – Almaty: Өrkeniet, – S.225.

22. Gibson, J.E., Smentkowski, B.P. Judicial Lawmaking. Available at: https://www.britannica.com/topic/court-law/Judicial-lawmaking (accessed:20.07.2025)

23. Gibson, J.L., u.a., Court. Available at: https://www.britannica.com/topic/court-law (accessed: 20.07.2025)

24. Mami, K.A. (2004). Konstitucionnaya zakonnost' i sudebnaya vlast' v Respublike Kazahstan: Osnovnye tendencii i prioritety [Mami K.A. Constitutional legality and judicial power in the Republic of Kazakhstan: Main trends and priorities]/ K. A. Mami. – Moskva: Nauka,– S. 255.

25. Groß T. Die asymmetrische Funktionenordnung der demokratischen Verfassung - Zur Dekonstruktion des Gewaltenteilungsgrundsatzes // Der Staat. – 2016. – Jahrgang 55. – S. 489-517. Available at: https://opac.k10plus.de/DB=2.299/PPN?PPN=875740715 (accessed: 20.07.2025)

26. BVerfGE 9, 268 (279 f.); 30, 1 (28); 34, 32 (59); 95, 1 (15); 139, 321 (362).

27. BVerfGE 131, 152 (210).

28. BVerfGE 11, 232 (233); 49, 329 (340); Schmidt-Aßmann E. // in: Dürig/Herzog/Scholz, GG (Loseblatt). – Art. 19. – Abs. 4. – Rn. 174.

29. BVerfGE 30, 1 (25); dagegen das Sondervotum (S. 40 ff.).

30. BVerfGE 14, 56 (66).

31. BVerfGE 22, 49 (81): „Kernbereich des Strafrechts"; s.a. Schulze-Fielitz H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – Rn. 33 ff.

32. BVerfGE 103, 111 (137 f.).

33. Zimmer G. Funktion – Kompetenz – Legitimation / Duncker & Humblot. – 1979. – S. 307.

34. Schulze-Fielitz, H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – Rn. 41.

35. Meyer, W. // in: v. Münch/Kunig, GG / C.H.Beck, 2012. – 6. Aufl. – Bd. 2. – Art. 92. – Rn. 19.

36. Achterberg, N. (2007). Probleme der Funktionslehre / München: C. H. Beck, 1970. – S.150; Möllers C. Dogmatik der grundgesetzlichen Gewaltengliederung // AöR. –– № 132. – P. 493.

37. BVerfGE 7, 183 (188 f.); 31, 43 (46); 60, 253 (268 f.); 103, 111 (137)

38. Krieg J./Wieckhorst A. Verfassungsrechtliche Grenzen der legislativen Kassation von rechtskräftigen Strafurteilen // Der Staat 2015. – Vol. 54. – P. 539 (552 ff.).

39. BVerfGE 18, 241 (255); 133, 168 (202); Voßkuhle A. Rechtsschutz gegen den Richter / C.H.Beck, 1993. – S. 94.

40. Anders BVerfGE 103, 111 (137).

41. Wassermann R. // in: AK-GG. – 2001.– 3. Aufl. – Art. 97. – Rn.13.; Voßkuhle A. Rechtsschutz gegen den Richter / C.H.Beck, 1993. – S.54 f.; Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, 2006. – S. 201.

42. Jarass H.D. // in: Jarass/Pieroth, GG. – 2024. – 18. Aufl. – Art. 137. – Rn. 1.

43. Deutsches Richtergesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/drig/

44. Schulze-Fielitz H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – 97 Rn. – 19 ff.

45. BVerfGE 87, 273 (278)

46. Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, 2006. – S. 266 ff.

47. Schulze-Fielitz H. // in: Dreier (Hrsg.), GG. – 2018. – Bd. 3. – 3. Aufl. – Art. 92. – 97 Rn. – 29... ff.

48. Arbeitsgerichtsgesetz. https://www.gesetze-im-internet.de/arbgg/

49. BVerfGE 38, 139 (151).

50. BVerfGE 87, 68 (85)

51. Böckenförde E.-W. Verfassungsfragen der Richterwahl / Duncker & Humblot Gmbh, 1974. – 143 s.; Ehlers D. Verfassungsrechtliche Fragen der Richterwahl / Bd. 116. – 1998. – 92 s.; Wittreck F. Die Verwaltung der Dritten Gewalt / Jus Publicum, 2006. – S. 126 ff., 662 ff.

52. Darstellung z.B. bei Albrecht/Thomas (Hrsg.). Strengthen the Judiciary's Independence in Europe! / Berliner Wissenschafts-Verlag, Intersentia N. V., 2009. – 216 p., oder Seibert-Fohr (Hrsg.). Judicial Independence in Transition / Springer publ. – 2012. – 1378 p.

53. Wittreck, F. ,Gutachten,Gzum 73. Deutschen Juristentag / C.H.Beck, 2020. – S. 79 f.

54. Groß, T. (1999). Verfassungsrechtliche Möglichkeiten und Begrenzungen für eine Selbstverwaltung der Justiz // ZRP.– S. 361 (362).

55. Groß,T. (1999). Das Kollegialprinzip in der Verwaltungsorganisation.– S. 163 ff.

56. Groß, T. (2002). Selbstverwaltung der Gerichte als Voraussetzung ihrer Unabhängigkeit? // Die Verwaltung.– Beiheft 5. – S. 217

57. Ackerman, B. (2000). – The New Separation of Powers // Harvard Law Review. Vol. 113 (3). – P. 634-725.

58. Windthorst, K. (2009). – Separation of Powers from the German Perspective // Duquesne Law Review. Vol. 47 (4). – P. 910.

59. Currie, D.P. Separation of Powers in the Federal Republic of Germany // German Law Journal. – Vol. 9 (12). – P. 216.

60. Abdrasulova, A.E. (2021). Oficial'noe raz"yasnenie normativnyh pravovyh aktov: opyt stran EAES i probely zakonodatel'nogo regulirovaniya v Respublike Kazahstan [Abdrasulova A.E. Official explanation of regulatory legal acts: the experience of the EAEU countries and gaps in legislative regulation in the Republic of Kazakhstan] // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta.– № 3 (136). – S. 18.

61. Lindseth, P.L. (2004). The Paradox of Parliamentary Supremacy: Delegation, Democracy, and Dictatorship in Germany and France, 1920s-1950s // The Yale Law Journal. –Vol. 113. – P. 1341.

Авторлар туралы мәлімет:

Абдрасулов Е.Б. **–** заң ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің бас ғылыми қызметкері; Сәтбаев көшесі, 2, 010000, Астана, Қазақстан

Ахмет Б. – хат-хабар авторы, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Қазақстан тарихы және құқық кафедрасының аға оқытушысы; Жұмабаева көшесі, 114, 150000, Петропавл, Қазақстан

Абдрасулов Е.Б. **–** Доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Главный научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан; улица Сатпаева, 2, 010000, Астана, Казахстан;

Ахмет Б. **–** автор для корреспонденции, Старший преподаватель кафедры Истории Казахстана и права Северо-Казахстанского университета имени М. Козыбаева; ул. Жумабаева, 114, 150000, Петропавловск, Казахстан;

Abdrassulov Ye. **–** Doctor of Legal Sciences, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Chief Researcher of the Department of Constitutional, Administrative Legislation and Public Administration of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan; Satpayev Street, 2, 010000, Astana, Kazakhstan;

Akhmet B. – corresponding author, Senior Lecturer of the Department of History of Kazakhstan and Law, M. Kozybayev North Kazakhstan University; Zhumabayev st., 114, 150000, Petropavlovsk, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Әкімшілік құқық / Administrative law / Административное право

МҒТАР 10.07.33 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-46-62
Ғылыми мақала

Лудоманияның алдын алу: мемлекеттік саясат пен құқықтық реттеудің өзекті мәселелері

Б.А. Сериев*[1], М.А. Толеген[2], Б.Р. Таубаев[3]

[1]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
[2]С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан
[3] І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

(e-mail: [1]seriev_bolat@mail.ru, [2]www.vku.edu.kz, [3]t_bauka1114@mail.ru)

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік саясат және құқықтық реттеу тұрғысында ойынға тәуелділіктің алдын алудың өзекті мәселелері талданады. Құмар ойындарға тәуелділік әртүрлі мемлекеттік мекемелерде пәнаралық көзқарас пен үйлестірілген күш-жігерді қажет ететін күрделі әлеуметтік және медициналық мәселе ретінде қарастырылады.

Жұмыста Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексінің, «Ойын бизнесі туралы» Заңының, сондай-ақ азаматтардың, әсіресе жастардың және халықтың әлеуметтік осал топтарының мүдделерін қорғауға бағытталған нормативтік құқықтық актілердің нормалары қарастырылған. Мақалада Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының, Еуропалық Одақтың қазіргі стратегиялары және Scopus және Web of Science халықаралық деректер қорларында жарияланған эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері талданады.

Құқықтық реттеу мен практикалық алдын алу шараларының өзара байланысына, оның ішінде цифрлық мониторинг технологияларын енгізуге, әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету жүйесін дамытуға, бос уақытты жауапты өткізу мәдениетін қалыптастыруға ерекше назар аударылады.

Мақалада отандық және шетелдік тәсілдерге сыни шолу жасалып, заңнамадағы олқылықтарды анықтау және алдын алу бағдарламаларын іс жүзінде жүзеге асыру қарастырылған. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік беретін халықаралық тәжірибе мен ұлттық құқықтық шындықты салыстыруында.

Түйін сөздер: ойынға тәуелділік, алдын алу, мемлекеттік саясат, құқықтық реттеу, Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі, ойын бизнесі, ДДСҰ, халықаралық тәжірибе, тәуелділік, әлеуметтік қамсыздандыру.

Түсті: 22.07.2025. Мақұлданды: 24.09.2025. Онлайн қолжетімді: 30.09.2025

[1]*хат-хабар үшін автор

Кіріспе

Ойынға тәуелділік қазіргі қоғамдағы химиялық емес тәуелділіктің ең қауіпті түрлерінің бірі болып саналады, ол азаматтардың әлеуметтік әл-ауқатына, психикалық денсаулығына және экономикалық тұрақтылығына жойқын әсер етеді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) мәліметтері бойынша, соңғы жылдары құмар ойындарға тәуелділіктен зардап шегетін адамдар, әсіресе жастар мен әлеуметтік осал топтар арасында тұрақты өсу байқалады. Казиноларды, букмекерлік кеңселерді, электронды құмар ойындарды және онлайн платформаларды қамтитын ойын индустриясы цифрландыру мен жаһанданудың арқасында қарқынды дамып келеді. Бұл бір жағынан экономика үшін жаңа табыс көздерін туғызса, екінші жағынан кешенді мемлекеттік реттеуді және алдын алу шараларын қажет ететін елеулі әлеуметтік тәуекелдерді тудырады [1].

Ойын бизнесін құқықтық реттеу және ойынға тәуелділіктің алдын алу шаралары халықты әлеуметтік қорғау және денсаулық сақтау саласындағы ұлттық саясаттың маңызды бөлігіне айналуда. Қазақстан Республикасында бұл мәселе соңғы екі онжылдықта заңды ойын нарығының өсуіне де, ұлттық заңнамалық шектеулерді айналып өтетін заңсыз онлайн платформалардың көбеюіне де байланысты өзекті бола бастады.

Еуропалық Одақ пен Солтүстік Америка елдерінде құмар ойындар индустриясын қатаң реттеуді де, тәуелді адамдарды оңалту бағдарламаларын да қамтитын ойынға тәуелділікпен күресудің кешенді стратегиялары әзірленді. Мысалы, Ұлыбританияда операторларды міндетті лицензиялауды, жарнамалық лимиттерді және кәмелетке толмағандардың құмар ойындарға қол жетімділігін қатаң бақылауды қамтамасыз ететін Gambling Act 2005 жұмыс істейді [2]. Финляндияда әлеуметтік тәуекелдерді азайту мақсатында құмар ойындарға мемлекеттік монополия қолданылады, ал ойын бизнесінен түскен пайда Денсаулық сақтау мен әлеуметтік бағдарламаларды қаржыландыруға жұмсалады [3].

ДДСҰ құмар ойындарға тәуелділікті ICD-11 (2019) аурулардың халықаралық классификациясына ресми түрде енгізілген психикалық бұзылыс ретінде қарастырады, бұл мәселені шешуге медициналық-әлеуметтік тәсілдің қажеттілігін атап көрсетеді [4]. Scopus және Web of Science журналдарында жарияланған зерттеулер алдын алудың ең тиімді шаралары құқықтық реттеу, әлеуметтік білім беру және ойыншылардың мінез-құлқын бақылаудың цифрлық құралдарын енгізу екенін растайды.

Ойын бизнесін реттеудің қазақстандық моделі 2007 жылғы 12 қаңтардағы «Ойын бизнесі туралы» Қазақстан Республикасының заңына негізделген [5]. Бұл заң казино мен букмекерлік кеңселердің (Қапшағай және Щучинск) жұмыс істеуі үшін шектеулі аймақтарды белгілейді, лицензиялау мен салық саясатын реттейді. Алайда, онлайн-ойын сегментінің дамуы және трансұлттық операторлардың пайда болуы заңнаманы жетілдіруді және профилактикалық жұмысты күшейтуді талап ететін жаңа сын-қатерлер туғызды.

2023 жылы Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі қабылданды, ол халықтың денсаулығын сақтау және тәуелділіктің алдын алу шараларын қамтитын әлеуметтік саясатқа кешенді көзқарас бекітті [6]. Негізгі заңнаманың болуына қарамастан іс жүзінде бірқатар проблемалар сақталуда: заңсыз платформаларға жеткіліксіз бақылау, білім

беру жүйесіне профилактикалық бағдарламалардың әлсіз интеграциясы, тәуелділерге психологиялық және медициналық көмек көрсетуді қаржыландырудың шектеулілігі.

Заңсыз құмар ойындарға байланысты құқық бұзушылықтар санының өсуін, сондай-ақ азаматтардың кеңес алуға өтініштерінің артуын тіркейтін ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі мен ҚР Ішкі істер министрлігінің деректері ерекше назар аударуға лайық. Бұл мемлекеттік саясаттың профилактикалық құрамдас бөлігін күшейту және ойын белсенділігін бақылау үшін жасанды интеллект және Big Data технологияларын пайдалануды қоса алғанда, инновациялық тәсілдерді енгізу қажеттілігін көрсетеді [7].

Осы мақаланың мақсаты – Қазақстан Республикасындағы ойынға тәуелділіктің алдын алудың өзекті мәселелеріне кешенді талдау жүргізу, қолданыстағы нормативтік құқықтық актілердегі құқықтық және институционалдық олқылықтарды анықтау, халықаралық тәжірибені ескере отырып, мемлекеттік саясатты жетілдіру бағыттарын ұсыну.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

– ойынға тәуелділіктің түсінігі мен әлеуметтік салдарын нақтылау;

– ойын бизнесін және тәуелділіктің алдын алуды реттейтін қазақстандық заңнамалық базаны талдау;

– ұлттық механизмдерді (ДДСҰ, ЕО алдын алу саясаты табысты жүргізілген елдер) халықаралық тәжірибемен салыстыру;

– ойынға тәуелділікті әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде зерттеудің әдістемелік тәсілдерін анықтау;

– реформалау бойынша ұсыныстарды тұжырымдау.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы – алғаш рет Әлеуметтік кодексті іске асыру және халықаралық стандарттармен салыстыру контекстінде Қазақстанда ойынға тәуелділіктің алдын алудың құқықтық аспектілерін жүйелеуге әрекет жасалды. Мақалада құқықтық, әлеуметтанулық және саясаттанулық тәсілдерді біріктіретін пәнаралық талдау әдістері қолданылады, бұл проблеманы біртұтас түсінуге және тәжірибеге бағытталған ұсыныстарды жасауға мүмкіндік береді.

Тақырыптың өзектілігі

XXI ғасырда құмар ойындарға тәуелділік қоғамдық денсаулық пен әлеуметтік тұрақтылыққа төнетін ең ауыр қатерлердің бірі ретінде танылды. Бұл жеке адамға ғана емес, отбасына, жұмыс орындарына, жалпы қоғамға кері әсерін тигізеді. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) мәліметтері бойынша патологиялық құмар ойындар ресми түрде аурулардың халықаралық классификациясына (ICD-11) енгізілген психикалық бұзылыс болып саналады [4]. Бұл құқықтық реттеуді, медициналық көмекті және әлеуметтік бағдарламаларды қоса алғанда, профилактикаға жүйелі көзқарас қажеттігін көрсетеді.

Қазақстан үшін құмар ойындарға тәуелділік мәселесінің өзектілігі бірнеше факторлармен анықталады:

Біріншіден, букмекерлік кеңселер мен цифрлық казиноларды қоса алғанда, онлайн ойын индустриясының қарқынды дамуы жастар мен әлеуметтік топтарды құмар ойындарға тартудың жаңа әдістерін жасады. Ойын индустриясының физикалық

инфрақұрылымының шектеулеріне қарамастан (заңнама казинолар мен ойын залдарының тек арнайы белгіленген аймақтарда – Щучинск және Конаевта жұмыс істеуіне рұқсат береді), интернет іс жүзінде шексіз болып қала береді. Бұл заңсыз нарықтың өсуіне және мемлекеттік қадағалаудың тиімділігінің төмендеуіне әкеледі.

Бұл салада Қазақстандағы құмар ойындарға тәуелділік мәселесін жақсы түсінуге, қауіп факторларын анықтауға, тиімді алдын алу және басқару стратегияларын әзірлеуге көмектесетін жоғары сапалы ғылыми басшылыққа қажеттілік жоғары. Осы саладағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруға ғылыми көзқарас басқару шешімдерінің тиімділігін арттыру үшін ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік-экономикалық негізделуі үшін де маңызды, бұл динамикалық өзгеретін ортада ерекше өзекті [8].

Екіншіден, экономикалық қиыншылықтарға, жұмыссыздыққа және кірістердің тұрақсыздығына байланысты айтарлықтай әлеуметтік қысым бар. Әлеуметтік зерттеулер осал топтар құмар ойындарға тәуелділік қаупіне көбірек ұшырайтынын көрсетеді, өйткені олар құмар ойындарды қаржылық мәселелерді «жылдам шешу» ретінде қабылдайды. Осылайша, профилактиканы тек құқықтық ғана емес, әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан да қарастыру керек.

Үшіншіден, Қазақстандағы ойын бизнесін құқықтық реттеуде бірқатар міндеттер тұр. «Ойын бизнесі туралы» Заң бұл саланы жүйелеуде маңызды қадам болды, бірақ соңғы тәжірибе оның шектеулерін анықтады [5]. Атап айтқанда, заңнама онлайн-ойындардың трансшекаралық сипатын толық көлемде ескермейді, құмар ойындардың жарнамасын жеткілікті реттемейді және денсаулық сақтау және әлеуметтік алдын алу шараларымен әлсіз интеграцияланған. 2023 жылы қабылданған ҚР Әлеуметтік кодексі мемлекеттің әлеуметтік саясатының негіздерін бекітті, бірақ ойынға тәуелділік мәселелері осы уақытқа дейін үзінді түрінде көрініс тапты.

Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, ойынға тәуелділіктің тиімді алдын алу кешенді тәсілсіз мүмкін емес. ЕО елдері құмар ойындарды жарнамалауға шектеулер енгізді, құмар ойындардан шеттетілген тұлғалардың («self-exclusion lists») ұлттық тізілімдерін жасады және лицензиялық кірістерді емдеу және оңалту бағдарламаларына бағыттады. Австралия мен Канада ойыншылардың мінез-құлқын бақылау және талдау үшін тәуелділік белгілерін ерте анықтауға мүмкіндік беретін цифрлық құралдарды белсенді түрде қолданады [9]. Бұл мысалдар Қазақстанға ұлттық жағдайларды ескере отырып, заманауи халықаралық тәжірибені интеграциялау қажеттілігін көрсетеді.

Осылайша, зерттеудің өзектілігі факторлардың жиынтығымен анықталады: құмар ойындарға тәуелділіктің өсіп келе жатқан ауқымы, құқықтық реттеудің жеткіліксіздігі, әлеуметтік-экономикалық мәселелер және халықаралық тәжірибені біріктіру қажеттілігі. Тақырыптың ғылыми және практикалық маңыздылығы ойынға тәуелділіктің алдын алудың құқықтық базасы мен мемлекеттік бағдарламаларын жетілдіру әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға, азаматтардың маргиналдану қаупін азайтуға және әлеуметтік қорғау жүйесінің тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттерге шолу

Ойынға тәуелділікті әлеуметтік-құқықтық құбылыс ретінде зерттеу қазіргі ғылыми әдебиеттерде маңызды орын алады. Зерттеулер бұл мәселенің құқық, әлеуметтану, психология және медицинаны біріктіретін пәнаралық екенін көрсетеді.

Құмар ойындарға тәуелділікке халықаралық ғылыми қоғамдастықта көбірек көңіл бөлінуде. Scopus және Web of Science-те индекстелген журналдарда жарияланған зерттеулер құмар ойындарға тәуелділік жан-жақты профилактика мен медициналық араласуды қажет ететін психикалық бұзылыс екенін атап көрсетеді. Осылайша, S.Gainsbury (2021) зерттеулері онлайн құмар ойындардың таралуы, әсіресе виртуалды платформалар қол жетімді болған жастар арасында тәуелділік қаупін арттырғанын көрсетеді [10]. Hing және Russell (2020) ЕО елдеріндегі және Австралиядағы қатаң құқықтық реттеу құмар ойындардың әлеуметтік салдарын азайтуға көмектесетінін атап өтеді [11].

Халықаралық әдебиеттің жеке саласы халықаралық құқықтық нормалар мен реттеушілік тәжірибелерді талдауға қатысты. Еуропалық комиссияның құжаттарында (2022) тәуелділіктің алдын алу заңнамалық шараларды, әлеуметтік қолдау бағдарламаларын және білім беру науқандарын үйлестірмей мүмкін еместігін атап көрсетеді [12]. ДДСҰ ресми түрде құмар ойындарға тәуелділікті психикалық бұзылыс ретінде мойындады, оның ішінде ICD-11 (2019), бұл құқықтық реттеу мен ұлттық алдын алу бағдарламаларын дамыту үшін маңызды ынталандыру болды [4].

Қазақстандық зерттеушілер де бұл мәселені, бірақ көбінесе ойын бизнесін құқықтық реттеу аясында қарастырған. Мысалы, Сартаева мен Әлімжанова (2021) ойын бизнесінің операторларын лицензиялаудың қолданыстағы жүйесі құмар ойындарға тәуелділіктің әлеуметтік қауіптілігін болдырмауда жеткіліксіз тиімді екенін атап көрсетеді [7].

Сонымен қатар, ғылыми жарияланымдарда Қазақстанда алдын алу мәселесі жеткілікті терең зерттелмегені көрсетілген. Салық салу және операторлардың қызметін реттеу мәселелеріне баса назар аударылады, ал профилактиканың әлеуметтік және психологиялық аспектілері шетте қалады. Сарыбай М., Жандосқызы Ұ. ойын бизнесін экономикалық өсіммен және инвестициялық әлеуетпен байланыстырады, бірақ тек жанама түрде тәуелділік мәселелерін қозғайды [13]. Бұл ұлттық зерттеулердегі теңгерімсіздікті көрсетеді.

Қазақстанның қазіргі заманғы мемлекеттік құжаттары да жүйелі тәсілдің қажеттілігін растайды. Қабылданған ҚР Әлеуметтік кодексі Денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау қағидаттарын бекітті, алайда ойынға тәуелділіктің алдын алу туралы арнайы ережелер үзінді түрде тұжырымдалған [6]. Мәдениет және ақпарат министрлігінің есептері заңсыз онлайн платформалар санының өсуін тіркейді, бірақ оңалту мен алдын алудың егжей-тегжейлі бағдарламалары жоқ [14].

Осылайша, әдебиеттерге шолу шетелдік зерттеулер медициналық, әлеуметтік және құқықтық шараларды біріктіруге негізделген ойынға тәуелділіктің алдын алудың тұтас тұжырымдамасын дамытатынын көрсетеді. Қазақстанда бұл тақырып негізінен ойын бизнесін құқықтық реттеу аясында қалады. Бұл халықаралық тәжірибелерді ұлттық заңнамаға бейімделе отырып талдай алатын ғылыми және практикалық алшақтықты тудырады.

Зерттеу әдістері

Мемлекеттік саясат пен құқықтық реттеу контекстінде ойынға тәуелділіктің алдын-алу мәселелерін зерттеу кешенді тәсілді қажет етеді, өйткені бұл құбылыс көп қырлы

сипатқа ие. Ойынға тәуелділік құқықтық, әлеуметтік, медициналық және мәдени салаларға әсер етеді, бұл пәнаралық зерттеу әдістемесін қолдануға әкелді.

Зерттеудің дереккөзі материалдардың төрт негізгі тобын қамтиды: нормативтік құқықтық актілер, халықаралық құжаттар, ғылыми әдебиеттер, ресми статистика және эмпирикалық деректер.

1. Нормативтік-құқықтық актілер

Талдаудың құқықтық негізі ретінде азаматтардың әлеуметтік және медициналық құқықтарын бекітетін Қазақстан Республикасының Конституциясы [15], сондай-ақ жағымсыз әлеуметтік құбылыстардың алдын алу және халықтың денсаулығын қорғау шараларын қоса алғанда, мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басымдықтарын айқындайтын Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі Әлеуметтік кодексі пайдаланылды [6]. Сонымен қатар, азаматтардың құмар ойындарға қол жеткізуін шектеудің және кәмелетке толмағандарды тартудың алдын алудың құқықтық шеңберін қалыптастыратын ойын бизнесі, жарнама және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы заңнамаға айтарлықтай назар аударылды.

2. Халықаралық құжаттар

Салыстырмалы талдау үшін халықаралық шарттар мен ұсыныстар, атап айтқанда балалардың қанау мен жаман әдеттерден қорғау құқығын бекітетін БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы Конвенциясы қолданылды. Сонымен қатар, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) материалдары талданды, мұнда ойынға тәуелділік аурулардың халықаралық классификациясында (ICD-11) психикалық бұзылыс ретінде қарастырылады. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ассамблеясының мемлекеттерге цифрлық және мінез-құлыққа тәуелділіктің алдын алу шараларын ұсынатын құжаттары да маңызды.

3. Ғылыми әдебиеттер

Қазақстандық заңгерлер мен әлеуметтік саясат мамандарының ойын бизнесін реттеуге және азаматтардың құқықтарын қорғауға арналған мақалаларын қоса алғанда, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми әдебиеттері пайдаланылды. Scopus және Web of Science базаларынан шетелдік басылымдар ойынға тәуелділіктің табиғатын, оның психикалық денсаулыққа әсерін және алдын алу әдістерін көрсетеді [16]. Сондай-ақ, цифрлық орта, бос уақыт және тәуелді мінез-құлық мәселелерін қарастыратын монографиялар мен талдамалық баяндамалар тартылды.

4. Ресми статистика және эмпирикалық материалдар

Қорытындыларды растау үшін Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректері, Денсаулық сақтау министрлігі мен Мәдениет және спорт министрлігінің есептері пайдаланылды. ДДҰ мен Еуропалық құмар ойындар мен тәуелділіктерді зерттеу қауымдастығының басылымдары да қолданылды. Эмпирикалық база ретінде қазақстандық зерттеу орталықтары жүргізген әлеуметтанулық сауалнамалар, жастар арасында тәуелділіктің алдын алумен айналысатын үкіметтік емес ұйымдардың есептері, сондай-ақ құмар ойындарға заңсыз қатысуға байланысты істер бойынша сот практикасы тартылды.

Әдістемелік тәсілдер

Талдаудың кешенділігін қамтамасыз ететін әртүрлі зерттеу әдістері қолданылды.

Ресми-құқықтық әдіс Қазақстанның нормативтік актілері мен халықаралық құжаттарды қарауға, реттеудегі олқылықтар мен қайшылықтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Қазақстанның тәжірибесін халықаралық тәжірибемен (ЕО, АҚШ, Оңтүстік Корея және Сингапур) салыстыру үшін салыстырмалы құқықтық әдіс қолданылды.

Жүйелік тәсіл құқықтық нормалар, мемлекеттік саясат шаралары және білім беру және медициналық тәжірибе арасындағы байланысты анықтауға мүмкіндік берді.

Әлеуметтанулық әдістер (сауалнамалар, контент-талдау) халықтың құмар ойындарға қатынасын және тәуекелдер туралы хабардар болу деңгейін анықтауға мүмкіндік берді.

Статистикалық талдау ойынға тәуелділіктің ауқымы, ойын бизнесінің экономикалық көрсеткіштері және медициналық көмекке жүгіну туралы ресми деректерді өңдеу үшін пайдаланылды.

Пәнаралық тәсіл мәселені біртұтас түсіну үшін медициналық, құқықтық және әлеуметтік деректерді біріктіруді қамтамасыз етті [17].

Зерттеу кезеңдері

Зерттеу кезең кезеңімен жүргізілді:

– Зерттеу мақсаттары мен гипотезасын анықтау.

– Дереккөздерді жинау және жүйелеу-заңнама, статистика, ғылыми жарияланымдар.

– Ұлттық және халықаралық нормаларды құқықтық талдау.

– Шетелдік тәжірибелерді салыстырмалы талдау.

– Эмпирикалық деректерді социологиялық түсіндіру.

– Мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша қорытындылар синтезі және ұсыныстарды тұжырымдау.

Зерттеудің шектеулері

Шектеулер Қазақстандағы статистиканың шектеулі қолжетімділігімен, тәуелділіктің халықаралық жіктемелеріндегі айырмашылықтармен (мысалы, DSM-5 және ICD-11), сондай-ақ цифрлық ортадағы жылдам өзгерістермен және құмар ойындарға тартудың жаңа нысандарының пайда болуымен байланысты.

Әдістерді таңдаудың негіздемесі

Кешенді әдістемені таңдау ойынға тәуелділіктің пәнаралық сипатына байланысты: бұл құқықтық, әлеуметтік, медициналық және мәдени проблема. Құқықтық талдауды қолдану Ұлттық заңнамадағы олқылықтарды анықтауды қамтамасыз етті, ал әлеуметтанулық және статистикалық әдістер бұл тұжырымдарды нақты тәжірибе деректерімен растауға мүмкіндік берді.

Талқылаулар мен нәтижелер

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы құмар ойындарға тәуелділік бірте-бірте өзінің салдары бойынша алкогольдік және нашақорлықпен салыстырылатын күрделі әлеу-

меттік қауіпке айналып келе жатқанын растайды. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметі бойынша, «ойын ойынының бұзылуы» психикалық бұзылыс ретінде аурулардың халықаралық классификациясына (ICD-11) енгізілген. Осылайша, халықаралық құжаттар құмар ойындарға тәуелділікті кешенді профилактика мен реттеуді қажет ететін медициналық-әлеуметтік проблема ретінде таниды.

Әлеуметтанулық зерттеулер орталығы жүргізген социологиялық сауалнамалар көрсеткендей, 15-29 жас аралығындағы жастардың 18%-ға дейіні құмар ойындарға немесе ақша үшін онлайн ойындарға кем дегенде бір рет қатысқан. Респонденттердің шамамен 6% құмар ойындарға қатысты мінез-құлқын бақылауда қиындықтарға тап болғанын хабарлады, бұл тәуелділіктің даму қаупін көрсетеді. Бұл деректер мемлекеттің араласуының өзектілігін және құқықтық реттеу қажеттілігін растайды [18].

Қазақстан Республикасының Конституциясы құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу саласындағы мемлекеттік саясаттың негізі болып табылады. 29-бапта азаматтардың денсаулығын сақтауға құқығы, ал 27-бапта мемлекеттің отбасын, ананы, баланы және жастарды қорғау міндеті бекітілген. Сонымен қатар, Конституция Қазақстанды әлеуметтік мемлекет ретінде анықтайды, бұл ойын бизнесінің коммерциялық мүдделерінен гөрі алдын алу мен халықтың денсаулығын қорғауға басымдық береді [15]. Осы тұрғыда ойынға тәуелділіктің алдын алу тек медициналық міндет ретінде ғана емес, азаматтардың әлеуметтік құқықтарын жүзеге асыру элементі ретінде де қарастырылады.

2023 жылы Әлеуметтік кодекстің қабылдануы еліміздің әлеуметтік саясатын жүйелеудегі маңызды қадам болды. Кодекс жағымсыз әлеуметтік құбылыстардың алдын алу, оның ішінде психикалық денсаулықты сақтау және халықты тәуелділіктен қорғау қағидаттарын белгілейді [6].

Кодекстің ережелерін талдау мынаны көрсетеді:

– тәуелділіктің алдын алу – мемлекеттік әлеуметтік саясаттың басым бағыты;

– денсаулық сақтау және білім беру органдарына тәуелділік мінез-құлқын ерте анықтау және алдын алу бағдарламаларын әзірлеу қажет;

– алдын алу саласындағы ведомствоаралық ынтымақтастық қағидаты бекітілген.

Осылайша, Әлеуметтік кодекс құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алуды жалпы әлеуметтік қорғау жүйесіне біріктіру үшін нормативтік база ретінде қызмет етеді.

Қазақстандағы ойын бизнесінің ерекшелігі оның қатаң аумақтық шектеуінде жатыр: ойынханалар мен ойын залдары тек арнайы белгіленген аймақтарда (Қапшағай және Щучинск-Бурабай аймақтары) жұмыс істей алады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев ойынға тәуелділік азаматтардың қаржылық әл-ауқатына теріс әсер ететін, отбасын бұзатын, қылмыс пен суицидке әкелетін ауыр әлеуметтік қасірет екенін атап өтті.

Интернет пен цифрлық платформалардың дамуымен мәселе күшейе түсті, әсіресе жастар мен 18-35 жас аралығындағы адамдар осал болып шықты. Сарапшылардың пікірінше, смартфондар мен интернет арқылы құмар ойындарға оңай қол жеткізу, ойынның эмоционалды толқуы және онлайн казинолар мен букмекерлік кеңселердің жарнамасы қатысуға ықпал ететін негізгі факторлар.

Мемлекет лудоманияға қарсы кешенді шаралар қабылдауда. Құмар ойындарды реттеу туралы заң жобасын қабылдау, жарнамаға тыйым салуды енгізу, қатысудың

жас шегін арттыру, сондай-ақ қарызы жоғары адамдар үшін қолжетімділікті шектеу тәуелділік тәуекелдерін азайтуға арналған. Медициналық және әлеуметтік оңалтуды, интерактивті онлайн-ресурстарды, оңалту қызметтерін лицензиялауды және заңсыз платформаларды бұғаттауды қамтитын ұлттық алдын алу жүйесі әзірленуде. Құмар ойындарға тәуелді және тұрақты қатысушылар санының жоспарлы қысқаруы бюджет қаражатын бөлумен және емдеу мен алдын алу шараларын қамту бойынша егжей-тегжейлі көрсеткіштермен нығайтылады [19].

Осылайша, Қазақстанда құмар ойындарға тәуелділік ведомствоаралық көзқарасты талап ететін күрделі әлеуметтік мәселе ретінде қарастырылады: тәуелділік ауқымын азайту, жастарды қорғау және халықтың құқықтық және әлеуметтік санасын арттыру үшін мемлекеттің, қоғамдық ұйымдардың және психикалық денсаулық мамандарының бірлескен күш-жігері [20].

«Ойын бизнесі туралы» заң лицензиялау талаптары мен бақылау тетіктерін енгізеді. Дегенмен, тәжірибе көрсеткендей, құмар ойындардың маңызды бөлігі онлайн режимінде қозғалады, мұнда реттеу жеткіліксіз тиімді болып қалады.

Қазақстандағы лудоманияны зерттеу нәтижелерін талдау алғаш рет бірқатар гипотезаларды нақты деректермен растайды. Негізгі тенденциялар интернет арқылы құмар ойындардың жаппай қол жетімділігі, материалдық мотивациядан эмоционалды мотивацияның басым болуы, онлайн-казино мен спорттық ставкалардың жоғары танымалдығы, сондай-ақ қауіпсіздік елесін тудыратын заңсыз платформалардың таралуы болды. 18-35 жас аралығындағы жас ер адамдар, әсіресе қаржылық қиындықтары немесе психологиялық проблемалары бар, ең осал топты білдіреді. Заңнамалық шектеулер туралы аз хабардар болу және тыйым салынған платформаларға оңай қол жеткізу тәуелділіктің пайда болу қаупін арттырады.

Бүгінгі таңда смартфондар, Telegram-дың болжамды арналары және Instagram-дағы блогтар сияқты сандық арналар құмар ойындарға негізгі кіру нүктелеріне айналуда. Мәселенің кешенді сипаты ведомствоаралық тәсілді талап етеді: тәуелділіктің алдын алу, халықтың хабардарлығын арттыру және көмектің тиімді бағдарламаларын енгізу үшін мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың және басқа да мүдделі тараптардың іс-әрекеттерін үйлестіру. Ресми статистиканың тапшылығы жүйелік мониторинг пен ойынға тәуелділікпен күресудің ұзақ мерзімді шараларының қажеттілігін көрсетеді [21].

Ақпараттық кеңістікті қорғау жөніндегі нормативтік құқықтық актілердің маңызы ерекше. Қазақстанда теледидар мен балаларға арналған басылымдарда құмар ойындарды насихаттауға тыйым салатын «Жарнама туралы» заң бар. Дегенмен, әлеуметтік желілер мен жылдам хабар алмасу қолданбалары әлі де заңсыз ресурстарды жылжыту үшін бос орындар ұсынады [22].

Халықаралық құжаттарды салыстырмалы талдау Қазақстанның құмар ойындарға тәуелділікті реттеуде әмбебап тәсілдерді ұстанатынын көрсетеді. БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы (1989) мемлекеттерді балаларды қанаудан және құмарлықтың барлық түрлерінен, соның ішінде құмар ойындардан қорғауға міндеттейді.

ДДСҰ мемлекеттерге кеңес береді:

– ойынға тәуелділіктің алдын алудың ұлттық бағдарламаларын дамыту;

– мектептер үшін білім беру бағдарламаларын енгізу;

– тәуелділерге психиатриялық және психологиялық көмекке қол жеткізуді қамтамасыз ету.

Европалық құмар ойындарды зерттеу қауымдастығы сонымен қатар ойыншы ойындарға қол жеткізуді өз еркімен шектеген кезде жарнаманы шектеу және «өзін-өзі алып тастау» (self-exclusion) технологияларын қолдану қажеттілігін атап көрсетеді [23]. Бұл тетіктер Қазақстанда да енгізілуі мүмкін.

Жиналған эмпирикалық материалдар ойынға тәуелділік жеке адамның денсаулығына ғана емес, сонымен бірге қоғамның әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығына да кері әсерін тигізетінін растайды. Негізгі салдардың арасында:

– берешек пен жеке банкроттықтың өсуі;

– отбасылық қатынастардың бұзылуы;

– ойын белсенділігін қаржыландыру қажеттілігімен байланысты ұсақ және орташа қылмыстың өсуі.

Сот тәжірибесі көрсеткендей, ойынға тәуелділіктен зардап шегетін адамдар көбінесе несиелік міндеттемелерді орындамаған немесе ұсақ мүліктік қылмыс жасаған жағдайда айыпталушыға айналады [24].

Жүргізілген талдау Қазақстанның ойынға тәуелділіктің алдын алуда бірқатар қадамдар жасағанын көрсетті:

– ойын бизнесін заңнамалық шектеу;

– арнайы ойын аймақтарын құру;

– құмар ойындарды жарнамалауға тыйым салу;

– мектептерде профилактикалық бағдарламаларды дамыту.

Дегенмен, шешілмеген мәселелер де бар:

– онлайн ойындарды қадағалаудың жеткіліксіздігі;

– жастар арасындағы профилактикалық жұмыстардың әлсіздігі;

– мамандандырылған медициналық көмекке қолжетімділіктің шектелуі;

– ведомствоаралық ынтымақтастықтың бытыраңқылығы.

Халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау бірнеше тиімді тәжірибені анықтады:

– Оңтүстік Корея жасөспірімдердің түн ортасынан кейін онлайн ойындарға кіруіне автоматты түрде тыйым салатын «shutdown» жүйесін енгізді.

– Ұлыбритания өзін-өзі алып тастау механизмдерін белсенді түрде енгізуде және прайм-тайм кезінде құмар ойындарының жарнамасын шектейді.

– АҚШ тәуелділер үшін мемлекеттік-жекеменшік оңалту бағдарламалары мен сенім телефондарын пайдаланады [12].

Бұл тәжірибелер Қазақстанда мәдени және құқықтық ерекшеліктерін ескере отырып бейімделуі мүмкін.

Ойынға тәуелділіктің алдын-алуды білім беру жүйесіне енгізу ерекше маңызға ие. Жауапты мінез-құлық пен цифрлық сауаттылықты қалыптастыру бағдарламалары мектеп курстарына біріктірілуі керек.

Медициналық тұрғыдан психиатриялық және психологиялық көмек жүйесін дамыту қажет. Бүгінде Қазақстанда ойынға тәуелділікпен жұмыс істейтін мамандардың тапшылығы бар.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанда құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алу кешенді көзқарасты қажет ететін көп қырлы міндет екенін растайды. Негізгі тұжырымдарды келесідей қорытындылауға болады:

1. Конституциялық-құқықтық база алдын алу шараларын әзірлеу үшін негіз береді, бірақ салалық заңнамада нақтылауды талап етеді.

2. 2023 жылғы Әлеуметтік кодекс тәуелділік мінез-құлқының алдын алуды әлеуметтік қорғау жүйесіне біріктірді, бірақ іс жүзінде іске асыру тетіктері шектеулі болып қалады.

3. Ойын бизнесі туралы заңнаманы онлайн реттеу мен жарнамаға қатысты қайта қарау қажет.

4. Халықаралық стандарттар құмар ойындарға тәуелділіктің алдын алудың ұлттық бағдарламасын әзірлеу қажеттілігін растайды.

5. Тәуелділіктің әлеуметтік салдары жан-жақты және отбасына, экономикаға және құқықтық тәртіпке әсер етеді.

6. Шет елдердің тәжірибесі цифрлық шектеулер, өзін-өзі алып тастау тетіктері және мемлекеттік-жекеменшік оңалту бағдарламалары сияқты шаралардың тиімділігін көрсетеді.

7. Негізгі бағыт білім беру және медициналық алдын алу шараларын дамыту болып қала береді.

Осылайша, ойынға тәуелділіктің алдын алу денсаулық сақтау, азаматтардың құқықтарын қорғау және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету саласындағы мемлекеттік саясаттың бөлігі ретінде қарастырылуы керек.

Қорытынды

1. Құқықтық рет

теуді күшейту

Қазақстандағы ойын бизнесін мемлекеттік реттеудің қазіргі заманғы тәжірибесі 2007 жылғы «Ойын бизнесі туралы» Заңға негізделеді, ол ойын мекемелерінің жұмыс істеуінің құқықтық шеңберін белгілейді, алайда цифрлық тәуелділіктің жаңа нысандарын толық көлемде қамтымайды. Онлайн құмар ойындарды дамыту жағдайында интернет-казиноларды, мобильді қосымшалар арқылы ставкаларды реттеуге және заңсыз платформаларды бұғаттау жүйелерін біріктіруге бағытталған өзгерістер енгізу қажет.

2023 жылғы ҚР Әлеуметтік кодексін мінез-құлыққа тәуелділіктің, оның ішінде ойынға тәуелділіктің алдын алу туралы жеке тараумен толықтыру қажет. Бұл алдын алу шараларын институционализациялауды және ведомствоаралық үйлестіруді қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, азамат белгілі бір мерзімге құмар ойындарға қол жетімділікті өз еркімен шектеген кезде өзін-өзі алып тастау механизмін (self-exclusion) заңнамалық тұрғыдан бекіту қажет.

Жарнаманы реттеуге ерекше назар аудару керек. Қазіргі уақытта жарнама туралы заңнамада жекелеген ережелер бар, бірақ олар кәмелетке толмағандарды қорғау үшін жеткіліксіз. Жасөспірімдерге бағытталған жасырын жарнаманы (influencer marketing) шектеуді қоса алғанда, Онлайн және әлеуметтік медиа құмар ойындарының жарнамасын бақылауды күшейту қажет.

2. Институционалдық даму және ведомствоаралық үйлестіру

Ойынға тәуелділік-бұл мемлекеттің, медицина мен білімнің күш-жігерін біріктіруді талап ететін пәнаралық мәселе. Мемлекеттік саясат деңгейінде ҚР Үкіметі жанынан тәуелділіктің алдын алудың ұлттық орталығын құрған жөн, оның функцияларына мониторинг, ұсынымдар әзірлеу және ведомстволарды үйлестіру кіреді.

Бұдан басқа, нашақорлық пен алкоголизмге қарсы күрес жөніндегі қолданыстағы бағдарламаларға ұқсас 2026-2030 жылдарға арналған ойынға тәуелділіктің алдын алудың ұлттық бағдарламасын әзірлеу және енгізу маңызды. Бағдарлама тәуелділікті ерте анықтауға, халықтың хабардарлығын арттыруға, психологиялық қолдау көрсетуге және тиімді емдеуді ұсынуға бағытталған іс-шаралар кешенін көздеуге тиіс.

Жергілікті атқарушы органдар жергілікті жерлерде, соның ішінде мектептерде, университеттерде және жастар орталықтарында профилактикалық іс-шараларды ұйымдастыру үшін кеңейтілген өкілеттіктерге ие болуы керек. Бұл аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып, шаралардың бейімделуін қамтамасыз етеді.

3. Әлеуметтік және білім беру шаралары

Ойынға тәуелділіктің алдын алу білім беру және мәдениет саласындағы жүйелі жұмыссыз мүмкін емес. Құмар ойындардың тәуекелдері мен өзін-өзі бақылау әдістері туралы ақпаратты қамтитын цифрлық сауаттылық және тәуелділіктің алдын алу бойынша модульдерді мектеп және жоғары оқу орындарының оқу жоспарларына енгізу ұсынылады.

Жасөспірімдер мен жастарға психологиялық көмекке қолжетімділікті кеңейту қажет. Мектептер мен жоғары оқу орындарының базасында анонимді кеңес беру мүмкіндігімен психологиялық сүйемелдеу қызметтерін құру қажет. Қосымша кеңестер үшін мемлекеттік және мемлекеттік емес «жедел желілер» жұмыс істеуі тиіс.

Тәуелділіктің алдын алу саласында жұмыс істейтін үкіметтік емес ұйымдар мен қоғамдық қорларды қолдау да негізгі бағыт болып табылады. Мемлекеттік гранттар мен серіктестік жобалар оларға ресурстардың жетіспеушілігі жиі болатын жергілікті бағдарламаларды жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілерде салауатты өмір салтын насихаттайтын және құмар ойындарға шамадан тыс құмарлықтың қаупін түсіндіретін ауқымды ақпараттық науқандар қажет.

4. Медициналық және оңалту шаралары

ДДСҰ ойынға тәуелділікті психикалық бұзылуларға (ICD-11) жатқызады, бұл ұлттық денсаулық сақтау жүйелерін оны медициналық көмек құрылымында ескеруге міндеттейді. Қазақстанда міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру (МӘМС) жүйесіне ойынға тәуелділіктің алдын алу және емдеу жөніндегі қызметтерді қосу орынды.

Кешенді көмек көрсететін оңалту орталықтарының желісін дамыту қажет: психотерапия, дәрі-дәрмекпен емдеу және әлеуметтік бейімделу. Сонымен қатар, жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру аясында дәрігерлер мен психологтарды мінез-құлыққа тәуелділікті ерте анықтауға үйрету маңызды.

5. Сандық реттеу және бақылау

Онлайн құмар ойындардың өсуін ескере отырып, цифрлық реттеу тетіктерін күшейту қажет. Цифрлық даму министрлігі басқа органдармен бірлесіп заңсыз сайттарды бұғаттау жүйесін енгізіп, заманауи киберқауіпсіздік құралдарын пайдалануы тиіс.

Кәмелетке толмағандардың қатысуын болдырмайтын онлайн ойындардың барлық пайдаланушылары үшін жеке басын сәйкестендіруді енгізу перспективалы бағыт болып табылады. Сондай-ақ, бірқатар елдерде (мысалы, Оңтүстік Корея мен Сингапурда) қолданылатын ставкалар мен ойындардың болу уақытына шектеулер енгізу қажет.

6. Халықаралық ынтымақтастық

Ойынға тәуелділік проблемасы жаһандық сипатқа ие және Қазақстан халықаралық тәжірибеден айтарлықтай пайда көре алады. ДДСҰ және Еуропалық құмар ойындар мен тәуелділіктерді зерттеу қауымдастығымен ынтымақтастықты жандандыру қажет.

Сондай-ақ, технологияларды көшіру және Қазақстанға озық тәжірибелерді енгізу мақсатында құмар ойындарды реттеу жүйесі (мысалы, Ұлыбритания және Оңтүстік Корея) тиімді жұмыс істейтін мемлекеттермен екіжақты келісімдер жасасқан жөн.

7. Ғылыми зерттеулер және мониторинг

Тиімді саясатты әзірлеу үшін сенімді дәлелді база қажет. Мемлекеттік гранттар арқылы ойынға тәуелділік пен мінез-құлыққа тәуелділік саласындағы зерттеулерді қолдау керек.

Медициналық статистиканы, социологиялық сауалнамалардың нәтижелерін және сот практикасының деректерін біріктіретін ойынға тәуелділік туралы ұлттық мәліметтер базасын құрған жөн. Оның негізінде динамиканы үнемі бағалауға және түзету шараларын жасауға болады.

Ойынға тәуелділік – бұл мемлекет тарапынан кешенді жауап талап ететін күрделі әлеуметтік және медициналық проблема. Талдау нәтижесі Қазақстандағы қолданыстағы заңнама мен алдын алу шараларында бірқатар шектеулер бар екенін анықтады, атап айтқанда, онлайн құмар ойындарды реттеудің жеткіліксіздігі, жарнаманы бақылаудың әлсіздігі, ведомствоаралық ынтымақтастықтың бытыраңқылығы және халықтың мамандандырылған көмекке қолжетімділігінің шектелуі.

Мемлекеттік саясатты жетілдіру бірнеше бағыттар бойынша жүзеге асырылуы тиіс: Әлеуметтік кодексте алдын алу шараларын құқықтық бекіту, ұлттық бағдарламаларды институционалдық дамыту, білім беру және медициналық бастамаларды интеграциялау, цифрлық бақылауды күшейту және халықаралық ынтымақтастық.

Ұсынылған шараларды іске асыру ойынға тәуелділіктің таралуын азайтуға, халықтың осал топтарын, ең алдымен жастарды қорғауды қамтамасыз етуге және жалпы әлеуметтік саясаттың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ретте табыстың негізгі шарты ведомствоаралық үйлестіру және қоғамды профилактикалық бағдарламаларға жүйелі тарту болады.

Осылайша, ойынға тәуелділіктің алдын алу Ұлт денсаулығы мен әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға ықпал ететін Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыты ретінде қарастырылуы тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді «Қазақстандағы лудоманияны интегративті зерттеу және оны азайтудың көпсалалы стратегиялары» тақырыбында Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ BR24992927 бағдарламасы).

Авторлардың қосқан үлесі

Бұл мақаланы үш автор жазған:

Сериев Б.А. – зерттеуді тұжырымдау және жобалау, деректерді жинау мен талдауда және нәтижелерді түсіндіруде шешуші рөл атқарды. Ол жұмыстың жалпы тұтастығы үшін жауапкершілікті өз мойнына алды, деректердің дәлдігі мен мақаланың толықтығына қатысты мәселелерді шешті, қолжазба жазды, сыни бөлімдерді бағалады және аяқтады және тиісті әдебиеттерді зерттеді.

Толеген М.Ә. – негізгі тұжырымдарды дайындауда маңызды рөл атқарды, зерттеу процесін бақылап, қолжазбаны пысықтауға қатысты. Ол сонымен қатар соңғы нұсқаның сапасы мен дәлдігін жақсартуға үлес қосты.

Таубаев Б.Р. – сараптамалық басшылықты ұсынды, зерттеудің тұжырымдамасы мен әдіснамасын әзірлеуге жетекшілік етті. Ол қолжазбаны қарап, зерттеу материалдарын аударуға көмектесті.

Әдебиеттер тізімі

1. Gambling Capital. Global Gambling Industry Generates $536bn in 2023 with H2 Expecting 7% Growth Expected in 2024. https://h2gc.com/news/general/global-gambling-industry-generates-536bn-in-2023-with-7-growth-expected-in-2024 (өтініш берген күні: 10.05.2025)

2. Advice to Government - Review of the Gambling Act 2025 // https://www.gamblingcommission.gov.uk/about-us/guide/advice-to-government-review-of-the-gambling-act-2025

3. Finland. Gambling - Ministry of the Interior. Finland. URL: https://intermin.fi/en/police/gambling (өтініш берген күні: 10.05.2025).

4. World Health Organization. International Classification of Diseases, 11th Revision (ICD-11) for Mortality and Morbidity Statistics. - Geneva: WHO, 2019. - URL: https://icd.who.int/en (өтініш берген күні: 19.07.2025).

5. «Ойын бизнесі туралы» 2007 жылғы 12 қаңтардағы № 219-III Қазақстан Республикасының Заңы (2025.26.06. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30085891(өтініш берген күні: 09.05 2025)

6. «Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі» Қазақстан Республикасының 2023 жылғы 20 сәуірдегі № 224-VII Кодексі (2025.15.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598(өтініш берген күні: 09.05 2025)

7. Сартаева С., Алимжанова А. Қазақстандағы ойын бизнесін құқықтық реттеу: мәселелер мен перспективалар // ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ. Заң сериясы. –2021. –№2. –Б.45–53.

8. Бурибаев Е.А., Хамзина Ж.А. Аналитический обзор исследований по проблемам зависимости от азартных игр. // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің ХАБАРШЫСЫ, «Юриспруденция» сериясы, – № 2 (76). – 2024. – Б. 11-22

9. European Commission. Recommendation 2014/478/EU of 14 July 2014 on principles for online gambling services and for responsible commercial communications of gambling services/ - Официальный журнал Европейского Союза, L 214, 06.08.2014.-URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014H0478 (өтініш берген күні: 19.07 2025)

10. Gainsbury S.M., Angus D.J., Blaszczynski A. Isolating the impact of specific gambling activities and modes on problem gambling and psychological distress in internet gamblers // BMC Public Health. – 2019. – Vol. 19, Article 1372. - DOI: 10.1186/s12889-019-7738-5.

11. Hing N., Russell A. M. T. Proximal and distal risk factors for gambling problems specifically associated with electronic gaming machines // Journal of Gambling Studies. – 2020. – Vol. 36, Issue 1. – P. 277–295. – DOI: 10.1007/s10899-019-09867-8

12. European Commission. Healthier Youthь – Addressing the risks of online gambling and gaming . - Brussels: European Commission, 2023. - URL: https://reform-support.ec.europa.eu/what-we-do/health-and-long-term-care/healthier-youth-addressing-risks-online-gambling-and-gaming_en (өтініш берген күні: 19.07 2025)

13. Сарыбай М.Ә., Жандосқызы Ұ. Ойынға тәуелділік әлеуметтік мәселе ретінде: алдын алу және құқықтық реттеу механизмдері // Инновациялық Еуразия университетінің Хабаршысы. - 2025. - № 1. – Б. 231-236

14. Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігі. 2024 жылғы ойын бизнесі жағдайы туралы есеп. – Астана: ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігі, 2025. – 18 б.

15. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2022.19.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 (өтініш берген күні: 09.05 2025)

16. Taylor, L. M., & Hillyard, P. (2009). Gambling awareness for youth: An analysis of the —Don't Gamble Away our Future™ program. International Journal of Mental Health and Addiction, 7, 250-261.; McMahon, N., Thomson, K., Kaner, E., & Bambra, C. (2019). Effects of prevention and harm reduction interventions on gambling behaviours and gambling related harm: An umbrella review. Addictive Behaviors, 90, 380-388.).

17. Kim H.S., Hodgins D.C. Online gambling behavior in youth: A public health perspective // Journal of Behavioral Addictions. – 2020. – Vol. 9, № 3. – P. 220–231.

18. Сауалнама. (2023). Социологиялық зерттеу «Қазақстан жастары» // НИЦ «Молодежь». – Астана, 2023. – 137 б. // URL: https://eljastary.kz/upload/ iblock/f70/ggw 1849fh0fs4pa3dg9sp3u851ftwbzl.pdf (өтініш берген күні: 13.05.2024.).

19. Суркова С.С., Сактаганова И.С. Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік-құқықтық қамсыздандыру. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Құқық сериясы. Vol. 143 №2(2023) // https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-51-60

20. Исмагулов Н. Тәуелділікті еңсеру: Қазақстанда лудоманиямен қалай күреседі? 30.06.2024 // https://check-point.kz/publication?id=1543&utm_source=chatgpt.com

21. «Қазақстандағы лудомания феномені және оның дамуына ықпал ететін факторлар» «Esbol Qory» Қорының талдамалық есебі 04 сәуір 2025 // https://www.zakon.kz/obshestvo/6472670-pervoe-v-kazakhstane-issledovanie-ludomanii-provel-obshchestvennyy-fond-Esbol-Qory.html(өтініш берген күні: 09.05 2025)

22. «Жарнама туралы» Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 19 желтоқсандағы № 508-II Заңы (2025.15.09. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1045608(өтініш берген күні: 09.05 2025)

23. World Health Organization. International Classification of Diseases 11th Revision (ICD-11). – Geneva: WHO, 2019.

24. Жаксылыков Д. Қазақстандағы ойынға тәуелділік кезіндегі психологиялық көмек: жағдайы мен болашағы // Психология ХАБАРШЫСЫ. – 2023. – № 1. – Б. 72–80.

Б.А. Сериев[1], М.А. Толеген[2], Таубаев Б.Р.[3]

[1,3]Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

[2]Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

([1]seriev_bolat@mail.ru, [2]www.vku.edu.kz, [3]t_bauka1114@mail.ru)

Профилактика лудомании: актуальные проблемы государственной политики и правового регулирования

Аннотация: Статья посвящена анализу актуальных вопросов профилактики игровой зависимости в контексте государственной политики и правового регулирования в Республике Казахстан. Игорная зависимость рассматривается как комплексная социальная и медицинская

проблема, требующая междисциплинарного подхода и координации усилий различных государственных институтов.

В работе исследуются положения Социального кодекса Республики Казахстан, Закона «Об игорном бизнесе, а также нормативно-правовые акты, направленные на защиту интересов граждан, особенно молодежи и социально уязвимых групп. Анализируются современные стратегии Всемирной организации здравоохранения, Европейского союза и результаты эмпирических исследований, опубликованных в международных базах данных Scopus и Web of Science.

Особое внимание уделено вопросам соотношения правового регулирования и практических мер профилактики, включая внедрение цифровых технологий мониторинга, развитие системы социальной и психологической помощи, а также формирование культуры ответственного досуга.

В статье проводится критический обзор отечественных и зарубежных подходов, выявляются пробелы в законодательстве и практической реализации профилактических программ. Научная новизна работы заключается в сопоставлении международного опыта и национальных правовых реалий, что позволяет выработать рекомендации по совершенствованию государственной политики в сфере предупреждения игровой зависимости.

Ключевые слова: игровая зависимость, профилактика, государственная политика, правовое регулирование, Социальный кодекс РК, игорный бизнес, ВОЗ, международный опыт, аддикция, социальная безопасность.

B. Seriev[1], M. Tolegen[2], B. Taubayev[3]

[1,3]Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

[2]Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

([1]seriev_bolat@mail.ru,[2]www.vku.edu.kz, [3]t_bauka1114@mail.ru)

Ludomania prevention: current issues of state policy and legal regulation

Abstract: The article is devoted to the analysis of topical issues of gambling addiction prevention in the context of state policy and legal regulation in the Republic of Kazakhstan. Gambling addiction is considered as a complex social and medical problem requiring an interdisciplinary approach and coordination of efforts by various state institutions.

The paper examines the provisions of the Social Code of the Republic of Kazakhstan, the Law 'On Gambling Business', as well as regulatory and legal acts aimed at protecting the interests of citizens, especially young people and socially vulnerable groups. It analyses the current strategies of the World Health Organisation and the European Union, as well as the results of empirical studies published in the international databases Scopus and Web of Science.

Particular attention is paid to issues related to the balance between legal regulation and practical prevention measures, including the introduction of digital monitoring technologies, the development of social and psychological support systems, and the formation of a culture of responsible leisure activities.

The article provides a critical review of domestic and foreign approaches and identifies gaps in legislation and the practical implementation of prevention programmes. The scientific novelty of the work lies in the comparison of international experience and national legal realities, which makes it possible to develop recommendations for improving state policy in the field of gambling addiction prevention.

Keywords: gambling addiction, prevention, public policy, legal regulation, Social Code of the Republic of Kazakhstan, gambling business, WHO, international experience, addiction, social security.

Авторлар туралы мәлімет:

***Сериев Б.А.* –** заң ғылымдарының кандидаты, профессор, «І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕАҚ Басқарма мүшесі – жастар саясаты жөніндегі проректоры, 050043, Талдықорған, Қазақстан

Төлеген М.Ә. – философия докторы (PhD), заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, ҚР ПҒА академигі, «С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті» КЕАҚ Басқарма Төрағасы-Ректоры, 070000, Өскемен Қазақстан

***Таубаев Б.Р.* –** философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессоры (доцент), «І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» КЕАҚ Басқарма мүшесі – академиялық мәселелер жөніндегі проректоры, 050043, Талдықорған, Қазақстан

***Сериев Б.А.* –** кандидат юридических наук, профессор, Член Правления – проректор по молодежной политике НАО «Жетысуский университет им. И. Жансугурова, 050043, Талдыкорган, Казахстан

***Толеген М.А.* –** доктор философии (PhD), кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, академик АПН РК, Председатель Правления-Ректор НАО «Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова», 070000, Усть-Каменогорск, Казахстан

***Таубаев Б.Р.* –** доктор философии (PhD), доцент (ассоциированный профессор), Член Правления – проректор по академическим вопросам НАО «Жетысуский университет им. И.Жансугурова, 050043, Талдыкорган, Казахстан,

***Seriyev B.* –** candidate of law, professor, Member of the Management Board-Vice-Rector for Youth Policy of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, 050043, Taldykorgan, Kazakhstan

***Tolegen M.* –** Doctor of Philosophy (PhD), Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Academician of the Academy of Pedagogical Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chairman of the Management Board-Rector of S. Amanzholov East Kazakhstan University, 070000, Ust-Kamenogorsk Kazakhstan

***Taubayev B.* –** doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor (Associate Professor), member of the board – vice-rector for Academic Affairs of Zhetysu University named after I. Zhansugurov, 050043,Taldykorgan, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Әкімшілік құқық / Administrative law / Административное право

МРНТИ 10.35.00
Обзорная статья

https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-63-84

Правовые основы регулирования мобильности цифровых кочевников: международный опыт и казахстанские реалии

Б.Н. Бокаев[1], М.Д. Наурызбек*[2], К.Д. Наурызбек[3]

[1,2]*Центр исследований, анализа и оценки эффективности при Высшей аудиторской палате РК, Астана, Казахстан*
[3]*«Шардаринская ГЭС» и Qazaq Green Power PLC, Астана, Казахстан*

(e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com, m.nauryz@gmail.com,k.nauryzbek@samruk-energy.kz)

Аннотация: В статье рассматриваются современные практики регулирования интеллектуальной миграции и новые инструменты привлечения мобильных специалистов, включая визовые режимы для цифровых кочевников и программы взаимодействия с диаспорой. На основе подхода policy transfer проведён сравнительный анализ пяти юрисдикций (Испания, Португалия, Эстония, Хорватия, ОАЭ), выявлены их ключевые особенности и общие элементы. Казахстанский контекст анализируется через стратегические документы, законодательные инициативы и эмпирические данные опросов выпускников зарубежных вузов. Анализ демонстрирует, что государственная политика в настоящее время сосредоточена на привлечении и репатриации иностранных специалистов, тогда как недостаточно развиты гибкие механизмы дистанционного вовлечения собственных граждан за рубежом. Статья предлагает рассматривать международный опыт как возможность адаптировать более удобные и современные инструменты для работы с цифровыми кочевниками и диаспорой.

Ключевые слова: правовое регулирование, цифровые кочевники, миграционная политика, интеллектуальная миграция, международное право.

Введение

На сегодняшний день профессия digital nomad - специалиста, работающего удалённо из любой точки мира, перестаёт быть экзотикой и становится значимой составляющей глобальной экономики. По оценкам, в 2024 году насчитывается около 40 млн digital nomads, из которых 18,1 млн. - из США, а их количество выросло на 131 % по сравнению с 2019 годом [1].

Поступила: 17.08.2025. Одобрена: 25.09.2025. Доступна онлайн: 30.09.2025

***автор для корреспонденции**

Кроме того, цифровые кочевники играют важную экономическую роль: их совокупные затраты составляют примерно 787 млрд долл. США в год [2].

Постпандемийный интерес к мобильным формам работы породил множество специализированных виз (digital nomad visas). Уже более 40 стран предлагают удалённые визовые режимы, включая Португалию, Испанию, Эстонию, Таиланд и другие, с целью привлечения иностранных цифровых специалистов [3].

Цифровая мобильность становится все более важным вопросом. Всё больше профессионалов работают удаленно и выбирают другие страны для временной работы. Это влияет как на политику, так и на экономику.

Это особо важно для Казахстана. Многие талантливые люди уезжают за границу, чтобы работать в дистанционном режиме. Государством пока не разработано четкого плана, как оно будет взаимодействовать с этими работниками. Это может привести к потере ценных кадров.

Однако цифровые кочевники Казахстана представляют собой не только вызов, но и возможности. Они могут помочь в развитии страны, если поддерживать с ними связь и наладить взаимовыгодное сотрудничество.

Как развивающаяся страна Казахстан сталкивается с устойчивой интеллектуальной миграцией на фоне этих глобальных процессов. По данным Бюро национальной статистики, в 2023 году из Казахстана уехали 12 732 человека. Почти 25 % из них имели высшее образование, в основном в области технологий, экономики или права [4]. Более того, в первом квартале 2024 г. отток вырос на 42,1 % по сравнению с тем же периодом 2023 года [4]. Оценки показывают, что более 90 000 казахстанской молодёжи обучается за рубежом, и не все намерены возвращаться [5].

Идеи brain drain и brain circulation подчеркивают возможность передачи знаний и долгосрочного участия эмигрантов, даже если они работают удаленно. Когда речь идет о мозговой циркуляции, это не просто утечка кадров; это также означает возвращение или взаимодействие с родиной через знания, связи и проекты (Saxenian, 2005) [6]. Тем не менее, в Казахстане такие методы пока не оформились в полноценную систему. Но отдельные меры предпринимаются, например, разрабатываются программы поддержки возвращающихся мигрантов, инициативы по привлечению иностранных специалистов, появляются новые визовые решения. Вместе с тем эти меры являются фрагментарными и не превращаются в единую стратегию.

В результате глобальная повестка о digital nomadism и мобильности талантов развивается быстро. Однако существует значительный дефицит методов интеграции зарубежных специалистов. Казахстан должен не только бороться с утечкой мозгов, но и создавать условия для интеллектуальной циркуляции, в том числе через дистанционное взаимодействие.

Цель настоящей статьи – проанализировать международные практики в сфере визовых режимов для цифровых кочевников и диаспорных программ, а также определить, какие подходы из этого опыта могут быть применимы для развития миграционной политики Казахстана.

В этой связи в статье ставятся следующие **исследовательские вопросы:**

1. Какие подходы применяют разные страны для регулирования мобильности цифровых кочевников и взаимодействия со своими диаспорами?

2. Какие пробелы и возможности проявляются в казахстанской политике при сопоставлении с этими практиками?

Таким образом, для Казахстана стратегически важным является не только привлекать специалистов из-за рубежа, но и находить способы использовать потенциал своих граждан, которые уже живут и работают за границей. В настоящее время уже существуют глобальные инструменты, которые могут быть адаптированы к национальным условиям. Тем не менее, чтобы добиться этого, необходимо иметь глубокое понимание существующих теорий, моделей и международного опыта. В следующем разделе рассматриваются последние исследования в области digital nomadism, интеллектуальной миграции и циркуляции знаний, чтобы создать такую рамку.

Материалы и методы

Для исследования использовались научные статьи по темам цифрового номадизма, циркуляции мозга и миграционной политики, а также аналитические отчёты международных организаций, таких, как Всемирный банк, OECD, IOM и UN DESA, которые содержат актуальные статистические данные о глобальной мобильности талантов. Кроме того, в Казахстане проводятся исследования интеллектуальной миграции на национальном уровне. Одним из примеров является эмпирическая работа Bokayev (2023), в которой были выявлены основные причины отъезда и препятствия для возвращения высококвалифицированных специалистов на основе опроса 1111 выпускников зарубежных вузов [5].

В основе исследования лежит подход policy transfer от Dolowitz и Marsh (1996) [7]. Этот подход помогает изучить полезные примеры из других стран и понять, что может быть сделано для Казахстана. Для этого был проведён сравнительный анализ пяти наиболее успешных программ digital nomad visas и инициатив по работе с диаспорой.

В анализе исследования используется двухуровневый сравнительный анализ. В первую очередь рассматривается международный опыт привлечения и удержания высококвалифицированных специалистов через визовые режимы для digital nomads, налоговые стимулы и программы работы с диаспорой. Для отбора кейсов были выбраны 5 (пять) стран с разными моделями регулирования. Для оценки используются следующие критерии: наличие долгосрочных механизмов взаимодействия с талантами за пределами страны, уровень интеграции приезжих в локальную экономику и наличие механизмов взаимодействия с талантами за пределами страны.

На втором уровне анализа используются эмпирические данные Bokayev (2023), собранные из опроса 1111 выпускников зарубежных вузов, чтобы определить основные мотивы интеллектуальной миграции и факторы, которые могут способствовать возвращению специалистов в Казахстан [5]. Также рассматриваются действующие государственные программы, такие, как инициативы по работе с диаспорой и Digital Nomad Visa KZ, а также важные стратегические и нормативные документы в области миграционной и кадровой политики.

Для обработки данных используются методы тематической классификации и контент-анализа, что позволяет выделить повторяющиеся паттерны и различия между национальными и международными практиками. Сравнительный метод

позволяет найти элементы зарубежного опыта, которые могут быть полезны для Казахстана, и определить, какие из них требуют изменений, учитывая культурную и институциональную специфику.

Литературный обзор

Makimoto и Manners (1997) впервые концептуально представили термин «digital nomad» и описали типы мобильной работы, основанной на технологиях и удаленной связи [8].

Как показала Hannonen (2020), в современном определении акцентируется мобильность и дистанция от места. Это связано с так называемыми lifestyle mobilities - мобильностью образа жизни [9]. Müller (2016) в работе выделила digital nomadism как самостоятельную категорию исследований, обращая внимание на изменения в образе жизни и мобильности [10]. Nash и et al. (2018), в свою очередь, описывают цифровых кочевников как людей, которые зарабатывают с помощью цифровых технологий, работая вне привязки к конкретному офису, совмещают работу с путешествиями, пользуются коворкингами и остаются частью глобальных сетей и цепочек труда [11]. Основываясь на анализе твитов, исследование Bahri (2024) обнаружило, что миграция из стран Глобального Севера в страны Глобального Юга преобладает, а цифровая миграция обычно воспринимается положительно в Интернете. Исследование также подчеркнуло роль социальных сетей в формировании паттернов миграции [12].

Теория человеческого капитала (Becker, 1975) является теоретической основой анализа мобильности квалифицированных кадров и показывает, как миграция квалифицированных кадров может способствовать экономическому росту, передаче знаний и расширению профессиональных сетей [13]. В настоящее время традиционная идея brain drain, или утечки мозгов, была заменена концепцией brain circulation - циркуляции мозгов, в которой специалисты не просто возвращаются домой, но и активно участвуют в развитии родины через проекты, консультации и сети [14, 15]. Даже при отсутствии физической репатриации транснациональные профессиональные сообщества играют важную роль в передаче технологий и создании инновационных кластеров, как показано Saxenian (2005) на примерах Китая и Индии [6].

Настоящие тенденции подтверждаются исследованиями в Казахстане. Bokayev (2023) опросил 1 111 выпускников зарубежных вузов, обнаружив, что главными драйверами интеллек¬туальной миграции являются более высокие зарплаты (54 %), развитая инфраструктура (52 %) и карьерные перспективы (38 %), что подтверждают международные паттерны на национальном уровне [5].

Когда речь идёт об адаптации успешных международных практик, одной из самых полезных концепций считается policy transfer в интерпретации Dolowitz и Marsh (1996) [7].

Они обобщили более ранние концепции, такие, как lesson-drawing (Rose, 1991) [16] и методы распространения политики, и создали единую рамку, которая помогает понять, как государства заимствуют политические решения или концепции из внешнего опыта и адаптируют их к своим условиям. Эта рамка не только позволяет определить, кто заимствует, но и позволяет рассмотреть, насколько глубоко меняется политика, и какие

культурные или институциональные факторы могут затормозить или ускорить этот процесс. Новые исследования (Minkman et al., 2018) показали, что успех переноса зависит от умелой адаптации мер к местным условиям, а не от их формального копирования [17]. Это особенно важно для Казахстана, потому что даже самые эффективные модели из других стран могут не приносить желаемых результатов, если не учитывать специфические административные структуры и существующие неформальные правила.

Казахстан тоже предпринимает попытки адаптировать международный опыт. Narymbaeva et al. (2024) изучает, как государство создает условия для привлечения талантов, упрощая визовые процедуры, академическое сотрудничество и международные кампусы. Однако эти инициативы остаются фрагментарными [18].

Пандемия COVID-19 способствовала широкому распространению электронных виз. По данным отчета EY Global (2024), к июлю 2024 года они были доступны для продажи в более чем 40 странах [19]. Эстония, Португалия, Испания, Хорватия и Таиланд являются яркими примерами таких стран [20]. Согласно Bednorz (2024), дизайн этих виз сильно различается: от требований к минимальному уровню дохода и налоговым льготам до обязательств по интеграции в локальные сообщества [21]. Также выявляются три ключевые мотивации, которые определяют выбор визовых стратегий для цифровых кочевников: стимулирование туризма, привлечение капитала и создание новых каналов иммиграции [20]. Кроме того, OECD представила обновлённую методологию Indicators of Talent Attractiveness во втором издании (Andersson, 2025), которая включает новые измерения, такие, как эффективность здравоохранения и рейтинг для основателей стартапов [22]. Это позволяет оценивать конкурентоспособность стран по визовой политике, качеству институтов, инновационному потенциалу и социальным условиям.

Хотя пока в Казахстане нет официальной «digital nomad visa», страна реализует иные инициативы: например, стипендиальная программа Bolashak способствует возвращению специалистов, а образовательные гранты и региональные программы формируют внутренние механизмы миграционной циркуляции [23].

Традиционные подходы к работе с диаспорой сосредоточились на возвращении специалистов. Между тем новая практика показывает, что удаленное участие с помощью консультаций и совместных проектов может быть не менее важно. Примером является программа IOM Netherlands Connecting Diaspora for Development (CD4D2), которая показала, что успех зависит от трех вещей: насколько задания соответствуют повседневной работе коллег, готовность принимающих организаций к обучению и грамотность педагогов [24].

Воздействие цифрового кочевничества на принимающие территории становится все более многосторонним. Одно из его преимуществ заключается в том, что оно может способствовать развитию местной экономики за счет увеличения туризма, создания новых творческих секторов и создания глобальных сетей сотрудничества [25]. Вместе с тем исследования показывают, что визовые инициативы могут вызвать регуляторные пробелы и большее социальное напряжение, если приезжие не интегрируются в социально-экономическую ткань городов с помощью системных мер [20].

Сегодня международные показатели необходимы для оценки привлекательности страны для талантов. Одним из самых авторитетных источников являются OECD Indicators of Talent Attractiveness (ITA). В своей обновленной версии от 2025 года ITA

расширила свой список критериев и добавила новые, такие, как условия для стартапов и здравоохранение [22]. В своем ежегодном отчете о миграции 2024 года Международная организация по миграции (IOM) показывает, как меняется мировая карта перемещения людей, кто и почему выбирает ту или иную страну и какие тенденции становятся все более мощными [26]. В своей последней статистике International Migrant Stock 2024 UN DESA фиксирует точные цифры и динамику международных миграционных потоков, что позволяет увидеть глубокие истории перемещений [27].

Подытоживая, обзор литературы демонстрирует, что международный опыт цифрового кочевничества и диаспоры дает Казахстану ценные ориентиры. Важно учитывать национальные условия и институты, чтобы эти практики могли быть эффективно применены.

Результаты и обсуждение

Международный опыт показывает, что страны борются за привлечение мобильных специалистов, предлагая налоговые послабления, специальные визы и «мягкую инфраструктуру» – цифровые услуги и программы для диаспоры. Чтобы продемонстрировать различные подходы, мы выбрали 5 (пять) наиболее показательных примеров: Испанию, Португалию, Эстонии, Хорватию и Объединенные Арабские Эмираты (Дубай). Это интересные страны, потому что они отражают различные региональные модели от Южной Европы до Балтии и Ближнего Востока. Обозначенные страны предлагают разные комбинации инструментов: от виз для цифровых кочевников до программ по возвращению собственных граждан.

Таблица 1. Сравнительный обзор ключевых подходов привлечения мобильных специалистов (цифровых кочевников)

Страна	**Визовый режим**	**Налоговый режим**	**Инструменты удалённой интеграции / диаспоры**
Испания	*International Remote Work Visa (visado de residencia para teletrabajadores de carácter internacional)*, более известная как Digital Nomad Visa, введена в рамках Ley 28/2022 (Startup Law). Начальная виза до 1 года (для заявителей из-за рубежа) или до 3 лет (для тех, кто уже внутри), с продлением до 5 лет; минимальный доход – примерно €2 760/мес (200 % от SMI, на 2025 г.), +75 % SMI для первой сопровождающей особы, +25 % SMI на каждого последующего.	Impatriate tax regime (также называют Beckham Law) – ставка 24 % на доход, полученный в Испании, до €600 000/год, при этом доход из-за рубежа не облагается налогом; действует на срок до 6 лет.	Региональные грантовые инициативы (например, в Экстремадуре – поддержка релокации специалистов). Дополнительно действует национальный Plan de Retorno a España (2019 г.), направленный на возвращение испанцев из-за рубежа (трудоустройство через SEPE, карьерное сопровождение, признание дипломов).

Португалия	*Visto de residência para o exercício de atividade profissional prestada de forma remota para fora do território nacional (Nómada Digital).* Digital Nomad Visa (D8): национальная виза (до 4 мес.) + вид на жительство. Первая авторизация – 2 года, затем продление ещё на 3 года (AIMA, Lei 23/2007). Минимальный доход: 4× MPOT/месяц (в 2025 г. ≈ €3 040; +50% супруг, +30% ребёнок).	Прямого спецрежима для digital nomads нет, но применяется общая программа Non-Habitual Resident (NHR), предлагающая 20% плоский налог на определённые виды дохода и льготы на 10 лет. Регламентируется Декретом 352/2024.	Действует Programa Regressar (с 2019 г.), направленная на возвращение португальцев из-за рубежа. Включает налоговые льготы (50% освобождение от подоходного налога на 5 лет), субсидии на переезд и карьерное сопровождение.
Эстония	*Digital Nomad Visa Эстонии оформляется как виза D* (до 12 месяцев, возможен краткосрочный формат C). Кандидат должен подтвердить стабильный доход: в гостуристическом портале указано €3 504/мес., тогда как ряд посольств требует €4 500/мес.	Специального «налогового режима для цифровых кочевников» нет. Налоговое резидентство возникает, если вы находитесь в Эстонии ≥183 дня в течение 12 месяцев; статус e-Residency не является налоговым резидентством.	Целевой «возврат с финансовыми стимулами» именно для высококвалифицированных мигрантов/номадов не выделен. Вместе с тем действуют: 1) Estonian Diaspora Action Plan 2022–2025 (поддержка связей с диаспорой, «возврат приветствуется и поддерживается»);2) Return Support (адресная помощь семьям с детьми при возвращении).
Хорватия	*Digital Nomad Visa* в виде временного вида на жительство на 12 месяцев, который не продлевается – допускается повторное оформление через 6-месячный перерыв. Заявители должны работать удалённо на работодателя, не зарегистрированного в Хорватии. Минимальный доход: €3 295/мес. брутто (то есть ≈ 2,5 средних зарплат)	Согласно ст. 9(1)(26) закона о подоходном налоге (PITA), доход digital nomads, полученный от иностранных источников – то есть от работодателей/клиентов за пределами Хорватии – освобождён от налога. Это распространяется на remote work, а не пассивный доход.	Специальных программ для возвращения или интеграции соотечественников, включая digital nomads, нет.
ОАЭ (Дубай)	В ОАЭ с 2021 года действует Virtual Work Residence Visa (часто называемая Dubai Digital Nomad Visa), предоставляющая право проживания сроком	В ОАЭ отсутствует подоходный налог; цифровые кочевники полностью освобож дены от него во время	Специализированных программ для возвращения граждан (диаспоры) или закрепления цифровых кочевников

	на один год с возможностью продления при подтверждении дохода не ниже $3 500–5 000 в месяц.	пребывания.	нет – отсутствуют гранты, программы менторства или подготовки для соотечественников. Но в партнерстве с Airbnb запущен Dubai Remote Working Hub – это цифровая платформа, предоставляющая информацию об аренде, визах и правилах для удалённых работников, действующая как “одно окно”.

Примечание. Составлено авторами на основании источников [28-53].

Анализ подходов, представленных в различных странах, демонстрирует, что сегодня государственное внимание к цифровой миграции является устойчивым направлением политики, а не временным трендом. Страны, стремящиеся стать глобальными цифровыми хабами, сознательно создают привлекательные социальные и налоговые условия для удаленных специалистов. Таким образом, это порождает новую конкуренцию между государствами, направленную на борьбу за человеческий капитал, а также цифровые навыки.

Скорость и гибкость, с которой законодательство адаптируется к новым условиям, являются важными факторами в этой конкуренции. Например, в то время как одни страны стремятся быстро ввести цифровые визы, другие уже меняют свои налоговые политики и создают условия для открытия счетов и аренды жилья. Там, где всё устроено просто и понятно, удаленным работникам комфортнее. Люди не только смотрят на цифры и проценты, но и на то, насколько просто «общаться» с государством: есть ли поддержка, понятные правила и быстрая реакция на запросы.

Так, взаимодействие страны с цифровыми работниками имеет решающее значение. В местах, где мигранты не чувствуют себя изолированными, создается атмосфера, которая позволяет им работать и жить полноценной жизнью. Это подразумевает всестороннюю поддержку, такую, как доступ к городским услугам, информационным платформам на английском языке, программам вовлечения и др.

Для анализа зарубежного опыта в статье используется концепция policy transfer. Это позволяет рассматривать международные практики как модели, которые могут быть адаптированы к национальному контексту. Тем не менее, простое копирование не означает, что это приведет к желаемому успеху. Важно учитывать культурные различия, институциональные различия, уровень цифровой зрелости. Необходимо также брать в учет нормативно-правовую среду. Адаптация подобных моделей в Казахстане требует рассмотрения возможных препятствий, таких, как сложность административных процедур, недостаток кадров в цифровой отрасли и восприятие цифровых мигрантов

как новой категории. Идея policy transfer помогает систематизировать международные подходы и определить элементы, которые могут быть интегрированы в казахстанскую миграционную политику.

В Казахстане применение подобных практик требует особой подготовки. Важно не только изменить законы, но и создать цифровую инфраструктуру, повысить уровень цифровой грамотности государственных служащих и создать кадровый резерв для подобных миграционных услуг. В этом смысле концепция policy transfer позволяет не только изучить опыт других стран, но и извлечь из него именно те элементы, которые могут быть применимы в Казахстане.

Во-первых, визовые режимы для специалистов, работающих удаленно, были разработаны во всех пяти странах. В Испании, Эстонии и Хорватии это отдельные «Digital Nomad Visa», а в Португалии и Дубае это специальные форматы, включенные в уже существующие миграционные процедуры. В этом отношении существуют различия в подходах. Например, Дубай сосредоточен на быстром обслуживании и инфраструктуре в свободных экономических зонах, а европейские страны устанавливают правила, чтобы гарантировать прозрачность.

Во-вторых, большинство этих стран проводят политику, направленную на поддержку своих диаспор. В Португалии и Испании действуют программы возвращения соотечественников. Такие программы предлагают помощь в трудоустройстве, предусматривают налоговые льготы и различные адаптационные меры. Эстония активно работает с уехавшими гражданами через стратегию поддержки возвращения. В отличие от них, Хорватия и ОАЭ больше ориентированы на привлечение новых международных специалистов, а не на возвращение своих граждан.

Визовая политика во многих странах теперь является более целенаправленным планом развития человеческого капитала, чем просто инструментом допуска в страну. Цифровые кочевники могут выступать как резиденты, инвесторы и даже как члены местных сообществ. Их выбор зависит не только от официальных обстоятельств, но и от того, насколько комфортно и безопасно они чувствуют себя в новой стране.

Следует отметить, что государства, стремящиеся привлечь внимание высококвалифицированных цифровых работников, думают уже и о других организационных вопросах, помимо визы. Зачастую они сотрудничают с частным сектором, университетами и городскими властями, создают коворкинги и внедряют иные меры адаптации. В такой системе любой работник чувствует себя полноценно вовлеченным, а не изолированным человеком с другой местности.

Подводя итоги, очевидно, что любая страна, стремящаяся к успеху, использует несколько инструментов, такие, как визовые механизмы, налоговые стимулы и средства поддержки. Это означает, что для Казахстана лишь визового режима будет недостаточно. Чтобы стать конкурентоспособным, нужно предпринять ряд шагов, таких, как удобные правила въезда, налоговые преференции и сотрудничество с диаспорой. Их комбинация определяет привлекательность страны в долгосрочной перспективе.

Казахстанский контекст

Увеличение числа квалифицированных рабочих в Казахстане в последние годы привело к реформированию миграционной политики страны. Правительство стремится предоставить им возможность возвращаться или участвовать в развитии страны.

Основным документом в этой области является Концепция миграционной политики на 2023–2027 годы (Постановление Правительства No 961 от 30.11.2022). Акт устанавливает стратегические цели, такие, как достижение положительного сальдо внешней миграции, повышение привлекательности страны для иностранных специалистов и создание механизмов для работы с соотечественниками за рубежом [54]. Концепция определяет ответственные стороны в лице профильных министерств, НАО «Фонд Отандастар» и Всемирной ассоциации казахов, а также указывает на необходимость баланса между сокращением миграционных потерь и целенаправленным привлечением кадров.

Тем не менее, в документе отсутствует отдельная глава, посвященная дистанционным методам участия диаспоры или удаленных казахстанских специалистов. Это значительно ограничивает возможности достижения целей, изложенных в нем.

Закон «О миграции населения» [55] и Правила въезда и пребывания в Республике Казахстан (Постановление Правительства № 148 от 28.01.2022) [56] составляют основу миграционной системы. Хотя эти акты первоначально не предусматривали отдельной правовой категории, связанной с дистанционной занятостью, они задают общие процедуры и категории мигрантов.

Тем не менее в последние годы Казахстан начал приспосабливаться к мировым тенденциям цифровой мобильности. С 2024 по 2025 год были введены новые механизмы для иностранцев: появилась Neo Nomad Visa (B12-1) [57], а в 2025 году был запущен сервис Digital Nomad Residency, который позволяет определенным категориям ИТ-специалистов подавать документы и получать вид на жительство в удаленном формате [58]. Эти меры демонстрируют, что государство готово принять международные стандарты привлечения мобильных профессионалов. Тем не менее пока не разработан соответствующий правовой инструмент для своих граждан, работающих удаленно за пределами страны. Это, в свою очередь, создает явный разрыв в политике.

Взаимодействие с диаспорой основывается на работе НАО «Фонд Отандастар» [59] и Всемирной ассоциации казахов. Организации поддерживают қандас при переезде на родину, проводят культурные мероприятия и предоставляют им информационную поддержку[60]. Таким образом, репатриация и сохранение культурной идентичности являются главными их ориентирами. Намного меньше внимания уделяется созданию рычагов для профессионального обмена и передачи знаний от казахстанцев, которые находятся за границей. Следовательно, работа с диаспорой в большей степени сводится к возвращению граждан, но не к созданию регулярных способов для их дистанционного участия в экономике страны.

В отношении кадровой политики также наблюдаются аналогичные тенденции. Одним из наиболее известных примеров является программа «Болашак» [61], которая в течение многих лет служила основным инструментом государственной образовательной политики. Закон прямо требует, чтобы студенты, закончив учебу за границей, вернулись в Казахстан и работали там в течение трех-пяти лет. Хотя эта модель способствует притоку специалистов в национальную экономику, она не предусматривает более адаптивных форм сотрудничества с людьми, которые остаются за рубежом, которые могут быть полезны в дистанционном режиме.

Несмотря на то, что правительство предлагает множество различных программ и стратегий, их влияние в основном зависит от того, как их воспринимают потенциальные

пользователи. Кроме того, эффективность программы влияет на их шансы на продвижение в карьере. Иными словами, подобные подходы имеют результативность только тогда, когда все в совокупности совпадает с мотивацией потенциального сотрудника.

Исследование Bokayev (2023), основанное на опросе 1111 выпускников зарубежных университетов и 44 глубинных интервью, показало, что вопрос развития карьеры имеет решающее значение при решении о невозврате. Эта выборка оказалась особенно полезной, поскольку именно такие респонденты, которые получили качественное образование, хорошо владеют цифровой грамотностью и языковыми навыками, представляют наиболее вероятную группу будущих цифровых мигрантов. Их точки зрения помогают лучше понять привлекательные или сдерживающие условия, что делает анализ более применимым для создания политики цифровой миграции.

Согласно результатам опроса, ключевыми мотивами выступают ограниченные карьерные возможности в Казахстане (34%), общее качество жизни за рубежом (29%), восприятие высокого уровня коррупции (28%) и низкие зарплаты на родине (26%). В интервью респонденты также подчеркнули административные барьеры, отсутствие меритократических стимулов и ограниченность возможностей карьерного роста [5].

Эти результаты показывают, что только культурных мер недостаточно для реального вовлечения квалифицированных специалистов. Нужны прозрачные карьерные механизмы и возможности для профессиональной реализации.

Таким образом, есть несколько аспектов. Первый имеет инструментальный характер. Хотя Казахстан создал удобные инструменты для привлечения иностранцев, такие, как Neo Nomad Visa и Digital Nomad Residency, он не предоставил своим гражданам аналогичные программы, что ограничивает их возможность работать удаленно. Второй относится к вопросу организации. Поскольку основные государственные структуры по работе с диаспорой сосредоточены на культурной интеграции, систематическая работа с профессиональным опытом соотечественников за рубежом пока слабо развита. Третий аспект связан с принципом меритократии. Согласно данным Bokayev (2023), желание выпускников вернуться или сотрудничать определяется карьерной перспективой и честной конкуренцией, а не патриотическими мотивами.

Тем не менее происходят и положительные изменения. Впервые концепция миграционной политики закрепила определенные показатели, такие, как достижение положительного сальдо внешней миграции [54]. Казахстанцы также могут получить доступ к таким инструментам, как виза для цифровых кочевников. Это позволит гражданам страны дистанционно участвовать в экономике. Если такие механизмы будут интегрированы с государственными приоритетами, такими, как региональные программы или научные исследования, диаспора сможет действительно играть активную роль в развитии страны.

Таким образом, проведённый анализ позволяет ответить на поставленные исследовательские вопросы.

В первую очередь, мировой опыт показывает, что страны используют множество инструментов. Например, одни вносят изменения в уже существующие механизмы миграционной политики, а другие создают программы поддержки диаспоры и цифровые визы. Некоторые из этих подходов основываются на налоговых стимулах, другие подразумевают поддержку культурных проектов.

Во-вторых, сравнение с казахстанской практикой показывает как существенные пробелы (например, отсутствие инструментов для дистанционного участия граждан и ограниченность меритократических возможностей), так и новые возможности. Последние включают новые целевые показатели в миграционной политике и разработку визовых решений для цифровых кочевников.

В целом это показывает, что Казахстан может использовать опыт других стран, чтобы совершенствовать свои подходы и найти более гибкие способы сотрудничества со своими гражданами за рубежом.

Заключение

Следует заключить, что результаты исследования демонстрируют, что миграционная политика Казахстана находится в переходной стадии развития. С одной стороны, правительство вводит новые инструменты, такие, как визовые решения и целевые показатели по внешней миграции. Это свидетельствует о том, что строится более системный подход. Однако, поскольку основное внимание уделяется репатриации, форматы дистанционного вовлечения соотечественников недостаточно развиты.

Эмпирические данные подтверждают, что молодые профессионалы больше склонны полагаться на прозрачные карьерные перспективы и конкурентоспособные условия, нежели на административные структуры или патриотические мотивации.

Во многих странах подход к цифровым мигрантам выходит за рамки лишь одной визовой политики. Государства прилагают различные усилия, чтобы развивать инфраструктуру и создавать благоприятную социальную среду. Все это способствует привлечению качественных специалистов. Кроме того, это также обеспечивает и удержание привлеченных кадров. Казахстан может использовать подобную стратегию, адаптируя зарубежный опыт к своим условиям.

Результаты настоящего исследования позволяют выделить несколько направлений, которые могли бы быть полезны для государственной миграционной политики. В первую очередь, следует рассмотреть возможность включения в Закон РК «О миграции населения» специальной категории казахстанцев, работающих удалённо за границей. Во-вторых, следует особо проработать налоговые и иные профессиональные стимулы для тех, кто хочет сотрудничать с государством дистанционно. В-третьих, важно создавать различные формы профессионального взаимодействия, такие, как цифровые платформы, участие в проектах или, к примеру, онлайн-стажировки. Подобные меры помогут поддерживать профессиональные контакты с казахстанцами, работающими за рубежом.

Источники финансирования. Исследование выполнено в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (проект ИРН AP26104137)

Конфликт интересов. Авторы заявляют об отсутствии потенциальных или явных конфликтов интересов, связанных с данной публикацией.

Вклад авторов. Все авторы участвовали в разработке идеи исследования, сборе и анализе данных, а также в подготовке текста статьи. Рукопись была совместно обсуждена и доработана. Каждый из авторов согласен с финальной версией и несёт ответственность за достоверность представленных результатов.

Список литературы

1. Savvy Nomad Blog, Digital Nomad Statistics 2024, доступно по адресу: https://blog.savvynomad.io/digital-nomad-statistics (дата обращения: 25.09.2025).

2. A Brother Abroad, Digital Nomad Statistics: 2024 Global Trends, доступно по адресу: https://abrotherabroad.com/digital-nomad-statistics (дата обращения: 25.09.2025).

3. ProNomad, Digital Nomad Visa: Full List, доступно по адресу: https://pronomad.ru/blog/digital-nomad-visa-full-list/ (дата обращения: 25.09.2025).

4. The Diplomat, Causes and Consequences of Kazakhstan's Brain Drain, доступно по адресу: https://thediplomat.com/2024/08/causes-and-consequences-of-kazakhstans-brain-drain (дата обращения: 25.09.2025).

5. Bokayev B., Beyond Borders: Understanding Intellectual Migration among Kazakhstani Graduates of Foreign Universities (2023), доступно по адресу: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1407423.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

6. Saxenian A., From brain drain to brain circulation: Transnational communities and regional upgrading in India and China, Stud. Comp. Int. Dev. 40(2), 35–61 (2005), https://doi.org/10.1007/BF02686293.

7. Dolowitz D., Marsh D., Who learns what from whom: A review of the policy transfer literature, Polit. Stud. 44(2), 343–357 (1996), https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00334.x.

8. Makimoto T., Manners D., Digital Nomad (John Wiley & Sons, 1997).

9. Hannonen O., In search of a digital nomad: Defining the phenomenon, Inf. Technol. Tour. 22(3), 335–353 (2020), https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z.

10. Müller A., The digital nomad: Buzzword or research category?, Transnatl. Soc. Rev. 26(3), 312–318 (2016), https://doi.org/10.1080/21931674.2016.1229930.

11. Nash C., Jarrahi M. H., Sutherland W., Phillips G., Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies, Proc. 51st Hawaii Int. Conf. Syst. Sci. (Univ. Hawaii at Manoa, 2018), 1–10, https://doi.org/10.1007/978-3-319-78105-1_25.

12. Bahri M. T., Evidence of the digital nomad phenomenon: From 'Reinventing' migration theory to destination countries readiness, Heliyon 10(17) (2024), https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36655.

13. Becker G.S., Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis (National Bureau of Economic Research, 1975).

14. World Bank, Module 9—Brain drain, World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies (2023), доступно по адресу: https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023/brief/module-9-brain-drain (дата обращения: 25.09.2025).

15. Berger S., Brain drain, brain gain and its net effect, KNOMAD Paper 46, 2022-11 (2022), доступно по адресу: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099158408222442073/pdf/IDU-1323fa9f-7756-4666-b6a0-5018bf1c080a.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

16. Rose R., What is lesson-drawing?, J. Public Policy 11(1), 3–30 (1991), https://doi.org/10.1017/S0143814X00004918.

17. Minkman E., Buuren A. van, Bekkers V., Policy transfer routes: an evidence-based conceptual model for analyzing policy transfer processes, J. Public Policy 38(2), 280–306 (2018), https://doi.org/10.1080/01442872.2018.1451503.

18. Narymbaeva A., Rakhymzhanov Y., Abdukarimova Z., Osmanova G., Satbayeva A., Alimbetova A., Exploring Intellectual and Educational Migration in Kazakhstan: Documentary Analysis, Access to Just. E. Eur. (2024), 317.

19. EY Global, EY Global Immigration Index: Remote Work and Digital Nomads — August 2024, Ernst & Young Global Limited (2024), доступно по адресу: https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-gl/insights/workforce/documents/ey-gl-global-immigration-remote-work-and-digital-nomad-index-09-2024.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

20. Koskela K., Beckers P., Typologizing Digital Nomad Visas: Comparing Policy Rationales from Tourism to Wealth Accumulation to Immigration, J. Comp. Policy Anal. Res. Pract. 26(5), 407–425 (2024), https://doi.org/10.1080/13876988.2024.2343696.

21. Bednorz J., Working from anywhere? Work from here! Approaches to attract digital nomads, Ann. Tour. Res. 105, Article 103715 (2024), https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103715.

22. Andersson L., Measuring and assessing talent attractiveness in OECD countries, second edition: Methodology paper, OECD Social, Employment and Migration Working Papers 318 (OECD Publishing, 2025), https://doi.org/10.1787/133b6085-en.

23. Akhmetova G., Davletbayeva Z., Ismailova R., Torebekova Z., Education as an Economic Instrument of Internal Migration Regulation in Kazakhstan: Analysis and Evaluation of State Initiatives, J. Soc. Stud. Educ. Res. 16(1), 163–187 (2025).

24. IOM Netherlands, Connecting Diaspora for Development 2 (CD4D2) Final Evaluation Report, IOM The Netherlands (2023), доступно по адресу: https://iom-nederland.nl/images/CD4D/2023/CD4D2_Final_Report_27-10-23.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

25. Hannonen O., Quintana T. A., Lehto X. Y., A supplier side view of digital nomadism: The case of destination Gran Canaria, Tour. Manag. 97, Article 104744 (2023), https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104744.

26. International Organization for Migration, World Migration Report 2024 (IOM, 2024), https://doi.org/10.18356/9789292685980.

27. United Nations, International Migrant Stock 2024: Key facts and figures, UN DESA/POP/2024/DC/NO. 13 (2024), доступно по адресу: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_intlmigstock_2024_key_facts_and_figures_advance-unedited.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

28. Boletín Oficial del Estado, Ley 28/2022, de fomento del ecosistema de las empresas emergentes (BOE-A-2022-21739) (2022), доступно по адресу: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2022-21739 (дата обращения: 25.09.2025).

29. Stofferis A., Spain Digital Nomad Visa 2025 Update (2025), доступно по адресу: https://citizenremote.com/visas/spain-digital-nomad-visa (дата обращения: 25.09.2025).

30. Bright!Tax, The Beckham Law in Spain: Tax benefits for expats explained (2023), доступно по адресу: https://brighttax.com/blog/beckham-law-in-spain (дата обращения: 25.09.2025).

31. Get Golden Visa, Beckham Law Spain: Tax regime for foreign workers (2024), доступно по адресу: https://getgoldenvisa.com/beckham-law-spain (дата обращения: 25.09.2025).

32. Euronews, Want to get paid to move to Spain? Extremadura is luring digital nomads with €15,000 grants (2024), доступно по адресу: https://www.euronews.com/travel/2024/08/23/want-to-get-paid-to-move-to-spain-extremadura-is-luring-digital-nomads-with-15000-grants (дата обращения: 25.09.2025).

33. Boletín Oficial del Estado, Acuerdo del Consejo de Ministros por el que se aprueba el Plan de Retorno a España (BOE-A-2019-4705) (2019), доступно по адресу: https://www.boe.es/boe/dias/2019/03/30/pdfs/BOE-A-2019-4705.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

34. AIMA, Autorização de residência para o exercício de atividade profissional prestada de forma remota com visto de residência para o exercício de atividade profissional, Agência para a Integração, Migrações e Asilo (2025), доступно по адресу: https://aima.gov.pt/pt/trabalhar/autorizacao-de-residencia-para-o-exercicio-de-atividade-profissional-prestada-de-forma-remota-com-visto-de-residencia-para-o-exe (дата обращения: 25.09.2025).

35. Diário da República, Decreto-Lei n.º 112/2024 (2024), доступно по адресу: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/112-2024-900706889 (дата обращения: 25.09.2025).

36. Diário da República, Portaria n.º 352/2024 (2024), доступно по адресу: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/portaria/352-2024-901014291 (дата обращения: 25.09.2025).

37. IEFP, Apoio ao regresso de emigrantes a Portugal [Support to the return of emigrants to Portugal], Instituto do Emprego e Formação Profissional (2025), доступно по адресу: https://www.iefp.pt/en/apoio-ao-regresso-de-emigrantes (дата обращения: 25.09.2025).

38. KPMG, Portugal – New rules for non-habitual residents and digital nomads (Flash Alert 2025-044), KPMG Global Mobility Services (25 февраля 2025), доступно по адресу: https://kpmg.com/xx/en/our-insights/gms-flash-alert/flash-alert-2025-044.html (дата обращения: 25.09.2025).

39. Ministério dos Negócios Estrangeiros, National visas: General information [Tipos de visto], Government of Portugal (2025), доступно по адресу: https://vistos.mne.gov.pt/en/national-visas/general-information/type-of-visa#work-and-investigation (дата обращения: 25.09.2025).

40. Programa Regressar, Programa Regressar: Support for returning emigrants, Government of Portugal (2025), доступно по адресу: https://www.programaregressar.gov.pt/en/ (дата обращения: 25.09.2025).

41. VFS Global, D residence visa for digital nomads – Portugal, VFS Global (2025), доступно по адресу: https://www.vfsglobal.com/one-pager/portugal/india/english/pdf/d-residence-visa-digital-nomads.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

42. Visit Estonia, Digital nomad visa, Visit Estonia (б.г.), доступно по адресу: https://visitestonia.com/en/digital-nomad-visa (дата обращения: 25.09.2025).

43. Y-Axis, Latest move: Estonia opens digital nomad visa (10 июля 2020), доступно по адресу: https://www.y-axis.com.au/blog/latest-move-estonia-opens-digital-nomad-visa/ (дата обращения: 25.09.2025).

44. Embassy of Estonia in Washington, D.C., Long-stay (D) visa — Digital nomad visa, Ministry of Foreign Affairs of Estonia (б.г.), доступно по адресу: https://washington.mfa.ee/long-stay-d-visa/ (дата обращения: 25.09.2025).

45. Estonian Tax and Customs Board, Tax residency, Estonian Tax and Customs Board (б.г.), доступно по адресу: https://www.emta.ee/en/private-client/foreigner-non-resident/tax-residency (дата обращения: 25.09.2025).

46. Ministry of Foreign Affairs of Estonia, Estonian diaspora action plan 2022–2025, Ministry of Foreign Affairs of Estonia (2022), доступно по адресу: https://vm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/Estonian%20Diaspora%20Action%20Plan%202022-2025.pdf (дата обращения: 25.09.2025).

47. Integration Foundation, Return support, Integration Foundation (б.г.), доступно по адресу: https://integratsioon.ee/en/return-support (дата обращения: 25.09.2025).

48. Ministry of the Interior of the Republic of Croatia, Temporary stay of digital nomads, Ministry of the Interior (б.г.), доступно по адресу: https://mup.gov.hr/aliens-281621/stay-and-work/temporary-stay-of-digital-nomads/286833 (дата обращения: 25.09.2025).

49. Expat in Croatia, How to apply for Croatia's digital nomad visa (15 января 2025), доступно по адресу: https://www.expatincroatia.com/digital-nomad-visa-croatia/ (дата обращения: 25.09.2025).

50. Wolters Kluwer International Tax Blog, Croatia: A new (tax-free) promised land for digital nomads – Part I (24 февраля 2022), доступно по адресу: https://legalblogs.wolterskluwer.com/international-tax-law-blog/croatia-a-new-tax-free-promised-land-for-digital-nomads-part-i/#_ftn8 (дата обращения: 25.09.2025).

51. General Directorate of Residency and Foreigners Affairs – Dubai, Residence visa for working outside the UAE (Virtual Work Residence Visa), Government of UAE (15 июля 2024), доступно по адресу: https://u.ae/en/information-and-services/visa-and-emirates-id/residence-visas/residence-visa-for-working-outside-the-uae (дата обращения: 25.09.2025).

52. Citizen Remote, Dubai Digital Nomad Visa 2025 update (5 июля 2025), доступно по адресу: https://citizenremote.com/visas/dubai-digital-nomad-visa/ (дата обращения: 25.09.2025).

53. Airbnb, Live and work in Dubai (2025), доступно по адресу: https://www.airbnb.ae/e/liveandworkanywheredubai (дата обращения: 25.09.2025).

54. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30.11.2022 № 961 «Об утверждении Концепции миграционной политики на 2023–2027 годы», Adilet, доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961 (дата обращения: 25.09.2025).

55. Закон Республики Казахстан «О миграции населения» от 22.07.2011 № 477-IV (с изменениями и дополнениями), Adilet, доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477 (дата обращения: 25.09.2025).

56. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28.01.2012 № 148 «Об утверждении Правил въезда и пребывания в Республике Казахстан, а также Правил выезда из Республики Казахстан», Adilet, доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000148 (дата обращения: 25.09.2025).

57. QazLegalConsult, Neo Nomad Visa (B12-1), QazLegalConsult (2025), доступно по адресу: https://qazlegalconsult.kz/index.php/en/our-services/12-1-neo-nomad-visa (дата обращения: 25.09.2025).

58. Egov.kz, Digital Nomad Residency, Электронное правительство Республики Казахстан (2025), доступно по адресу: https://egov.kz/cms/en/news/digital_nomad_residency(дата обращения: 25.09.2025).

59. Отандастар қоры/Otandastar Foundation, доступно по адресу: https://oq.gov.kz/ (дата обращения: 25.09.2025).

60. Амерханова И.К., Джусибалиева А.К. Қазақстан Республикасында ішкі көші-қон үдерісін құқықтық реттеу.// Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия Право. № 3(140)/2022. https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/35/15 Doi: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-8-20 (дата обращения: 25.09.2025).

61. Государственная программа «Болашак», Официальный сайт программы «Болашак», доступно по адресу: https://bolashak.gov.kz/kz (дата обращения: 25.09.2025).

Б.Н. Бокаев[1], М.Д. Наурызбек*[2], Қ.Д. Наурызбек[3]
[1]Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасы жанындағы Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы, Астана, Қазақстан,
[2]Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасы жанындағы Зерттеулер, Астана, Қазақстан,
[3]«Шардара СЭС» АҚ және Qazaq Green Power PLC, Астана, Қазақстан,
(e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com, m.nauryz@gmail.com, k.nauryzbek@samruk-energy.kz)

Цифрлық көшпенділер қозғалысын реттеудің құқықтық негіздері: халықаралық тәжірибе және қазақстандық шындық

Андатпа: Мақалада интеллектуалдық көші-қонды реттеудің заманауи тәжірибелері мен мобильді мамандарды тартудың жаңа тетіктері қарастырылады. Олардың қатарында цифрлық көшпенділерге арналған визалық режимдер және диаспорамен өзара іс-қимыл бағдарламалары бар. Policy transfer тәсілі негізінде бес юрисдикцияға (Испания, Португалия, Эстония, Хорватия, БАӘ) салыстырмалы талдау жүргізіліп, олардың негізгі ерекшеліктері мен ортақ элементтері айқындалды. Қазақстандық жағдай стратегиялық құжаттар, заңнамалық бастамалар және шетелдік ЖОО түлектеріне жүргізілген сауалнамалардың эмпирикалық деректері негізінде талданады. Зерттеу нәтижелері қазіргі мемлекеттік саясаттың шетелдік мамандарды тарту мен репатриациялауға көбірек бағытталғанын, алайда шетелде жүрген өз азаматтарын қашықтан жұмылдырудың икемді тетіктері жеткілікті дамымағанын көрсетеді. Мақалада халықаралық тәжірибені цифрлық көшпенділер мен диаспорамен жұмыс істеудің қолайлы әрі заманауи құралдарын бейімдеу мүмкіндігі ретінде қарастыру ұсынылады.

Түйінді сөздер: құқықтық реттеу, цифрлық көшпенділер, көші-қон саясаты, интеллектуалдық көші-қон, халықаралық құқық.

Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті қаржыландыратын AP26104137 жобасы шеңберінде жасалды.

B. Bokayev[1], M. Nauryzbek*[2], K. Nauryzbek[3]
[1]Center for Analytical Research and Evaluation under the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
[2]Center for Analytical Research and Evaluation under the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
[3]Samruk-Energy JSC, Shardara HPP JSC and Qazaq Green Power PLC, Astana, Kazakhstan
(e-mail: baurzhanbokayev@gmail.com, m.nauryz@gmail.com, k.nauryzbek@samruk-energy.kz)

Legal frameworks for regulating digital nomad mobility: international experience and kazakhstani realities

Abstract: The article examines contemporary practices of regulating intellectual migration and new instruments for attracting mobile professionals, including visa regimes for digital nomads and diaspora engagement programs. Based on the policy transfer approach, a comparative analysis of five jurisdictions

(Spain, Portugal, Estonia, Croatia, UAE) is conducted, identifying their key features and common elements. The Kazakhstani context is analyzed through strategic documents, legislative initiatives, and empirical data from surveys of graduates of foreign universities. The analysis demonstrates that current state policy is primarily focused on attracting and repatriating foreign specialists, while flexible mechanisms for the remote engagement of Kazakhstan's own citizens abroad remain underdeveloped. The article suggests viewing international experience as an opportunity to adapt more convenient and modern tools for working with digital nomads and the diaspora.

Keywords: legal regulation, digital nomads, migration policy, intellectual migration, international law.

The research was carried out within the framework of grant funding from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (project IRN AP26104137)

References

1. Savvy Nomad Blog, Digital Nomad Statistics 2024, available at: https://blog.savvynomad.io/digital-nomad-statistics (accessed 25.09.2025).

2. A Brother Abroad, Digital Nomad Statistics: 2024 Global Trends, available at: https://abrotherabroad.com/digital-nomad-statistics (accessed 25.09.2025).

3. ProNomad, Digital Nomad Visa: Full List, available at: https://pronomad.ru/blog/digital-nomad-visa-full-list/ (accessed 25.09.2025).

4. The Diplomat, Causes and Consequences of Kazakhstan's Brain Drain, available at: https://thediplomat.com/2024/08/causes-and-consequences-of-kazakhstans-brain-drain (accessed 25.09.2025).

5. Bokayev B., Beyond Borders: Understanding Intellectual Migration among Kazakhstani Graduates of Foreign Universities (2023), available at: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1407423.pdf (accessed 25.09.2025).

6. Saxenian A., From brain drain to brain circulation: Transnational communities and regional upgrading in India and China, Stud. Comp. Int. Dev. 40(2), 35–61 (2005), https://doi.org/10.1007/BF02686293.

7. D. Dolowitz, D. Marsh, Who learns what from whom: A review of the policy transfer literature, Polit. Stud. 44(2), 343–357 (1996), https://doi.org/10.1111/j.1467-9248.1996.tb00334.x.

8. Makimoto T., Manners D., Digital Nomad (John Wiley & Sons, 1997).

9. Hannonen O., In search of a digital nomad: Defining the phenomenon, Inf. Technol. Tour. 22(3), 335–353 (2020), https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z.

10. Müller A., The digital nomad: Buzzword or research category?, Transnatl. Soc. Rev. 26(3), 312–318 (2016), https://doi.org/10.1080/21931674.2016.1229930.

11. Nash C., Jarrahi M. H., W. Sutherland, G. Phillips, Digital nomads beyond the buzzword: Defining digital nomadic work and use of digital technologies, Proc. 51st Hawaii Int. Conf. Syst. Sci. (Univ. Hawaii at Manoa, 2018), 1–10, https://doi.org/10.1007/978-3-319-78105-1_25.

12. Bahri M. T., Evidence of the digital nomad phenomenon: From 'Reinventing' migration theory to destination countries readiness, Heliyon 10(17) (2024), https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e36655.

13. Becker G.S., Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis (National Bureau of Economic Research, 1975).

14. World Bank, Module 9—Brain drain, World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies (2023), available at: https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2023/brief/module-9-brain-drain (accessed 25.09.2025).

15. Berger S., Brain drain, brain gain and its net effect, KNOMAD Paper 46, 2022-11 (2022), available at: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099158408222442073/pdf/IDU-1323fa9f-7756-4666-b6a0-5018bf1c080a.pdf (accessed 25.09.2025).

16. Rose R., What is lesson-drawing?, J. Public Policy 11(1), 3–30 (1991), https://doi.org/10.1017/S0143814X00004918.

17. Minkman E., Buuren A. van, Bekkers V., Policy transfer routes: an evidence-based conceptual model for analyzing policy transfer processes, J. Public Policy 38(2), 280–306 (2018), https://doi.org/10.1080/01442872.2018.1451503.

18. Narymbaeva A., Rakhymzhanov Y., Abdukarimova Z., Osmanova G., Satbayeva A., Alimbetova A., Exploring Intellectual and Educational Migration in Kazakhstan: Documentary Analysis, Access to Just. E. Eur. (2024), 317.

19. EY Global, EY Global Immigration Index: Remote Work and Digital Nomads — August 2024, Ernst & Young Global Limited (2024), available at: https://www.ey.com/content/dam/ey-unified-site/ey-com/en-gl/insights/workforce/documents/ey-gl-global-immigration-remote-work-and-digital-nomad-index-09-2024.pdf (accessed 25.09.2025).

20. Koskela K., Beckers P., Typologizing Digital Nomad Visas: Comparing Policy Rationales from Tourism to Wealth Accumulation to Immigration, J. Comp. Policy Anal. Res. Pract. 26(5), 407–425 (2024), https://doi.org/10.1080/13876988.2024.2343696.

21. Bednorz J., Working from anywhere? Work from here! Approaches to attract digital nomads, Ann. Tour. Res. 105, Article 103715 (2024), https://doi.org/10.1016/j.annals.2023.103715.

22. Andersson L., Measuring and assessing talent attractiveness in OECD countries, second edition: Methodology paper, OECD Soc., Employ. Migr. Work. Pap. 318 (OECD Publishing, 2025), https://doi.org/10.1787/133b6085-en.

23. Akhmetova G., Davletbayeva Z., Ismailova R., Torebekova Z., Education as an Economic Instrument of Internal Migration Regulation in Kazakhstan: Analysis and Evaluation of State Initiatives, J. Soc. Stud. Educ. Res. 16(1), 163–187 (2025).

24. IOM Netherlands, Connecting Diaspora for Development 2 (CD4D2) Final Evaluation Report, IOM The Netherlands (2023), available at: https://iom-nederland.nl/images/CD4D/2023/CD4D2_Final_Report_27-10-23.pdf (accessed 25.09.2025).

25. Hannonen O., Quintana T. A., Lehto X.Y., A supplier side view of digital nomadism: The case of destination Gran Canaria, Tour. Manag. 97, Article 104744 (2023), https://doi.org/10.1016/j.tourman.2023.104744.

26. International Organization for Migration, World Migration Report 2024 (IOM, 2024), https://doi.org/10.18356/9789292685980.

27. United Nations, International Migrant Stock 2024: Key facts and figures, UN DESA/POP/2024/DC/NO. 13 (2024), available at: https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesa_pd_2025_intlmigstock_2024_key_facts_and_figures_advance-unedited.pdf (accessed 25.09.2025).

28. Boletín Oficial del Estado, Ley 28/2022, de fomento del ecosistema de las empresas emergentes (BOE-A-2022-21739) (2022), available at: https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2022-21739 (accessed 25.09.2025).

29. Stofferis A., Spain Digital Nomad Visa 2025 Update (2025), available at: https://citizenremote.com/visas/spain-digital-nomad-visa (accessed 25.09.2025).

30. Bright!Tax, The Beckham Law in Spain: Tax benefits for expats explained (2023), available at: https://brighttax.com/blog/beckham-law-in-spain (accessed 25.09.2025).

31. Get Golden Visa, Beckham Law Spain: Tax regime for foreign workers (2024), available at: https://getgoldenvisa.com/beckham-law-spain (accessed 25.09.2025).

32. Euronews, Want to get paid to move to Spain? Extremadura is luring digital nomads with €15,000 grants (2024), available at: https://www.euronews.com/travel/2024/08/23/want-to-get-paid-to-move-to-spain-extremadura-is-luring-digital-nomads-with-15000-grants (accessed 25.09.2025).

33. Boletín Oficial del Estado, Acuerdo del Consejo de Ministros por el que se aprueba el Plan de Retorno a España (BOE-A-2019-4705) (2019), available at: https://www.boe.es/boe/dias/2019/03/30/pdfs/BOE-A-2019-4705.pdf (accessed 25.09.2025).

34. AIMA, Autorização de residência para o exercício de atividade profissional prestada de forma remota com visto de residência para o exercício de atividade profissional, Agência para a Integração, Migrações e Asilo (2025), available at: https://aima.gov.pt/pt/trabalhar/autorizacao-de-residencia-para-o-exercicio-de-atividade-profissional-prestada-de-forma-remota-com-visto-de-residencia-para-o-exe (accessed 25.09.2025).

35. Diário da República, Decreto-Lei n.º 112/2024 (2024), available at: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/decreto-lei/112-2024-900706889 (accessed 25.09.2025).

36. Diário da República, Portaria n.º 352/2024 (2024), available at: https://diariodarepublica.pt/dr/detalhe/portaria/352-2024-901014291 (accessed 25.09.2025).

37. IEFP, Apoio ao regresso de emigrantes a Portugal [Support to the return of emigrants to Portugal], Instituto do Emprego e Formação Profissional (2025), available at: https://www.iefp.pt/en/apoio-ao-regresso-de-emigrantes (accessed 25.09.2025).

38. KPMG, Portugal – New rules for non-habitual residents and digital nomads (Flash Alert 2025-044), KPMG Global Mobility Services (25 February 2025), available at: https://kpmg.com/xx/en/our-insights/gms-flash-alert/flash-alert-2025-044.html (accessed 25.09.2025).

39. Ministério dos Negócios Estrangeiros, National visas: General information [Tipos de visto], Government of Portugal (2025), available at: https://vistos.mne.gov.pt/en/national-visas/general-information/type-of-visa#work-and-investigation (accessed 25.09.2025).

40. Programa Regressar, Programa Regressar: Support for returning emigrants, Government of Portugal (2025), available at: https://www.programaregressar.gov.pt/en/ (accessed 25.09.2025).

41. VFS Global, D residence visa for digital nomads – Portugal, VFS Global (2025), available at: https://www.vfsglobal.com/one-pager/portugal/india/english/pdf/d-residence-visa-digital-nomads.pdf (accessed 25.09.2025).

42. Visit Estonia, Digital nomad visa, Visit Estonia (n.d.), available at: https://visitestonia.com/en/digital-nomad-visa (accessed 25.09.2025).

43. Y-Axis, Latest move: Estonia opens digital nomad visa (10 July 2020), available at: https://www.y-axis.com.au/blog/latest-move-estonia-opens-digital-nomad-visa/ (accessed 25.09.2025).

44. Embassy of Estonia in Washington, D.C., Long-stay (D) visa — Digital nomad visa, Ministry of Foreign Affairs of Estonia (n.d.), available at: https://washington.mfa.ee/long-stay-d-visa/ (accessed 25.09.2025).

45. Estonian Tax and Customs Board, Tax residency, Estonian Tax and Customs Board (n.d.), available at: https://www.emta.ee/en/private-client/foreigner-non-resident/tax-residency (accessed 25.09.2025).

46. Ministry of Foreign Affairs of Estonia, Estonian diaspora action plan 2022–2025, Ministry of Foreign Affairs of Estonia (2022), available at: https://vm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/Estonian%20Diaspora%20Action%20Plan%202022-2025.pdf (accessed 25.09.2025).

47. Integration Foundation, Return support, Integration Foundation (n.d.), available at: https://integratsioon.ee/en/return-support (accessed 25.09.2025).

48. Ministry of the Interior of the Republic of Croatia, Temporary stay of digital nomads, Ministry of the Interior (n.d.), available at: https://mup.gov.hr/aliens-281621/stay-and-work/temporary-stay-of-digital-nomads/286833 (accessed 25.09.2025).

49. Expat in Croatia, How to apply for Croatia's digital nomad visa (15 January 2025), available at: https://www.expatincroatia.com/digital-nomad-visa-croatia/ (accessed 25.09.2025).

50. Wolters Kluwer International Tax Blog, Croatia: A new (tax-free) promised land for digital nomads — Part I (24 February 2022), available at: https://legalblogs.wolterskluwer.com/international-tax-law-blog/croatia-a-new-tax-free-promised-land-for-digital-nomads-part-i/#_ftn8 (accessed 25.09.2025).

51. General Directorate of Residency and Foreigners Affairs — Dubai, Residence visa for working outside the UAE (Virtual Work Residence Visa), Government of UAE (15 July 2024), available at: https://u.ae/en/information-and-services/visa-and-emirates-id/residence-visas/residence-visa-for-working-outside-the-uae (accessed 25.09.2025).

52. Citizen Remote, Dubai Digital Nomad Visa 2025 update (5 July 2025), available at: https://citizenremote.com/visas/dubai-digital-nomad-visa/ (accessed 25.09.2025).

53. Airbnb, Live and work in Dubai (2025), available at: https://www.airbnb.ae/e/liveandworkanywheredubai (accessed 25.09.2025).

54. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30.11.2022 No. 961 "Ob utverzhdenii Koncepcii migracionnoj politiki na 2023–2027 gody," Adilet, available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961 (accessed 25.09.2025). [in Russian]

55. Zakon Respubliki Kazahstan "O migracii naselenija" ot 22.07.2011 No. 477-IV (s izmenenijami i dopolnenijami), Adilet, available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477 (accessed 25.09.2025). [in Russian]

56. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 28.01.2012 No. 148 "Ob utverzhdenii Pravil v'ezda i prebyvanija v Respublike Kazahstan, a takzhe Pravil vyezda iz Respubliki Kazahstan," Adilet, available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1200000148 (accessed 25.09.2025). [in Russian]

57. QazLegalConsult, Neo Nomad Visa (B12-1), QazLegalConsult (2025), available at: https://qazlegalconsult.kz/index.php/en/our-services/12-1-neo-nomad-visa (accessed 25.09.2025). [in Russian]

58. Egov.kz, Digital Nomad Residency, Elektronnoe pravitel'stvo Respubliki Kazahstan (2025), available at: https://egov.kz/cms/en/news/digital_nomad_residency (accessed 25.09.2025). [in Russian]

59. Otandastar qory / Otandastar Foundation, available at: https://oq.gov.kz/ (accessed 25.09.2025). [in Russian]

60. Amerhanova I.K., Dzhusibalieva A.K. Қазақстан Respublikasynda ishki көshi-қon үderisin құқықтық retteu. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya Pravo. № 3(140)/2022. https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/35/15.Doi: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2022-140-3-8-20

61. Gosudarstvennaja programma "Bolashak," Oficial'nyj sajt programmy "Bolashak," available at: https://bolashak.gov.kz/kz (accessed 25.09.2025). [in Russian]

Сведения об авторах:

Бокаев Б.Н. **–** доктор философии (PhD), профессор, Центр исследований, анализа и оценки эффективности при Высшей аудиторской палате РК, г. Астана, Казахстан

Наурызбек М.Д. **–** автор для корреспонденции, доктор DPA, доктор по профилю «Государственное управление», эксперт отдела исследований и прогнозирования Центра исследований, анализа и оценки эффективности при Высшей аудиторской палате РК, Астана, Казахстан

Наурызбек К.Д. **–** со-главный директор по инвестициям АО «Самрук-Энерго», Председатель Совета директоров АО «Шардаринская ГЭС» и Qazaq Green Power PLC, Астана, Казахстан

Бокаев Б.Н. **–** PhD докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасы жанындағы Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы, Астана, Қазақстан

Наурызбек М.Д. **–** хат-хабар авторы, DPA докторы, «Мемлекеттік басқару» бағыты бойынша доктор, Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық палатасы жанындағы Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығының зерттеу және болжау бөлімінің сарапшысы, Астана, Қазақстан

Наурызбек К.Д. **–** «Самұрық-Энерго» АҚ-ның бірлескен инвестициялар жөніндегі бас директоры, «Шардара СЭС» АҚ және Qazaq Green Power PLC Директорлар кеңесінің төрағасы, Астана, Қазақстан

Bokayev B. **–** PhD, Professor, Center for Analytical Research and Evaluation under the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Nauryzbek M. **–** Doctor of Public Administration (DPA), Expert of the Research and Forecasting Department, Center for Analytical Research and Evaluation under the Supreme Audit Chamber of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan

Nauryzbek K. **–** Co-Chief Investment Officer, Samruk-Energy JSC; Chairman of the Board of Directors, Shardara HPP JSC and Qazaq Green Power PLC, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process / Гражданское право. Гражданский процесс

ХҒТАР 10.27.65 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-85-104
Ғылыми мақала

Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілік мәселелері туралы

С.М. Ильясова*[1,2], Н.А. Алдабергенова[1], К.А. Джумабаева[1]

[1]*«Тұран» университеті, Алматы, Қазақстан*
[2]*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан*

(e-mail: [1]isamal@mail.ru, [2]n.aldabergenova@turan-edu.kz, k.jumabaeva@turan-edu.kz)

Андатпа: Бұл мақалада авторлар мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігіне қатысты теориялық және практикалық аспектілерді зерттейді.

Мақаланың мақсаты – мемлекеттік сатып алу субъектілерінің құқықтық жауапкершілігін талдау, проблемаларды анықтау және жетілдіру ұсыныстарын әзірлеу.

Зерттеудің негізгі бағыттары: мемлекеттік сатып алудағы құқықтық жауапкершіліктің теориялық негіздері, тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың жауапкершілігін реттеу, практикалық мәселелер, тетіктерді жетілдіру. Идеялары – жауапкершілік шекаралары мен критерийлерін анықтау, құқықтық қайшылықтарды жою, заңнаманы жетілдіру, заңбұзушылықтардың алдын алу.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызы. Мақала зерттеушілерге, заңгерлерге және мемлекеттік сатып алу саласында реттеу және бақылаумен айналысатын мемлекеттік қызметшілерге, сондай-ақ осы саладағы ашықтық пен заңдылықты арттыру мәселелерімен қызығатын барлық тұлғаларға арналады.

Зерттеу әдістемесі. Бұл зерттеу жұмысы кешенді талдау жасауды талап етеді, сондықтан зерттеу жүргізу барысында жүйелі түрде жалпы және арнайы ғылыми-зерттеудің эмпирикалық және теориялық әдістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулары, қорытындылары. Зерттеудің нәтижесінде заңнамадағы олқылықтар анықталды, тәжірибеге талдау жасалды. Заңнаманы бұдан әрі жетілдіруге, тапсырыс берушілердің жауапкершілігін жетілдіруге қатысты тұжырымдар жасалды.

Бұл зерттеу тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың жауапкершілігіне қатысты мәселелерді жетілдіруге елеулі үлес қосады. Ғылыми жаңашылдығымен, практикалық маңыздылығымен ерекшеленеді.

Жұмыс нәтижелерінің практикалық мәні. Жұмыс нәтижелерін тапсырыс берушілер, өнім берушілер, сот, құқық қолдану және реттеуші органдардың жұмыстарында қолдануға болады.

Түйін сөздер: тапсырыс беруші, құқықтық жауапкершілік, ашықтық, құқық қолдану, мемлекеттік сатып алу қағидаттары.

Түсті: 01.04.2025 Мақұлданды: 06.05.2025 Онлайн қолжетімді: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

Кіріспе

Соңғы жылдары елімізде мемлекеттік сатып алу заңнамасы бірнеше рет өзгеріске ұшырап, 1 шілде 2024 жылы Мемлекеттік сатып алу туралы Қазақстан Республикасының жаңа заңы қабылданды, 1 қаңтар 2025 жылдан бастап заңды күшіне енгізілді [1]. Бұл оқиға ғалым зерттеушілер үшін, сондай-ақ мемлекеттік сатып алу рәсімін тікелей жүзеге асыратын практиктер үшін, өнім берушілер мен бақылаушы органдар үшін жаңа үміт пен серпіліс берді.

Ресми мәліметтерге сүйенетін болсақ, бүгінгі күні мемлекеттік сатып алудың орталықтандырылған веб-порталына 28 415 тапсырыс берушілер, 29 427 мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылар, 194 524 өнім беруші – заңды тұлғалар, 335 019 өнім беруші – жеке кәсіпкерлер, 55 569 өнім беруші – жеке тұлғалар, 757 резидент емес өнім берушілер, 757 жосықсыз қатысушы деп танылған өнім берушілер, барлығы – 644 468 мемлекеттік сатып алу үдерісіне қатысушы субъектілер тіркелген [2].

Қазақстан Республикасының аумағында әкімшілік істерді қарайтын сот органдарымен мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу фактісі бойынша 2022 жылы – 2240, 2023 жылы – 2080, 2024 жылы – 2 120 әкімшілік істер қаралған. Ал, 2025 жылдың наурыз айына, яғни жаңа заң күшіне енгеннен кейін уәкілетті органдармен 9 әкімшілік іс сотқа жолданып қаралуда [3].

Мемлекеттік сатып алу үдерісін жүзеге асыруда негізгі субъектілер – тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылар болғандықтан, авторлар ғылыми мақалада аталған субъектілердің құқықтық жауапкершілігі мәселесін талдауға тоқталады. Себебі, мемлекеттік сатып алу туралы заңның мақсатына сәйкес оны дұрыс және оңтайлы жүзеге асырылуы аталған субъектілердің кәсіби біліктілігіне, олардың жауапкершілігіне, құқықтық жағдайына, мемлекет тарапынан қолдауына байланысты болып келеді.

Жоғарыда көрсетілген статистикалық мәліметтер жалпы мемлекеттік сатып алу саласының ауқымдылығы мен күрделілігін айқын көрсетеді. Осы тұрғыда ғылыми мақаланың тақырыбының өзектілігі де ерекше мәнге ие. Себебі, соңғы жылдардағы мемлекеттік сатып алу жүйесінде орын алған заң бұзушылықтарға байланысты тапсырыс беруші (мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушы) ұйымдардың қызметкерлерінің әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке жиі тартылуы мемлекеттік сатып алулар саласындағы құқықтық реттеудің тиімділігін зерттеуді және оны жетілдіру қажеттігін көрсетеді.

Авторлар, тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігіне байланысты проблемалар мемлекеттік сатып алу рәсімдерінің ашықтығын арттыру, заңнаманы кешенді түрде жетілдіру және құқықтық түсініспеушіліктерді азайту үшін жан-жақты талдауды талап етеді деген пікірде.

Осыған байланысты, аталған мәселені зерттеу теориялық және практикалық маңызы бар өзекті міндет болып табылады, әрі бұл проблема ғалымдар мен зерттеушілердің ерекше қызығушылығын туғызуда.

Мемлекеттік сатып алудағы тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігіне қатысты бірқатар ғылыми зерттеулер жарық көрген. Мәселен, ресейлік ғалымдар Е.И. Зацаринная мен С.Н. Коваленко «Тауарлар, жұмыстар және қызметтерді сатып алу

туралы заңнаманы бұзғаны үшін тапсырыс берушілердің жауапкершілігі және бақылау» атты еңбектерінде мемлекеттік сатып алулар саласындағы тапсырыс берушілердің заң бұзушылықтары мен бақылау органдарының тәжірибесін қарастырады. Ал А.С. Самогиннің «Мемлекеттік (муниципалдық) шарт тараптарының сатып алу саласындағы заңды жауапкершілігі» тақырыбындағы ғылыми мақаласында мемлекеттік (муниципалдық) келісімшарт тараптарының жауапкершілігі зерттеліп, тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігіне ерекше назар аударылады.

Сол сияқты, мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігі мәселесі П.Ф. Халиулов, А.Д. Левина, А.Е. Родина, Т.В. Кацуба, В.А. Рябцев, С.С. Молдабаев, Н.А. Катаев және басқа да зерттеуші ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты талданған.

Мемлекеттік сатып алулар саласында тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігі мәселелері шетелдік зерттеушілердің де назарын аудартқан. Осы тақырыпқа арналған іргелі және заманауи еңбектердің қатарынан төмендегілерді атап өтуге болады: "Public Procurement and Contract Administration: A Brief Introduction" (Мемлекеттік сатып алу және шарттық басқару: Қысқаша кіріспе), авторы А.Хорке, «Corruption in Public Procurement: Finding the Right Indicators» (Мемлекеттік сатып алудағы сыбайлас жемқорлық: Дұрыс көрсеткіштерді анықтау), авторлары Михай Фазекаш, Яна Хвалковска, Иржи Скухровец, Иштван Янош Тот, Лоуренс П. Кинг., «The Law of Public Procurement» (Мемлекеттік сатып алу құқығы), авторы Сью Эрроусмит, «Public Procurement and the EU Competition Rules» (Мемлекеттік сатып алу және ЕО бәсекелестік ережелері), авторы Альберт Санчес Граэльс.

Аталған еңбектерді талдау көрсеткендей, мемлекеттік сатып алудағы тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігінің әртүрлі аспектілері кеңінен қарастырылғанымен, зерттеулерде кейбір олқылықтар бар. Олар, әртүрлі құқықтық жүйелерде тапсырыс берушілерді жауапкершілікке тартудың практикалық механизмдері толық зерттелмегендігін, тапсырыс берушілердің жауапкершілігінің әртүрлі үлгілерінің тиімділігін салыстырмалы талдау жеткіліксіз екендігін көрсетеді.

Яғни, мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігі мәселесін тереңәріжан-жақты талдау, заңнаманы жетілдіру бағыттарын анықтау және құқық қолдану тәжірибесін жүйелеу қажеттілігі әлі де өзектілігін сақтауда. Әсіресе, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушы мен тапсырыс берушінің барлық жағдайда бір тұлға бола бермейтінін ескергенде, ұйымдастырушының құқықтық жауапкершілігі ғылыми еңбектерде толық зерттелмеген. Сонымен қатар, бұл тақырыпқа қатысты кешенді зерттеулердің жеткіліксіздігі мемлекеттік сатып алулардағы жауапкершілік мәселесінің белгілі бір аспектілер бойынша ғана қарастырылып, тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігіне қатысты терең талдаулардың аздығын көрсетеді. Соның салдарынан, бұл саладағы заңбұзушылықтардың саны артып, мәселені одан әрі терең зерттеу қажеттілігі туындап отыр.

Мақаланың нысаны мемлекеттік сатып алулар саласындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігі болып табылады.

Жұмыстың пәні ретінде мемлекеттік сатып алулар туралы заңнаманы бұзғаны үшін тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың

жауапкершілігін реттейтін құқықтық нормалар, олардың қолдану тәжірибесі, сот практикасы, сондай-ақ осы саладағы жауапкершілікті жетілдірудің мәселелері мен перспективалары қаралады.

Жұмыстың мақсаты мемлекеттік сатып алулар саласындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігі механизмдерін талдау және негіздеу, проблемаларды анықтау және оларды шешу бойынша ұсыныстар әзірлеу арқылы құқық қолдану тиімділігін арттыру.

Зерттеу міндеттері болып мыналар табылады:

1. Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың заңды жауапкершілігінің теориялық негіздерін зерттеу.

2. Мемлекеттік сатып алулар саласындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігін реттейтін нормативтік-құқықтық базаны талдау.

3. Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілікке тарту бойынша сот тәжірибесін қарастыру.

4. Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігін реттейтін заңнамадағы олқылықтар мен қайшылықтарды анықтау.

5. Құқықтық реттеуді және тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілікке тарту механизмін жетілдіруге арналған ұсыныстар әзірлеу.

Әдіснама

Мақаладағы зерттеудің әдіснамалық негізін танымның ғылыми диалектикалық әдістерінің ережелері құрайды. Мақаладағы зерттеулер тақырып бойынша нормативтік – құқықтық деректерді талдау, ұлттық және халықаралық нормаларды салыстыру, жүйелілік, кейс әдістер қолданудан, яғни нақты ситуацияларға талдау жасау, құқықтық салыстыру, құқықтық болжау әдістерін қолдану арқылы жүргізілді.

Зерттеуге арналған тәсілдер ретінде жүйелілік тәсілі, кешенді тәсіл, функционалды тәсілдер қолданылды.

Зерттеудің гипотезасы: Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігін құқықтық реттеуді жетілдіру, оның ішінде заңнамалық олқылықтарды жою, өкілеттіктерді нақты ажырату және кәсіби құзыреттілікті арттыру мемлекеттік сатып алулар жүйесінің ашықтығын жоғарылатып, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге және адал бәсекелестікті қамтамасыз етуге алып келеді.

Мақаланың теориялық, практикалық және әлеуметтік маңызы мемлекеттік сатып алулар жүйесінде тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігіне қатысты құқықтық доктринаны дамытуға, осы саладағы заңнаманы және құқық қолдану тәжірибесін жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеумен айқындалады. Сондай-ақ, тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігін күшейту және құқық бұзушылықтарды азайту арқылы мемлекеттік сатып алуларға деген сенімді арттыруға үлес қосу мақсаты көзделеді.

Нәтижелер мен талқылау

Мемлекеттік сатып алудағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігі мәселесін қарастырмас бұрын құқық теориясындағы құқықтық жауапкершілік ұғымының теориялық негіздемесіне тоқталған жөн.

Құқық доктринасындағы зерттеуші ғалымдардың еңбектерін зерттеу нәижесі «құқықтық жауапкершілік» ұғымына қатысты бүгінгі күнге дейін бірыңғай анықтама қалыптаспағандығын көрсетеді. Авторлардың бір бөлігі құқықтық жауапкершілікті «құқық талаптарын орындауға қатысты мемлекеттік мәжбүрлеу, тараптардың әрқайсы екінші тараптың, қоғамның, мемлекеттін алдында өз әрекеттері үшін жауап беруге міндетті құқықтық қатынас» ретінде қарастыратын болса [4], екінші бөлігі «құқықтық жауапкершілік – заң нормаларымен қарастырылған құқық бұзушылық субъектісінің жағымсыз құқықтық салдарды басынан өткізуі» [5] деп көрсетеді.

«Құқықтық жауапкершілік» ұғымы құқықтың жалпы теориясына ХХ ғасырдың 60-жылдары енгізілгендігін ескеретін болсақ, бұл кезеңде қоғамның көптеген қырларында тоталитарлық сипат сақталғандығын байқаймыз. Соның салдарынан құқықтық жауапкершілік институтының теориялық негіздері осы бағытта дамып келген және кеңес заманындағы заң ғылымында кеңінен қолдау тапқан. Осыған байланысты қазіргі уақытқа дейін құқық теориясында құқықтық жауапкершілік негізінен құқық бұзушылыққа қатысты мемлекеттік-құқықтық реакция ретінде қарастырылады.

Құқықтық жауапкершіліктің проблемалық мәселелерін зерттеген ғалым Д.А.Липинскийдің пікірінше барлық ғалымдар құқықтық жауапкершілік құқық бұзушылық үшін туындайтындығын бірауыздан мойындайды және бұл тұжырымдаманы қолдаушылар құқықтық жауапкершілікті оның негативті мағынада түсінетіндігін көрсетеді. Ол өз кезегінде, құқықтық жауапкершілікті әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі ретінде қарастырып, кез келген басқа әлеуметтік жауапкершілік түрі сияқты құқықтық жауапкершілік те бірыңғай сипатқа ие және болашақ мінез-құлық үшін жауапкершілікті (позитивті, ерікті жауапкершілік), сондай-ақ өткен заңға қайшы мінез-құлық үшін жауапкершілікті (негативті, мемлекеттік мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырылатын жауапкершілік) қамтитындығын көрсетеді [6].

А.С.Бондарев өз еңбегінде құқықтық жауапкершілік және жауапсыздық мәселелерін зерттей келе, Д.А.Липинскийдің «позитивтік, ерікті жауапкершілік» тұжырымдамасын қолдайды және қазіргі уақытта қолданыстағы құқықтық жауапкершіліктің негізгі тұжырымдамаларын ашып көрсетеді. Құқықтық жауапкершілік – бұл санкцияны іске асыру (О.Э. Лейст, Л.С. Явич), мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы (И.С. Самощенко, М.Х. Фарукшин), жаза (Л.С. Малеин), қоғамның құқық бұзушылыққа реакциясы (Р.З. Лившиц), шектеулерге ұшырау міндеті (С.С. Алексеев, А.И. Петелин, М.Д. Шиндяпина), мәжбүрлеп орындатылатын міндет (С.Н. Братусь), есеп беру міндеті (В.А. Рыбаков, В.А. Тарасов), құқықтық қатынас (А.С. Булатов, Н.И. Загордников), сот үкімінде немесе басқа да құзыретті органның актісінде көрсетілген бағалау (айыптау) (Ю.А. Демидов, Н.А. Огурцов) және т.б [7].

А.Г.Чернявский «жауапкершілік» сөзі ғылыми айналымға А. Бейн тарапынан 1865 жылы енгізілгендігін көрсетеді. Онда жауапкершілік жазалану мәселесімен байланысты

қарастырылған, өйткені бұл терминді кез келген ортада талқылауда айыптау, кінәлау, жазғыру және жаза мәселелері қозғалатындығы айтылған [8]. Ғалымның пікірінше, құқықтық жауапкершілік, бір жағынан, құқық бұзушылық жасалған жағдайда, екінші жағынан – құқық бұзушыға тиісті құқық нормасының санкциясы қолданылған кезде туындайды. Құқықтық жауапкершіліктің фактілік негізі – заңға қайшы әрекеттің (әрекетсіздіктің) жасалуы, ал құқықтық негізі – тиісті құқық нормасының қолданылуы болып табылады [8].

Байқалғандай, құқық теориясында құқықтық жауапкершілік ұғымына қатысты әртүрлі ғылыми тұжырымдар қалыптасқан. Құқықтық жауапкершілікті тек құқық бұзушылық жасалғаннан кейін туындайтын құбылыс ретінде қарастыру лауазымды тұлғалардың заң нормаларында бекітілген талаптарды сақтауын, заң талаптарын бұзудан тартынуын және өзіне жүктелген міндеттерді құқықтық нормаларды бұзбай орындауын осы ұғымның шеңберінен тыс қалдыратыны анық. Осыған байланысты, авторлар құқықтық жауапкершілікті әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі ретінде қарастырып, оны субъектінің болашақ мінез-құлқы үшін жауапкершілігін (позитивті, ерікті жауапкершілік) және өткен заңға қайшы мінез-құлқы үшін жауапкершілігін (негативті, мемлекеттік мәжбүрлеу арқылы жүзеге асырылатын жауапкершілік) қамтитын кешенді құқықтық феномен ретінде қарастыру орынды деген пікірді ұстанады.

Мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігін талдау барысында құқықтық жауапкершіліктің негізгі белгілерін, оның мақсаттары мен функцияларын, қағидаттарын жан-жақты қарастыру қажет. Өйткені қолданыстағы мемлекеттік сатып алу заңнамасының нормалары ғылыми негізделген сипатқа ие болуы тиіс.

Құқықтық жауапкершілік әлеуметтік жауапкершіліктің бір түрі ретінде қарастырылған жағдайда, оның өзіндік ерекшеліктерін айқындау қажеттігі туындайды. Бұл феномен келесі сипаттамаларымен ерекшеленеді:

1. Заң нормаларымен белгіленген міндеттердің орындалу сәтінен немесе құқық бұзушылық жасалған кезден бастап туындайды;
2. Құқық нормаларын бұзғаны үшін қолданылады;
3. Құқық бұзушылық жасаған тұлғамен тікелей байланысты;
4. Құқық нормаларының санкцияларында бекітіліп, нақтыланады;
5. Құқықтық нұсқамалардың бұзылуына мемлекет тарапынан реакция ретінде қарастырылады;
6. Мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы жүзеге асырылады;
7. Құқық бұзушылықтың барлық элементтері болған жағдайда ғана іске асырылады;
8. Белгілі бір мақсаттарды көздеп, арнайы функцияларды атқарады.

Құқықтық жауапкершілік, ең алдымен, құқықтық өмір субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға, заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуге, әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіруге, құқық бұзушылықтардың алдын алуға және құқық бұзушыларға тиісті санкцияларды қолдануға бағытталған. Бұл мақсаттар құқықтық жауапкершіліктің негізгі сипаттамаларында көрініс табады және оның функцияларын айқындайды.

А.Н. Кузнецов ретроспективтік және позитивтік құқықтық жауапкершіліктің құқық доктринасында қалыптасқан мақсаттары оның келесі функцияларды айқындайтындығын көрсетеді: қорғаушылық, құқықты қалпына келтірушілік, алдын алушылық, жазалаушылық және реттеушілік [9].

Жоғарыда көрсетілген құқықтық доктринада қалыптасқан теориялық тұжырымдамалар құқықтық жауапкершілікке қатысты мәселелерді шешу барысында заң шығару процесінің әдіснамалық негізін құрауы тиіс. Осыған байланысты ұлттық заңнаманың нормалары құқықтық жауапкершіліктің мақсаттары мен функцияларына толықтай сәйкес келіп, оларды іске асыруға бағытталуы қажет деген пікірдеміз.

Бұл тұрғыда мемлекеттік сатып алу саласындағы құқықтық жауапкершіліктің заңмен бекітілуі мәселесіне тоқталған жөн.

Бұл ретте, құқықтық жауапкершілікті реттеу ұлттық заңнама нормаларына негізделіп, құқықтық жауапкершілік механизмдері нормативтік-құқықтық реттеу, құқықтық регламентация және заңнамалық бекіту құралдары арқылы іске асырылатындығы айқын.

2024 жылдың 1 шілдесіндегі "Мемлекеттік сатып алу туралы" Қазақстан Республикасы Заңымен құқықтық жауапкершілікке қатысты бірқатар заң нормалары бекітілген. Заңның 5-бабы «мемлекеттік сатып алу субъектілерінің жауапкершілігі» қағидатын орнықтырады, 16-баптың 6-тармағының 2-абзацы «Шартты тікелей жасасу арқылы бір көзден алу тәсілімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру туралы шешім қабылдаған тұлға аталған қағидаттардың сақталуына дербес жауапты болады» деп белгілеп, құқықтық жауапкершіліктің жеке дара сипатын нақты айқындайды. Одан әрі, 17-баптың 7-тармағында «Шарт тараптарына қатысты шарт бойынша міндеттемелерді орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін жауапкершілік көзделуге тиіс» деген талап бекітілген. Ал, заңның 28-бабы мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзғаны үшін құқықтық санкцияларды белгілеу арқылы жауаптылық институтын нақтылайды. Бұл нормалар міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз етудің құқықтық-гарантиялық сипатын көрсете отырып мемлекеттік сатып алу жүйесінде құқықтық жауапкершілікті реттеудің институционалдық негіздерін айқындайды [10].

Құқық теориясында құқықтық жауапкершіліктің бірнеше түрі бар екендігі анық. Олар, тәртіптік жауапкершілік, азаматтық-құқықтық жауапкершілік, әкімшілік жауапкершілік, қылмыстық-құқықтық жауапкершілік.

Құқықтық доктринада құқықтық жауапкершіліктің бірнеше түрі ажыратылады, соның ішінде тәртіптік, азаматтық-құқықтық, әкімшілік, қылмыстық-құқықтық және басқа да түрлері қарастырылған. Мемлекеттік сатып алу саласының ерекшелігі – құқықтық жауапкершілік институтын талдау барысында зерттеу объектісінің кешенді сипатын ескеру қажеттілігінде. Осылайша, мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу фактісі құқықтық жауапкершіліктің әртүрлі түрлерін көздейді, атап айтқанда, құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесіне байланысты субъектілер тәртіптік, азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін. Тандау өкілетті органдар мен жұмыс берушілерде және контрагенттерде.

Мемлекеттік сатып алу саласындағы құқықтық жауапкершіліктің түрлеріне келетін болсақ, «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 28-бабы

құқықтық жауапкершілік шараларының Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес қолданылатынына сілтеме жасап, жауапкершіліктің нақты түрлерін көрсетпейді [10]. Соның салдарынан мемлекеттік заңнаманы бұзу фактілері бойынша тек азаматтық-құқықтық, әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық жауапкершілік институттары іске асырылып, тәртіптік жауапкершіліккетарту жағдайлары жоққа жақын. Бұл бір жағынан, құқықтық жауапкершіліктің нақты түрлері заңмен реттелмегендігімен, екінші жағынан тәртіптік жауапкершілікке тапсырыс беруші немесе мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушы-заңды тұлғаның тартылмайтындығымен, жауапкершілікке тарту мәселесі тек аталған субъектілердің қызметкерлеріне қатыстылығымен, ол үшін мемлекеттік сатып алу үдерісін қадағалайтын арнайы құрылым болу қажеттілігімен түсіндіріледі.

Қолданыстағы заңнама мазмұнына сәйкес, тапсырыс берушілер – ол мемлекеттік немесе мемлекеттік үлесі бар заңды тұлғалар. Ал мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылар – тапсырыс беруші заңды тұлғаның өзі немесе тапсырыс берушінің атынан мемлекеттік сатып алуды жүргізуді ұйымдастыратын құрылымдық бөлімше. Демек, жауапты лауазымды қызметкерлерді тәртіптік жауапкершілікке тарту үшін арнайы құрылымның жұмысын қадағалайтын орган болуы тиіс.

Мемлекеттік сатып алу саласындағы заңнама талаптарын бұзғаны үшін тәртіптік жауапкершілікке тарту, әдетте, әкімшілік немесе қылмыстық заңнама нормаларында көзделмеген құқықтық бұзушылықтарға қолданылады. Бұл құқықтық реттеудің жүйелілігін қамтамасыз етіп, құқықтық жауапкершілік түрлерінің дифференциациясын айқындайды.

Көбінесе, мемлекеттік сатып алу саласындағы тәртіптік теріс қылықтарға мыналар жатады: өнім берушіні айқындау тәсілін таңдаудағы қателіктер; тауарлар, қызметтер мен жұмыстар классификаторының кодтарын дұрыс таңдамау, хабарландыруларды қалыптастыру, сатып алу нысанын сипаттау кезінде жіберілетін қателіктер; жоғары инстанциядағы жауапты лауазымды тұлғалардың келісімсіз сатып алуды жүзеге асыру.

Қазақстан Республикасының Еңбек кодексінің 64 бабына сәйкес, тәртіптік жазаның мынадай түрлері қарастырылған:

1) ескерту;
2) сөгіс;
3) қатаң сөгіс;
4) еңбек шартын бұзу [11].

Біздің пайымдауымызша тапсырыс берушілер тарапынан тәртіптік жауапкершілік мәселесін күшейту мемлекеттік сатып алу саласындағы неғұрлым ауыр заң бұзушылықтардың алдын алуға ықпал етеді.

Тәжірибеде, тапсырыс беруші – заңды тұлғалар, олардың бірінші басшылары мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу фактісі бойынша тек өкілетті органдардың нұсқамасымен, сот қаулыларымен әкімшілік құқықтық жауапкершілікке тарту немесе жасалған заң бұзушылықтың ауырлық дәрежесі мен сипатына қарай қылмыстық іс қозғалған жағдайда қылмыстық құқықтық жауапкершілік туындайтындығы туралы ғана хабардар. Ал, өз кезегінде құқықтық жауапкершіліктің ауырлылық дәрежесіне қарай бұл үдерісті ұйымның бақылауында ұстап, әкімшілік құқықтық немесе қылмыстық құқықтық жауапкершілікке апармау жолдары бар екенін түсіне бермейді. Осы ретте,

тапсырыс беруші - заңды тұлғалардың құқықтық сауаттылығын ашу үшін авторлармен қолданыстағы заңға толықтырулар енгізуге ұсыныс беріледі. Атап айтқанда, Заңның 28-бабын толықтырып, төмендегі жаңа редакцияда қабылдауды ұсынамыз.

«28-бап. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылық

1. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу туралы заңнамасын бұзу Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа алып келеді.

2. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алу туралы заңнамасын бұзғаны үшін жауапты тұлғалар тәртіптік, азаматтық-құқықтық, әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тартылады.

Біздің ойымызша, қолданыстағы заңнамаға енгізілетін мұндай өзгеріс құқықтық жауапкершілік функцияларының жалпы доктринасына, атап айтқанда, мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу саласындағы құқық бұзушылықтардың алдын алуды көздейтін превентивтік функцияға толықтай сәйкес келеді. Сонымен қатар, бұл өзгеріс тапсырыс беруші-заңды тұлғалардың бірінші басшыларының штаттық кестені әзірлеу және бекіту, сондай-ақ қызметкерлердің функционалдық міндеттерін айқындау кезіндегі жауапкершілігін арттыруға ықпал етеді. Өйткені Қазақстан Республикасы заңнамасында көзделген жауапкершілікке сілтеме жасау құқықтық білімі жоқ тұлғалар үшін жеткілікті дәрежеде айқын емес болып табылады.

Тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық мәселесін қарастыруда зерттеуші-ғалымдар мемлекеттік сатып алу заңнамасының қағидаттарына ерекше тоқталады. Себебі олар осы саладағы барлық заңнамалық нормалардың негізін құрайды. Ал, заңнама қағидаттарының бұзылуы құқықтық жауапкершілікке әкелуі мүмкін.

Құқықтық жауапкершілік қағидаттары – құқық бұзушыны жауапкершілікке тарту, оған жаза қолдану және келтірілген зиянның орнын толтыру процесін айқындайтын негізгі бастаулар ретінде қарастырылады [12].

Қолданыстағы заңның 5 бабы мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ақшаны сапа мен бағаның арақатыстылығын сақтай отырып, оңтайлы және тиімді жұмсау, әлеуетті өнім берушілерге тең мүмкіндіктер беру, олардың арасындағы тең бәсекелестік, отандық өндірушілерге қолдау көрсету, мемлекеттік сатып алу субъектілерінің жауапкершілігі, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтарына, мүдделер қақтығысына жол бермеу және орнықты мемлекеттік сатып алуды дамыту қағидаттарына негізделетіндігін көрсетеді [10].

Яғни, ұлттық мемлекеттік сатып алу заңнамасындағы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік ұйымдастырушыларға қойылатын барлық талаптар жоғарыда көрсетілген бастапқы негізгі бастауларға сүйенеді және мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыруда және ұйымдастыруда осы қағидаттардың қатаң сақталуы шарт.

Сот тәжірибесіне жүгінетін болсақ, соңғы үші жылда мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу фактісі бойынша қаралатын әкімшілік істердің саны 2022 жылмен салыстырғанда 5,4 пайызға азайған. Көп жағдайда, өкілетті органдармен әкімшілік құқық бұзушылық туралы істер мемлекеттік сатып алу заңнамасыз бұзу фактісі бойынша Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 207-бабының 1-бөлігімен, 207-бабының 3-бөлігімен, 207-бабының 5-бөлігімен, 207-бабының

7-бөлігімен, 207-бабының 11-бөлігімен, 207-бабының 18-бөлігімен қозғалып, сотқа берілген [13].

Яғни, сот практикасы тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың қызметкерлерімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру кезінде орналастырылатын ақпаратта әлеуетті өнім берушілерге рұқсат етілмейтін талаптарды белгілеу, заңда көзделмеген жағдайларда мемлекеттік сатып алуды жүзеге асырудан бас тарту, конкурстық құжаттамада заңда көзделмеген біліктілік талаптарын белгілеу, заңда көзделмеген негіздер бойынша әлеуетті өнім берушілерді конкурс талаптарына сәйкес келмейді деп тану, заңда көзделмеген жағдайларда, тікелей жасасу арқылы бір көзден алу тәсілімен мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру, жылдық жоспарда көзделмеген тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу, заң бұзушылықтардың қайталануы жағдайында заң бұзушылықтар жасалатындығын көрсетеді.

Құқықтық жауапкершілік белгілерінің бірі оның құқық бұзушылық жасаған тұлғамен тікелей байланысты болуына келетін болсақ, бұл санаттағы заң бұзушылықтар үшін Қазақстан Республикасы әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 207-бабының 1-бөлігіне сәйкес бірінші басшы немесе оның міндетін атқарушы немесе конкурстық құжаттаманы әзірлеуге тікелей қатысатын адамдар, 207-бабының 3-бөлігімен тапсырыс берушінің бірінші басшысы не оның міндетін атқаратын адам, 207-бабының 5-бөлігімен тапсырыс берушінің бірінші басшысы не не жүктелген өкілеттіктерге сәйкес шешім қабылдаған адам не оның міндетін атқаратын адам, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушының бірінші басшысы не оның міндетін атқарған адам, 207-бабының 7-бөлігімен конкурстық комиссияның төрағасы, сондай-ақ конкурстық комиссия мүшелері, 207-бабының 11-бөлігімен тапсырыс берушінің бірінші басшысын не жүктелген өкілеттіктерге сәйкес шешім қабылдаған адам не оның міндетін атқаратын адам жауапты болады [13].

2024 жылғы мәліметтер бойынша Қызылорда облысы Қазалы аудандық сотында қаралған әкімшілік іс материалдарына сәйкес, бағалық ұсыныстарын сұрату тәсілімен сатып алуға жариялаған мемлекеттік сатып алуды жариялау барысында техникалық ерекшелігі ретінде газеттің атауы көрсетілген. Лауазымды тұлға кінәсін мойындаған және мемлекеттік сатып алу процедурасымен есепшісі айналысатындығын, мемлекеттік сатып алу өтпеді деп танылғанын, қаражат бюджетке қайтарылғанын, бюджетке зиян келтірілмегенін көрсеткен. Сот, ҚР ӘҚБтК-нің 64-1-бабына сәйкес, жасалған әкімшілік құқық бұзушылықтың маңызы болмашы болуына байланысты лауазымды тұлғаны жауапкершіліктен босатқан. Дәл сол сияқты тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың бірінші басшылары осы тектес уәж келтіріп, сот 2024 жылы қаралған 41 әкімшілік істің 29 - бойынша әкімшілік құқық бұзушылықтың маңызы болмашы деген негізбен лауазымды тұлғаларды жауаптылықтан босатқан. Бұл көрсеткіш мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзу фактісі бойынша қозғалған әкімшілік істердің 70,7% тоқтатылғанын көрсетеді [3].

Әкімшілік жауапкершілік – сатып алу процесін жүзеге асыру талаптарын сақтамағаны үшін ең жиі қолданылатын жауапкершілік түрлерінің бірі.

Зерттеліп отырған саладағы әкімшілік жауапкершілік сатып алу процесінің жүзеге асырылу кезеңдері, оның ішкі сатылары және заңнамада белгіленген мерзімдерге байланысты бөлінеді.

Мемлекеттік сатып алулар саласында тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігіне қатысты мәселелерді шешуде мемлекеттік сатып алу рәсімдерін ұйымдастыру және өткізуге тікелей жауапты қызметкерлердің кәсіби құзыреттілігі айқындаушы рөл атқарады.

Сот практикасының талдауы көрсеткендей, сатып алу процестерін ұйымдастырумен көбінесе бухгалтерлер айналысады, алайда Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің нормаларына сәйкес, әкімшілік жауапкершілік бірінші басшыға жүктеледі. Осыған байланысты, мемлекеттік сатып алу туралы заң жоғары кәсібилікті, салалық заңнаманы терең білуді талап ететінін ескере отырып, заңнамада мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілердің кәсібилік қағидатын институционалдық деңгейде бекіту қажеттілігі туындап отыр деп пайымдаймыз.

Бұл ретте, авторлармен қолданыстағы заңның 5 бабының 1 тармағын төмендегі мазмұнда 9 тармақшасымен толықтыру ұсынылады.

5- бап. Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру қағидаттары

1.Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру мынадай қағидаттарға негізделеді:

9) тапсырыс берушілердің (мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың) кәсібилігі.

Авторлардың пікірінше, мемлекеттік сатып алулардың тапсырыс берушілері (ұйымдастырушылары) үшін кәсібилік қағидатын заңнамаға енгізу құқықтық жауапкершіліктің превентивтік функциясына сәйкес келіп, мемлекеттік сатып алу заңнамасын бұзуға байланысты құқықбұзушылықтар санының азаюына ықпал етеді.

Бұл ретте, мемлекеттік сатып алу саласындағы тапсырыс берушілердің құқықтық жауапкершілігі мәселесін қарастыра отырып, А. Шантаков мемлекеттік сатып алулардағы келісімшарттық жүйе жоғары білікті, теориялық білімдері мен практикалық тәжірибесі бар мамандардың қатысуы жағдайында тапсырыс берушінің, сатып алулар саласындағы бақылау органының және басқа да мамандандырылған ұйымдардың өкілеттіктерін тиімді жүзеге асыруын қамтамасыз ететінін орынды атап өтеді [14].

С.С.Молдабаев өзінің еңбегінде мемлекеттік сатып алу жүйесіндегі негізгі мәселелердің бірі – тапсырыс берушілердің кәсіби деңгейінің төмендігі болып қала беретіндігін, мемлекет тарапынан қабылданған шараларға қарамастан, жағдай түбегейлі өзгермей отырғандығын, соның салдарынан тапсырыс берушілер жыл сайын бірдей құқық бұзушылықтарға жол беріп, айтарлықтай оң өзгерістер байқалмайтындығын көрсетеді [15].

Осылайша, тапсырыс берушілердің кәсібилігі мәселесі ғылыми ортада өзекті зерттеу нысаны ретінде қарастырылатындықтан, мемлекеттік сатып алу жүйесінде жоғары кәсібилікті қамтамасыз етпейінше, оның тиімділігі мен сапасын арттыру мүмкіндігі шектеулі болып қала бермек.

Мемлекеттік сатып алу саласындағы қылмыстық-құқықтық жауапкершілік мәселесін қарастыратын болсақ, осы салаға қатысушы тұлғаларға қатысты қылмыстық-құқықтық жауапкершілік қатаңдатылғаны заңнамалық деңгейде айқындалғанын атап өту қажет.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын жүйелі талдау нәтижесінде «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабы 4-тармағына сәйкес, мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру және өткізу жөнінде шешімдер қабылдау құзыреті берілген тұлғалар мемлекеттік функцияларды орындауға

уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілгені анықталды [16]. Бұл норма мемлекеттік сатып алу саласындағы құқықтық реттеудің қылмыстық-құқықтық аспектілерін күшейтуге және сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендетуге бағытталған.

Осыған орай, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде көзделген санкцияларға сәйкес, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген тұлғаларға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін мемлекеттік сатып алу процесіне қатысатын тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың жауапты тұлғалары қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Мемлекеттік сатып алу жүйесінде қылмыстылық қоғам үшін өте қауіпті дерт. Себебі бұл салада қомақты бюджет қаражаты айналымда болғандықтан, жасалатын қылмыстар елдің экономикалық қауіпсіздігіне айтарлықтай қауіп төндіреді [17]. Бұл сала мемлекеттің төлем қабілеттілігі мен компанияның одан әрі дамуы үшін кең перспективалар ұсынатындығына байланысты шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін айтарлықтай тартымды болып табылады [18].

Қолданыстағы қылмыстық заңнамаға сәйкес, бұл санаттағы қылмыстарға мыналар жатқызылған: сеніп тапсырылған бөтен мүлікті иемденіп алу немесе талан-таражға салу (189-бап), іс жүзінде жұмыстар орындалмай, қызметтер көрсетілмей, тауарлар тиеп-жөнелтілмей шот-фактура жазу бойынша әрекеттер жасау (216-бап), заңсыз сыйақы алу (247-бап), лауазымдық өкілеттіктерді теріс пайдалану (361-бап), билікті немесе лауазымдық өкілеттіктерді асыра пайдалану (362-бап), пара алу (366-бап), парақорлыққа делдал болу (368-бап), қызметтік жалғандық жасау (369-бап), қызметтегі әрекетсіздік (370-бап), салғырттық (371-бап), парамен коммерциялық сатып алуға не парақорлыққа арандату (417-бап) [17].

Ғылыми зерттеулер мемлекеттік сатып алу саласындағы қылмыстық-құқықтық аспектілерді талдау барысында сыбайлас жемқорлық схемаларының «откат» механизмі арқылы жүзеге асырылатынын көрсетеді. «Откат» сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылығының бір түрі ретінде қарастырылады, оның мәні – фирма өкілінің алынған тиімді келісімшарт үшін сыйақы ретінде шарт сомасының белгілі бір бөлігін лауазымды тұлғаға қайтаруынан тұрады [18].

Сонымен қатар, мемлекеттік сатып алу саласындағы бәсекелестік ортаға теріс әсер етудің бір көрінісі – мемлекеттік сатып алуға қатысушылардың картельдік сөз байласуы болып табылады. Құқықтық ғылымда сөз байласу ұғымы «бірнеше қатысушылардың белгілі бір топтың мүддесіне сай, бірақ басқа шаруашылық субъектілерінің мүдделеріне қайшы келетін қандай да бір әрекеттерді жүзеге асыру туралы алдын ала келісімі» ретінде анықталады. Мұндай сөз байласулар жазбаша немесе ауызша түрде жүзеге асырылуы мүмкін [19].

Мемлекеттік сатып алу саласындағы заңнаманы бұзғаны үшін қылмыстық жауапкершілік мәселелері терең зерттеуді талап етеді, сондықтан бұл мәселе авторлар тарапынан келесі ғылыми еңбектерде жан-жақты талданатын болады.

Байқағанымыздай тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігін арттыруға мемлекет сатып алу процесін реттеуге тырысуда. Бұл үшін жаңа заңдар қабылданып, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер мен толықтырулар енгізілуде, жауапты тұлғаларды жауапкершілікке тарту мәселесі қатаңдатылып, субъектілік құрамы кеңейтілген.

Мұндай шаралар сатып алу жүйесін жетілдіруге және бюджет қаражатының мақсатты жұмсалуын бақылауға бағытталғаны анық. Алайда бұл тәсіл барлық мәселелерді толық шешіп, жүз пайыздық нәтиже береді деп айтуға әлі ерте.

Мемлекеттік сатып алу саласындағы қылмыстық-құқықтық жауапкершілікті тапсырыс берушілердің нақты түсінуін қамтамасыз ету мақсатында осы саладағы қылмыстарды бірыңғай жіктеу шеңберінде жүйелеу қажет деп санаймыз. Бұл тәсіл мемлекеттік сатып алу процесіне қатысушыларға қандай әрекеттер немесе әрекетсіздік қылмыстық-құқықтық жауапкершілікке әкеп соқтыратыны туралы құқықтық айқындық беруге мүмкіндік береді деген пікірдеміз.

Қорытынды

Мемлекеттік сатып алулар саласындағы тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың құқықтық жауапкершілігі – осы саладағы құқықтық реттеудің тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі. Жүргізілген зерттеулер көрсеткендей, қазіргі қолданыстағы заңнамалық нормалар белгілі бір дәрежеде осы қатынастарды реттегенімен, оларды жетілдіру қажеттілігі сақталуда. Әсіресе, тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың құқықтық мәртебесін нақтылау, олардың жауапкершілік аясын айқындау, құқықтық олқылықтарды жою – өзекті мәселелердің қатарында қалып отыр.

Құқықтық реттеу мен жауапкершілік тетіктерін жетілдіру, сатып алу рәсімдерінің ашықтығын қамтамасыз ету, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету және заң бұзушылықтардың алдын алу – мемлекеттік сатып алулар саласының дамуына ықпал ететін басты бағыттар. Осыған байланысты, зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдарға, заңгерлерге, мемлекеттік сатып алу саласындағы мамандарға, сондай-ақ заңнаманы жетілдіруге атсалысатын ғалымдарға пайдалы болмақ.

Болашақта мемлекеттік сатып алулардың құқықтық жауапкершілік мәселелерін тереңірек зерттеу, тапсырыс берушілердің жауапкершілігін күшейту және құқық бұзушылықтарды азайту мақсатында заңнамалық өзгерістер енгізу қажеттілігі туындап отыр. Бұл өз кезегінде мемлекеттік сатып алуларға деген сенімді арттырып, оның тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесімен мынадай тұжырымдар жасалады:

1. Мемлекеттік сатып алулар жүйесінің тиімділігін арттыру мақсатында тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың жауапкершілігін құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру қажет.

2. Сот және әкімшілік практикасын талдау тапсырыс берушілерді заңды жауапкершілікке тартуға қатысты бірқатар проблемалық аспектілерді анықтады, бұл заңнамалық олқылықтарды жою қажеттігін көрсетеді.

3. Халықаралық тәжірибе тапсырыс берушілер мен мемлекеттік сатып алуды ұйымдастырушылардың өкілеттіктері мен міндеттерін нақты ажыратудың, сондай-ақ олардың кәсіби құзыреттілігін арттыру механизмдерін енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

4. Тапсырыс берушілер мен ұйымдастырушылардың жауапкершілік механизмдерін жетілдіру мемлекеттік сатып алулардың ашықтығын арттыруға, сыбайлас жемқорлық

тәуекелдерін азайтуға және адал бәсекелестік қағидаттарының сақталуын қамтамасыз етуге ықпал етеді.

5. Тапсырыс берушілердің жауапкершілігіне қатысты мәселелерді кешенді зерттеу, заңнамалық реттеуді жетілдіру және құқық қолдану практикасын жүйелеу мемлекеттік сатып алулар жүйесінің тиімділігін арттырып, қоғамның оған деген сенімін нығайтуға мүмкіндік береді.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы.

Автор ғылыми жетекшіге, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор Алдабергенова Нонна Алдабергеновнаға зерттеу тақырыбы бойынша кеңес беріп, елеулі ескертулер мен ұсыныстар, мақаланың қолжазбасын сыни тұрғыдан қарап көмектескені үшін және PhD докторы Джумабаева Карлыгаш Асильхановнаға мақаланың құрылымын тексеріп, елеулі ескертулер беріп көмектескені үшін ерекше алғысын білдіреді.

Авторлардың қосқан үлесі.

Бірінші автор **Ильясова С.М.** мақала жазудағы үлесі – тақырып бойынша ғылыми мақала жазудағы идеяларды қалыптастыру және зерттеу тұжырымдамасын құрды. Сонымен қатар, автормен зерттеу жоспары дайындалды (ғылыми мақаланы жазу сатылары, оларды жүзеге асыру мерзімдерін белгілеу, жинақтау). Зерттеу жоспарына сәйкес зерттеу әдіснамасы әзірленді, материалдар жинақталды, тұжырымдар жасалды. Мақаланы басу жұмыстары жүргізілді.

Екінші автор **Алдабергенова Н.А.** мақала жазудағы үлесі – мақаланың мәтінін сыни тұрғыдан қайта қарау, осы мақаланы жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекіту.

Үшінші автор – **Джумабаева К.А.** үлесі – мақаланың құрылымын редакцияның бекіткен талаптарына сәйкес келуін тексеру.

Әдебиеттер тізімі

1. Мемлекеттік сатып алу туралы Қазақстан Республикасының Заңы (2024) 1 шілде 2024 жылғы № 106-VIII ҚРЗ, Adilet.zan.kz: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

2. Мемлекеттік сатып алудың веб порталы. (2025) goszakup.gov.kz Қолжетімді: https://v3bl.goszakup.gov.kz/ (өтініш берген күні: 24.03.2025). Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының ресми сайты. (2025) office.sud.kz Қолжетімді: https://office.sud.kz/ (өтініш берген күні: 24.03.2025). Тихомиров М.Ю. (2000) Москва. Юридическая энциклопедия. ЮрИнформЦентр. – Энциклопендия.

3. Сухарев, А.Я., Крутских, В.Е. (2001) Большой юридический словарь. Москва: Норма. – Юридический словарь.

4. Липинский, Д.А. (2004) Проблемы юридической ответственности: Монография / Под ред. д-ра. юрид. наук., проф. Хачатурова Р. Л. 2-е изд., перераб и доп. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс»:https://elibrary.ru/download/elibrary_20175731_29651467.pdf (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

5. Бондарев,А.С. (2008) Юридическая ответственность и безответственность – стороны правовой культуры и аникультуры субъектов права. - Спб.Издательство Арсланова Р. «Юридический центр Пресс», опубл.-30.10.2013-Электрон.версия печ.публ. Доступ с сайта ЭБС IPR Books: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=18060 (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

6. Чернявский, А.Г. (2017) Юридическая ответственость: учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» /А.Г.Чернявский, С.М.Кузнецов; под ред. Габричидзе Б.Н., Ириашвили Н.Д.. -Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=81602 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

7. Кузнецов, А.Н. (2015) Избранные лекции по теории государства и права. Часть 2 / А.Н.Кузнецов; Под ред. проф.Г.В.Алексеева. – Саратов: «Издательство вузовское образование», (Высшее образование). Доступ с сайта ЭБС IPR: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=33867 (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

8. «Мемлекеттік сатып алу туралы» (2024) Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 1 шілдедегі Заңы № 106-VIII ҚРЗ. Adilet.zan.kz: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

9. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі. (2025) Қазақстан Республикасының Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. Adilet.zan.kz. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

10. Левина, А.Д., Родина, А.Е. (2019) Административная и уголовная ответственность за нарушение законодательства о контрактной системе в сфере государственных закупок: практика реализации. / Развитие юридической науки и проблема преодоления пробелов в праве. Сборник научных статей по итогам работы четвертого международного круглого стола. Том. Часть 1. г.Шахты, Издательство: ООО «Конверт». 31 мая 2019 года.

11. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. Adilet.zan.kz: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235#z207 (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

12. Шантаков, А.М. (2018) Ответственность заказчика в сфере государственных закупок./ Актуальные вопросы цивилистики. Материалы региональной межвузовской научно-практической конференции. Научный редактор Е.А.Мурзина.2018/ г. Улан-Удэ. Издательство: Бурятский государственный университет имени Доржи Банзарова. https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41191228 (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

13. Молдабаев, С.С., Катаев, Н.А. (2020) Профессионализм заказчика в сфере государственных закупок. ХАБАРШЫ, 2020 - elibrary.kaznu.kz Қолжетімді: https://scholar.google.ru/ (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

14. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 18 қарашадағы № 410-V ҚРЗ Adilet.zan.kz. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410 (өтініш берген күні:24.03.2025).

15. Каранда, А.В. (2020) Картельные сговоры при осуществлении государственных закупок: признаки и последствия./ Сборник статей. Г.Симферополь, Издательство: Крымский федеральный университет им.В.И. Вернадского (Симферополь). https://elibrary.ru/item.asp?id=44464920 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

16. Украинцева, И.С., Маркатова, В.А., Яхонтова, К.А. (2019) Угрозы экономической безопасности государства при проведении государственных закупок // Сборник научных статей III Всероссийской научно-практической конференции «Актуальные вопросы налогообложения, налогового администрирования и экономической безопасности». – Курск: Юго-Западный государственный университет, 2019. [Онлайн]. https://elibrary.ru/item.asp?id=41339806 (өтініш берген күні: 24.03.2025).

17. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. (2014) / Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. Adilet.zan.kz: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (өтініш берген күні: 24 .03.2025).

18. Мукашева, А.А., Нурекешов, Т.К., Айтказин Е.М. Қазақстан Республикасында «жасыл» мемлекеттік сатып алуинститутын дамытудың заңнамалық негіздері. // Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық унивеситетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. Vol. 146 №4(2024) https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-66-80

19. Хлыстова, Н.Б. (2020) Картельные сговоры в сфере государственных закупок: понятие, виды, ответственность // Научный арцах. – 2020. – №2 (5). Қолжетімді:https://cyberleninka.ru/article/n/kartelnye-sgovory-v-sfere-gosudarstvennyh-zakupok-ponyatie-vidy-otvetstvennost (өтініш берген күні: 24.03.2025).

С.М. Ильясова*[1,2], Н.А. Алдабергенова[1], К.А. Джумабаева[1]

[1]Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан

[2]Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

(e-mail: [1]isamal@mail.ru, [2]n.aldabergenova@turan-edu.kz, k.jumabaeva@turan-edu.kz)

О проблемах юридической ответственности заказчиков и организаторов государственных закупок

Аннотация: В данной статье авторы исследуют теоретические и практические аспекты правовой ответственности заказчиков и организаторов государственных закупок.

Цель статьи – анализ правовой ответственности субъектов государственных закупок, выявление проблем и разработка предложений по их совершенствованию.

Основные направления исследования: теоретические основы правовой ответственности в сфере госзакупок, регулирование ответственности заказчиков и организаторов, практические проблемы, совершенствование механизмов ответственности. Основные идеи – определение границ и критериев ответственности, устранение правовых коллизий, совершенствование законодательства, предотвращение правонарушений.

Краткая характеристика научной и практической значимости работы. Статья предназначена для исследователей, юристов, государственных служащих, занимающихся регулированием и контролем в сфере госзакупок, а также всех, кто интересуется вопросами повышения прозрачности и законности в данной области.

Краткое описание методологии исследования. Работа требует комплексного анализа, поэтому в ходе исследования применены как общенаучные, так и специальные эмпирические и теоретические методы.

Основные результаты и выводы исследования. В ходе анализа выявлены пробелы в законодательстве, изучена правоприменительная практика. Сформулированы выводы по дальнейшему совершенствованию законодательства и повышению ответственности заказчиков.

Данное исследование вносит значительный вклад в совершенствование механизмов ответственности заказчиков и организаторов госзакупок, обладает научной новизной и высокой практической значимостью.

Практическое значение результатов. Итоги работы могут быть использованы заказчиками, поставщиками, судами, правоохранительными и регулирующими органами.

Ключевые слова: заказчик, правовая ответственность, прозрачность, правоприменение, принципы государственных закупок.

[1,2]S. Ilyasova, [1]N. Aldabergenova, [1]K. Jumabaeva

[1]«Turan» University, Almaty, Kazakhstan

[2]Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

(e-mail: [1]isamal@mail.ru, [2]n.aldabergenova@turan-edu.kz, k.jumabaeva@turan-edu.kz)

On the issues of legal liability of customers and organizers of public procurement

Abstract: In this article, the authors examine the theoretical and practical aspects of the legal responsibility of procuring entities and organizers of public procurement.

Purpose of the article – to analyze the legal responsibility of public procurement entities, identify problems, and develop proposals for their improvement.

Main research areas: theoretical foundations of legal responsibility in public procurement, regulation of responsibility for procuring entities and organizers, practical issues, and improvement of responsibility mechanisms. Key ideas – defining the boundaries and criteria of responsibility, eliminating legal conflicts, improving legislation, and preventing violations.

Brief description of the scientific and practical significance of the study. The article is intended for researchers, lawyers, civil servants involved in the regulation and supervision of public procurement, as well as anyone interested in improving transparency and legality in this field.

Brief description of the research methodology. The study requires a comprehensive analysis; therefore, both general scientific and special empirical and theoretical research methods were applied.

Main research findings and conclusions. The analysis identified gaps in legislation and examined law enforcement practices. Conclusions were formulated on the further improvement of legislation and enhancement of the responsibility of procuring entities.

This study makes a significant contribution to improving the mechanisms of responsibility for procuring entities and organizers of public procurement. It is distinguished by its scientific novelty and high practical relevance.

Practical significance of the results. The findings can be used by procuring entities, suppliers, courts, law enforcement, and regulatory authorities.

Keywords: procuring entity, legal responsibility, transparency, law enforcement, principles of public procurement.

References:

1. Memlekettık satyp alu turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy (2024) 1 şılde 2024 jylğy № 106-VIII QRZ, Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

2. Memllekettık satyp aludyñ veb portaly. (2025) goszakup.gov.kz [Onlain]. Qoljetımdı: https://v3bl.goszakup.gov.kz/ (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

3. Suharev, A.İa., Krutskih V.E. (2001) Bölşoi iuridicheski slovär. Moskva: Norma. – İuridicheski slovär.

4. Lipinski, D.A. (2004) Problemy iuridicheskoi otvetstvennosti: Monografia / Pod red. d-ra. iurid. nauk., prof. R.L. Hachaturova. 2-e izd., pererab i dop. – SPb.: İzdatelstvo «İuridicheski sentr Press».:https://elibrary.ru/download/elibrary_20175731_29651467.pdf (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

5. Bondarev, A.S. (2008) İuridicheskaia otvetstvennost i bezotvetstvennost – storony pravovoi kültury i anikültury subektov prava. -Spb.İzdatelstvo R.Arslanova «İuridicheski sentr Press», opubl.-30.10.2013-Elektron.versia pech.publ. Dostup s saita EBS IPR Books. [Onlain]. Qoljetımdı: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=18060 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

6. Chernävski, A.G. (2017) İuridicheskaia otvetstvenost: ucheb.posobie dlä studentov vuzov, obuchaiuşihsä po spesiälnosti «İurisprudensia» / A.G.Chernävski, S.M.Kuznesov; pod red. B.N.Gabrichidze, N.D.İriaşvili. -Moskva: İuNİTİ-DANA: Zakon i pravo. [Onlain]. Qoljetımdı: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=81602 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

7. Kuznesov, A.N. (2015) İzbrannye leksii po teorii gosudarstva i prava. Chast 2 / A.N.Kuznesov; Pod red. prof.G.V.Alekseeva. – Saratov: «İzdatelstvo vuzovskoe obrazovanie», (Vysşee obrazovanie). Dostup s saita EBS IPR Books. [Onlain]. Qoljetımdı: https://www.iprbookshop.ru/epd-reader?publicationId=33867 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

8. «Memlekettık satyp alu turaly» (2024) Qazaqstan Respublikasynyñ 2024 jylğy 1 şıldedegı Zañy № 106-VIII QRZ. Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

9. Qazaqstan Respublikasynyñ Eñbek kodeksı. (2025) Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı 2015 jylğy 23 qaraşadağy № 414-V QRZ. Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

10. Levina, A.D., Rodina, A.E. (2019) Administrativnaia i ugolovnaia otvetstvennost za naruşenie zakonodatelstva o kontraktnoi sisteme v sfere gosudarstvennyh zakupok: praktika realizasii. / Razvitie iuridicheskoi nauki i problema preodolenia probelov v prave. Sbornik nauchnyh statei po itogam raboty chetvertogo mejdunarodnogo kruglogo stola. Tom. Chast 1. g.Şahty, İzdatelstvo: OOO «Konvert». 31 maia 2019 goda.

11. Äkımşılık qūqyq būzuşylyq turaly Qazaqstan Respublikasynyñ kodeksı 2014 jylğy 5 şıldedegı № 235-V QRZ. Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235#z207 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

12. Şantakov, A.M. (2018) Otvetstvennost zakazchika v sfere gosudarstvennyh zakupok./ Aktuälnye voprosy sivilistiki. Materialy regionälnoi mejvuzovskoi nauchno-prakticheskoi konferensii. Nauchnyi redaktor E.A.Murzina.2018/ g. Ulan-Ude. İzdatelstvo: Burätski gosudarstvennyi universitet imeni Dorji Banzarova.. [Onlain]. Qoljetımdı: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41191228 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

13. Moldabaev, S.S., Kataev, N.A. (2020) Professionalizm zakazchika v sfere gosudarstvennyh zakupok. HABARŞY, 2020 - elibrary.kaznu.kz [Onlain]. Qoljetımdı: https://scholar.google.ru/ (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

14. Sybailas jemqorlyqqa qarsy ıs-qimyl turaly Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2015 jylğy 18 qaraşadağy № 410-V QRZ Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000410 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

15. Karanda, A.V. (2020) Kartelnye sgovory pri osuşestvlenii gosudarstvennyh zakupok: priznaki i posledstvia./ Sbornik statei. G.Simferopöl, İzdatelstvo: Krymski federälnyi universitet im. V.İ. Vernadskogo (Simferopöl). [Onlain]. Qoljetımdı: https://elibrary.ru/item.asp?id=44464920 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

16. Ukrainseva, İ.S., Markatova, V.A., İahontova, K.A. (2019) Ugrozy ekonomicheskoi bezopasnosti gosudarstva pri provedenii gosudarstvennyh zakupok // Sbornik nauchnyh statei III Vserossiskoi nauchno-prakticheskoi konferensii "Aktuälnye voprosy nalogooblojenia, nalogovogo administrirovania i ekonomicheskoi bezopasnosti". – Kursk: İugo-Zapadnyi gosudarstvennyi universitet, 2019. [Onlain]. Qoljetımdı: https://elibrary.ru/item.asp?id=41339806 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

17. Qazaqstan Respublikasynyñ Qylmystyq kodeksı. (2014) / Qazaqstan Respublikasynyñ Kodeksı 2014 jylğy 3 şildedegı № 226-V QRZ. Adilet.zan.kz. [Onlain]. Qoljetımdı: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226 (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

18. Mukasheva, A.A., Nurekeshov, T.K., Ajtkazin, E.M. Қazaқstan Respublikasynda «zhasyl» memlekettik satyp aluinstitutyn damytudyң zaңnamalyқ negizderi. // L.N. Gumilev atyndaғy Evrazija ylttyқ univesitetinің Habarshysy. Құқық serijasy. Vol. 146 №4(2024) https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-66-80

19. Hlystova, N.B. (2020) Kartelnye sgovory v sfere gosudarstvennyh zakupok: ponätie, vidy, otvetstvennost // Nauchnyi arsah. – 2020. – №2 (5). [Onlain]. Qoljetımdı: https://cyberleninka.ru/article/n/kartelnye-sgovory-v-sfere-gosudarstvennyh-zakupok-ponyatie-vidy-otvetstvennost (ötinish bergen kyni: 24.03.2025).

Авторлар туралы мәліметтер:

Ильясова С.М. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, «Тұран» университетінің докторанты, 050013, Алматы қ. Сәтбаева көшесі, 16А; Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Құқықтық қамтамасыз ету және мемлекеттік сатып алу басқармасының басшысы, Әйтеке би көшесі, 29А, 120014, Қызылорда, Қазақстан

Алдабергенова Н.А. **–** Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, «Тұран» университеті, Құқық жоғары мектебінің профессоры, Сәтбаев көшесі, 16А, 050013, Алматы, Қазақстан

Джумабаева К.А. **–** PhD докторы, «Тұран» университеті, Құқық жоғары мектебінің қауымдастырылған профессоры, Сәтбаев көшесі, 16А,050013, Алматы, Қазақстан

Ильясова С.М. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, докторант университета «Тұран»; 050013, г. Алматы, ул.Сатбаева, 16А; Кызылординский университет имени Коркыт Ата, руководитель управления правового обеспечения и государственных закупок, ул.Айтеке би, 29А, 120014, Кызылорда, Казахстан

Алдабергенова Н.А. – кандидат юридических наук, доцент, профессор Высшей школы права университета «Туран»; ул.Сатбаева, 16А, 050013, Алматы, Казахстан

Джумабаева К.А. – PhD доктор, ассоциированный профессор Высшей школы права Университета «Туран»; ул.Сатбаева, 16А, 050013, Алматы, Казахстан

Ilyasova S. **–** corresponding author, Master of Law, Doctoral student at "Turan" University; 050013, Almaty, 16A Satbayev Street, Korkyt Ata Kyzylorda University, Head of the department of legal support and public procurement, 29A Aiteke, Bi Street, 120014, Kyzylorda, Kazakhstan

Aldabergenova N. **–** candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor at the Higher School of Law, «Turan» University; 16A Satbayev Street, 050013, Almaty, Kazakhstan

Jumabaeva K. **–** PhD, Associate Professor at the Higher School of Law, "Turan" University; 16A Satbayev Street, 050013, Almaty, Kazakhstan;

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process / Гражданское право. Гражданский процесс

IRSTI 10.31.91 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-105-120
Scientific article

Comparative legal analysis of international experience in corporate dispute resolution: institutional approaches and possibilities of adaptation to the legislation of Kazakhstan

Sh.T. Baikenzhina*[1], G.A. Ilyassova[2]

[1,2]Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

(e-mail: baikenzhina89@mail.ru[1], g.iliasova@mail.r[2])

Abstract: The article is devoted to the comparative legal analysis of institutional approaches to corporate dispute resolution in leading foreign jurisdictions and the possibilities of their adaptation to the legislation of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to identify key elements through the prism of global legal practice that ensure the effectiveness of corporate dispute resolution – the availability of specialized courts, a well-developed system of arbitration and mediation, protection of minority shareholders' rights and flexibility of procedures. To achieve this goal, analyzed the effectiveness of foreign approaches in terms of the speed of dispute resolution and transparency of procedures, and explored best practices and legal instruments potentially applicable in the legal field, considering the specifics of national legislation, judicial practice and institutional infrastructure. The scientific and practical significance of the work lies in the systematization of international experience and the definition of directions for the reform of national legislation. The methodological part uses comparative law, formal law and the method of legal modeling. As a result, institutional and procedural mechanisms have been identified to ensure the effectiveness of corporate dispute resolution in different legal systems, and the conditions for their possible integration into the Kazakh legal system have been analyzed. The work contributes to the development of legal institutions in corporate law and suggests ways to improve law enforcement practice in the Republic of Kazakhstan. The practical significance lies in the formulation of recommendations for participants in the corporate process and judicial authorities.

Key words: corporate dispute; arbitration; mediation; court; implementation; corporate relations.

Received: 09.06.2025. Accepted: 17.09.2025. Available online: 30.09.2025

[1]***corresponding author**

Introduction

In the context of transnationalization, globalization and the increasing complexity of corporate structures, the relevance of effective legal regulation of corporate disputes is increasing. Such conflicts that arise between participants in corporate relations – shareholders, the board of directors, the management of companies, as well as third parties - can significantly affect not only the stability of the business, but also the investment attractiveness of the country and the general state of the business environment. Different legal systems and countries, based on historically developed cultural and economic characteristics and legislation, offer their own approaches to resolving corporate disputes. These approaches reflect the peculiarities of national legislation, traditions of corporate governance and judicial practice. Scientific and practical study of foreign experience makes it possible to identify both effective mechanisms that promote rapid and fair conflict resolution, as well as potential risks and limitations in existing regulatory models.

The purpose of this study is to conduct a comparative analysis of the legal regulation of corporate disputes in a number of foreign jurisdictions. This will make it possible to identify the most effective tools of practice for considering the possibility of their implementation in the legal system of Kazakhstan. The study will examine the experience of countries such as Germany, the United States, the Russian Federation, the United Kingdom, Singapore, China and the United Arab Emirates, which have different legal systems and developed judicial practice in the field of corporate law. Such an analysis is especially important for Kazakhstan, where in recent years there has been an active reform of corporate legislation, the development of financial institutions and an increase in the number of corporate disputes, including with foreign elements and the participation of multinational companies. The identification and implementation of the best foreign practices can help to increase the effectiveness of the national mechanism for resolving corporate disputes, strengthen the business climate, increase investment attractiveness and protect the rights of participants in corporate relations.

To achieve this goal, the research aims to identify institutional and procedural mechanisms for resolving corporate disputes, evaluate the effectiveness of foreign approaches in terms of the speed of dispute resolution and transparency of procedures, as well as identify best practices and legal instruments potentially applicable in the legal field, taking into account the specifics of national legislation, judicial practice and institutional infrastructure..

The terms "corporate dispute" and "business dispute" will be used in the same way in the article, since the conceptual framework of these phrases is identical in the legislation of some countries.

Materials and methods

The comparative legal analysis is based on a study of regulations, official methodological documents and scientific publications related to the jurisdictions of Germany, the United States, the Russian Federation, the United Kingdom, Singapore, China and the United Arab Emirates, as well as ratified international conventions. The information base of the study includes the legislative bases of the countries, official websites of courts and arbitration centers, as well as highly rated scientific journals on the topic under study. The regulatory research includes the study of such acts as the German Arbitration Law, The UNCITRAL Model Law on International

Commercial Arbitration, The Federal Arbitration Act (USA), The Arbitration Procedure Code of the Russian Federation, Companies Act of the UK, the Insolence Act of the UK, Civil Procedure Rules of the UK, Partnership Act of the UK, United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitration Awards, The Singapore Convention on Mediation, Company Law of the People's Republic of China, Civil Code of the People's Republic of China, Civil Procedure Law of the People's Republic of China.

The logical method of this research is the comparative legal method aimed at identifying differences and common aspects in the institutional mechanisms for resolving corporate disputes in various jurisdictions, as well as comparing them with the current legal system of the Republic of Kazakhstan. In addition to the comparative legal method, the study used the formal legal method, which allowed for a detailed analysis in various jurisdictions. The method of legal modeling was applied to assess the possibility of adapting and integrating certain effective foreign legal mechanisms into the national legal system of Kazakhstan. The use of these methods together provided a comprehensive and objective analysis, making it possible to identify both formal differences in legislative structures and practical aspects of the application of norms, which is especially important in the context of legal transplantation and the reform of national legislation.

Results and discussions

A comparative study by Alan K. Koh (2022) of the Anglo-German approaches to corporate dispute regulation demonstrates significant differences in the legal regulation of corporate disputes in these jurisdictions. While in Germany small and medium-sized enterprises (closely-held) are registered in the organizational and legal form of closed corporations (GmbH), in the UK such enterprises operate in the organizational form of a private limited company [1; 197-228]. The German corporate sector is experiencing a particular increase in high-profile corporate disputes, which are of an investment and cross-border nature. Weghmann V. and Hall D. (2021) emphasize that reputable German corporations threaten to file lawsuits or actually file them in order to prevent the adoption of certain laws by the state that are unprofitable for business. This phenomenon is called regulatory chill. Examples of corporate disputes with both investment and cross-border elements include:

Veolia v. Egypt, a lawsuit over an increase in the minimum wage.

Vattenfal v. Germany – a claim for compensation for abandoning nuclear energy.

Philip Morris v. Australia is a dispute over tobacco packaging legislation.

Bechtel/Abengoa v. Bolivia – a lawsuit after the "water war" in Kochakomb.

Biwater v. Tanzania – a conflict over the failed privatization of water supply [2; 480-496].

These disputes were regulated within the framework of the Investor-State Dispute Settlement Mechanisms, international arbitration. German arbitrations are not an exception to the collision of such pressing issues as determining the applicable law in conflict of laws rules, the impact of insolvency on the award, the enforcement of the award and arbitration insolvency [3]. However, German corporate law has experience in recognizing the unacceptable arbitration legislation between investors and the state within the European Union. This is confirmed by the decision of the Court of Justice of the European Union (CJEU), which in 2018 recognized the arbitration clauses of bilateral investment treaties within the European Union as incompatible with the legislation of the European Union [4].

The German Arbitration Law [5] is synchronized with the UNCITRAL Model Law [6], which allows us to conclude that the legislation on corporate dispute resolution in Germany is in harmony with pan-European legislation. German corporate law is characterized by high flexibility in terms of corporate regulation, especially in relation to BMX. The most trusted arbitration institutions in the corporate environment are the International Chamber of Commerce (ICC) [7] and the Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit (DIS) [8].

In the legal sphere of the United States, the more applicable term is business dispute, which more clearly emphasizes the nature of such disputes. The regulation of business disputes in the USA, including the use of alternative instruments, was considered by us in a separate study [9]. Examining the experience of legal regulation of corporate disputes in the United States, the legislative consolidation of the application of the Public Resources Act, which obliges US companies to use alternative dispute resolution methods before filing a lawsuit, is particularly noted. According to C.C. Ojimba (2024), the resolution of corporate disputes by alternative methods is the fastest, cheapest and most effective way of regulation [10]. The most famous and reputable arbitration organization in the United States is the American Arbitration Association (AAA), which was founded in 1926 and has a separate division for international arbitration. A year earlier, in 1925, the basic law of the Federal Arbitration Act was adopted in the USA, which regulates the activities of arbitrations to this day [11]. The statistics of reviewed cases posted on the official AAA website is impressive in number, according to which, since the establishment of this organization, that is, since 1926, it has reviewed 8,645,897 cases. The number of cases reviewed in 2025 (from January 1 to April 13) amounted to 148,454 cases [12]. These statistics demonstrate a high level of trust in AAA and the transparency of its activities.

Speaking about the regulation of corporate disputes in the United States, we would like to note the Online Dispute Resolution (ODR), an increasingly popular corporate dispute resolution tool. It is important to note that the United States is the country with the largest number of ODR platforms, with over 60. It was the United States that recognized ODR as an alternative dispute resolution method [13].

In Russian legislation, civil procedure and arbitration are independent codified institutions. The regulation of corporate disputes is enshrined in the arbitration procedural legislation – the Arbitration Procedural Code of the Russian Federation, which was adopted by the State Duma in 2002 [14]. The consideration of cases on corporate disputes is fixed in Chapter 28.1 of the Arbitration Procedure Code, which regulates the procedure for the consideration of cases on corporate disputes, requirements for a statement of claim on corporate disputes, ensuring access to information about a corporate dispute and the right to participate in the case, reconciliation of the parties to a corporate dispute, interim measures of the arbitration court on corporate disputes and other issues, related to the subject of a corporate dispute. Vyalykh E.I. (2018) suggests that the broad qualification of corporate disputes is artificial in nature and suggests that certain categories of corporate disputes should be legally excluded, since such relations are not included in the subject of corporate relations [15]. We fundamentally disagree with the opinion of E.I. Vyalykh on the following grounds. Firstly, corporate relations in the modern economy are extremely complex and multilevel. They include not only formal interactions between participants and management bodies of a legal entity, but also aspects such as the conclusion of corporate contracts, the exercise of information rights, the protection of minority shareholders, as well as disputes arising from changes in ownership structure

or abuse of control. The artificial narrowing of these categories negates the very purpose of comprehensive judicial protection of the rights of participants in corporate relations. Secondly, the broad qualification of corporate disputes is not an artificial, but a forced legal reaction to the development of business practice. By expanding the list of corporate disputes, the legislator responds to the real requests of participants in corporate legal relations and strives to ensure a specialized and consistent approach to resolving such cases. Otherwise, disputes of a similar nature would be subject to different procedural frameworks, which would undermine the uniformity of judicial practice. In addition, the exclusion of certain categories of disputes from corporate litigation may lead to a deterioration in the legal protection of participants, especially minority investors. Thus, a broad legislative interpretation of the concept of a corporate dispute is justified both from the point of view of legal logic and the practical need to ensure effective judicial protection of participants in corporate relations.

Corporate dispute has no legal definition in the legislation of the United Kingdom. However, the UK case law regulates the activities of companies in the Companies Act quite widely [16]. In addition to the Companies Act, corporate disputes in the UK are regulated by the Insolvency Act 1986 (disputes related to the actions of directors and the distribution of assets, including bankruptcy disputes) [17], Civil Procedure Rules (establishes procedural rules for dispute resolution, including corporate, in particular, Part 19 contains provisions on derivative claims of the company) [18] and Partnership Act 1890 (applied if corporate relations are formalized as a partnership) [19]. Of course, judicial precedents are of particular and main importance in resolving corporate disputes in the UK, especially in matters of fiduciary duties of directors, abuse of majority rights, criteria for "unfair prejudice" and conditions for the admissibility of derivative claims.

If we turn to academic researchers of corporate law in the United Kingdom, we can find diverse topical issues that require the attention of both the business community and the government. DiLeonardo M. (2024) emphasizes that the modern debate in the British corporate sector revolves around the primacy of shareholders [20]. Villiers C. (2023) looks at corporate relations through the prism of human rights violations by corporations and the problem of corporate power in the context of international law [21]. According to Braun B. (2022), macroeconomic changes and financial innovations have directed the corporate behavior of shareholders to strengthen control [22].

Singapore is the leading Asian hub of international arbitration and mediation. If New York is a household name for the 1958 arbitration convention [23], Singapore became the main initiator of the idea of an international convention on mediation within the United Nations, which was adopted in Singapore in 2018 [24]. The object of regulation of this convention is international commercial agreements concluded through mediation. Agreements may be submitted to the competent authorities of the ratifying countries for recognition and enforcement on an equal basis with a judicial or arbitral award. It should be noted that the Convention was officially named "The Singapore Convention" not only because of the place of signing, but also as recognition of Singapore's contribution to promoting mediation as a universal, civilized and effective instrument for resolving international disputes. Josephine Hage Chahine et al. (2021) rightly point out that before the Convention, there was no effective mechanism in the international legal and corporate community for the execution of mediation agreements between parties from different countries, and this hindered the development of mediation as the preferred method of dispute resolution [25]. The Republic of Kazakhstan, in accordance with the Law "On

Ratification of the United Nations Convention on International Settlement Agreements Reached as a Result of Mediation", ratified this convention in 2022 with two reservations [26]. The first clause excludes from the operation of the Convention amicable agreements in which the Republic of Kazakhstan participates; state bodies, as well as representatives acting on behalf of these bodies. According to this clause, if a government agency enters into an international mediation agreement, the Singapore Convention will not be applied for its recognition and enforcement abroad through this mechanism. This reduces legal risks for the State and preserves sovereignty in disputes related to public interests. The second reservation is that Kazakhstan will apply the Convention only in cases where the parties have explicitly indicated in the agreement that they agree to its application. This means that the Convention does not apply automatically, and to use the enforcement mechanism, the parties must include a clause in the mediation agreement stating that they want to use the Singapore Convention.

Singapore has such international organizations dealing with the regulation of transnational disputes as the Singapore International Mediation Centre, Singapore International Arbitration Centre and Singapore International Commercial Court. Corporate disputes in Singapore are governed by a combination of legislation, judicial precedents, as well as arbitration and mediation. Man Yip (2021), considering Singapore as a center of hybrid procedures, highlights multi-tier corporate dispute resolution mechanisms, where mediation-arbitration or arbitration-mediation-arbitration models are popular. Such mechanisms, according to Man Yip, make it possible to avoid escalation of the conflict, save financial and labor resources, and also help maintain business relations between the parties [27].

The number of corporate disputes is also growing rapidly in China. To improve the judicial environment through the deep integration of judicial reform, a project to create digital courts has been experimentally launched in China. Wen Li & Qing Peng (2023) investigated the impact of the judicial system on corporate relations and corporate investments [28]. As part of this pilot project, it was recommended to introduce mobile mini-courts in some provinces of China. Further research by Wen Li & Qing Peng has shown that improving the judicial environment contributes to corporate investment and sustainable development. Arbitration institutions known all over the world, such as the China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC) [29] and the China International Commercial Court (CICC) [30], deserve special attention in Chinese corporate law. We have analyzed in detail the activities of these arbitration courts in the context of resolving corporate and investment disputes. Based on the results of the analysis, the following key aspects have been identified. CIETAC is flexible, business–oriented, confidential, and more convenient for international disputes with the ability to enforce decisions abroad. CICC is a judicial body focused on international disputes within the Chinese jurisdiction, with a high degree of transparency, but less flexibility and limited enforcement territory. Based on these judgments, the following conclusions can be drawn about these Chinese arbitrations. CIETAC is preferred for companies looking for neutral and flexible arbitration with the possibility of international enforcement of decisions. CICC, in turn, is a strategic state mechanism embedded in the Chinese judicial system and aimed at supporting the Belt and Road initiative, as well as strengthening the judicial attractiveness of Chinese jurisdiction for multinational investors.

Corporate relations in China are regulated by the Company Law of the PRC [31], the Civil Code, which has been in force since 2021 [32], the Civil Procedure Law [33], as well as the

explanations of the Supreme People's Court. The main feature of corporate law in China is the high level of state control, especially in companies with state participation. In this regard, not all corporate disputes are allowed to be considered by arbitration. Corporate disputes in China are a complex area that combines elements of the continental system, a strong government role, and an evolving dispute resolution infrastructure.

The United Arab Emirates (UAE) is the most legally flexible country for resolving corporate disputes. Due to the specifics of the UAE's legal system and the diversity of jurisdictions (federal, free economic zones, international courts), corporate disputes in this country have their own specifics. Federal courts on the UAE mainland apply Sharia law and civil law when resolving corporate disputes. Jurisdiction is determined by the place of company registration, and Arabic is the mandatory language of legal proceedings. International commercial courts such as the Dubai International Financial Centre (DIFC) Court and the Abu Dhabi Global Market (ADGM) Court are guided by the rules of English common law when resolving corporate disputes, and the language of legal proceedings is English. Such commercial courts are characterized by transparency and fast procedures, which is why they are often chosen by foreign investors in the UAE.

When regulating corporate relations in the UAE, special attention is paid to the sustainable development of companies. Emad El Din Ahmed Abdul Hai et al. (2025), when researching UAE legislation on commercial companies, note the particular importance of the rights of shareholders and creditors. In their opinion, the key elements of the sustainable development of the corporate environment are legal responsibility and guarantees that protect the rights of shareholders and creditors. One of the main problems, according to a study by Med Elden Ahmed Abdul Haq et al. This is an uncertain responsibility of the company's board of directors, which can lead to potential risks [34]. Analytical studies of the UAE arbitration law conducted by Kayman K. Masada & Ahmed Al (2024) showed the importance of competence and separation in dispute resolution by arbitration [35]. It should be noted that arbitration and arbitration clauses are often used in transnational disputes and transnational corporate relations.

Until now, the legal community of Kazakhstan has been discussing the possibility of adapting and implementing the norms of foreign countries into domestic legislation. Corporate law, being a relatively new field in civil law, has taken over the platform for conducting this discussion. The possibility of adapting foreign institutional approaches to corporate dispute resolution into Kazakh legislation is not just a matter of borrowing models, but a challenge to the legal, institutional and business culture [36].

Institutional mechanisms for resolving corporate disputes in various jurisdictions demonstrate both universal trends and specific legal regulations in each of the countries studied above. As noted by E.A. Borisova (2019), there is a steady trend in global practice towards the institutionalization of alternative methods of resolving corporate disputes [37]. Arbitration and mediation are becoming the preferred forms of settlement in a multinational business environment. This is confirmed by the successful models of Singapore, where, according to Man Yip (2021), the introduction of mandatory pre-trial settlement and hybrid procedures has significantly reduced the burden on the judicial system [27]. A comparison of the German and British models of corporate dispute resolution, according to N.V. Sukhova (2014), demonstrates differences in legal paradigms: in Germany, a normative and codified approach based on the norms of the European Union prevails, while the United Kingdom adheres to flexible precedent

regulation [37]. Kammerhofer (2021) points out that it is the precedent that allows English arbitration institutions to remain leaders in international corporate disputes [38].

In this study, we are not trying to show the legal superiority of a particular legal system, but rather to identify the strongest points in terms of effective resolution of corporate disputes. This approach is especially relevant for Kazakhstan, where its own model of corporate justice is being formed, which, although it is in the continental legal tradition, has certain elements of successful implementation from the Anglo-Saxon legal tradition.

In the context of growing foreign investment and economic integration (especially within the framework of the Eurasian Economic Union and relations with China, the EU, and the Persian Gulf countries), Kazakhstan faces the need to ensure:

– effective, predictable and independent resolution of corporate disputes.
– protection of minority shareholders' rights.
– an attractive investment environment.
– effective practice of corporate governance and corporate compliance.

What foreign institutional approaches could be adapted to resolve corporate disputes in Kazakhstan? We propose to consider the following advanced institutions.

Table 1.
The possibilities of adapting some foreign institutions to the legislation of Kazakhstan.

Model	What can be adapted?	What needs to be considered?
Singapore (AMA Protocol)	Arb-Med-Arb as a standard clause in the charters of LLP, JSC	Legal recognition of mediation results and the flexibility of arbitration are needed.
China (CICC) – State Courts for Transnational Corporate Disputes	Creation of special chambers/ committees on corporate disputes	Highly qualified and independent judges are required.
UAE, DIFC/ADGM Courts	Integration of English-language commercial arbitration into AIFC activities	It is already being implemented; it is important to spread the practice throughout Kazakhstan.
USA, UK – Derivative actions, class actions	The possibility of filing a claim in the interests of the company by a minority shareholder	Requires legislative changes

Conclusion

The adaptation of foreign institutional approaches to corporate dispute resolution in Kazakhstan is possible and desirable, but requires a step-by-step, thoughtful and contextual implementation. The success of such a reform depends on a combination of legal reform, institutional support and legal awareness of the business environment. In this study, we have only touched upon the main aspects of the possibility of adapting the best practices of global corporate dispute resolution. Comprehensively, the innovations proposed above form the basis for the need to train judges and arbitrators in international corporate practice, consolidate corporate dispute resolution in legislation exclusively after Arb-Med-Arb, develop model arbitration clauses before applying to court, etc.

Of course, it is impossible to simply mechanically copy a particular rule from a foreign jurisdiction. Adaptation without considering local specifics may lead to a parallelism of norms or conflict with the current Civil and Business Code of the Republic of Kazakhstan. Until now, the business community of Kazakhstan has preferred courts, fearing "incomprehensible" arbitration or a lack of control over the procedure. In this regard, the adaptation of already proven mechanisms of developed countries in the context of globalization is a time requirement for sustainable development.

To effectively adapt foreign institutional approaches to corporate dispute resolution in Kazakhstan, it seems advisable to implement the following measures:

1. As a pilot project, include the standard Med-Arb-Med clause in the charters of business partnerships.

2. By analogy with the Chinese International Commercial Court (CICC), it is proposed to create specialized chambers for corporate disputes within the economic courts of Kazakhstan. This will make it possible to concentrate expertise in the field of corporate law in the hands of highly specialized judges.

3. Based on the practice of the USA and Great Britain, it is proposed to study the issue of introducing derivative actions and class actions as a tool for protecting the rights of minority shareholders and participants in business partnerships.

The implementation of the best foreign institutional approaches does not require automatic copying, but thoughtful adaptation based on an analysis of the legal and economic specifics of Kazakhstan. International experience shows that the effectiveness of corporate dispute resolution depends not only on formal rules but also on the depth of institutional support and the maturity of the legal environment. Thus, Kazakhstan should follow the path of flexible implementation of the best international practices, combining them with the national legal tradition and economic realities. Only in this case can we talk about the formation of a competitive, modern and attractive jurisdiction for resolving corporate disputes in the Eurasian space.

The contribution of the authors

The authors, **Baikenzhina Sh.T.** and **Ilyasova G.A.,** made an equally proportional contribution to writing this article and conducting research on the international experience in resolving corporate disputes. **Baikenzhina Sh.T.** studied and prepared institutional approaches of foreign countries to resolve corporate disputes. **Ilyasova G.A.** explored the possibilities of adapting the best international practices in corporate dispute resolution into the legislation of the Republic of Kazakhstan.

References

1. Koh A.K. (2022) Shareholder withdrawal in close corporations: an Anglo-German comparative analysis. Journal of Corporate Law Studies. T. 22. – №. 1. – P. 197-228. – Access mode https://doi.org/10.1080/14735970.2021.2012883

2. Weghmann V., Hall D. (2021) The unsustainable political economy of investor–state dispute settlement mechanisms1 //International Review of Administrative Sciences. T. 87. – №. 3. – C. 480-496. – Access mode https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00208523211007898 https://doi.org/10.1177/00208523211007898 (accessed: 01.05.2025)

3. Van den Ven F. (2023) Insolvency in Commercial Arbitration: A German and International Perspective. — Access mode https://www.torrossa.com/it/resources/an/5628991 .

4. Wettstein E. M., Schöttmer L. (2024) German Federal Supreme Court Declares Intra-EU Investor-State ICSID Arbitration Inadmissible //European Investment Law and Arbitration Review. T. 9. – №. 1. — Access mode https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Investment+Law+and+Arbitration+Review/9.1/EILA2024030 https://doi.org/10.54648/eila2024030. (accessed 01.05.2025)

5. German Arbitration Law 98. — Access mode https://www.disarb.org/fileadmin/user_upload/Wissen/Deutsches_Schiedsverfahrensrecht_98_-_Englisch.pdf. (accessed: 01.05.2025)

6. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. — Access mode https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration.

7. Official website of International Chamber of Commerce (ICC). — Access mode https://iccwbo.org.

8. Official website of Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit. — Access mode https://www.disarb.org .

9. Baikenzhina Sh.T., Juchnevicius E. (2024) Alternative ways to resolvingcorporate disputes in the Republic of Kazakhstan and in the USA. Comparative analysis. Bulletin of the Karagandy University. Law Series. 2024. Volume 29. Issue 4(116). P. 113-122. — Access mode https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/issue/view/62/73 https://doi.org/10.31489/2024L4/113-122 (accessed 01.05.2025)

10. Ojimba C. C. (2024) Comparative analysis between the united states of america (usa) and nigeria in resolution of corporate dispute //UNIZIK Journal of Educational Research and Policy Studies. T. 18. – №. 3. — Access mode https://www.unijerps.org/index.php/unijerps/article/view/854 (accessed: 01.05.2025)

11. The Federal Arbitration Act (USA). — Access mode https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2023/03/US-Federal-Arbitration-Act.pdf (accessed 01.05.2025)

12. Official website of American Arbitration Association (AAA). — Access mode https://www.adr.org

13. Haryanto I., Sakti M. (2024) Implementation Of Online Dispute Resolution (Odr) In Indonesia's E-Commerce Disputes (Comparative Study With Usa) //JHK: Jurnal Hukum dan Keadilan. T. 1. – №. 3. – С. 1-12. [Electronic resource]. — Access mode https://jurnalhafasy.com/index.php/jhk/article/view/121 https://doi.org/10.61942/jhk.v1i3.121 (accessed 01.05.2025)

14. Арбитражный процессуальный кодекс Российской Федерации от 24 июля 2002 года № 95-ФЗ. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407276 (дата обращения: 01.05.2025)

15. Вялых Е.И. Вялых Е. И. (2018) Процессуальные особенности рассмотрения корпоративных споров в Российской Федерации // Автореферат Диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Воронеж. Т. 234. - Режим доступа: https://www.usla.ru/science/dissovet/file/base/1/428/autoabstract_dl.pdf (дата обращения: 01.05.2025)

16. Companies Act 2006 of the UK. – Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents

17. Insolvency Act 1986 of the UK— Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents

18. Civil Procedure Rules of the UK— Access mode https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil

19. Partnership Act 1890 of the UK. — Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/53-54/39/contents

20. DiLeonardo M. (2024) From mercantilism to monopoly: The evolution of modern corporations through the English East India Company and US Steel possible implications from the history of corporate law for contemporary corporate governance //BU Int'l LJ. T. 42. – P. 373.— Access mode https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/builj42&div=14&id=&page=

21. Villiers C. (2023) A game of cat and mouse: Human rights protection and the problem of corporate law and power //Leiden Journal of International Law. T. 36. – №. 2. – P. 415-438.— Access mode https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/game-of-cat-and-mouse-human-rights-protection-and-the-problem-of-corporate-law-and-power/9457C9B3D91BA10DE00B77AE29602A45 https://doi.org/10.1017/S0922156522000632

22. Braun B. (2022) Exit, control, and politics: Structural power and corporate governance under asset manager capitalism //Politics & Society. T. 50. – №. 4. – P. 630-654.— Access mode https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/00323292221126262 https://doi.org/10.1177/00323292221126262

23. United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 10 June 1958)— Access mode https://www.newyorkconvention.org/english.

24. The Singapore Convention on Mediation. — Access mode https://www.singaporeconvention.org/convention/text

25. Joséphine Hage Chahine, Ettore M. Lombardi, David Lutran and Catherine Peulvé. (2021) The acceleration of the development of international business mediation after the Singapore convention //European Business Law Review. T. 32. – №. 4. –Access mode https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Business+Law+Review/32.4/EULR2021027 https://doi.org/10.54648/eulr2021027

26. Закон Республики Казахстан от 25 апреля 2022 года № 116-VII «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций о международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации». Опубликован: «Казахстанская правда» от 26 апреля 2022 г. № 78 (29705); ИС «Эталонный контрольный банк НПА РК в электронном виде» 27 апреля 2022 г.; «Ведомости Парламента Республики Казахстан» № 7-8 (2850-2851), 2022 год. - Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37675814&pos=4;-106#pos=4;-106

27. Yip M. (2021) Combinations of mediation and arbitration: The Singapore perspective. P. 182-202. — Access mode https://doi.org/10.1017/9781108854306.008 https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/3911/

28. Li W., Peng Q. (2023) Digital courts and corporate investment in sustainability: Evidence from China //International Review of Financial Analysis. Volume 88. – P. 102682. – Access mode https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102682

29. Official website of the China International Economic and Trade Arbitration Comission (CIETAC) - Access mode https://www.cietac.org/en

30. Official website of the China international commercial court (CICC) . — Access mode https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/index.html

31. Company Law of the People's Republic of China— Access mode http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383787.htm

32. Civil Code of the People's Republic of China. — Access mode https://www.trans-lex.org/601705/_/civil-code-of-the-peoples-republic-of-china-/

33. Civivl Procedure Law of the People's Republic of China. — Access mode http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383880.htm

34. Hay I. E. D. A. A. (2025) Corporate Sustainability: Legal Responsibilities and Opportunities //Legal Frameworks and Educational Strategies for Sustainable Development. – IGI Global, P. 29-44. DOI:

10.4018/979-8-3693-2987-0.ch003 . — Access mode https://www.igi-global.com/chapter/corporate-sustainability/356527

35. Masadeh A. K., Alozn A. (2024) Contemporary Issues of Arbitration under UAE Law //Arab Law Quarterly. T. 1. – №. Aop. – P. 1-17. — Access mode DOI: https://doi.org/10.1163/15730255-bja10175

36. Базарбаев А.А., Каратаева А.М. Вопросы урегулирования инвестиционных споров между Республикой Казахстан и физическими или юридическими лицами других государств // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. Vol:148 №3(2024). https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-148-3-75-88

37. Борисова Е.А. (2019) Альтернативное разрешение споров. Учебник. https://www.litres.ru/book/elena-borisova-33228199/alternativnoe-razreshenie-sporov-71797963/chitat-onlayn/

38. Sukhova N.V. (2014) Problems of development of civil procedure law: trends and traditions. Вестник Омского университета. Серия «Право». No 3 (40). С. 154–162.

39. Kammerhofer J. (2021) Investment Precedents. International Investment Law and Legal Theory. Expropriation and the Fragmentation of Sources. pp. 43 – 67. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108989428.004. Published online by Cambridge University Press:17 April 2021.

Ш.Т. Байкенжина[1], Г. А. Ильясова[1]

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан.

(e-mail: baikenzhina89@mail.ru[1], g.iliasova@mail.ru[1])

Корпоративтік дауларды шешудің халықаралық тәжірибесін салыстырмалы-құқықтық талдау: институционалдық тәсілдер және Қазақстан заңнамасына бейімделу мүмкіндіктері

Аңдатпа: Мақала жетекші шетелдік юрисдикциялардағы корпоративтік дауларды шешудің институционалдық тәсілдерін салыстырмалы-құқықтық талдауға және оларды Қазақстан Республикасының заңнамасына бейімдеу мүмкіндіктеріне арналған. Зерттеудің мақсаты корпоративтік дауларды шешудің тиімділігін қамтамасыз ететін әлемдік құқықтық практика призмасы арқылы негізгі элементтерді анықтау болып табылады – мамандандырылған соттардың болуы, арбитраж және медиацияның дамыған жүйесі, миноритарийлердің құқықтарын қорғау және рәсімдердің икемділігі. Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін зерттеу шеңберінде корпоративтік дауларды шешудің институционалдық және процестік тетіктері анықталды, дауларды қарау жылдамдығы мен рәсімдердің ашықтығы тұрғысынан шетелдік тәсілдердің тиімділігіне талдау жасалды, сондай-ақ ұлттық заңнаманың, сот практикасының және институционалдық инфрақұрылымның ерекшеліктерін ескере отырып, құқықтық салада ықтимал қолданылатын үздік тәжірибелер мен құқықтық құралдар зерттелді. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы халықаралық тәжірибені жүйелеу және ұлттық заңнаманы реформалау бағыттарын анықтау болып табылады. Әдістемелік бөлімде салыстырмалы құқықтық, формальды-құқықтық және құқықтық модельдеу әдісі қолданылады. Нәтижесінде әртүрлі құқықтық жүйелердегі корпоративтік дауларды қараудың тиімділігін қамтамасыз ететін институционалдық және процестік тетіктер анықталды, сондай-ақ олардың қазақстандық құқықтық жүйеге ықтимал ықпалдасу шарттары талданды. Жұмыс корпоративтік құқықтағы құқықтық институттардың дамуына үлес қосады және Қазақстан

Республикасында құқық қолдану практикасын жетілдіру жолдарын ұсынады. Практикалық маңыздылығы корпоративтік процеске қатысушылар мен сот органдарына арналған ұсыныстарды тұжырымдау болып табылады.

Түйін сөздер: корпоративтік дау, төрелік, медиация, сот, имплементация, корпоративтік қатынастар.

Ш.Т. Байкенжина[1], Г.А. Ильясова[1]

Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

(e-mail: baikenzhina89@mail.ru[1], g.iliasova@mail.ru[1])

Сравнительно-правовой анализ международного опыта разрешения корпоративных споров: институциональные подходы и возможности адаптации в законодательство Казахстана

Аннотация: Статья посвящена сравнительно-правовому анализу институциональных подходов к разрешению корпоративных споров в ведущих зарубежных юрисдикциях и возможностям их адаптации в законодательство Республики Казахстан. Целью исследования является выявление ключевых элементов через призму мировой правовой практики, обеспечивающие эффективность разрешения корпоративных споров – наличие специализированных судов, развитая система арбитража и медиации, защита прав миноритариев и гибкость процедур. Для достижения поставленной цели в рамках исследования были выявлены институциональные и процессуальные механизмы разрешения корпоративных споров, сделан анализ эффективности зарубежных подходов с точки зрения скорости рассмотрения споров и прозрачности процедур, а также исследованы лучшие практики и правовые инструменты, потенциально применимые в правовом поле, с учетом специфики национального законодательства, судебной практики и институциональной инфраструктуры. Научная и практическая значимость работы заключается в систематизации международного опыта и определении направлений реформирования национального законодательства. В методологической части применены сравнительно-правовой, формально-юридический и метод правового моделирования. В результате выявлены институциональные и процессуальные механизмы, обеспечивающие эффективность рассмотрения корпоративных споров в разных правовых системах, а также проанализированы условия их возможной интеграции в казахстанскую правовую систему. Работа вносит вклад в развитие правовых институтов в корпоративном праве и предлагает пути совершенствования правоприменительной практики в Республике Казахстан. Практическая значимость заключается в формулировке рекомендаций для участников корпоративного процесса и судебных органов.

Ключевые слова: корпоративный спор, арбитраж, медиация, суд, имплементация, корпоративные отношения.

References

1. Koh A. K. (2022) Shareholder withdrawal in close corporations: an Anglo-German comparative analysis, Journal of Corporate Law Studies. T. 22. №. 1. P. 197-228.— Access mode https://doi.org/10.1080/14735970.2021.2012883

2. Weghmann V., Hall D. (2021) The unsustainable political economy of investor–state dispute settlement mechanisms, International Review of Administrative Sciences. T. 87. – №. 3. – P. 480-496.— Access mode https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00208523211007898 https://doi.org/10.1177/00208523211007898 (accessed: 01.05.2025)

3. Van den Ven F. (2023) Insolvency in Commercial Arbitration: A German and International Perspective— Access mode https://www.torrossa.com/it/resources/an/5628991 . (accessed 01.05.2025)

4. Wettstein E. M., Schöttmer L. (2024) German Federal Supreme Court Declares Intra-EU Investor-State ICSID Arbitration Inadmissible, European Investment Law and Arbitration Review. –. – T. 9. – №. 1. — Access mode https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Investment+Law+and+Arbitration+Review/9.1/EILA2024030 https://doi.org/10.54648/eila2024030 . (accessed 01.05.2025)

5. German Arbitration Law 98. — Access mode https://www.disarb.org/fileadmin/user_upload/Wissen/Deutsches_Schiedsverfahrensrecht_98_-_Englisch.pdf. (accessed: 01.05.2025)

6. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985), with amendments as adopted in 2006. — Access mode https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration.

7. Official website of International Chamber of Commerce (ICC). — Access mode https://iccwbo.org.

8. Official website of Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit— Access mode https://www.disarb.org .

9. Baikenzhina Sh.T., Juchnevicius E. (2024) Alternative ways to resolvingcorporate disputes in the Republic of Kazakhstan and in the USA. Comparative analysis. Bulletin of the Karagandy University. Law Series. Volume 29. Issue 4(116). P. 113-122. — Access mode https://law-vestnik.buketov.edu.kz/index.php/law/issue/view/62/73 https://doi.org/10.31489/2024L4/113-122

10. Ojimba C. C. (2024) Comparative analysis between the united states of america (usa) and nigeria in resolution of corporate dispute, UNIZIK Journal of Educational Research and Policy Studies. –– T. 18. – №. 3.— Access mode https://www.unijerps.org/index.php/unijerps/article/view/854. (accessed: 01.05.2025)

11. The Federal Arbitration Act (USA). — Access mode https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2023/03/US-Federal-Arbitration-Act.pdf

12. Official website of American Arbitration Association (AAA). — Access mode https://www.adr.org

13. Haryanto I., Sakti M. (2024) Implementation Of Online Dispute Resolution (Odr) In Indonesia's E-Commerce Disputes (Comparative Study With Usa), JHK: Jurnal Hukum dan Keadilan. –– T. 1. – №. 3. – C. 1-12. — Access mode https://jurnalhafasy.com/index.php/jhk/article/view/121 https://doi.org/10.61942/jhk.v1i3.121

14. Arbitrazhnyj processual'nyj kodeks Rossijskoj Federacii ot 24 iyulya 2002 goda № 95-FZ. — Access mode https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30407276 [in Russian].

15. Vyalyh E.I. (2018) Processual'nye osobennosti rassmotreniya korporativnykh sporov v Rossijskoj Federacii // Avtoreferat Dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata yuridicheskikh nauk. Voronezh. T. 234. — Access mode https://www.usla.ru/science/dissovet/file/base/1/428/autoabstract_dl.pdf [in Russian].

16. Companies Act 2006 of the UK. — Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents

17. Insolvency Act 1986 of the UK. — Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/45/contents

18. Civil Procedure Rules of the UK. — Access mode https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil

19. Partnership Act 1890 of the UK. — Access mode https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/53-54/39/contents

20. DiLeonardo M. (2024) From mercantilism to monopoly: The evolution of modern corporations through the English East India Company and US Steel possible implications from the history of corporate law for contemporary corporate governance //BU Int'l LJ. T. 42. – P. 373. — Access mode https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/builj42&div=14&id=&page=

21. Villiers C. (2023) A game of cat and mouse: Human rights protection and the problem of corporate law and power //Leiden Journal of International Law. T. 36. – №. 2. – P. 415-438. — Access mode https://www.cambridge.org/core/journals/leiden-journal-of-international-law/article/game-of-cat-and-mouse-human-rights-protection-and-the-problem-of-corporate-law-and-power/9457C9B3D91BA10DE00B77AE29602A45 https://doi.org/10.1017/S0922156522000632

22. Braun B. (2022) Exit, control, and politics: Structural power and corporate governance under asset manager capitalism //Politics & Society. T. 50. – №. 4. – P. 630-654. — Access mode https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/00323292221126262 https://doi.org/10.1177/00323292221126262

23. United Nations Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards (New York, 10 June 1958) — Access mode https://www.newyorkconvention.org/english.

24. The Singapore Convention on Mediation. — Access mode https://www.singaporeconvention.org/convention/text

25. Joséphine Hage Chahine, Ettore M. Lombardi, David Lutran and Catherine Peulvé. (2021) The acceleration of the development of international business mediation after the Singapore convention //European Business Law Review. T. 32. – №. 4. — Access mode https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Business+Law+Review/32.4/EULR2021027 https://doi.org/10.54648/eulr2021027

26. Zakon Respubliki Kazakhstan ot 25 aprelya 2022 goda № 116-VII «O ratifikacii Konvencii Organizacii Ob"edinennykh Nacij o mezhdunarodnykh mirovykh soglasheniyakh, dostignutykh v rezul'tate mediaciI». Opublikovan: «Kazakhstanskaya pravdA» ot 26 aprelya 2022 g. № 78 (29705); IS «Ehtalonnyj kontrol'nyj bank NPA RK v ehlektronnom vidE» 27 aprelya 2022 g.; «Vedomosti Parlamenta Respubliki KazakhstaN» № 7-8 (2850-2851), 2022 god. — Access mode https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37675814&pos=4;-106#pos=4;-106 [in Russian].

27. Yip M. (2021) Combinations of mediation and arbitration: The Singapore perspective. 182-202.— Access mode https://doi.org/10.1017/9781108854306.008 https://ink.library.smu.edu.sg/sol_research/3911/

28. Li W., Peng Q. (2023) Digital courts and corporate investment in sustainability: Evidence from China //International Review of Financial Analysis. Volume 88. – C. 102682.— Access mode https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102682

29. Official website of the China International Economic and Trade Arbitration Comission (CIETAC). — Access mode https://www.cietac.org/en

30. Official website of the China international commercial court (CICC) – [Electronic resource]. — Access mode https://cicc.court.gov.cn/html/1/219/index.html

31. Company Law of the People's Republic of China –Access mode http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383787.htm

32. Civil Code of the People's Republic of China.— Access mode https://www.trans-lex.org/601705/_/civil-code-of-the-peoples-republic-of-china-/

33. Civivl Procedure Law of the People's Republic of China.— Access mode http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/12/content_1383880.htm

34. Hay I. E. D. A. A. (2025) Corporate Sustainability: Legal Responsibilities and Opportunities // Legal Frameworks and Educational Strategies for Sustainable Development. – IGI Global,– P. 29-44. DOI: 10.4018/979-8-3693-2987-0.ch003. — Access mode https://www.igi-global.com/chapter/corporate-sustainability/356527

35. Masadeh A. K., Alozn A. (2024) Contemporary Issues of Arbitration under UAE Law //Arab Law Quarterly. T. 1. – №. aop. – P. 1-17. – Access mode DOI: https://doi.org/10.1163/15730255-bja10175

36. Bazarbayev A.A., Karatayeva A.M. Voprosy uregulirovanija investicionnyh sporov mezhdu Respublikoj Kazahstan i fizicheskimi ili juridicheskimi licami drugih gosudarstv // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija: Pravo. Vol:148 №3(2024). https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-148-3-75-88

37. E.A. Borisova. (2019) Al'ternativnoe razreshenie sporov. Uchebnik. https://www.litres.ru/book/elena-borisova-33228199/alternativnoe-razreshenie-sporov-71797963/chitat-onlayn/

38. N.V. Sukhova. (2014) Problems of development of civil procedure law: trends and traditions. Vestnik Omskogo universiteta. Seriya «Pravo». No 3 (40). P. 154–162.

39. J. Kammerhofer. (2021) Investment Precedents. International Investment Law and Legal Theory. Expropriation and the Fragmentation of Sources. pp. 43 – 67. DOI: https://doi.org/10.1017/9781108989428.004. Published online by Cambridge University Press:17 April 2021.

Information about the authors:

Baikenzhina Sh. **–** Master of Juridical Sciences, PhD student, Department of Civil and Labor Law, Faculty of Law, Karaganda Buketov University, 28 Universitetskaya st., 100028, Karaganda, Kazakhstan.

Ilyassova G. **–** Candidate of juridical sciences, Full professor, Research Professor, Department of Civil and Labor Law, Karaganda Buketov University, 28 Universitetskaya st., 100028, Karaganda, Kazakhstan.

Байкенжина Ш.Т. **–** магистр юридических наук, докторант кафедры гражданского и трудового права юридического факультета Карагандинского университета имени Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100028, Караганда, Казахстан.

Ильясова Г.А. **–** кандидат юридических наук, full профессор, профессор-исследователь кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, 100028, Караганда, Казахстан.

Байкенжина Ш.Т. – заң ғылымдарының магистрі, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің Заң факультетінің Азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының докторанты, Университетская көшесі, 28, 100028, Қарағанды, Қазақстан.

Ильясова Г.А. – заң ғылымдарының кандидаты, full профессор, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының зерттеуші профессоры, Қарағанды университеті. Е. А. Бөкетова, Университетская көшесі, 28, 100028, Қарағанды, Қазақстан.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process / Гражданское право. Гражданский процесс

ХҒТАР 10.71.31 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-121-133
Ғылыми мақала

Сотқа дейінгі өндірістегі дауды (жанжалды) реттеу саласында медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибесі

Е.К. Даурембеков*, Ю.Н. Дрокин, Р.К. Тлеухан

[1,2,3]*А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, Астана, Қазақстан*

(e-mail: e.daurembekov@mail.ru, drokinjurij@rambler.ru, ramazan@tleukhan.com)

Андатпа. Бұл мақалада сотқа дейінгі өндірістегі медиативтік рәсімдерді қолдану жолымен дауды (жанжалды) реттеудің балама тәсілдері қарастырылып, сондай-ақ азаматтық және қылмыстық сот өндірісіндегі тараптар арасындағы жанжал туындаған кезінде осы институтты тәжірибеде қолданудың шетелдік тәжірибесі зерттеледі. Қазіргі жағдайда сот істерінің материалдарын зерттеу судья мен сот жүйесінен жүктемесін төмендету қажеттілігі туралы ойлануға мәжбүр етеді. Ұлыбритания, Германия және Франция ретінде мемлекеттерінде медиативтік рәсімдерді қолдану бойынша халықаралық тәжірибені ескеретін болсақ сотқа дейінгі өндірісінде медиация институтын қолдану тиімділігі бойынша сұрағы таң қалдырады. Қарастырылып жатқан мақалада медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибесі ғана емес, сонымен қатар шетел мемлекеттердегі медиация саласындағы заңнамалық деңгейде дауларды реттелуі зерттелді. Сот өндірісіндегі медиация институтын қолданудың, халықаралық заңнаманы ұлттық заңнамамен жан-жақты салыстырмалы талдауды жүргізу негізінде Қазақстандағы заңнаманың өзі тиімсіздігі мен сот жүйесіндегі іс материалдар бойынша жүктеме көлемінің тұрақтылығы, медиативтік рәсімдерді тәжірибеде аз қолданылуы жайлы айтуға болады.

Зерттеудің негізгі мақсаты сот өндірісіндегі медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибені салыстырмалы талдау жолымен Қазақстандағы жалжалды реттеудің балама тәсілдерді қолдану бойынша тиімді шараларды келтіру болып табылады. Осы зерттеу сотқа дейінгі өндірісіндегі медиация институтын қолданудың тиімділігін арттыруға және ұлттық заңнаманы жетілдіруге бағытталған. Эмпирикалық базасы ретінде Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің статистикалық мәліметтері, азаматтық және қылмыстық іс материалдары қолданылды.

Бұл мақалада 28 қаңтардың 2011 жылы қабылданған №401- IV «Медиация туралы» ҚР заңы, оған қоса 20 желтоқсанда 2018 жылы қабылданған «Біріккен Ұлттар Ұйымының медиация нәтижесінде қол жеткізілген халықаралық татуласу келісімдері туралы» Конвенциясы және шетелдердің ішкі заңнамасы қарастырылады.

Жүргізілген зерттеудің нәтижесінде авторлар сотқа дейінгі өндірісіндегі дауды (жанжалды) реттеу тәсілдерін түсіндіре отырып әртүрлі жолдарын ұсынып, бұл Қазақстандағы сот жүйесіндегі қылмыстық және азаматтық іс материалдарын қозғалыс көлемін азайтуға мүмкіндік беруге және медиативтік рәсімді қолданудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: медиация институты, медиативтік келісім, сот жүйесі, дауды баламалы реттеу, жанжал, азаматтық сот өндірісі, қылмыстық сот өндірісі.

Түсті: 23.06.2025 Мақұлданды: 26.08.2025 Онлайн қолжетімді: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

Кіріспе

Мемлекеттің басым міндеттерінің бірі азаматтардың конституциялық құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылады, бұл орайда осы құқықты жүзеге асыра отырып, құқықтары бұзылған адамның сотқа дейінгі өндірісінде бұзылған конституциялық құқықтары және заңды мүдделерді қорғау мен қалпына келтіру тәсілдерін таңдауға мүмкіндігі бар. Осыған байланысты, өзінің таңдауы бойынша бұзылған конституциялық құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіру үшін медиативтік процедураны қолдану істі сот процесіне дейін жеткізбей-ақ дауды (жанжалды) реттеу ұтымды тәсілі болып табылады.

Қазақстандағы мықты сандық азаматтық қоғам құру және дамыту жолында медиация институтын дамыту сотқа дейінгі өндірісінде туындаған жанжалды (уақыт пен қаржылық ресурстарды үнемдеуге) реттеуге және превенция рәсімін арттыру үшін өзекті мәселеге жатқызылады.

Қазіргі уақытта қарастырылатын азаматтық және қылмыстық істер саны айтарлықтай өсуде және сот жүйесі істермен физикалық тұрғыдан шамадан тыс жүктелген, бірақ кейбір жағдайда тараптар арасында дауды (жанжалды) шешудің баламалы шараларын қолдана отырып, істі сотқа дейін жеткізбеуге де болатын еді. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің статистикалық мәліметтеріне сәйкес бірінші сатыдағы соттармен қылмыстық істердің ауқымды саны қарастырылған еді, мысалы, 2021 жылда – 24783, оның 3316 онша ауыр емес қылмыстар, 7835 – ауырлығы орташа, 13632 – ауыр қылмыстары, 2022 жылы – 24095, оның 3029 – онша ауыр емес қылмыстар, 7287 – ауырлығы орташа қылмыстары, 13779 – ауыр қылмыстары, ал 2023 жылы – 25065, оның 3812 онша ауыр емес қылмыстар, 7853 – ауырлығы орташа қылмыстар, 13400 – ауыр қылмыстар, сонымен қатар 2024 жылы – 25043, оның 4311 – онша ауыр емес қылмыстар, 7718 – ауырлығы орташа қылмыстар, 13014 – ауыр қылмыстары, бұл аса ауыр қылмыстарды есепке алынбай істер қарастырылған болатын. Қазақстан бойынша соңғы 4 жылда медиация жолымен қылмыстық істерді қарастырудың статистикалық мәліметтеріне сүйенсек, бұл орайда медиатордың қатысуымен 2021 жылы – 877 іс, 2022 жылы – 590 іс, 2023 жылы – 400 іс, ал 2025 жылы – 347 істер қатысуымен қарастырылады.

Оған қоса, азаматтық істер бойынша бірінші инстанциядағы соттармен 2021 жылы – 244812 іс (1028 істер медиация жолымен шешілді), 2022 жылы 245884 іс (1733 іс медиация жолымен шешілді), 2023 жылы – 305551 іс (4317 іс медиация жолымен шешілді), 2024 жылы 360413 іс (30441 іс медиация жолымен қарастырылып шешілді) [1]. Азаматтық істер бойынша жүргізілген статистикалық талдау нәтижесінде сотқа дейінгі өндірісінде медиативтік келісімдерді қолданудың саны төмен екендігін айтуға болады.

Статистикалық мәліметтерден келе сотқа дейінгі процесте медиативтік келісімді қолданудың деңгейін төмендігі келесідей бірнеше факторлармен тығыз байланысты: көптеген адамдардың құқықтық сауаттылығының төмен деңгейі мен медиацияны қолдану мүмкіндігі жайлы білмеуі не оған сенбеуі; бірінші кезеңде тараптардың құқықтық көмекке бірден адвокаттарға жолығуы; медиативтік келісімнен бас тарту мүмкіндігі болуына байланысты медиаторға сенімсіздік білдіруі; 2011 жылғы қабылданған «Медиация туралы» заңына 14 жыл бойы өзгертулер мен толықтырулар

енгізілген болатын, бұл көптеген сұрақтарды қамтымауына байланысты деген ойларды келтіруге болады [2].

Мақаланың зерттеу мақсаты болып шетелдерде және Қазақстанда сотқа дейінгі өндірісте қалыптасатын даулар (жанжалдар) бойынша медиацияны қолдану процедурасын салыстырмалы талдау болып табылады. Қойылған мақсатқа жету үшін келесідей міндеттер қалыптасқан, бұл медиация саласында реттейтін қатынастардың статистикалық мәліметтері мен әрекеттегі құқықтық актілерді зерттеу, Германия, Ұлыбритания мен Франция ретінде елдерінде медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибені зерттеу болып табылады.

2021 жылы 15 қазандағы №674 «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Президентінің Жарлығына сәйкес 5 бөлімде дауларды реттеудің баламалы тәсілдерді дамыту ретінде еліміздегі құқықтық жүйесін жетілдірудің маңызды векторы ретінде табылады, оған қоса құқыққолдану тәжірибесінде төрелікті және де медиацияны құқықтық реттеуде көптеген кемшіліктерді келтіріп, осыған сәйкес халықаралық тәжірибені ескере отырып, бұл институтты ары қарай дамытуға қажет екендігі айтылған екен [3]. Халықаралық деңгейде атап өтетіндей, 2019 жылы 2 тамызда №85 ҚР Президентінің Жарлығымен келісілген «Біріккен Ұлттар Ұйымының медиация нәтижесінде қол жеткізілген халықаралық татуласу келісімдері туралы» медиация жайлы Сингапурдың конвенциясын атап өтуге болады.

Қазіргі уақытта халықаралық деңгейде сот процессіне дейін дауды жеткізбеуге, оны медиативтік рәсімдерді қолдану арқылы реттеу өзекті болып табылуда. Еуропаның дамыған көптеген елдерінде медиативтік рәсімдерді қолдану кеңінен таралған еді. Медиация институты тек мемлекеттің ішінде жеке не заңды тұлғалар арасында туындаған даулы сұрақтарды шешу үшін ғана емес, сонымен бірге елдер арасында әлеуметтік-саяси және экономикалық саладағы қызметте туындаған жанжалдарды шешу үшін мемлекетаралық деңгейде де кеңінен қолданылады екен. Халықаралық құқықта медиативтік рәсімдерді қолданудың мүмкіндігі Біріккен Ұлттар Ұйымының Статуттың 33 бабында Дауларды бейбітшілік жолмен шешудің VI Тарауының ережесімен қарастырылып, егер де «бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтауға қауіп төнетін кез-келген дауға қатысатын тараптар, ең алдымен дауды келіссөздермен, зерттеумен, делдалдықпен, татуласумен, төрелікпен, сот талқылауымен, аймақтық органдарға немесе өзінің қалауы бойынша келісімдерге немесе бейбіт құралдар жолымен дауды реттеуге тырысуы қажет» [4].

Көптеген жағдайда медиация институты тек елімізде ғана емес, сонымен бірге ТМД елдері арасында бірнеше себептерге байланысты дамымай қалуда, ең біріншіден, медиация саласында құқықтық базаның толықтай дамымай қалуы, яғни ол қоғам өміріндегі ғылым мен техника прогресінің дамуы мен қазіргі талаптарынан қалып қоюы; екіншіден, медиация институты қалыптасқан дәстүр мен қоғамның менталитеті, саяси режиміне байланысты сұраныстың төмен болуынан; үшіншіден, белгілі бір мемлекеттің қоғамның құқықтық мәдениетіне, ақпаратты айтарлықтай бүкіл қоғамға жеткізбеуіне байланысты медиация институты болуы туралы білмей қалуы; төртіншіден, екі тараптың мүддесін ескере отырып, жанжалды реттеуге және сенімді қарым-қатынасты орнатуға мүмкіндігі бар қоғамда тәжірибелі жоғары кәсіби медиаторлардың аз

болуы; бесіншіден, медиациялық келісімдер адвокаттық қызмет үшін бәсекелестікті келтіруде, өйткені, бастапқы кезеңде адвокаттар өздерінің клиенттерін жоғалтады; алтыншыдан, медиация институтын дамытуға бағытталған мемлекеттік стратегиялық бағдарламалардың болмауы және де мемлекет тарапынан қаржылық қолдауды көрсетпеуі басты себептердің бірі болып табылады.

Зерттеу әдістері

Сотқа дейінгі өндірісінде дауды (жанжалды) реттеу саласында медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибені зерттеу кезінде, оған қоса қойылған мақсатқа және міндеттерге жету үшін талдау, синтез, дедукция, индукция, салыстырмалы-құқықтық талдау, статистикалық әдіс, аксиоматикалық, формальды-логикалық және басқа да әдістері қолданылды. Осы ғылыми әдістер медиация институтын жетілдіру бойынша нақты ұсыныстарды келтіруге және де зерттеліп жатқан тақырыпты объективті және жан-жақты талдап ашуға мүмкіндік берді.

Талқылау мен нәтижелер

Халықаралық құқықта медиация институтының түсінігі көптеген халықаралық актілерімен қарастырылады, мысалы, 2018 жылы 20 желтоқсанда қабылданған Бас Ассамблеяның резолюциясы «Біріккен Ұлттар Ұйымының медиация нәтижесінде қол жеткізілген халықаралық татуласу келісімдері туралы конвенциясы», оған қоса тағы да қабылданған «Медиация туралы Сингапурдың конвенциясы» медиативтік рәсімдерді қолдану жолымен мемлекет тараптары арасында туындаған дауды бейбіт жолымен шешуді қарастырады. Оның ішінде «Анықтамалар» 2 бабының 3 бөліміне сәйкес «Медиация» бұл дауды шешуге тараптарға бұйыруға өкілеттілігі жоқ, тұлғалар («медиатор») немесе үшінші тұлғаның араласу кезінде тараптар өзінің туындаған дауды татуласуға талпыныс жасауы, ... рәсімді білдіреді. Осы жағдайда тараптар арасында жанжал туындаған кезінде Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас хатшысы депозитарий болып тағайындалады [5].

Егер де жеке құқық тарапынан Қазақстан мемлекеті ішінде қарастыратын болсақ, ұлттық заңнама деңгейінде медиация түсінігі «Медиация туралы» ҚР Заңының 1 бабының 5) тармағында медиация – тараптардың еркін келісімі бойынша жүзеге асырылатын қолжетімді шешімге келу мақсатында медиатордың (медиаторлардың) өзара әрекеттесу кезінде тараптар арасында дауды (жанжалды) реттеу рәсімі болады» [2]. Бұл дауды (жанжалды) реттеу рәсімі Қазақстан Республикасының азаматтық және қылмыстық заңнамасында аталған құқыққа қарсы әрекеттерді жасау кезінде немесе келісім-шарттардағы талаптарды сақтамаған нәтижесінде материалдық және моральдық зардаптың орнын толтыру кезінде болуы негізінен азаматтар немесе заңды тұлғалар арасында қарастырылатын дауды (жанжалды) реттеу рәсімі болып табылады.

Көріп отырғанымыздай, медиация дефинициясы бұл оның негізгі мәні болып екі тараптың талаптарын қанағаттандыра отырып, келісімге қол жеткізу нәтижесінде және бейбіт жолмен дауды шешу рәсімі болады. Егер де медиация институтының пайда болуы мен ары қарай дамуының тарихы туралы айтатын болсақ, онда оның

генезисі алғашқы қауымдастықтан, яғни ақсақалдар туындаған дауды әділетті және қайта қараусыз шешуге, ақылды жолмен келісімге келген еді. Ежелгі Римде медиация келісімнің «Transactio» нақты нысанына айналған болатын, бұл ақшаға немесе басқа мүддеге айырбастаумен талаптан бас тартып немесе тең деңгейде екі мүддесін жартылай қанағаттандыруға кепілдік беретін [6].

Бүкіл дүниежүзінде медиацияның пайда болу процессі халық арасында дауды реттеуде өзінің көне тарихы мен мол тәжірибесі бар. Тіпті ежелгі Қытайда Конфуций азаматтарды сотқа барудың орнына медиацияны қолдануға шақырған еді. Ол тараптарға келісімге келуге көмектесетін, бітімгердің қатысуымен кездесуге ұсынған еді. [7].

Ал дәстүрлі қазақ мәдениетінде болса қазақтар барлық өздерінің үйіндегі және де неке кезінде туындаған дауларды, реніштерді, ұрыс-керістер мен басқа да жанжалдарды билер соты мен ақсақалдар кеңесі арқылы шешкен еді. Әрбір би және ақсақал істі шешкен кезінде дауласушы тараптарға толықтай әділдікті танытуға өзінің қасиетті борышы санаған еді. Билермен шығарылатын шешімдері мен үкімдері халықпен мақұлданып, бағасын беруі керек еді. Халықтың келісімі би шешімін орындаудың кепілі ретінде саналды [8].

Медиация қазіргі түсінігіміз бойынша ХХ ғасырдың екінші жарты жылдығында дамып, ең алдымен, англосаксондық құқық елдерінде – АҚШ, Австралия, Ұлыбритания, кейіннен Еуропада кеңінен тарала бастады – Францияда, Бельгияда, Нидерландта, Германияда, Австрияда, Италияда, Швейцарияда. Медиацияны қолдана отырып, оның кейбір жағдайларда осы әдісінің мүмкіндіктері сот өндірісінен де асып түсетіні белгілі болды. Бүгінгі күнде Еуропада медиация азаматтардың сот әділдігіне қол жеткізуін қамтамасыз етіп, жетілген азаматтық қоғамның маңызды бөлігі ретінде қарастырылады. Бұл орайда, соттар істі қарастырудың алдында тараптарға медиацияға жолығуды жиі ұсынады. Мысалы, Ұлыбританияда жұптар ажырасқан кезінде міндетті түрде даулы жерлерді медиацияны қолданумен шешу ретінде тәртіпті енгізуі, бұл тараптардың шығындарын 5 есе азайтқан болатын. Жалпы алғанда татуласу рәсімдерді қолданумен статистикаға сәйкес Ұлыбританияда – 87 %, Германияда – 60 %, Словенияда – 40 % даулар реттеледі екен. Осындай тәжірибені біздің соттар мен құқыққорғау органдарының жұмысына енгізуі, Қазақстан Республикасында медиация институтын дамуына мүмкіндік беретін еді. [9].

2019 жылы 2 тамызда №85 ҚР Президентінің «Біріккен Ұлттар Ұйымының медиация нәтижесінде қол жеткізілген халықаралық татуласу келісімдері туралы конвенциясына қол қою туралы» Жарлығы шыққан еді, бұл тараптар арасында татуласу рәсімдерін қарастырады. Бұл Конвенция Сингапурда 46 мүше ұйымдармен, АҚШ және Қытайды қоса алғанда қол қойылған еді [10].

Халықаралық тәжірибені тиімді жағынан талдай келе, азаматтық сот өндірісіндегі туындайтын дауларды реттеу саласында Голландияда атқару өндірісі кезеңінде тараптар арасында медиацияны қолдануда қажеттілік байқалады. Мысалы, ажырасу процессі кезінде балаларды тәрбиелеуге қатысты сұрақтар шешіледі [11].

Ұлыбритания үкіметі ажырасып жатқан жұптарға сотқа жүгінудің орнына, «медиациямен міндетті танысуы» ережесімен танысып өтуді ұсынады. Жаңа ережелер бойынша ажырасуды ұсынған жұбайы, сотқа жолықпай жанжалды реттеуге көмектесетін кәсіби делдалға міндетті түрде алдын ала жүгінуі қажет. Ал егер де ерлі-зайыптылар сот өндірісін өткізуді сұрайтын болса, онда олар сотқа жолыққанға дейін өзінің дауын

реттеуге талпыныс жасағандығын, дәлелдемені ұсынуға міндетті. Осындай шараларды енгізудің қажеттілігін дәлелдеу үшін үкімет статистикалық мәліметтерді келтірген, осыдан сотқа дейінгі жанжалды реттеуге 110 күн және 535 фунттай кетеді, ал сотта – 435 күн және 2823 фунттай жұмсалады екен [12].

Американдық соттар тәжірибесінде медиация көмегімен шешілетін істер санының тұрақты өсуі байқалады екен. АҚШ-та сотта тараптар келетін келісімді бекіту әдеттегідей емес. Егер де тараптар арасында жасалған келісім орындалмайтын болса, осындай кезеңде кез-келген келісім-шартты орындау кезінде талап-арызбен сотқа жүгінуге мүмкіндігі бар [13].

Францияның құқықтық жүйесінде дауды реттеудің баламалы тәсілдері ішінде медиацияның айтарлықтай ұзақ тарихы бар. Еуропа елдері ішінде Франция медиация туралы заңнаманы қалыптастырып қабылдаған еді. 2016 жылы заңнамада ауқымды өзгерістер кезінде медиация саласында маңызды болып «21 ғасырдағы әділсотты модернизациялау туралы» заңы қабылданған еді. Мемлекеттік органдармен кейбір даулары бойынша сотқа дейінгі міндетті медиация қарастырылған, мысалы, мемлекеттік жұмыс беруші мен жұмысшы-мүгедекпен даулары жатады. Францияда мемлекеттік делдалдардың екі түрі бар – Республика медиаторы мен Экономика, қаржы және өндіріс министрлігінің медиаторы. Республика медиаторы мемлекеттік органдары өзінің кез-келген функцияларын жүзеге асыру шегінде relations avec une administration ou un service public - азаматтар, азаматтар тобы мен ұйымдардың өтініштері мен шағымдарын қарастырады. Оларға ұйымдар, ассоциациялар мен басқа да азаматтардың бірлестіктері жолыға алады. Республика медиаторының шешімі міндетті сипатта болмайды, бұл мемлекеттік органға жіберілген ұсыныс сипатта болады. Республика медиатордың қызметі өтініш берушілер үшін тегін болып табылады.

Экономика, қаржы және өндіріс министрлігінің медиаторы сол министрлік пен оған ведомстволық бағынышты органдары мен мекемелер, оған қоса салық органы арасында туындаған арнайы делдалы болады. Жалпы ол Республика медиаторының қызметімен ұқсас болғанымен кейбір айырмашылықтары бар, атап өтетін болсақ бұл:

– Экономика, қаржы және өндіріс министрлігінің медиаторы тек қана жеке шағымдарды қарастырып, ұжымдық өтініштерді қарастырмайды;

– оған жоғары инстанциядағы органның шешімінен кейінгі шағымды беруге болады, яғни шағымды берудің барлық әкімшілік әдістері қамтылуы тиіс;

– егер де медиатордың ұсыныстарын алғаннан кейін мемлекеттік орган өз шешімін өзгертпесе, медиатор ары қарай келіспеушілікті реттеу үшін Экономика және қаржы министріне жолыға алады [14]. Шынында да медиацияны Франция елінде екі түрге бөліп, оны тек қана азаматтар мен заңды тұлғалар арасында ғана туындаған дауларды (жанжалды) реттемей, сонымен бірге мемлекет пен қоғамдағы ерекше қажеттілігі бар азаматтар арасында құқықбұзушылықтарды реттеуде аса маңызды болып табылады.

Басқа да қарастырылып жатқан елдер ішінен, бұл 2012 жылы 21 шілде айында Германияда “Mediationsgesetz” медиация туралы заңын айтуға болады. Бұл медиация туралы заңы дауларды реттеудің баламалы тәсілі ретінде медиацияны жеке модельді бекітетін ережелердің мазмұны бойынша жиынтықта 9 параграфтарды қамтиды.

Германияда медиация туралы заңының 1 параграфтың 2 тармағына сәйкес медиатор тараптар үшін міндетті шешімді қабылдауға өкілеттілігі жоқ, бейтарапты, тәуелсіз

тұлға ретінде анықталады. Заң медиаторға міндетті біліктілік талаптары қойылмайды. Медиация туралы заңының 4 параграфта медиатор бұл медиацияны жүргізу үшін қажетті біліммен және біліктілігімен иеленуі міндетті, оған коммуникативті дағды, құқықтану, конфликтология саласында білімі, медиация рәсімі кезеңінде сот және басқа да юрисдикциялық органдарымен қарым-қатынасы жатады. Германияның медиация туралы заңының ерекшелігі бұл медиацияны енгізу мен жүргізу нәтижелері, азаматтардың арнайы санаты үшін медиацияны мемлекеттік қаржыландыру нәтижелерін ғылыми зерттеуді жүргізуі мүмкіндіктері туралы есепті ГФР Үкіметінің ұсынуы қажеттілігі туралы ережелердің бекітілуінде табылады [15]. Біз көріп отырғанымыздай, Германияда медиация рәсіміне мемлекет тарапынан қаражат бөлініп, арнайы санаттағы азаматтарға көмек ретінде жұмсалуда. ГФР Үкіметі медиацияның жүргізілуі рәсімін реттеп, оған мониторинг ретінде бақылау жасайды. Сонымен қатар, мемлекет тарапынан медиаторлардың білімі мен біліктілігіне қатаң талап қойылады екен, оларды сертификаттау мәселесіне де көп көңілді бөлінеді.

Бүгінде Германияда соттық және соттан тыс (жеке) медиация түрлері бар. Алайда «Медиация туралы» заңға сәйкес, судьялардың медиация әдістері мен рәсімдерін қолдану қызметі медиация болып саналмайды. Егер медиацияны судьялар жүргізсе, тараптар оның қызметі үшін ақы төлемейді, себебі бұл сот шығындарына кіреді. Сонымен қатар, Германияда соттық медиациямен қатар жеке медиация да жақсы дамыған. Алайда мұндай ұйымдар тек медиациямен ғана айналыспайды — олар көбінесе белгілі бір қауымдастықтардың құрамында жұмыс істейді (мысалы, Халықаралық сауда палатасының ICC ұйымы аясында) [16].

Ресей ғалымы азаматтық заңнама саласында медиация институтын қолдануды зерттей отырып, Н.Л. Хвалыгина тараптар арасында медиативтік келісімді жасасуға ынталандыруды ұсынады. Атап айтқанда, татуласу келісімі жасалған жағдайда мемлекеттік баждың 50 % қайтаруды көздейтін заңнамаға өзгерістерді енгізу қажет [17]. Осындай жеңілдіктерді азаматтық істер бойынша тараптарға мүмкіндік беру медиацияны қолдану санының артуына септігін тигізеді екен. Әсіресе, бұл заңды тұлғалар арасында талаптарды орындамау даудың сомасы бірнеше милионнан асып кеткен жағдайда, мемлекеттік бажға жұмсалатын қаражаттың елу пайызын қайтару, тараптар үшін татуласуға стимул ретінде қарастыруға болады.

Жоғарыда жүргізілген зерттеудің нәтижесінде келесідей сұрақ туындайды, неліктен шетелдерде медиация институты тиімді жұмыс жасайды? Біздің ойымызша, осы сұрақтың жауабы процессуалдық мен барлық қаржылық шығындарда жатыр екен. Дегенмен, Еуропа елдерінде адвокаттың құқықтық көмегі, оған қоса әртүрлі сот сараптамаларды жүргізу өте қымбат тұрады. Сонымен қатар, барлық халықтың құқықтық санасы мен мәдениетін ескере отырып, барлық процестің бастапқы кезеңінде жанжалдарды реттеуге мүмкіндік береді. «Медиация туралы» ҚР Заңы бұл жеке және заңды тұлғалардың қатысуымен туындайтын азаматтық, еңбек, отбасылық және басқа да құқықтық қатынастарда, оған қоса Қазақстан Республикасының заңдарымен өзгеше белгіленбесе, онша ауыр емес және ауырлығы орташа қылмыстары туралы істер бойынша қылмыстық сот өндірісі кезінде қарастырылатын және де атқару өндірісін орындау кезінде туындайтын қарым-қатынастарды реттейді [2]. Осындай заңының жан-жақтылығынан (гибриттілігінен) келе, азаматтық-құқықтық және қылмыстық-құқықтық қатынастардың араласуы байқалады. Біздің ойымызша, азаматтық және

қылмыстық заңнама арасында процессуалдық айырмашылықты ескере отырып, қылмыстық-процессуалдық сала қызметінде туындайтын қарым-қатынастарды реттейтін заңды қарастыру қажет. Оған қоса, кәсіби медиаторларды арнайы оқытып, тек заң саласындағы білімімен қоса психологиялық білімі болуы тиіс деп ойлаймыз. Өйткені, тараптар арасында келісімге жету үшін тек жақсы заңгер ғана емес, сонымен бірге білікті психолог маман болуы абзал, бұл дауды реттеу кезінде жағымды атмосфера қалыптастырады.

Қорытынды

Сотқа дейінгі өндірістегі дауды (жанжалды) реттеу саласында медиативтік рәсімдерді қолданудың халықаралық тәжірибесін зерттей келе, оның өзектілігі мен маңыздылығын атап, қоғам мен мемлекетке тигізетін пайдасы жағынан ерекше болып табылады. Шетелдермен Қазақстанды медиацияны өндірісте қолданудың саны жағынан, не оның азаматтық немесе қылмыстық істері бойынша таралуы жағынан салыстыра келе, елімізде медиацияны қолданудың деңгейін көтеруіміз қажет. Бұл ретте мемлекет тарапынан медиацияны дамытудың 2026-2030 жылдарға арналған стратегиялық бағдарламаны енгізіп, оған жұмсалатын мемлекеттік бюджеттен қаражатты бөлуіміз қажет деп есептейміз.

Жоғарыда жүргізілген зерттеудің нәтижесінде, халықаралық деңгейде медиацияны қолдану бойынша дамыған елдердің ішінде Ұлыбритания, Франция және Германия сияқты мемлекеттердің құқықтық жағынан тарихи дамуы мен заңнамалық тұрғыдан жетілуін ерекше атап өту қажет. Осыдан келе, шетелдердің тәжірибесін ескере отырып, еліміздегі медиация туралы заңына және де стратегиялық маңызы бар тетіктеріне келесідей өзгерістер мен толықтыруларды енгізуіміз қажет: біріншіден, Ұлыбритания елінің тәжірибесін ескере отырып, ажырасып жатқан жұптарға ең бірінші кезеңде сотқа дейінгі өндірісте кәсіби медиаторға жолдап дауды реттеу арқылы көптеген сұрақтарды шешуге болады; екіншіден, Франция еліндегі сияқты кәсіби медиаторларды мемлекет пен мүгедек азаматтар арасындағы туындаған даулы мәселелерді реттеу қажет, әсіресе, бұл әлеуметтік-экономикалық немесе құқықтық сұрақтар туындаған кезінде превенциялық жүйе ретінде қолдану; үшіншіден, Германия еліндегідей кәсіби медиаторлардың білімі мен біліктілігін көтеру қажет, бұл ретте медиатордың психологиялық және заң саласындағы білімі мен тәжірибелік біліктілігі маңызды болып табылады; төртіншіден, кәсіби медиаторлардың әділет органдарында емтихан тапсыруы, оларға медиаторлық қызметті жүзеге асыруға лицензия бере отырып, арнайы реестрге енгізу арқылы деңгейді көтеруге болады. Мемлекеттік қызметті жүзеге асырып жатқан азаматтар, сонымен қатар кейбір мемлекеттік сұрақтар немесе тапсырыс бойынша тендерге қатысып отырған заңды тұлғалар арасында дау (жанжал) туындаған ретте медиатор арқылы реттеу медиация институтын дамытудың маңызды қадамы болып табылатыны ескеруіміз қажет.

Қорытындылай келе, еліміздегі медиация институтын әлеуметтік-экономикалық және құқықтық салада дамытып жетілдіруіміз қажет. Сонымен қатар, медиация тек қоғам ішінде ғана емес, мемтекеттер арасындағы дауларда, әсіресе еңбек және де сауда-саттық қарым-қатынастары кезінде кеңінен қолданылуы тиіс. Осымен бірге, мемлекеттер арасындағы дауды реттейтін халықаралық медиация институтын жетілдіру маңызды, бұл ретте халықаралық кәсіби медиаторды енгізуіміз қажет екен. Біздің ойымызша

жоғарыда келтірілген ойлар мен ұсыныстар азаматтық және қылмыстық сот өндірісінде тараптар арасында медиативтік келісімді қолданудың тиімділігін және тәжірибелік мақсаттылығын арттырады деп сенеміз.

Авторлардың қосқан үлесі.

Ғылыми мақаланы жазу барысында авторлар үлесі ортақ болып табылады.

Ғылыми мақаланы авторлар жариялау барысында бірлесе отырып жүргізілген зерттеу, талқылаудан өткізді.

Мақаланы жазу кезінде авторлардың қосқан үлестері бойынша келесі тұрғыда нақтыланады:

Даурембеков Е.К. – зерттеу жұмыстың нақты нәтижелеріне қол жеткізуге қажетті ақпараттық материалдарды жинауға, шетелдердің және отандық заңнамалық актілер мен медиация институтын қолдану тәжірибесіне ғылыми талдау жасады.

Дрокин Ю.Н. – ғылыми мақаланың нәтижелеріне жеке ойын келтіріп, талдау жасап, оның өзектілігін арттыру бойынша ұсыныстарды келтірді.

Тлеухан Р.К. – зерттеудің ғылыми әдістерін талдап, шетелдердің заңнамасына және тәжірибесіне жеке ойын келтіріп, қажетті ақпараттарға талдау жасау арқылы өз үлесін қосты.

Авторлар ғылыми мақалада барлық қолданылған ақпараттың дұрыстығы мен шынайылығына ортақ жауапты болады.

Ғылыми мақала А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институтының жеке есебінен қаржыландырытын 0125РКИ0027 «Медиативтік рәсімдердің көмегімен сотқа дейінгі өндірісіндегі дауларды (жанжалдарды) реттеудің баламалы тәсілдерін қолдану мен дамыту келешегі» жобасын іске асыру мақсатында дайындалды.

Әдебиеттердің тізімі

1. Отчет комитета правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан// https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/criminal. (дата обращения: 01.05.2025)

2. Закон Республики Казахстан от 28 января 2011 года № 401-IV «О медиации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.01.2025 г.// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376&pos=54;71#pos=54;71. (дата обращения: 01.05.2025)

3. 2021 жылы 15 қазандағы №674 «Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы» ҚР Президентінің Жарлығы /https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674. (өтініш берген күні: 13.05.2025)

4. Отчет взаимной оценки по ПОД/ФТ - 2023/ https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports. (дата обращения: 01.05.2025)

5. Конвенция Организации Объединенных Наций о международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации от 20.12.2018г. // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2020/12/2018-Singapore-Convention-on-Mediation-Russian.pdf. (дата обращения: 01.05.2025)

6. Михель Д.Е. История развития способов альтернативного разрешения споров в Европе // Актуальные проблемы современной юридической науки и практики : материалы Междунар. науч.-практ. конф. 25–26 мая 2012 г. Ростов н/Д., 2012. С. 11–15.

7. Архипкина А.С. Институт медиации в современном праве // Сибирский юридический вестник. – 2011. - №1. – 167.

8. Kalshabaeva M.Zh., Sartayev S.A., Tauyekelov N.B.. A biy's court and a council of elders as a historical prerequisite for mediation in Kazakhstan // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 148 No. 3 (2024) https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/290/210.

9. Тлеухан Р. «Некоторые вопросы развития медиации в Казахстане»: Учебное по-собие. Р.Тлеухан. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2016. -150 стр.

10. 2019 год 02 августа №85 Указ Президента РК «О подписании Конвенции Организации Объединенных Наций о международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000085. (дата обращения: 01.05.2025)

11. Van den Oever V. Linksom of rechtsom: de gerechtsdeurwaarder als mediator // Gerechts-deurwaarder, 2010. № 2. P. 9. URL: http://www.public-i-writers.nl/ uploads/Gerechtsdeurwa-arder_nr2_2eproef.pdf

12. Сивак Н. Упрощенное производство в английском гражданском процессе // Арбитражный и гражданский процесс. – 2008. -№8

13. Худойкина Т.В., Брыжинский А.А. Проблемы и перспективы развития медиации // Правовая политика и жизнь, 2011. № 3. С. 109 – 115

14. Франция. Современное состояние медиации и коммуникативные традиции в ходе переговоров // httpswww.solismediation.rutpostuue16ckux1-frantsiya-sovremennoe-sostoyanie-mediats

15. Mediationsgesetz vom 21. Juli 2012. BGBl. I. S. 1577

16. Kalshabaeva M.Zh., Sartaev S.A., Abdykadyr U. Features of the development of mediation in the Republic of Kazakhstan: a comparative legal analysis //BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. No 3(144)/2023. https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/77/108

17. Хвалыгина Н.Л. Применение института медиации в сфере гражданской юрисдикции в России. 2014. №1. С.108-111.

Е.К. Даурембеков, Ю.Н. Дрокин, Р.К. Тлеухан

[1,2,3]*Евразийский гуманитарный институт имени А.К. Кусаинова.*

(e.daurembekov@mail.ru, drokinjurij@rambler.ru, ramazan@tleukhan.com)

Международный опыт применения медиативных процедур в сфере урегулирования споров (конфликта) в досудебном производстве

Аннотация: В статье рассматриваются альтернативные способы урегулирования спора (конфликта) путем применения медиативных процедур в досудебном производстве, а также изучен опыт зарубежных стран практического применения данного института при возникновении конфликта между сторонами в гражданском и уголовном судопроизводстве. Изучение текущего состояния материалов судебных дел всячески заставляет задуматься о необходимости снижения нагрузки с судьей и судебной системы в целом. Учитывая международный опыт по применению медиативных процедур таких стран как Великобритания, Германия и Италия удивляет вопрос об эффективности применения института медиации в досудебном производстве. В рассматриваемой статье изучен не только международный практический опыт применения медиативных процедур, но и урегулирования споров на законодательном уровне в сфере медиации зарубежных стран. На основании проведенного

всестороннего сравнительного анализа национального законодательства с международным законодательством, также о применении института медиации в досудебном производстве можно сказать о низком количестве практического применения медиативных процедур, о стабильности объема нагрузки материалов дел в судебной системе и неэффективности самого законодательства в Казахстане.

Основной целью исследования является выработка эффективных мер по применению альтернативных способов урегулирования конфликта в Казахстане путем сравнительного анализа международного практического опыта применения медиативных процедур в досудебном производстве. Данное исследование направлено на совершенствование национального законодательства и повышения эффективности применения института медиации в досудебном производстве.

В качестве эмпирической базы задействованы статистические данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, изучены материалы гражданских и уголовных дел. В данной статье рассматриваются основные положения принятого 28 января 2011 года №401- IV закона РК «О медиации», а также Конвенция «Организации Объединенных Наций о международных мировых соглашениях, достигнутых в результате медиации» принятая 2018 году 20 декабря и внутреннее законодательство зарубежных стран. В результате проведенного исследования авторы предлагают различные подходы к истолкованию способов урегулирования споров (конфликта) в досудебном производстве, что позволит снизить нагрузку объема движения материалов уголовных и гражданских дел с судебной системы Казахстана и повысить эффективность применения медиативных процедур.

Ключевые слова: институт медиации, медиативное соглашение, судебная система, альтернативное решение спора, конфликт, уголовное судопроизводство, гражданское судопроизводство.

Ye.Daurembekov, Yu. Drokin, R. Tleukhan

[1,2,3]Eurasian humanitarian institute named after A.K. Kusainov.

(e.daurembekov@mail.ru, drokinjurij@rambler.ru, ramazan@tleukhan.com)

International experience in the application of mediation procedures in the field of dispute (conflict) resolution in pre-trial proceedings

Abstract: The article examines alternative methods of dispute (conflict) resolution through the use of mediation procedures in pre-trial proceedings, and also studies the experience of foreign countries in the practical application of this institution when a conflict arises between the parties in civil and criminal proceedings. Studying the current state of the materials of court cases in every way makes one think about the need to reduce the workload of judges and the judicial system as a whole. Considering the international experience of using mediation procedures in countries such as Great Britain, Germany and Italy, the question of the effectiveness of using the institution of mediation in pre-trial proceedings is surprising. The article under consideration examines not only the international practical experience of using mediation procedures, but also the settlement of disputes at the legislative level in the field of mediation in foreign countries. Based on the conducted comprehensive comparative analysis of national legislation with international legislation, as well as on the application of the institution of mediation in pre-trial proceedings, it can be said that the number of practical applications of mediation procedures is low, on the stability of the caseload in the judicial system and the ineffectiveness of the legislation itself in Kazakhstan.

The main objective of the study is to develop effective measures for the application of alternative methods of conflict resolution in Kazakhstan through a comparative analysis of international practical experience in the application of mediation procedures in pre-trial proceedings. This study is aimed at improving national legislation and increasing the effectiveness of the use of the institution of mediation in pre-trial proceedings.

The empirical base used was statistical data from the Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, and materials from civil and criminal cases were studied. This article examines the main provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Mediation" adopted on January 28, 2011, No. 401-IV, as well as the United Nations Convention on International Settlement Agreements Reached through Mediation adopted on December 20, 2018, and the domestic legislation of foreign countries. As a result of the conducted research, the authors propose various approaches to the interpretation of methods of dispute resolution (conflict) in pre-trial proceedings, which will reduce the burden of the volume of movement of materials of criminal and civil cases from the judicial system of Kazakhstan and increase the effectiveness of the use of mediation procedures.

Keywords: institute of mediation, mediation agreement, judicial system, alternative dispute resolution, conflict, criminal proceedings, civil proceedings.

References

1. Otchet komiteta pravovoj statistike i special'nym uchetam General'noj prokuratury Respubliki Kazahstan// https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/criminal. (data obrashcheniya: 01.05.2025)

2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 28 janvarja 2011 goda № 401-IV «O mediacii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 22.01.2025 g.// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376&pos=54;71#pos=54;71. (data obrashcheniya: 01.05.2025)

3. 2021 zhyly 15 қazandaғy №674 «Қazaқstan Respublikasynyң qұqұqtyқ sajasatynyң 2030 zhylғa dejingi tұzhyrymdamasyn bekitu turaly» ҚR Prezidentiniң Zharlyғy /https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674. (өtinish bergen kүni: 13.05.2025)

4. Otchet vzaimnoj ocenki po POD/FT / https://eurasiangroup.org/ru/mutual-evaluation-reports. (data obrashcheniya: 01.05.2025)

5. Konvencija Organizacii Ob#edinennyh Nacij o mezhdunarodnyh mirovyh soglashenijah, dostignutyh v rezul'tate mediacii ot 20.12.2018g. // chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.acerislaw.com/wp-content/uploads/2020/12/2018-Singapore-Convention-on-Mediation-Russian.pdf.

6. Mihel' D.E. Istorija razvitija sposobov al'ternativnogo razreshenija sporov v Evrope // Aktual'nye problemy sovremennoj juridicheskoj nauki i praktiki : materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. 25–26 maja 2012 g. Rostov n/D., 2012. S. 11–15.

7. Arhipkina A.S. Institut mediacii v sovremennom prave // Sibirskij juridicheskij vestnik. – 2011. - №1. – 167.

8. Kalshabaeva M.Zh., Sartayev S.A., Tauyekelov N.B. A biy's court and a council of elders as a historical prerequisite for mediation in Kazakhstan // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 148 No. 3 (2024) https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/290/210.

9. Tleuhan R. «Nekotorye voprosy razvitija mediacii v Kazahstane»: Uchebnoe posobie. Tleuhan R. – Karaganda: TOO «Tipografija Arko», 2016. -150 str.

10. 2019 god 02 avgusta №85 Ukaz Prezidenta RK «O podpisanii Konvencii Organizacii Ob#edinennyh Nacij o mezhdunarodnyh mirovyh soglashenijah, dostignutyh v rezul'tate mediacii» // http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000085. (data obrashcheniya: 01.05.2025)

11. Van den Oever V. Linksom of rechtsom: de gerechtsdeurwaarder als mediator // Gerechtsdeurwaarder, 2010. № 2. P. 9. URL: http://www.public-i-writers.nl/ uploads/Gerechtsdeurwaarder_nr2_2eproef.pdf(data obrashcheniya: 01.05.2025)

12. Sivak N. Uproshhennoe proizvodstvo v anglijskom grazhdanskom processe // Arbitrazhnyj i grazhdanskij process. – 2008. -№8

13. Hudojkina T.V., Bryzhinskij A.A. Problemy i perspektivy razvitija mediacii // Pravovaja politika i zhizn', 2011. № 3. S. 109 – 115

14. Francija. Sovremennoe sostojanie mediacii i kommunikativnye tradicii v hode peregovorov // httpswww.solismediation.rutpostuue16ckux1-frantsiya-sovremennoe-sostoyanie-mediats

15. Mediationsgesetz vom 21. Juli 2012. BGBl. I. S. 1577

16. Kalshabaeva M.Zh., Sartaev S.A., Abdykadyr U. Osobennosti razvitija mediacii v Respublike Kazahstan: sravnitel'no-pravovoj analiz// BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. Vol. No 3(144)/2023. https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/77/108 (data obrashcheniya: 01.05.2025)

17. Hvalygina N.L. Primenenie instituta mediacii v sfere grazhdanskoj jurisdikcii v Rossii. 2014. №1. S.108-111.

Авторлар туралы мәліметтер

Даурембеков Е.К. **–** PhD докторы, А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы, 010009, Астана, Қазақстан

Дрокин Ю.Н. **–** А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, заң пәндері кафедрасының доценті, 010009, Астана, Қазақстан

Тлеухан Р.К. **–** А.К. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты, заң пәндері кафедрасының профессоры, 010009, Астана, Қазақстан

Даурембеков Е.К. **–** доктор PhD, старший преподаватель кафедры юридических дисциплин Евразийского гуманитарного институты им. А.К. Кусаинова, 010009, Астана, Казахстан

Дрокин Ю.Н. **–** доцент кафедры юридических дисциплин Евразийского гуманитарного институты им. А.К. Кусаинова, 010009, Астана, Казахстан

Тлеухан Р.К. **–** профессор кафедры юридических дисциплин Евразийского гуманитарного институты им. А.К. Кусаинова, 010009, Астана, Казахстан

Daurembekov Ye. **–** PhD, Senior lecturer, department of legal disciplines Eurasian humanitarian institute named after A.K. Kusainov, 010009, Astana, Kazakhstan.

Drokin Yu. **–** associate professor of the department of legal disciplines of the Eurasian humanitarian institute named after A.K. Kusainov, 010009, Astana, Kazakhstan.

Tleukhan R. – professor of the department of legal disciplines of the Eurasian humanitarian institute named after A.K. Kusainov, 010009, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Экологиялық құқық / Environmental Law/ Экологическое право

IRSTI 10.59.31 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-134-144
Scientific article

Relevance of reforming water legislation under current conditions of Kazakhstan's development

K.U. Orazaliev[1], T.K. Nurekeshov*[2], A.M. Rakhymbekova[3]

[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2]Educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Semey, Kazakhstan
[3]«Turan-Astana» University, Astana, Kazakhstan

(e-mail: [1]orazali.kair2020@yandex.kz, [2]talapkz@bk.ru, [3]aigul-545980@mail.ru)

Abstract: The scientific article presents a review of the country's current legislation regulating water resources management activities, assesses the current situation, and discusses the relevance of reforming water legislation at the current stage of Kazakhstan's development. The authors of the article suggest that new approaches are required to address the issues of legal regulation of relations in the field of water resources use and protection. This necessity is connected, first of all, with the growth of threats coming from new challenges under conditions of ecological and economic problems in the country.

The purpose of the scientific article is to review the current legislation of the country regulating water resources management activities, assess the current situation, and analyze the actions and opportunities for reforming water legislation at the current stage of Kazakhstan's development.

With the establishment of the new ministry, normative documents necessary for the sector were developed, projects to increase water resources began to be implemented, and measures were taken to develop international cooperation. However, according to the authors, the possibilities of the current legislation, both at the national level and at the level of interstate contractual-legal relations, do not fully take into account the emerging new challenges, so they require further improvement.

The authors conclude that the adoption of a new code regulating the industry, revision of strategic documents and new approaches of the state policy in the development of the industry are a necessity and relevant for today.

Key words: water resources, water legislation, water use, water conservation, water code, water management, climate change, transboundary waters.

Received: 08.10.2024. Accepted: 15.01.2025. Available online: 30.09.2025

*** the corresponding author**

Introduction

Water is a strategic resource for human life and health, which has a direct impact on the environment. Therefore, the study of water law improvement issues that define the legal regime of water resources has been relevant at all times.

Today, there is a need for new approaches to the legal regulation of water resource management and conservation. This need is related, in the first place, to the growing threat posed by new challenges in the context of environmental and economic problems arising in the state.

In recent years, water legislation has been changing regarding regulatory impact on the introduction of supervision in the field of water preservation and use. With the creation of a new ministry, the necessary regulatory documents for the industry have been developed, projects to increase water resources have been launched, and the necessary measures to develop international cooperation are being taken.

Kazakhstan has recognized the threat of water scarcity at the state level. In response to global criticism, the country plans to transition to a model of «green economy», the implementation of which is proposed through the implementation of the current Concept for the transition to «green economy» [1]. The national regulatory system for water resources management and protection, including transboundary waters, is subject to the principles and norms of international law. It is important to note that international treaties ratified in the state have priority over national norms.

In general, the water legislation of the Republic of Kazakhstan is theoretically little studied. This can be explained by the important role of industry in the life of the state and society. However, we believe that the current legal framework still needs to be further explored to reform the industry.

Among the Kazakh scientists who developed the system and main institutions of Kazakh water law: B.J. Abdraimov, M.A.Alenova, A.T.Ashyulova, C.B.Baisalova, Bekhorganova A.E., D.L.Kozzeldinova, C.S.Bekisheva, O.A.Avil, K.Domsyet, S.Sh.Duvsuva, A.E.Kosyanov, L.K.Erkinbayev, J.Yelubaeva, M.K. Zhousupbekova, L.V. Ilyashenko, S.T. Tsozelieva, J.H.Kossanova, G.K. Kopbasarov, K.Kudykov, A.Mukasheva, B.Mukhtidzidyova, E.C.Rakhmetov, A.Stamlyova, S.Menmenoleov, F.M.Tupalpanova, A.Toyew, A.H. Khewa, K.A. Khajiev, and S.D. Shaibekova/ These can be attributed to Shaltakbayeva and others. Legal scholars have made a major contribution to the study of the laws of the water law system and water legislation.

The aim of the scientific article is to review the current legislation of the country regulating activities on water resources management, assessment of the current situation, and analysis of actions and possibilities of reforming the water legislation in the modern stage of development of Kazakhstan.

Materials and methods of research

The study used an analytical method of information and scientific sources. At the current stage of development of Kazakhstan, a review of scientific works by domestic and foreign authors on the topic of relevance of water law reform was carried out, the study of legislation was carried out using theoretical and systematic analysis methods.

The Water Code of the Republic of Kazakhstan, the draft new Water Code, the concept for development of the water resources management system of the Republic of Kazakhstan for 2024-2030 years, the concept for transition of the Republic of Kazakhstan to a «green economy» were used as materials for the article preparation, international and foreign national legislation regulating the activities of the industry, results of their examination.

Results

At the beginning of the two thousand, it became known that the reform of the system of public administration in the country, as well as the change in the social and economic situation, led to serious contradictions in the system of water resources management of the Republic of Kazakhstan. This created the conditions for the drafting of a new version of the Water Code [2], adopted on 9 July 2003. This is the current legislative framework for water management. The Water Code forms the institutional, economic, and social foundations of the relationships that arise in the management and use of water resources.

However, in recent years, domestic water legislation has undergone a lot of changes. Speaking at the extended government meeting on February 8, 2022, the head of state, K. Tokaev, instructed the development of new legislation considering current climate changes. This assignment served as the basis for the development of a new draft Water Code.

All this is related to the need for a new approach to water management. Kazakhstan has recognized the threat of water scarcity at the state level. The ineffective regulation of social relations around water scarcity and water use has led to the bankruptcy of many peasant farms, which has increased the threat of economic crisis. The Republic of Kazakhstan has approached the low-risk stage in all the most important environmental parameters, especially the ecological state of water resources.

From this perspective, the adoption of a new code regulating the industry, the revision of strategic documents, and a new turn of state policy in the development of the industry are relevant. The goal of the new code is not only to ensure sustainable development of the domestic economy, but also to achieve a safe level of water management that will improve the living conditions of citizens and protect the environment. It is well known that the current code views water as a means of achieving economic gain.

Discussion

The inefficiency of the legal regulation of public relations in water scarcity and water use has led to the bankruptcy of many agricultural farms, which has exacerbated the threat of economic crisis. The Republic of Kazakhstan has approached a critical stage in all important environmental parameters, especially in the ecological state of water resources. The severe condition of the Amudarya and Syrdarya rivers, which caused an ecological disaster in the Aral Sea, is a striking example. The Caspian Sea has also become heavily silted and over-polluted in recent years because of dumping from the oil industry. As a result, there has been an increase in the number of Caspian seals killed, a reduction in sturgeon numbers, and a large amount of oil waste on the sea surface, which has a harmful effect on marine life. It is also known that due to the reduction of water withdrawals, pollution by industrial and agricultural waste,

the environmental situation on Lake Balkhash has deteriorated significantly, and once it was considered one of the cleanest lakes in the world [3].

The stability of individual water management basins and social, ecological and economic systems of the unified water management system of Kazakhstan as a whole, according to experts, can be achieved only if they function within the framework of regulations set for each water basin and the unified water management system of Kazakhstan as a whole [4].

The legislative and legal regulation of water rights in the Republic of Kazakhstan is a complex activity from an organizational point of view, as well as a multi-structured system. The legislator states that water users throughout their existence remain subjects of water relations and are considered users of water resources. The basis and basis of legal regulation of water relations is water legislation in the form of a set of generally binding normative legal acts. Today, water legislation is undergoing changes in the regulatory impact of introducing supervision in the field of conservation and use of water resources. With the creation of a new ministry, the necessary regulatory documents for the industry have been developed, projects to increase water resources have been launched and agreements necessary for the development of international cooperation have been reached.

The Water Management System Development Concept 2024-2030 has been adopted [8]. According to the Authority, implementation of this document should increase the volume of water and allow it to be used economically.

The Integrated Water Management Plan 2024-2030 has also been developed. It should also increase the country's water resources and reduce irrigation losses. According to the minister responsible for the industry, the document is designed considering the current situation in the industry and the best international experience.

Negotiations on water security are also actively underway with the border states. Some agreements have been reached.

The draft of a new Water Code, which aims at conserving water resources, introducing a scientific approach to water legislation, is being discussed. According to the representative of the relevant ministry, Bolat Bekniyazov, who presented the draft new Code to deputies, "The rules of the new Water Code are systematized and declared, duplicate rules are excluded. Its principles and objectives are aligned with their implementation mechanisms. In addition, the issues of safety, irrigation and drainage, drinking water, and water supply were separated into separate sections» [5].

The new Water Code places great importance on saving water. For example, consumers are required to take measures to manage water resources, implement water-saving technologies and reuse systems, and prevent the misuse of groundwater. Organizations that do not have water reuse systems are required to plan for the transition to such systems. In agriculture and industry, government support is provided in the form of subsidies and reduced tariffs for water supply services, depending on the degree of implementation of water-saving technologies.

There are demands for improving the quality of drinking water. The method should be epidemiologically, radiation and chemically safe. Water composition requirements, types and timing of analysis will be determined in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of health.

There is also a separate article on the adaptation of the state water industry to climate change. Proposed actions include development of an adaptation strategy, involvement of all

stakeholders, including the private sector and civil society, application of new technologies, efficient use of water in agriculture, Introduction of cost-effective methods for crop irrigation, and drought planting

There is also a separate article on the adaptation of the state water industry to climate change. Proposed actions include development of an adaptation strategy, involvement of all stakeholders, including the private sector and civil society, application of new technologies, efficient use of water in agriculture, Introduction of cost-effective methods for crop irrigation and drought-resistant crops, new infrastructure development, modernization, and much more.

Another, in our opinion, important step - now will be paid great attention to the public control in the field of conservation and use of water resources. The new Water Code contains provisions under which non-profit organizations can obtain accreditation from the ministry to carry out public control. To do so, organizations that intend to engage in such activities should only provide a copy of their charter and application, which will be considered within five working days from the date of submission of the application.

These and other provisions, in the view of those who are presenting the bill, should help the competent authorities to carry out their duties effectively. The reform is based on the formulation and development of a national water conservation policy, public involvement in water conservation and management, irrigation development and other important objectives.

And as for the current situation, legal scholars studying this industry always raise questions about the current water legislation. According to A. A. Mukasheva, in the current water legislation of the Republic of Kazakhstan, along with many regulatory and legal acts there are serious issues regarding the use, protection and restoration of water bodies, adequate provision of drinking water to the population, legal mechanism for distribution, redistribution and consolidation of competences of state bodies [6].

L.M.Mahmetova, in her study on the legal issues of water use and protection in the country, noted that the problem of protecting water from pollution, fouling and depletion is very urgent. The author identified a problem with existing national legislation the fact that no legislation provides for a type of state expert activity affecting the status of the water body. Referring to the need to give importance to this question, the author raised this issue in 2008, but the problem remains relevant today.

In addition, special attention is paid to the issue of ensuring the water security of the state as a whole and the need for certain decisions. In this context, we can rely on the opinion of the domestic scientist D.L. Baibeldinov. According to the scientist, «issues of ensuring water safety of the Republic of Kazakhstan need in-depth scientific research, including a high need for comprehensive legal decisions». The need for scientific research on water security was due to several factors:

– the need to develop an explanatory apparatus of water safety, considering market requirements.

– the need to move towards a new method of water management, including mandatory, dispositive properties, means of economic characteristics, different from the opposite command-and-administrative methods of social phenomena.

– the existence of contradictions in the current water legislation of the Republic of Kazakhstan [7].

According to scientists from another field, climate change in the future will also affect water security in Kazakhstan, and when reforming legislation, this situation should not be overlooked. Climate change is certainly less dangerous than countries' overconsumption of land and water.

Climate change is certainly less dangerous than countries' overconsumption of land and water. Global warming, however, will also increase the region's vulnerability to water supply problems and may contribute to the spread of water-borne infections. Central Asia is considered a vulnerable region due to its geographical location and heavy dependence on agriculture. More than 90% of the total water used in the region is for irrigation, and most of this water comes from large rivers. For the region, crop irrigation is of strategic economic importance; agriculture accounts for one-third of the GDP in the states and provides more than two-thirds of employment. In addition, it is necessary to take into account that water consumption increases with population growth to meet the food and energy needs[8]. All these factors, in turn, can lead to complicated relations between the Central Asian states. Therefore, the improvement of water infrastructure is a necessity and a basis for sustainable development in Central Asian countries. This provides access to drinking water, supports food and energy security, promotes economic growth and helps mitigate the effects of climate change. By strengthening the legal and institutional framework for the use, maintenance and development of water infrastructure, states are enabled to develop their economies.

In another study, the authors noted that some Central Asian countries' legislation is outdated and needs updating. This is especially the case in Uzbekistan, where there is still no separate codified document in the form of a Water Code. In other states, national legislation has changed and this obviously has a positive effect on the quality of legal regulation of water relations. However, this level is not enough; it can be improved by adopting modern methods. The authors propose to change the procedures for public tenders, as well as the financing of activities related to the use or protection of water resources.

In the system of international legal instruments governing transboundary water relations, agreements between governments are of great importance. The country is a party to several regional contracts [9].

Furthermore, the question of what good practices could be used by foreign lead states in reforming their water rights is now frequently raised. In this context, the European Union Directives establishing effective means of regulating water relations and reparations for water bodies appear to be up-to-date and require careful study. The US legislation is also considered one of the leading in the world.

In recent years, the «right of citizens to water» has been strengthened in Europe, a question that was initially raised as an initiative of European citizens and then became de facto human rights. However, water law is not perfect and dynamic because we are facing a serious problem today: on the one hand, access to clean and affordable water is a necessity for ensuring human quality of life. On the other hand, water is becoming an increasingly limited resource, so that unrestricted access to it increases the risk of its scarcity and pollution.

In any case, we expect this trend to continue, and the importance of this issue will increase in the future for both Kazakhstan and Central Asian countries.

Another feature of the management and use of water resources abroad is the existence of a separate clean water law in the United States. The purpose of such personal documents is to achieve clean water and provide the population with safe drinking water. The Clean Water Act (US) of 1972 is an example. The law aims at restoring and preserving the chemical, physical and biological composition of waters in the territory of the state.

Conclusion

The modern legal and regulatory framework in the field of water resources management of the Republic of Kazakhstan has been formed considering national interests and development goals, as well as using world experience and law enforcement practice. Based on national interests and legal framework, the Republic of Kazakhstan is actively involved in solving issues in the field of use and protection of transboundary water resources. The current legal framework has ample scope for achieving the common objectives of water management and protection. However, as time shows, the possibilities of domestic legislation, both at the national level and at the level of international treaty-law relations, do not consider new challenges that arise, and therefore require further improvement.

The country's water legislation has been undergoing dynamic changes in recent years. With the creation of a new ministry, normative documents necessary for the development of the industry were developed, projects to increase water resources were started, and necessary measures to develop international cooperation were taken. All this is related to the need for a new approach to water management today.

In this context, a draft of the new Water Code is being discussed, aimed at conserving water resources and introducing a scientific approach to water legislation. The results of the analysis showed that in the new version of the Code, great attention is paid to saving water resources, improving drinking water quality, and public control in the field of protection and use of water resources.

To solve the above issues, we consider it urgent to adopt a new code regulating the industry, revise strategic documents, and change state policy in the development of the industry as a whole. The current water legislation, together with a large number of regulatory acts, should address issues relating to the use, protection, and restoration of national water bodies, adequate supply of drinking water, regulating legal mechanisms of distribution, redistribution and consolidation of competences of state bodies. Besides the above, the issue of ensuring water security of the state in general requires special attention, and in this regard, Kazakhstan will have to work closely with neighboring states of the region and take bold decisions in common interest.

Authors' contribution

The contribution of authors in writing a scientific article is equivalent. All authors have had a general discussion of the last version of the article submitted for publication, and they agree.

The contribution of authors in the writing process is specified as follows:

Orazaliev K.U. – collection and analysis of the results of work. Significant contribution to the development of the concept and design of the work.

Nurekeshov T.K. – analysis of the work results and development of proposals, approval of the final version of the article for publication.

Rakhymbekova A.M. – critical revision of the text writing and its content. Collection and analysis of necessary data. Responsible for all aspects of the work, including work done on the reliability of data or the integrity of all parts of the article.

References

1. «Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығы, adilet.zan.kz. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577 (өтініш берген күні: 27.07.2024).

2. «Қазақстан Республикасының Су Кодексі» 2003 жылғы 9 шілдедегі N 481 Кодексі, adilet.zan.kz. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481 (өтініш берген күні: 30.07.2024).

3. Кусмамбетов, К.Д. (2023) Правовое регулирование водных ресурсов Республики Казахстан: современное состояние и перспективы: диссертация на соискание степени доктора философии (PhD). Алматы, стр. 9,97

4. Тюменев, С.Д. (2008) Водные ресурсы и водообеспеченность территории Казахстана: учебник. Алматы: КазНТУ, стр. 36

5. Проект Водного кодекса презентовали депутатам Мажилиса. Официальный интернет ресурс Мажилиса Парламента Республики Казахстан, 18.03.2024, www.parlam.kz. Доступно по ссылке: https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52193/1/1 (дата обращения: 19.08.2024).

6. Мукашева, А.А. (2013) Система водного законодательства: состояние и перспективы. Вестник Института законодательства Республики Казахстан, №3 (31), стр. 42-47.

7. Байдельдинов, Д.Л. (2018) Угрозы водной безопасности Казахстана: правовые аспекты. Вестник КазНУ. Серия: Юридическая, Том 87, №3, стр. 109-114.

8. Бектурганов А.Е., Телеуев, Г.Б. (2023) Қазақстан Республикасында халықты сапалы ауыз сумен қамтамасыз етудің құқықтық аспектілері. // Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық унивеситетінің Хабаршысы. Құқық сериясы. Vol. 145 №4 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37

9. «Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024 - 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 Қаулысы, adilet.zan.kz. Сілтеме арқылы қол жетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066 (өтініш берген күні: 31.07.2024).

К.У. Оразалиев[1], Т.К. Нурекешов[2], А.М. Рахымбекова[3]

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

[2]«Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі, Семей, Қазақстан

[1]«Тұран-Астана» университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстанның қазіргі даму жағдайында су заңнамасын реформалаудың өзектілігі

Аңдатпа: Ғылыми мақалада еліміздің қолданыстағы су ресурстарын басқару қызметін реттейтін заңнамасына шолу жасалынып, қалыптасқан жағдайға баға берілген, Қазақстанның қазіргі даму кезеңіндегі су заңнамасын реформалаудың өзектілігі талқыланады. Мақала авторларының пікірінше бүгінгі таңда су ресурстарын пайдалану және қорғау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудегі мәселелерді шешуде жаңа көзқарастардың қажеттілігі байқалады. Мұндай қажеттілік бірінші кезекте мемлекетте туындап отырған экологиялық және экономикалық мәселелер жағдайындағы жаңа сын-қатерлерден келетін қауіптің артуымен байланысты.

Ғылыми мақалада қойылып отырған мақсат еліміздің қолданыстағы су ресурстарын басқару қызметін реттейтін заңнамасына шолу жасау, қалыптасқан жағдайға баға беру, сонымен қатар Қазақстанның қазіргі даму кезеңінде су заңнамасын реформалау әрекеттері мен мүмкіндіктеріне талдау жасау болып табылады.

Жаңа министрліктің құрылуымен сала үшін қажетті нормативтік құжаттар әзірленіп, су ресурстарын ұлғайту бойынша жобалар іске асырыла бастады, халықаралық ынтымақтастықты дамытуға қажет шаралар қолға алынған. Алайда, авторлардың ойынша ұлттық деңгейде де, мемлекетаралық шарттық-құқықтық қатынастар деңгейінде де қолданыстағы заңнаманың мүмкіндіктері туындап отырған жаңа сын-қатерлерді толық ескере бермейді, сол себепті одан әрі жетілдіруді қажет етеді.

Авторлар саланы реттейтін жаңа кодекстің қабылдануы, стратегиялық құжаттардың қайта қаралуы және саланы дамытудағы мемлекеттік саясаттың жаңа бетбұрысы бүгінгі күннің қажеттілігі және өзекті деген түйінге келеді.

Түйін сөздер: су ресурстары, су заңнамасы, суды пайдалану, суды үнемдеу, су кодексі, су ресурстарын басқару, климаттың өзгеруі, трансшекаралық сулар.

К.У. Оразалиев[1], Т.К. Нурекешов[2], А.М. Рахымбекова[3]

[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

[2]Учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан

[3]Университет «Туран-Астана», Астана, Казахстан

Актуальность реформирования водного законодательства в современных условиях развития Казахстана

Аннотация: В научной статье представлен обзор действующего законодательства страны, регулирующий деятельность по управлению водными ресурсами, дана оценка сложившейся ситуации, обсуждена актуальность реформирования водного законодательства на современном этапе развития Казахстана. По мнению авторов статьи, на сегодняшний день наблюдается необходимость новых подходов в решении вопросов правового регулирования отношений в области использования и охраны водных ресурсов. Такая необходимость связана, в первую очередь, с ростом угрозы, исходящей от новых вызовов в условиях экологических и экономических проблем в стране.

Целью научной статьи является обзор действующего законодательства страны, регулирующего деятельность по управлению водными ресурсами, оценка сложившейся ситуации, а также анализ действий и возможностей реформирования водного законодательства на современном этапе развития Казахстана.

С созданием нового министерства были разработаны необходимые для отрасли нормативные документы, начали реализовываться проекты по увеличению водных ресурсов, приняты меры по развитию международного сотрудничества. Однако, по мнению авторов, возможности действующего законодательства как на национальном уровне, так и на уровне межгосударственных договорно-правовых отношений не полностью учитывают возникающие новые вызовы, поэтому требуют дальнейшего совершенствования.

Авторы приходят к выводу, что принятие нового кодекса, регулирующего отрасль, пересмотр стратегических документов и новые подходы государственной политики в развитии отрасли является необходимостью и актуальны на сегодняшний день.

Ключевые слова: водные ресурсы, водное законодательство, водопользование, экономия воды, водный кодекс, управление водными ресурсами, изменение климата, трансграничные воды.

References

1. «Kazakstan Respublikasynyn «zhasyl ekonomikaga» koshui zhonindegi tyzhyrymdama turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2013 zhylgy 30 mamyrdagy № 577 Zharlygy, adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000577 (өtinish bergen kүni: 27.07.2024).

2. «Kazakstan Respublikasynyn Su Kodeksi» 2003 zhylgy 9 shildedegi N 481 Kodeksi, adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000481_ (өtinish bergen kүni: 31.07.2024).

3. Kusmambetov, K.D. (2023) Pravovoe regulirovanie vodnyh resursov Respubliki Kazahstan: sovremennoe sostoyanie i perspektivy: dissertaciya na soiskanie stepeni doktora filosofii (PhD). Almaty, str. 9,97

4. Tyumenev, S.D. (2008) Vodnye resursy i vodoobespechennost' territorii Kazahstana: Uchebnik. Almaty: KazNTU, str. 36

5. Proekt Vodnogo kodeksa prezentovali deputatam Mazhilisa. Oficial'nyj internet resurs Mazhilisa Parlamenta Respubliki Kazahstan, 18.03.2024, www.parlam.kz. Dostupno po ssylke: https://www.parlam.kz/ru/mazhilis/news-details/id52193/1/1 (data obrashcheniya: 19.08.2024).

6. Mukasheva, A.A. (2013) Sistema vodnogo zakonodatel'stva: sostoyanie i perspektivy. Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan, №3 (31), str. 42-47.

7. Bajdel'dinov, D.L. (2018) Ugrozy vodnoj bezopasnosti Kazahstana: pravovye aspekty. Vestnik KazNU. Seriya: Yuridicheskaya, Tom 87, № 3, str. 109-114.

8. Bekturganov A.E., Teleuev, G.B. (2023) Қазақстан Respublikasynda halyқty sapaly auyz sumen қamtamasyz etudiң qұqұqtұq aspektileri. // L.N. Gumilev atyndaғy Evraziya ұlttұq univesitetiniң Habarshysy. Құқұқ seriyasy. Vol. 145 №4https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-27-37

9. «Kazakstan Respublikasynyn su resurstaryn baskaru zhyiesin damytudyn 2024 - 2030 zhyldarga arnalgan tyzhyrymdamasyn bekitu turaly» Kazakstan Respublikasynyn Ykimetinin 2024 zhylgy 5 akpandagy № 66 Kaulysy, adilet.zan.kz. Silteme arkyly kol zhetimdi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000066 (өtinish bergen kүni: 31.07.2024).

Information about the authors:

Orazaliev K. **–** doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan

Nurekeshov T. **–** corresponding author, PhD, senior lecturer, Department of «Civil Law Disciplines», educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Str. Mangilik el, 11, 071400, Semey, Kazakhstan

Rakhymbekova A. – Master of Law, senior lecturer, Department of «National and International Law», «Turan-Astana» University, 29a Y. Dukenuly str., 010000, Astana, Kazakhstan

Оразалиев К.У. **–** докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан

Нурекешов Т.К. **–** хат-хабар авторы, PhD, «Alikhan Bokeikhan University» білім беру мекемесі, «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Мәңгілік ел көшесі, 11, 071400, Семей, Қазақстан

Рахымбекова А.М. **–** құқық магистрі, «Тұран-Астана» университеті, «Ұлттық және халықаралық құқық» кафедрасының аға оқытушысы, Ы. Дүкенұлы көшесі, 29 а, 010000, Астана, Қазақстан

Оразалиев К.У. **–** докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, 010008, Астана, Казахстан

Нурекешов Т.К. **–** автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель кафедры «Гражданско-правовых дисциплин», учреждение образования «Alikhan Bokeikhan University», ул. Мәңгілік ел, 11, 071400, Семей, Казахстан

Рахымбекова А.М. – магистр права, старший преподаватель кафедры «Национального и международного права», Университет «Туран-Астана», ул. Ы. Дукенулы 29 а, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы /Labor Law and Social Security Law/ Трудовое право, Право социального обеспечения

IRSTI 10.63.25 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-145-157
Scientific article

Trade unions' function in labor dispute resolution as a social partnership entity

Zh. Bekbutayeva*[1], A. Sabyr[2], B. Tleulov[3]

[1]*Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan*
[2,3]*Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan*

(e-mail: [1]bekbutayeva.zhansaya@gmail.com, [2]sabyr_2017@mail.ru, [3]3136363@mail.ru)

Abstract: This investigation primarily examines the function of trade unions as participants in social partnerships and potential mediators in employment disputes within Kazakhstan. This research aims to elucidate the processes, responsibilities, challenges, and roles of trade unions in workplace relationships. Therefore, this research is useful to both the scientific community and practice, as it contributes ideas for increasing the effectiveness of partnership arrangements.

In research uses both the theoretical and practical analysis, a clearly defined logical method, as well as the method of consecutive conclusions to provide a comprehensive analysis of the facet of the trade unions. Some of the findings include the fact that trade unions play a vital role in the process of industrial relations, particularly as a way of addressing conflict and protecting workers' interests.

Key findings highlight the proactive role of modern trade unions in conflict prevention and resolution, as well as challenges they face, such as limited legal authority and political influence. The research identifies collective bargaining and social partnership agreements as important tools for maintaining stable labor relations. It also emphasizes the need for legal and organizational measures to strengthen trade unions' position in protecting workers' rights. The research contributes to understanding the evolving role of trade unions in Kazakhstan's labor relations and offers insights for enhancing their effectiveness in conflict resolution within the social partnership framework.

Keywords: trade unions, social partnership, labour relations, dispute resolution, labour law, collective bargaining.

Introduction

Trade unions are considered to be one of the most significant parties to the social partnership system since they can function as democratic representatives of society. Trade unions remain a subject of social partnership in the regulation of labour relations in Kazakhstan, having

Received: 04.03.2025. Accepted: 05.06.2025. Available online: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

received experience from foreign countries to develop a mechanism for the social protection of employees in the form of a balanced system of state and market institutions [1].

In recent years, the scientific community has increasingly focused on examining the social partnership sector as a crucial trend in the management of social and public policies. As socioeconomic relationships evolve and efforts to stabilize society's social sphere intensify, social partnerships continue to play a vital role in mediating labor relations among workers, employers, and the government [2]. Social partnership's significance stems from its core aims: aligning the interests of various groups like government officials, workers, and employers; averting and addressing organizational disputes; fostering democratic management in businesses; and boosting the employer's attractiveness to the workforce. This partnership serves as a crucial tool in social and labor relations, helping to regulate and enhance them. The idea of social partnership is still quite blurry. It can also be considered as one of the most popular types of corporatism, Neo corporatism, and it occurs in the context of three types of actors: entrepreneurship, trade unions, and states, and according to the intensity, social partnership can be classified as bipartism and tripartism, micro corporatism, and meso corporatism. At the national level, social partnership is recognized as a collaborative approach that integrates and connects various parties involved in social and labor relationships. This partnership functions as a vital system for overseeing social and occupational interactions, averting workplace disputes, and successfully addressing disagreements between workers and their employers. It's worth noting that this partnership represents a distinct type of social interaction, with a key focus on coordinated actions among various social entities within the socio-economic legislative framework.

To support social partnership efforts, individuals are allowed to freely unite and establish trade unions. These unions are voluntary groups of citizens with shared occupational and professional interests related to their employment. They are created to advocate for and protect citizens' rights and freedoms in work-related matters. Currently, two forms of trade unions exist: alternative unions, which concentrate on traditional protective functions, and traditional unions, which aim to maintain the employer-employee relationship [3]. The difference is that the latter is political and operates outside the organization’s management hierarchy, tends to be confrontational, and focuses on social and welfare issues for the union members and organizations.

Trade union activity needs to be scrutinized so that the authorities would determine its role and its function of mediating social partnership between employees, employers, and the government needs to be determined. Another important aspect that is peculiar to the work of trade unions is that it contributes to the construction of civil society and social and labour relations. Efficient social partnerships make it possible to have possibilities of productive discussions on solving existing conflicts between employees and employers, cooperation between actors of the union, and the prevention of the growth of social tensions in a society. The key aspects of the research encompass examining a general trade union framework, incorporating this sector as a participant in social partnership for resolving labor disputes, recognizing potential barriers to the segment's effective operation, and offering suggestions to enhance its productivity.

Materials and Methods

The research examining trade unions as social partnership entities in labor dispute resolution employed various methodological tools to identify theoretical and practical factors related to the

subject. This theoretical and methodological approach allows for a more detailed exploration of trade unions, highlighting key characteristics and best practices in their operations. Utilizing a dialectical methodological approach, the study identifies major goals, directions, and characteristics of trade unions in their work, particularly in labor dispute settlement.

Among the proposed approaches, logical analysis helps elucidate the unique aspects of labor dispute resolution involving trade unions as social partnership subjects. Equally important is the deduction method, which enables the identification of trade unions' specialization areas in resolving labor disputes and categorizes this mechanism within its role as a social partnership. Conversely, the induction method allows for the recognition of specific features in trade unions' implementation of their powers in labor dispute settlement, based on a general characterization of their activities. The legal methodological approach aids in analyzing individual legal norms that formalize social partnership acts.

When examining this aspect of the work, researchers employ analysis and comparative analysis methods. These approaches enable them to identify the main research objective after studying the work's theoretical and practical orientations. For instance, they may aim to establish the role of trade unions as social partnership entities in resolving labor disputes. The synthesis method is crucial in this research process, as it allows for the integration of analyzed theoretical and practical material into a comprehensive overview. This synthesis is essential for organizing the material and creating a logical flow in the work, which aligns with the primary research goal.

The research is conducted in three phases. The first work phase implies specifying the aspects of the theme with a view to enabling the subsequent analysis of the social partnership and the identification of its main business directions.

The second stage contributes to determining the main research objective: it examines trade unions as social partnership entities in labor dispute resolution, analyzes their activities, and explores the legal framework governing social partnership. The final stage of the research identifies features, trends, and weaknesses in trade unions' role as social partnership subjects in labor dispute resolution. Additionally, it proposes measures to enhance the potential and improve the effectiveness of trade unions.

Results and Discussion

Before considering the role of professional unions in labor disputes, it is necessary to determine the meaning of the concept of “labor relations”. It is assumed from two perspectives, which are outlined below.

The first is concerned with the improvement of the quality of working conditions, and the second is concerned with the protection of subjects of labour from their own interests. In the context of defining the first perspective on labour relations, dependencies and cooperation are seen as contractual and actual dependence and cooperation of the subjects in labour relations within the framework of labor activity for the purpose of regulating working conditions. Of equal importance, it is also noteworthy that social and labour relations are not strictly non-subjective, as they are set and regulated by their subjectively generated objectives and behaviours of the relations and depend on them. According to the second perspective of the approach, labor relations are relations between certain groups of workers, in the confrontation aspects, which

have certain stakes in the labor field, do so in some degree as separate, not as towards other groups of workers and exercise some organizational actions (including the application of the consciousness of special bodies) for the protection of these interests.

The second view is deemed to be more useful by the authors because the major benefit of this approach is the identification of the means for explaining the concept of "conflict of labour relations". Conflict labor relations are characterized as: The interaction between parties with conflicting interests during their direct activities, where their disagreements are either implied or incorporated into their conflict as a means of addressing unmet needs and demands. In essence, contentious labor relations represent a state and level of connection between subjects in the research domain marked by incompatible and discordant interests, motivations, and objectives [4].

In today's society, the best way to manage labour relations is to seek a means of getting to an agreement. One of such is the concept of social partnership, which is also called Akintola model. On balance, it is necessary to underline that the term 'social partnership' is relative; this is because a partnership between the employer and the employee simply cannot be established. After all, they have opposing interests [5]. It's important to note that despite opposing aims, there exists a concurrent alignment of interests. For an organization to operate effectively, it must establish specific conditions that satisfy the essential interests of both employers and employees. The concept of social partnership is built on three main pillars, which are crucial for the mechanism's effectiveness. These include: firstly, a network of permanent operating bodies comprising employers, employees, and government authorities at various levels; secondly, a collection of diverse documents such as agreements, collective bargaining contracts, decisions, and similar instruments designed to regulate emerging social and labor relations; thirdly, methods for determining appropriate procedures and forms of interaction between social and labor relationship subjects [6].

Currently, there are three different mechanisms for protecting rights in the social and labour sphere:

1) the state mechanism used necessary by the state authorities of the Republic of Kazakhstan.

2) the process that is applied by local governments;

3) the cases where the social and labour activity of public associations and trade unions have been most actively used.

However, other organizations can be political parties or social movements that, if they have some tasks set, can participate in the protection of social and labour rights. However, these organizations themselves do not possess enough authority to establish a special mechanism for the protection of social and labour rights. Thus, if the state attributes certain tasks in the context of social and labour relations to trade unions, then other public associations are not assigned such tasks [7].

An examination of the legal classification of basic employee rights in the Labor Code of the Republic of Kazakhstan reveals that workers have the right to form trade unions and other organizations that ensure and protect their Labour rights (Article 22). And also, this provision of this law is one of the fundamental principles of the legal regulation of labour and others related to it.

Thus, the protection of workers' rights, which is the very core of trade unions, is a very complex question; it means that it implies measures on all the activities of trade unions and

with regard to the multiplicity of ways of performing the protective functions, which cannot remain invariable. In the process of defending the rights of employees, it is crucial to ascertain their functions in a specific timeframe [8].

As per Article 170 of the Labour Code of the Republic of Kazakhstan, there are certain bodies that deal with individual labour complaints, which mostly originated from the labour relations. It specifies two jurisdictional bodies that are competent to consider labour disputes between an employee and an employer: the award labour relations Conciliation Commission and/or the court or any other authorized body. The individual claims can be considered by the Conciliation Commission, whether the employee is a full-time, temporary, or part-time employee, it does not matter whether or not the employee is a member of the Trade Union [9].

Today, the system of social partnership is considered to be one of the most effective uses in other countries. The other subtopics within the social partnership involve income distribution and social and professional relations; national criteria for legal comparability and labor protection; negotiation in the collective agreement procedure for the settlement of conflicts and disputes involving the concerned social partners; management and control of the social partners at different levels; administration of employees of the various social partners; regulation of social and labor conflicts such as strikes and blockades through reconciliation means. Employer/employee conflict matters should be addressed before decision-making. It is advised that fairly neutral persons, for instance, elected trade union officials, some elected officials, for instance, board of directors of shareholders, to advocate for obligations in the adoption of the social partnership system [10].

The object of social partnership should be the implementation of the social and labor policy of the state and relations between subjects of labor activity: employees' working conditions, labor protection, labor unions, regulating wages, determining and extending social freedoms, supervising work quality, and participation in social and industrial issues. To analyze the mechanism of social partnership implementation, it is important to highlight its basic principles: equity of the parties, consideration and respect of the interest of all the parties through regulation of the interest, the interest of both parties in the conclusion of treaties, the active participation of the state in the processes of the accession of the signs of social partnership, democratization and stabilization through the formation of special institutions, Labor legislation, the freedom of choice in negotiations on labor standards are legal realities and enforceability of the obligations.

The concept of social partnership generally encompasses several elements: collective bargaining for agreements or employment terms and conditions, employee participation in organizational management decisions, mutual agreement aimed at reaching consensus, involvement of employee and employer representatives in preliminary labor relation hearings, consultation on social and labor policy implementation, bargaining actions and undertakings to pursue all parties' goals, and monitoring compliance of the involved parties [11]. Social dialogue stands as the most effective instrument of social partnership, fulfilling all its objectives and principles. It addresses the relationships between workers, employers, and state authorities regarding social and labor policies, as well as the resolution of economic, labor, and social matters. To state it briefly, it is thus appropriate to note that modern social partnership focuses on people and human interest, gives preference to national solidarity and where there is a conflict of interest, a solution is sought through bargaining and not by confrontation. Subsequently, models of social partnership should be explained to understand how it works

in more detail. According to the world practice, it can be stated that social partnership, as well as the relationships it creates, are necessarily accomplished with the participation of the state, having an advisory and legislative nature in this process, albeit the degree of state intervention may depend on the selected model of social partnership in the state.

As it was mentioned before, analysis of the experience of other countries' management of labour disputes contributes to problem-solving and further development. The experience of France is quite compelling since it was there that the first labour codes were established, which then became a means to guard workers. Specialized labour dispute courts in France can be considered as a lower instance, and appeals are addressed by professional judges. The municipal courts are elected bodies in which the representatives of employers and employees are elected during the special elections. Members of the trade union are elected, and it is not mandatory that the candidate have a law background. Judges continue to keep their judicial workplace and salary, therefore maintaining a check on the employment contract for the benefit of the parties involved.

The UK does not have a Labour Code and a unified system of labour courts. Labour laws are resolved through tribunals and common law courts. The main difference between them is in the procedure, the price of a claim, and the participation of lawyers. The Employment Tribunals Act of 1996 states that tribunals have exclusive jurisdiction over some kinds of claims; however, most employment-related matters fall under the purview of civil litigation. Pursuant to the changes made since 2014, it is required to go through preliminary reconciliation with the Advisory, Conciliation and Arbitration Service (ACAS) before applying to the tribunal.

All the proceedings taking place in court are governed by the Rules of the Labour Dispute Tribunal of 2013. At the outset of the proceedings, the claimant is required to fill out and file the claim form. The main hearing can be presided over by an Employment Dispute Judge or three people, including two laypersons. The Tribunal aims to be informal, and it may even examine a party or a witness. This decision of the tribunal can be appealed to the Employment Appeal Tribunal (EAT). An action in contract is filed either at the tribunal or a civil court, where more stringent procedures are followed and the plaintiff has to costs of other parties [12].

Before considering trade unions as a subject of social partnership, it is necessary to disclose the concepts and definitions of a trade union. A trade union is a non-governmental association of persons formed for the purpose of promoting and protecting its members' occupational, social, and economic welfare in the course of production and other services [13]. This has led to an increase in the incidence and spread of violations of labour law. Most conflicts of labour relations are about working time and employment conditions, wages, and the numerical establishment for the reproduction of the workforce, or to incentivise the employees. It is for the above reason that trade unions have a unique function to perform in the management of social and labour relations. This implies that trade unions are supposed to handle such relations at the macro, meso, and micro levels in an integrated manner.

At the micro level, such as during Collective Labor Agreement negotiations, trade unions aim to equilibrate social and labor relations within organizations. Organizational subjects may express dissatisfaction due to violations of labor law norms, high labor discipline indices, turnover rates, labor conflict metrics, conflict intensity, and the nature of conflicts arising. At the meso level, trade unions function as joint commissions in developing tariff agreements. At the macro level, they participate in tripartite commissions addressing work-related issues and

formulating strategies to enhance organizational social and labor relations. At the macro level, it is important to indicate that the purpose of trade unions is to engage in matters as members of the tripartite commission on matters concerning working relations and the formation of methods for enhancing social and labour relations in organisations.

That is the very essence of trade unions in regulating social and labor relations, which means that their main duty should be to coordinate the analysis and expertise of their state and perform some activities that will enhance their current state. However, no matter the level of regulation of social and labour relations, only several key stages must be overcome in the functioning of its own activity of any trade union organisation. Some of these key stages are as follows: informational, analytical problem identification, assessment of subjects' behaviours, compliance stage, analysis of the causes of disruptive behaviours of subjects, and project stages [14].

The first stage of the bargaining process is the informational stage, which acquires information regarding the needs and interests of the subject of the labour dispute and the extent to which these needs and interests can be met. The second stage, which is analytical, entails the identification of the needs and interests of the subject of the labour dispute, and information selectivity to identify what information has been gathered is most relevant to the issue under consideration. The third stage – problem identification, involves reviewing the subject of the social and labour relations related to the actors that may pose issues likely to evoke dissatisfaction. The subsequent phase assesses the engagement of the subjects and, that is, measures the behaviours of the employer and employee, which includes such factors as measuring the actions of the subject, measuring of cost of the employer to the employee and measuring the effectiveness of the cost of labour of the employee. The next operation is the compliance stage, which involves an evaluation of inherent interests of the actor and their interactions and identification of potential incentives for destructive behaviour; It is performed within assessing the actions of the employees that could impede the implementation of the employer's interests, within assessment of the actions of the employer that could hinder the realization of the employee's interests.

The following level permits an understanding of the causes that may result in aggressive and damaging actions on the part of the actors and cause labour conflicts. The last, the seventh stage of trade union powers in social partnership mechanism, enables the development of recommendations, methods, as well as the techniques of resolving labour disputes, enhancement of social and labour relationships and further enhancement of the mechanism for the implementation of these methods in social partnership.

It remains to note that the representation of employees in individual labour disputes by trade unions remains unregulated by law. This lack of regulation is seen in the fact that to apply to the court to implement the mechanism of protection of employee interests by the trade union, it can be done only in three cases: at its own accord, or acting on its own and in response to a complaint from members of the trade union or other employees. For matters under the court's jurisdiction involving trade union organization members, two crucial requirements must be met: membership in the trade union and the authority granted to the organization.

Something important which may be relevant is that a trade union organisation has the power to bargain or represent in the labour litigation of an individual who is not in the trade union organisation. This type of representation is typically applied in a case of labour relations when

the dispute concerns declaring a dismissal unlawful or in a case of the employee who seeks reinstatement because the employee cannot be a member of the trade union organisation at the time. Such representational relations could be said to be of purely private contractual structures. It should be noted that this is possible provided the local acts allow a trade union representative to represent not in terms of the trade union organisation legislation of a trade union organisation within the framework of its legislation, but for a trade union organisation on a voluntary basis.

Therefore, trade unions are very important organizations that occupy an important position in the protection of workers' rights, especially in labor disputes. Labour relations include not only the process of refining the quality of the work environment but also the employees' representation of interests as well. The system of social partnership envisages an organization of collective representation of the employers' and employees' conflicting concerns. Peculiarities of social partnership are the cooperation of the state and public authorities with trade unions and employees based on the legislation on labor relations and collective agreements.

Conclusion

Sometimes, it applies traditional court practices when considering labour disputes, and sometimes it applies the simplified practices, which enable labour law judges to accelerate the consideration of cases. The decision over competence in labor conflicts is a matter of great significance since it influences the state of affairs. Measures made by agencies that lack legal authority are effectively nonexistent and cannot be collected. It's worth noting that conflicts arise between subjects of substantive relations, not from material orders, making the adjudicating body less relevant. Disputes remain indicators of relational procedures rather than becoming procedural phenomena. They differ from disagreements and carry a heavier conflict burden, encompassing both resolvable and unresolvable differences and contradictions when viewed from legal perspectives [15].

The previous system and methods for protecting rights through labor relations procedures differ from current practices. The conventional nature of labor and related legal norms inevitably influences how labor disputes are considered and resolved. This impact alters the procedural content of case consideration and resolution involving labor and related subjects, necessitating the identification of a new procedural approach for handling labor cases, as it significantly deviates from civil procedure.

Within the context of research on trade unions' role in social partnership for regulating labor relations, the pivotal function of Trade Union Organizations has been identified. This role is critical, as the Trade Union mechanism aims to safeguard the rights and interests of organizational and enterprise subjects. This research has been conducted in several important scenes that assist in the analysis of the study area in greater depth.

Therefore, it is not illogical to attempt to generalize on social partnership generically and provide a definition concerning its functions, principles and characteristics. It is used as a technique in social and labor relations to minimize and mediate social tensions or oppositions between employees and employers, as well as to solve them most efficiently and effectively. Its main components are: relations between organisations of employers and employees and other state bodies; legislation for social and labor relations; and existing types of communication. This

is why it becomes important to declare trade unions as subjects of social partnership. Trade unions as non-governmental associations, are aimed at defending social and labor interests and rights. It works at the micro, meso and macro levels and functions as explained in this paper are as follows: Other factors that can reduce trade unions' involvement were also noted, including poor awareness, decreased employer liability and poor interaction with the younger generation. Proposals for these challenges will improve the trade unions in addressing the rights and interests within labor relations.

The contribution of the authors

This article was written by three authors:

Bekbutayeva Zh. – played a key role in conceptualizing and designing the study, gathering and analyzing data, and interpreting results. She took responsibility for the work's overall integrity, addressed concerns about data accuracy and article completeness, authored the manuscript, evaluated and refined critical sections, and examined relevant literature.

Sabyr A. – was instrumental in drawing key conclusions, overseeing the research process, and participating in manuscript revision. He also contributed to enhancing the quality and precision of the final draft.

Tleulov B. – provided expert guidance, overseeing the development of the research concept and methodology. He reviewed the manuscript, aided in interpreting findings, and ensured the work maintained a high scientific standard throughout.

References

1. Rakhimova, A.M. (2019) Social partnership and labor disputes: mechanisms and realization, Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, (4), pp.103-108. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-103-111

2. Kniazieva, T.V., Shevchenko, A.V., Yaroshenko, O.M., Inshyn, M.I. and Yakovlyev, O.A. (2021) Current trends in the formation and development of insurance marketing in Ukraine, Risk Management and Insurance Review, 24, pp. 279–292. DOI: https://doi.org/10.1111/rmir.12185.

3. Liu, J., Yang, Y., Xiao, B.Y., Huang, Z.T., Nie, X.H., Liu, W.J. and Chang, S.F. (2021) «Taking AI Neural Network to Analyze Labor Rights and Labor Disputes», E3S Web Conf., 290. 3rd International Conference on Geoscience and Environmental Chemistry (ICGEC 2021). EDP Sciences. DOI: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129002028

4. Issayeva, A.Zh. and Aitimov, B.Zh. (2019) "Legal regulation of the procedure for consideration of labor disputes in court", Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, (4), pp.85-94. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-85-96

5. Tomashevski, K.L. and Yaroshenko, O.N. (2020) "Problems of Labour Legislation Codification in Belarus and Ukraine: History, Current Situation and Prospects", Journal Transition Studies Review, 27(2), pp.41-49. DOI: https://doi.org/10.14665/1614-4007-27-2-004

6. Шаленко, В.Н. (2001) Концептуальные подходы к изучению трудовых конфликтов // Современная конфликтология в контексте культуры мира / Материалы I Международного конгресса конфликтологов. М. Доступно по адресу: https://www.fnisc.ru/index.php?page_id=1198&id=554.

7. Калкаева, Н.Б., Молдахметова, Ж.Е., Абилмажина, А.М., Тұрлыханқызы, Қ. (2023) Азаматтардың әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың құқықтық тетіктері // ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы, (106), 85–93 Б. DOI: https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v106.i2.09

8. Nurasheva, B., Sizdykova, G., Zhurunova, M. (2014) Protection of the Labor Law of Workers by Labor Unions in the Republic of Kazakhstan // World Applied Sciences Journal, 31(8), pp. 1488–1492. DOI: https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.31.08.14369.

9. Нургалиева Е.Н. (2012). Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне түсініктеме: түсініктеме / Е. Н. Нургалиева. – Қарағанды: Болашақ-Баспа,– 878 б.

10. Rakhimova, A. and Kaishataeva, A. (2020) 'The Role of Trade Unions as a Subject of Social Partnership in the Settlement of Labor Disputes', Journal of Advanced Research in Law and Economics, 11(3). DOI: https://doi.org/10.14505/jarle.v11.3(49).33

11. Atzeni, M. (2021) 'Workers' organizations and the fetishism of the trade union form: toward new pathways for research on the labour movement?', Globalizations, 18(8), pp. 1349-1362. DOI: https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1877970

12. Сейдимбек, А. (2023) Сравнительный анализ опыта зарубежных стран относительно вопросов разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений, Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 143(2), стр. 157–169. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-157-169

13. Сошникова, Т.А. (2021) Роль социального партнерства в регулировании проблем занятости и трудоустройства, Образование и Право, 8, стр. 284–290. DOI: 10.24412/2076-1503-2021-8-284-290

14. Крайнов, Г.Н. (2019) Какую роль играют российские профсоюзы в социальном партнерстве?, Актуальные проблемы глобальных исследований: Россия в глобализирующемся мире: Сборник научных трудов участников VI Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, Москва, 04–06 июня 2019 года / Под ред. И.В. Ильина. Москва: Межрегиональная общественная организация содействия изучению, пропаганде научного наследия Н.Д. Кондратьева, стр. 156–161. Доступно по адресу: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41152953.

15. Tasybayeva, S.K. (2022) 'Current issues of resolving individual labor disputes', Journal of Actual Problems of Jurisprudence, 102(2), pp.80-86. DOI: https://doi.org/10.26577/JAPJ.2022.v102.i2.08

Ж. Бекбутаева*[1], А. Сабыр[2], Б. Тлеулов[3]

[1]Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Түрік-Қазақ университеті, Түркістан, Қазақстан

[2,3]Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

(e-mail: [1]bekbutayeva.zhansaya@gmail.com, [2]sabyr_2017@mail.ru, [3]3136363@mail.ru)

Еңбек дауларын шешуде әлеуметтік әріптестік субъектісі ретінде кәсіподақтардың рөлі

Аңдатпа: Жұмыста кәсіподақтардың әлеуметтік серіктестіктердің қатысушылары және Қазақстан ішіндегі еңбек дауларындағы әлеуетті делдалдар қызметі ретінде зерттеледі. Бұл зерттеу кәсіподақтардың жұмыс орнындағы қарым-қатынастарының барысын, міндеттерін, қиындықтары мен рөлдерін түсіндіруге бағытталған. Сондықтан бұл зерттеу ғылыми қауымдастық үшін де, практика үшін де пайдалы, өйткені серіктестік келісімдерінің тиімділігін арттыру идеяларын алға тартады.

Зерттеулерде теориялық және практикалық талдау, нақты анықталған логикалық әдіс, сонымен қатар кәсіподақтардың қырларына жан-жақты талдау жасау үшін дәйекті тұжырымдар әдісі қолданылады. Кейбір тұжырымдар кәсіподақтардың өндірістік қатынастар процесінде, әсіресе қақтығыстарды шешу және жұмысшылардың мүдделерін қорғау тәсілі ретінде маңызды рөл атқаратынын қамтиды.

Негізгі тұжырымдар қазіргі кәсіподақтардың қақтығыстарын алдын алу мен шешудегі белсенді рөлін, сондай-ақ олардың шектеулі заңды өкілеттіктері мен саяси ықпалы сияқты алдында тұрған мәселелерді көрсетеді. Резервте ұжымдық шарттар мен әлеуметтік серіктестік туралы келісімдер тұрақты еңбек қатынастарын сақтаудың маңызды құралы ретінде анықталған. Ол сондай-ақ кәсіподақтардың жұмысшылардың құқықтарын қорғаудағы ұстанымын нығайту үшін құқықтық және ұйымдастырушылық шаралардың қажеттілігін атап көрсетеді. Зерттеу Қазақстанның еңбек қатынастарындағы кәсіподақтардың дамып келе жатқан рөлін түсінуге ықпал етеді және олардың әлеуметтік серіктестік шеңберіндегі қақтығыстарды шешудегі тиімділігін арттыру туралы түсінік береді.

Кілт сөздер: кәсіподақтар, әлеуметтік әріптестік, еңбек қатынастары, дауларды шешу, еңбек құқығы, ұжымдық келіссөздер.

Ж. Бекбутаева*[1] , А. Сабыр[2], Б. Тлеулов[3]

[1]Международный турецко-казахский университет имени Ходжи Ахмед Ясави, Туркестан, Казахстан

[2,3]Южно-Казахстанский университет имени Мухтара Ауезова, Шымкент, Казахстан

(e-mail: [1]bekbutayeva.zhansaya@gmail.com, [2]sabyr_2017@mail.ru, [3]3136363@mail.ru)

Роль профсоюзов в разрешении трудовых споров как субъекта социального партнерства

Аннотация: В данном исследовании рассматриваются функции профсоюзов как участников социального партнерства и потенциальных посредников в трудовых спорах в Казахстане. Целью исследования является разъяснение процессов, обязанностей, проблем и роли профсоюзов в трудовых отношениях. Таким образом, данное исследование полезно как для научного сообщества, так и для практики, поскольку оно вносит идеи для повышения эффективности партнерских соглашений.

В исследовании используется как теоретический, так и практический анализ, четко определенный логический метод, а также метод последовательных выводов, позволяющий провести всесторонний анализ деятельности профсоюзов. Некоторые из выводов включают тот факт, что профсоюзы играют жизненно важную роль в процессе производственных отношений, особенно в качестве средства разрешения конфликтов и защиты интересов работников.

В качестве основного вывода подчеркивается роль современных профсоюзов в предотвращении и разрешении конфликтов, а также проблемы, с которыми они сталкиваются, такие как ограниченные юридические полномочия и политическое влияние. В исследовании коллективные переговоры и соглашения о социальном партнерстве рассматриваются как важные инструменты поддержания стабильных трудовых отношений. В нем также подчеркивается необходимость принятия правовых и организационных мер для укрепления позиций профсоюзов в защите прав трудящихся. Исследование способствует пониманию меняющейся роли профсоюзов в трудовых отношениях Казахстана и дает представление о том, как повысить их эффективность в разрешении конфликтов в рамках социального партнерства.

Ключевые слова: профессиональные союзы, социальное партнерство, трудовые отношения, разрешение споров, трудовое право, коллективные переговоры.

References

1. Rakhimova, A.M. (2019) Social partnership and labor disputes: mechanisms and realization, Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, (4), pp.103-108. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-103-111

2. Kniazieva, T.V., Shevchenko, A.V., Yaroshenko, O.M., Inshyn, M.I. and Yakovlyev, O.A. (2021) Current trends in the formation and development of insurance marketing in Ukraine, Risk Management and Insurance Review, 24, pp. 279–292. DOI: https://doi.org/10.1111/rmir.12185.

3. Liu, J., Yang, Y., Xiao, B.Y., Huang, Z.T., Nie, X.H., Liu, W.J. and Chang, S.F. (2021) "Taking AI Neural Network to Analyze Labor Rights and Labor Disputes", E3S Web Conf., 290. 3rd International Conference on Geoscience and Environmental Chemistry (ICGEC 2021). EDP Sciences. DOI: https://doi.org/10.1051/e3sconf/202129002028

4. Issayeva, A.Zh. and Aitimov, B.Zh. (2019) "Legal regulation of the procedure for consideration of labor disputes in court", Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, (4), pp.85-94. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-129-4-85-96

5. Tomashevski, K.L. and Yaroshenko, O.N. (2020) "Problems of Labour Legislation Codification in Belarus and Ukraine: History, Current Situation and Prospects", Journal Transition Studies Review, 27(2), pp.41-49. DOI: https://doi.org/10.14665/1614-4007-27-2-004

6. Shalenko, V.N. (2001) Kontseptual'nyye podkhody k izucheniyu trudovykh konfliktov, Sovremennaya konfliktologiya v kontekste kul'tury mira. Materialy I Mezhdunarodnogo kongressa konfliktologov. Moscow, str. 99. URL: https://www.fnisc.ru/index.php?page_id=1198&id=554 [in Russian]

7. Kalkayeva, N.B., Moldakhmetova, Zh.Ye., Abilmazhina, A.M. and Turlykhankyzy, K. (2023) Azamattardyn aleumettik-enbek kukyktaryn korgaudyn kukyktyu tetikteri // KazUU habarshysy. Zan serijasy, (106), p. 85–93. DOI: https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v106.i2.09

8. Nurasheva, B., Sizdykova, G., Zhurunova, M. (2014) Protection of the Labor Law of Workers by Labor Unions in the Republic of Kazakhstan // World Applied Sciences Journal, 31(8), pp. 1488–1492. DOI: https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.31.08.14369.

9. Nurgalieva E.N. (2012). Qazaqstan Respublikasynyñ Eñbek kodeksıne tüsınıkteme: tüsınıkteme / E.N. Nurgalieva. – Qarağandy: Bolaşaq-Baspa,– 878 b. [in Kazakh]10. Rakhimova, A. and Kaishataeva, A. (2020) 'The Role of Trade Unions as a Subject of Social Partnership in the Settlement of Labor Disputes', Journal of Advanced Research in Law and Economics, 11(3). DOI: https://doi.org/10.14505/jarle.v11.3(49).33

11. Atzeni, M. (2021) 'Workers' organizations and the fetishism of the trade union form: toward new pathways for research on the labour movement?', Globalizations, 18(8), pp. 1349-1362. DOI: https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1877970

12. Sejdimbek, A. (2023) Comparative analysis of the experience of foreign countries regarding dispute resolution arising from labor relations, Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, (2), str. 157-169. DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-157-169 [in Russian]

13. Сошникова, Т.А. (2021) Роль социального партнерства в регулировании проблем занятости и трудоустройства, Образование и Право, 8, стр. 284–290. DOI: 10.24412/2076-1503-2021-8-284-290

14. Krajnov, G.N. (2019) Kakuju rol' igrajut rossijskie profsojuzy v social'nom partnerstve?, Aktual'nye problemy global'nyh issledovanij: Rossija v globalizirujushhemsja mire: Sbornik nauchnyh trudov

uchastnikov VI Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferencii s mezhdunarodnym uchastiem, Moskva, 04–06 ijunja 2019 goda / Pod red. I.V. Il'ina. Moskva: Mezhregional'naja obshhestvennaja organizacija sodejstvija izucheniju, propagande nauchnogo nasledija N.D. Kondrat'eva, str. 156–161. URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41152953 [in Russian]

15. Tasybayeva, S.K. (2022) 'Current issues of resolving individual labor disputes', Journal of Actual Problems of Jurisprudence, 102(2), pp.80-86. DOI: https://doi.org/10.26577/JAPJ.2022.v102.i2.08

Information about the authors:

Bekbutayeva Zh. – 3rd year doctoral student of the Department of Jurisprudence, Faculty of Economics, Business and Law of the International Turkish-Kazakh University named after Khoja Ahmed Yasawi, B.Sattarkhanov str., 29, 161200, Turkestan, Kazakhstan.

Sabyr A. – PhD Doctor, Senior Lecturer, Department of State and Legal Disciplines, Faculty of Law, Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Tauke Khan Avenue 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan.

Tleulov B. **–** Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of State and Legal Disciplines, Faculty of Law, Mukhtar Auezov South Kazakhstan University, Tauke Khan Avenue 5, 160012, Shymkent, Kazakhstan

Бекбутаева Ж. **–** Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Түрік-Қазақ Университетінің заңтану кафедрасының, экономика, бизнес және құқық факультетінің 3 курс докторанты, Б. Саттарханов көшесі, 29, 161200, Түркістан, Қазақстан

Сабыр А. **–** PhD докторы, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Заң факультетінің Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Тәуке хан даңғылы 5, 160012, Шымкент, Қазақстан,

Тлеулов Б. **–** педагогика ғылымдарының кандидаты, Мұхтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің Заң факультетінің Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Тәуке хан даңғылы 5, 160012, Шымкент, Қазақстан

Бекбутаева Ж. – докторант 3 курса кафедры Юриспуденции, факультета Экономики, бизнес и права Международного турецко-казахского университета имени Ходжи Ахмед Ясави, ул.Б.Саттарханова, 29, 161200, Туркестан, Казахстан;

Сабыр А. – PhD доктор, старший преподаватель кафедры Государственно-правовых дисциплин, Юридического факультета в Южно-Казахстанском университете имени Мухтара Ауезова, проспект Тауке хана 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Тлеулов Б. – кандидат педагогических наук, заведующий кафедры Государственно-правовых дисциплин, Юридического факультета в Южно-Казахстанском университете имени Мухтара Ауезова, проспект Тауке хана 5, 160012, Шымкент, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Еңбек құқығы, әлеуметтік қамсыздандыру құқығы /Labor Law and Social Security Law/ Трудовое право, Право социального обеспечения

IRSTI 10.67.01: https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-158-170
Scientific article

Investment Policy of Kazakhstan's Funded Pension System: Legal Aspects and Reform Directions

B. Amirova[1], A. Zhusipov[2], Ye. Meyerbekov*[3]

[1]*Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan*
[2]*Esil University, Astana, Kazakhstan*
[3]*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

(e-mail: botaa_1981@mail.ru, Zh60@inbox.ru, meerbekov90@gmail.com)

Abstract: This article considers legal aspects of the investment policy of the funded pension system of the Republic of Kazakhstan, as well as the main directions of its reforming in modern conditions. The relevance of the topic is conditioned by the need to improve the efficiency of pension assets management, to ensure transparency of investment activities and reliability of the system of protection of pension savings of citizens.

The article sets the task of analysing the current legislation regulating the investment of pension funds, identifying existing problems and legal risks, as well as developing proposals for their elimination. The aim of the research is to study the legal framework regulating the investment policy of the Unified Accumulative Pension Fund (UCPF), to assess its compliance with the principles of sustainable development, and to develop areas for improving legal regulation.

The research methods used are comparative legal analysis, system approach, logical, and formal-legal methods. Special attention is paid to the international experience of regulating the investment activity of pension funds and the possibility of its adaptation to the Kazakhstan legal system.

The analysis identified key problems, including insufficient diversification of assets, limited transparency of investment decisions, and the need to strengthen institutional control.

The paper concludes with proposals for investment policy reforms aimed at improving the efficiency, sustainability and legal protection of the funded pension system.

Keywords: pension savings, investment policy, EPPF, legal regulation, reforms, pension system.

Received: 22.07.2025. Accepted: 19.09.2025. Available online: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

Introduction

One of the key areas of ensuring social stability and financial security of citizens is the effective functioning of the pension system. In the conditions of Kazakhstan's transition to a market economy, a funded pension system (FPS) was formed, the basis of which was the Uniform Funded Pension Fund (UFPF). Since its establishment, Kazakhstan's pension system has undergone a number of reforms aimed at modernising and improving the efficiency of funded mechanisms. Nevertheless, there are still a number of unresolved legal, economic and institutional problems related to the management and investment policy of pension assets.

The choice of the topic is conditioned by the need for a comprehensive understanding and rethinking of the investment policy of the funded pension system, especially in its legal aspect. Despite the existence of individual studies, there are not enough systematic works in domestic legal science devoted to the analysis of legal regulation of the investment activity of the Unified National Pension Fund, its mechanisms, risks, transparency, as well as correlation with international practice. The lack of a holistic approach to assessing the effectiveness of legal regulation of investment policy creates uncertainty and reduces public confidence in the pension system as a whole. The relevance of the topic is due to the increasing importance of pension savings as a strategic source of investment in the country's economy, the need to protect the rights of depositors, as well as to ensure a balanced approach between profitability and safety of investments. The current situation requires a comprehensive scientific comprehension and development of proposals to improve the legal mechanisms for regulating the investment activities of the pension fund [1].

The object of the study is the funded pension system of the Republic of Kazakhstan. The subject of the study is legal norms and institutions regulating the investment policy of the pension system, including mechanisms of control, responsibility and protection of the rights of depositors.

The purpose of the study is to develop theoretical and legal foundations and practical recommendations to improve the legal regulation of the investment policy of the Unified National Pension Fund.

The objectives of the study include:

– Analysing the current legislation in the field of pension investments;

– identification of gaps and legal risks;

– study of international experience;

– development of proposals for reforming legal regulation.

The methodological basis of the study is the systemic, formal-legal, comparative-legal and functional approaches. The hypothesis of the study is that the current legal regulation of the investment policy of the EPF requires reform taking into account the principles of transparency, efficiency and social justice [2,207].

Literature review

The study of the investment policy of Kazakhstan's funded pension system is based on a wide range of domestic and foreign publications. Kazakhstani scientific literature predominantly focuses on the legal aspects of the functioning of the Unified Accumulative Pension Fund

(UAPF). Thus, S.Sartayeva and A.Alimzhanova (2021) emphasise the priority of the principle of pension asset preservation, considering it a legal guarantee of social protection for citizens. The works of K.Aidarkhanova and N.Dyusembayev (2020–2023) develop an institutional approach, justifying the expediency of using pension funds to stimulate domestic economic growth and finance infrastructure projects.

In foreign literature, the discussion focuses on finding a balance between the profitability and security of pension assets. Classic studies by the World Bank (Barr, Diamond, 2018) and the OECD (2022) propose a liberal economic model focused on maximum diversification and international investment. However, the works of Hines (2020) and Hess (2022) point to the high risks of excessive market exposure, emphasising the need for state legal control.

Comparative studies analysing the experiences of Chile, Poland and the Netherlands (World Bank, 2020; OECD, 2022) constitute a separate area of research. They show that strict regulation can be combined with effective asset management, provided that there is transparency and institutional independence of the governing bodies.

Thus, the current scientific debate boils down to the search for an optimal regulatory model: from a priority on preservation to diversified investment. For Kazakhstan, the issue of regulatory clarification of the UIF's investment mandate and the development of legal mechanisms that simultaneously protect contributors and increase the return on savings remains relevant.

Materials and Methods

The methodological basis for analysing the investment policy of Kazakhstan's funded pension system is determined by the interdisciplinary nature of the problem, which lies at the intersection of law, economics and finance. Both traditional legal methods and modern approaches used in economic and legal science were used for the study. This synthesis is due to the fact that the legal norms governing pension assets are inextricably linked to issues of their investment placement and risk management, and the effectiveness of legal regulation is reflected in the indicators of profitability, diversification and sustainability of the pension system.

The research materials included:

– Regulatory and legal acts of the Republic of Kazakhstan, including the Social Code (2023) [3], subordinate acts of the Agency for Regulation and Development of the Financial Market, the National Bank and the Government of the Republic of Kazakhstan;

– International conventions and recommendations, including the standards of the International Labour Organisation (ILO), EU directives, the Basel Accords, and the principles of the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) in the field of pension funds[4];

– Official statistics from the UAPF and the National Bank of Kazakhstan, data from the Ministry of Finance;

– Scientific publications by domestic and foreign authors over the past 5–7 years, presented in the Scopus and Web of Science databases, as well as regional academic journals;

– analytical reports from the World Bank, IMF, OECD, and independent research centres on pension investment issues.

Thus, the source base includes both legal documents and empirical data, which made it possible to conduct a comprehensive study.

– Official statistics from the UAPF and the National Bank of Kazakhstan, data from the Ministry of Finance;

– Scientific publications by domestic and foreign authors over the past 5–7 years, presented in the Scopus and Web of Science databases, as well as in regional academic journals;

– analytical reports from the World Bank, IMF, OECD, and independent research centres on pension investment issues.

Thus, the source base includes both legal documents and empirical data, which made it possible to conduct a comprehensive study.

A wide range of scientific methods was used in the work, each of which allowed certain aspects of the topic to be revealed.

1. The dogmatic (formal-legal) method was used to analyse the normative provisions of the legislation of the Republic of Kazakhstan and their compliance with international standards. With its help, the legal boundaries of permissible investment activity of the UFPF were determined.

2. The comparative legal method made it possible to identify differences between the Kazakhstani model of pension investment and the practices of other countries (Chile, Poland, the Netherlands, and the United States). Particular attention was paid to how legal regulation affects portfolio diversification and the protection of investors' interests.

3. The historical and legal method made it possible to trace the evolution of the investment policy of the accumulation system in Kazakhstan – from the creation of private pension funds in 1998 to their consolidation into the UIF and subsequent reform.

3. The historical and legal method made it possible to trace the evolution of the investment policy of the accumulative system in Kazakhstan – from the creation of private pension funds in 1998 to their consolidation into the UAPF and subsequent reform.

4. The economic and legal analysis combined legal and financial components. It made it possible to assess how legal norms on investment limits, requirements for issuer ratings and asset structure affect the actual return and sustainability of pension savings.

5. A systematic approach was used to identify the interrelationships between the pension system, the financial market and macroeconomic stability.

6. Critical analysis and discursive reconstruction methods were applied when working with scientific literature to identify methodological differences in assessing the role of the state and the market in pension asset management [5].

Issues relating to the investment policy of funded pension systems remain the subject of lively debate, which is reflected in both domestic and foreign literature.

The liberal economic approach (widely represented in studies by the World Bank and a number of Western authors) is based on the need for maximum diversification and market management of pension assets, minimising state intervention. The key methodological principle is to increase returns through global investments [6].

– The socio-legal approach, on the contrary, emphasises the need for strict regulation and protection of depositors' interests. Domestic authors (S. Sartayeva, A. Alimzhanova, etc.) emphasise the priority of the principle of preservation over profitability, which is methodologically justified through the concept of the welfare state [7].

– The institutional approach considers pension assets as an element of national economic development. In this context, some researchers (e.g., Kazakh economists K. Aidarkhanova and N. Dyusembayev) argue that pension funds should be directed towards infrastructure projects

within the country [8]. Opponents of this approach, including foreign experts (D. Hines), point to increased risks and reduced liquidity [9].

The comprehensive legal approach presented in contemporary Kazakhstani studies seeks to reconcile these positions. Its methodological basis is based on a balance of interests: preservation, profitability, liquidity and diversification are considered not as mutually exclusive but as complementary criteria.

The controversy surrounding investment policy in the pension sector reflects a broader debate about the balance between private and public law principles in the regulation of socially significant financial institutions.

The chosen methodological tools made it possible to:

– identify legal gaps and conflicts in the legislation of the Republic of Kazakhstan;

– assess the practical effectiveness of the UAPF's investment policy based on statistics and comparative analysis;

– formulate proposals for reform that take into account both international experience and national socio-economic characteristics;

– give the study an applied character, focused on improving legislation.

It should be noted that the study is based on official reports from the UAPF and publicly available data from international organisations. This imposes certain limitations, as some information about actual investment strategies and negotiations with issuers remains confidential. Nevertheless, the use of comparative legal and critical analysis has made it possible to compensate for these limitations [10,73].

Results and Discussion

An analysis of the investment policy of the Republic of Kazakhstan's funded pension system (FPS) shows that it is currently undergoing significant changes related to both legal transformation and institutional restructuring. The study identified a number of key findings of theoretical and practical significance.

According to data from the Unified Accumulative Pension Fund (UAPF), by the beginning of 2025, total pension assets exceeded 22 trillion tenge. The return for 2024 exceeded the inflation rate, ensuring a positive real investment income (UAPF, 2025) [11]. This indicates the accumulation of significant financial potential capable of serving as a source of long-term investment in the economy. Domestic studies emphasise that pension assets have become an important factor in macroeconomic stabilisation [12].

The pension asset portfolio remains highly concentrated: more than 70% is accounted for by government securities issued by the Ministry of Finance, and a significant portion of the remaining share is placed through repo transactions (National Bank of Kazakhstan, 2024) [13].

This structure ensures reliability and low risk, but at the same time limits the potential for returns and diversification. According to a number of Kazakhstani authors, excessive focus on government securities reduces the long-term effectiveness of the system [14].

The regulatory architecture of the pension system has been consolidated in recent years in the Social Code of 2023 and a number of subordinate acts, which establish the rights of the UPPF, the procedure for accounting for accumulations and the general principles of investment activity. At the same time, detailed investment rules, requirements for managers and accounting

procedures are regulated by separate rules and decisions of regulators. The Code defines the principles of mandatory participation, preservation of savings and transparency of asset management [3]. Subordinate acts of the National Bank and the Agency for Regulation and Development of the Financial Market specify investment limits and the procedure for admitting management companies [13].

However, as noted in foreign literature, effective pension regulation requires a clear balance between «fiduciary duty» and «investment freedom» [15]. In Kazakhstan, this balance is currently skewed towards a conservative approach.

In early 2025, regulators initiated a review of pension asset investment rules with proposals to expand the list of eligible instruments and allow more risky asset classes within individual mandates – a trend motivated by the search for higher returns while developing the market. The emergence of private managers alongside management by the NBRK creates a competitive environment but places new demands on supervision and disclosure.

A comparison with the experience of Canada and Chile shows that diversifying assets into equities, infrastructure and alternative investments allows for higher returns without a significant increase in risk [16]. In Kazakhstan, such a strategy is currently limited by legal regulations.

A critical analysis of domestic studies shows that most authors recognise the need to liberalise the investment mandate of the NPF, but emphasise that reforms must be accompanied by increased transparency and independence of the regulator [17]. Foreign studies, on the contrary, focus on the institutional independence of funds and the implementation of liability-driven investment (LDI) strategies [18].

Strengths and empirical effects. The total volume of assets and the positive dynamics of investment income indicate that the accumulation system is already generating real investment potential to secure pension obligations. Domestic studies confirm that accumulated assets strengthen the role of pension institutions as a source of long-term financing for the economy (e.g., reports and analytics from the ENPF and national researchers).

Safety vs. profitability – a legal contradiction. A legal framework focused on protecting savings (widespread use of government securities, restrictions on risky assets) is justified from the point of view of preserving funds. However, contemporary literature on international practice emphasises that excessive concentration in low-risk instruments with long-term obligations can lead to a shortfall in returns and an increase in real pension deficits in the future; The optimal approach is considered to be a balance between fiduciary duty, target returns and risk management, with clearly defined mandates and limits. This position is reflected in international recommendations and studies on the management of government and pension funds.

Fluctuations in the tenge exchange rate directly affect the real returns on pension savings. Given the high dependence on tenge instruments, this leads to a decline in the purchasing power of savings during devaluations [19]. Foreign authors recommend the use of currency hedging and an increase in the share of foreign assets [4].

The current legal model provides for strict state control over the investment policy of the UAPF[20]. On the one hand, this protects contributors, but on the other, it reduces incentives to improve efficiency [21]. International studies indicate that institutional independence and clarity of fiduciary responsibilities are key factors in the success of pension funds [22]. (Ambachtsheer, 2016). International studies on corporate governance of pension funds note

that the key to a successful investment policy is institutional independence, clear fiduciary obligations and effective oversight. In the Kazakh context, the legislative framework contains the basic powers and rights of the UAPF, but practice shows the need to strengthen mechanisms for monitoring compliance with investment mandates, disclosure of portfolio information and motivation of managers, especially with the growth of the share of private managers.

Based on the results obtained, several areas can be identified:

– Legislative clarification of the investment mandate. Include clear provisions in the Social Code and related regulations on permissible asset classes, concentration limits, currency diversification requirements, and fiduciary duties; provide for a mechanism for the gradual liberalisation of mandates with clear criteria (yield threshold, stress tests).

– Introduction of the LDI model. Move to a liability-driven investment management model, which will allow combining the preservation of the base share of the portfolio and active investment of part of the funds in more profitable asset classes (alternatives, foreign bonds) with controlled risk. International practices (CPP, PwC) confirm the effectiveness of such a transition with adequate institutional guarantees.

– Strengthening oversight and transparency. Establish mandatory disclosure standards at management levels (ENPF, managers), require regular stress tests, independent audits of investment activities, and public reports at the level of individual depositor accounts. This reduces the risk of politicisation of decisions and increases depositor confidence.

– Financial market development. Government policy should accompany reforms with the development of corporate and mortgage markets, the issuance of long-term instruments in tenge and foreign currency, and the creation of currency risk hedging mechanisms; this will reduce pressure on the portfolio and expand the range of investment opportunities. Financial market development strategies (AIFC, international recommendations) confirm the need for synchronisation.

– Limitations of the study and prospects. The analysis is based on official reports from the UAPF, regulatory acts, and open research; however, a long-term assessment of the effect of the proposed reforms will require scenario modelling based on assumptions about demographics, returns, and capital market development. Empirical verification of the proposed instruments (LDI, hedging, foreign assets) will be the subject of the next stage of the study.

The legal changes of 2023–2025 create the conditions for modernising the investment policy of Kazakhstan's pension system, but the effectiveness of the reforms will depend on the quality of the legislative specification of mandates, institutional independence and the simultaneous development of market infrastructure. The recommendations provided combine theoretical clarity with practical feasibility and can form the basis of a roadmap for reforming the investment policy of the UAPF.

Conclusion

The investment policy of Kazakhstan's funded pension system is not only a financial and economic category, but also an important legal institution that determines the social stability of the state and the population's trust in long-term savings mechanisms. The study revealed a number of key patterns, contradictions and development prospects that need to be considered in the context of both national legislation and international practice.

1. Legal and institutional conclusions

An analysis of current legislation (the Social Code of 2023 and subordinate legislation) shows that the regulatory framework for Kazakhstan's funded pension system is characterised by a combination of the principles of preservation and profitability of pension assets. However, there is a significant bias towards the preservation of assets, which is reflected in the limited diversification opportunities available to the UAPF. This legal structure minimises risks but at the same time limits the potential for growth in savings.

The institutional model, based on the monopoly of the UAPF in the management of mandatory pension contributions, has made it possible to achieve a certain level of transparency and state control. At the same time, it has given rise to problems of excessive concentration of the portfolio in government securities and quasi-government issuers, which reduces competitive incentives and leads to the formation of a vicious circle of investment, where pension assets mainly serve to service government debt.

2. Methodological emphases

The application of comparative legal and economic-legal analysis has confirmed that successful foreign models (the Netherlands, Canada, Chile, and Poland) are based on more flexible regulation of pension fund investment activities, which involves a balance between state supervision and the institutional independence of management companies. These countries actively use mechanisms such as liability-driven investment (LDI), target limits on asset classes, and the development of alternative investment instruments.

The Kazakh model, on the contrary, remains predominantly conservative, which is methodologically explained by its focus on the social function of the pension system. However, in the context of rising inflation, financial market volatility and the need to ensure long-term returns, this strategy needs to be revised.

3. Scientific debate and interpretation

Scientific debate in this area boils down to two main approaches:

– liberal-economic (represented in the works of the World Bank, OECD, and a number of foreign researchers), insisting on diversification, global investment, and minimisation of state intervention;

– social and legal, widely represented in domestic literature, where the emphasis is on protecting the interests of investors and limiting risks, even at the cost of lower returns.

Kazakh researchers (Sartaeva, Alimzhanova, Aidarkhanova, Dyusembayev) emphasise the need to legally enshrine the principle of preservation, while international experts (Barr, Diamond, Hines, Hess) point to the underestimation of the profitability factor and insufficient institutional flexibility.

Thus, the debate takes on an applied character: it is not a question of choosing one of the extreme positions, but of finding legal mechanisms to strike a balance.

4. Practical significance of the results

The results of the study allow us to formulate a number of practical proposals:

1. Legislative clarification of the investment mandate of the UAPF. It is necessary to clearly define the legal boundaries of permissible investments, striking a balance between safety and profitability. In this context, it is relevant to introduce a mechanism of 'golden ratio rules' providing for the mandatory distribution of assets between government, corporate and international instruments.

2. Development of legal mechanisms for diversification. It is advisable to expand the list of permissible instruments in legislation to include infrastructure bonds, green finance and ESG investment instruments, in line with current international trends.

3. Institutional reform of the management system. One possible direction is the phased introduction of competitive management companies with state licences and strict supervision. This model has already been tested in Chile and Poland and has proven to be effective.

4. Enhancing transparency and accountability. Regulatory requirements need to be developed for the disclosure of information on investment decisions and the reporting of management structures, and digital platforms need to be introduced for investor control.

5. Developing the national financial market. The effectiveness of pension investments directly depends on the depth of the domestic securities market. Consequently, without reforming the corporate sector and stimulating the issuance of private bonds, portfolio diversification is impossible.

5. Theoretical and scientific value

From a scientific point of view, the study showed that Kazakhstan's funded pension system is a unique model combining elements of state and market regulation. The theoretical significance of the results lies in the development of the concept of 'legal balance of investment interests', where the key categories are safety, profitability, liquidity and diversification.

The work also demonstrated the relevance of an interdisciplinary approach combining legal analysis and financial methodology. This allows pension assets to be viewed not only as an object of economic investment, but also as a socio-legal category serving as an instrument for realising citizens' constitutional right to social security.

6. Prospects for reform

The promising areas for reforming Kazakhstan's funded pension system can be outlined as follows:

– harmonisation of national legislation with OECD and IMF international standards;

– creation of legal conditions for the introduction of the LDI model and long-term risk management strategies;

– development of socially responsible investment (ESG) mechanisms, which will contribute to both the sustainability of pension savings and the environmental and social development of the country;

– increasing the institutional independence of the UAPF while maintaining state control through supervisory bodies;

– expanding scientific discussion and conducting interdisciplinary research capable of justifying reforms not only from an economic perspective, but also from a legal one.

In conclusion, it should be noted that the investment policy of Kazakhstan's funded pension system is seeking to strike an optimal balance between the conflicting requirements of security and profitability. The current legal framework ensures the relative stability of the system, but limits its potential. International experience shows that it is possible to combine strict supervision and effective asset management, provided that innovative legal mechanisms are introduced and the investment portfolio is diversified.

Thus, the legal modernisation of the UAPF's investment policy should be considered a strategic priority of state social policy. It will not only increase the effectiveness of pension savings but also strengthen citizens' trust in the system, ensuring the long-term financial stability and social development of Kazakhstan.

References

1. Kaliyeva M.E. The pension system of the Republic of Kazakhstan: current status and future prospects //Journal of Economic Research & Business Administration. – 2015. – Vol. 97, No. 3. – P. 115–121.

2. Abdibekov S., Uzun Y.U. Methods of managing and improving investments in the funded pension system of the Republic of Kazakhstan // Rahva Journal of Technical and Social Studies. – 2022. – Vol. 2, No. 2. – P. 204–213.

3. Code of the Republic of Kazakhstan dated 20 April 2023 No. 224-VII «Social Code of the Republic of Kazakhstan» (with amendments and additions as of 18 July 2025) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598 (accessed: 08.05.2025).

4. OECD. Pension Markets in Focus. – Paris: OECD Publishing, 2022.

5. Barr N., Diamond P. Reforming Pensions: Principles and Policy Choices. – Oxford: Oxford University Press, 2018. – 356 p.

6. World Bank. The Future of Pension Fund Investment in Emerging Economies. – Washington, DC: World Bank Group, 2020. – 112 p.

7. Sartaeva S., Alimzhanova A. Pravovoe regulirovanie investitsionnoi deiatel'nosti ENPF: problemy i perspektivy [Legal regulation of investment activity of the UAPF: problems and prospects] // Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya. – 2021. – No. 2. – P. 45–53.

8. Aidarkhanova K., Dyussembayev N. Institutsional'nye osnovy ispol'zovaniya pensionnykh aktivov dlya ekonomicheskogo rosta [Institutional foundations of using pension assets for economic growth] // Ekonomika i pravo Kazakhstana. – 2020. – No. 4. – P. 72–81.

9. Hines D. Pension Funds and Market Risks: Legal Constraints and Economic Outcomes // Journal of Pension Economics and Finance. – 2020. – Vol. 19, No. 3. – P. 341–359.

10. Hess R. Governance of Pension Investment Policies in Emerging Markets // International Social Security Review. – 2022. – Vol. 75, No. 1. – P. 67–89.

11. Unified Accumulative Pension Fund (UAPF). (2025). Annual Report for 2024.//https://www.enpf.kz/ru/indicators/finansovaya-otchetnost/otchet-po-pensionnym-aktivam.php (accessed: 08.05.2025).

12. Imanbekova G. Rol' pensionnykh aktivov v ekonomike Kazakhstana [The role of pension assets in the economy of Kazakhstan] //Ekonomika i pravo Kazakhstana. – 2023. – Vol. 3, No. 1. – P. 33–40.

13. National Bank of the Republic of Kazakhstan. Report on the investment activities of the UCPF's pension assets for 2023–2024. // https://www.enpf.kz/ru/press-center/news/58755/(accessed: 08.05.2025).

14. Alimbaev N. Problemy i perspektivy investitsionnoi politiki ENPF [Problems and prospects of the investment policy of UAPF] // Finansy i kredit. – 2022. – Vol. 28, No. 6. – P. 45–52.

15. Clark G., Monk A. Institutional Investors and Long-term Investment // Oxford Review of Economic Policy. – 2017. – Vol. 33, No. 4. – P. 659–681.

16. Tapia W., Yermo J. Investment Strategies of Pension Funds. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions. - Paris: OECD Publishing, 2021. 278 p.

17. Zholdasova A. Sovremennye vyzovy pensionnoi sistemy Kazakhstana [Contemporary challenges of the pension system of Kazakhstan] // Pravo i gosudarstvo. – 2024. – Vol. 4, No. 2. – P. 87–96.

18. Bodie Z. Pension Finance: Risk, Responsibility, and Security // Journal of Pension Economics and Finance. – 2020. – Vol. 19, No. 4. – P. 523–540.

19. Sagindikov R. Valyutnye riski pensionnoi sistemy Kazakhstana [Currency risks of the pension system of Kazakhstan] // Finansovaya analitika [Financial Analytics]. – 2023. – Vol. 14, No. 7. – P. 21–29.

20. Saktaganova I.S., Smatlaev B.M., Issayeva A.Zh. On the issue of professional pension risks in the Republic of Kazakhstan // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University: Law Series. Vol 146 №1(2024). https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-1-212-221

21. Kurmangalieva D. Gosudarstvennoe regulirovanie pensionnykh fondov: analiz kazakhstanskogo opyta [State regulation of pension funds: analysis of Kazakhstan's experience] // Zhurnal prava i politiki. – 2022. – Vol. 17, No. 2. – P. 54–63.

22. Ambakhtskhir K. Pensionnye fondy i investitsionnaya effektivnost' [Pension funds and investment efficiency]. – Oxford: Oxford University Press, 2016.

The contribution of the authors

This article was written by three authors

Amirova Bota – played a key role in conceptualizing and designing the study, gathering and analyzing data, and examined relevant literature.

Zhusipov Alpysbay – was instrumental in drawing key conclusions, overseeing the research process, and participating in manuscript revision. He also contributed to enhancing the quality and precision of the final draft.

Meyerbekov Yerlan – provided expert guidance, overseeing the development of the research concept and methodology. He reviewed the manuscript, aided in interpreting find.

Б.К. Амирова[1], А.Д. Жусупов[2], Е.С. Меербеков[3]

[1] І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан,

[2]«Esil UNIVERSITI» мекемесі, Астана, Қазақстан,

[3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: [1]botaa_1981@mail.ru, [2]Zh60@inbox.ru, [3]meerbekov90@gmail.com)

Қазақстанның жинақтаушы зейнетақы жүйесінің инвестициялық саясаты: реформалаудың құқықтық аспектілері мен бағыттары

Аңдатпа: Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жинақтаушы зейнетақы жүйесінің инвестициялық саясатының құқықтық аспектілері, сондай-ақ оны қазіргі жағдайда реформалаудың негізгі бағыттары қарастырылады. Тақырыптың өзектілігі зейнетақы активтерін басқарудың тиімділігін арттыру, инвестициялық қызметтің ашықтығын және азаматтардың зейнетақы жинақтарын қорғау жүйесінің сенімділігін қамтамасыз ету қажеттілігімен байланысты.

Мақалада зейнетақы қаражатының инвестицияларын реттейтін қолданыстағы заңнаманы талдау, бар проблемалар мен құқықтық тәуекелдерді анықтау, сондай-ақ оларды жою бойынша ұсыныстар әзірлеу міндеті қойылған. Зерттеудің мақсаты Бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорының (БЖЗҚ) инвестициялық саясатын реттейтін нормативтік-құқықтық базаны зерделеу, оның орнықты даму қағидаттарына сәйкестігін бағалау, сондай-ақ құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттарын әзірлеу болып табылады.

Зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы-құқықтық талдау, жүйелік тәсіл, логикалық және формальды-құқықтық әдістер қолданылды. Зейнетақы қорларының инвестициялық қызметін реттеудің халықаралық тәжірибесіне және оның қазақстандық құқықтық жүйеге бейімделу мүмкіндігіне ерекше назар аударылады.

Жүргізілген талдау нәтижесінде негізгі проблемалар, соның ішінде активтерді әртараптандырудың жеткіліксіздігі, Инвестициялық шешімдердің ашықтығының шектелуі және институционалдық бақылауды күшейту қажеттілігі анықталды.

Қорытындыда жинақтаушы зейнетақы жүйесінің тиімділігін, орнықтылығын және құқықтық қорғалуын арттыруға бағытталған инвестициялық саясатты реформалау бойынша ұсыныстар ұсынылды.

Түйінді сөздер: зейнетақы жинақтары, Инвестициялық саясат, БЖЗҚ, құқықтық реттеу, реформалар, зейнетақы жүйесі.

Б.К. Амирова[1], А.Д. Жусупов[2], Е.С. Меербеков[3]

[1]Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

[2]Учреждение «ESIL UNIVERSITI», Астана, Казахстан

[3]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(e-mail: [1]botaa_1981@mail.ru, [2]Zh60@inbox.ru, [3]meerbekov90@gmail.com)

Инвестиционная политика накопительной пенсионной системы Казахстана: правовые аспекты и направления реформирования

Аннотация: В данной статье рассматриваются правовые аспекты инвестиционной политики накопительной пенсионной системы Республики Казахстан, а также основные направления её реформирования в современных условиях. Актуальность темы обусловлена необходимостью повышения эффективности управления пенсионными активами, обеспечения прозрачности инвестиционной деятельности и надёжности системы защиты пенсионных накоплений граждан.

В статье ставится задача анализа действующего законодательства, регулирующего инвестиции пенсионных средств, выявления существующих проблем и правовых рисков, а также выработки предложений по их устранению. Цель исследования заключается в изучении нормативно-правовой базы, регулирующей инвестиционную политику Единого накопительного пенсионного фонда (ЕНПФ), оценке её соответствия принципам устойчивого развития, а также в разработке направлений совершенствования правового регулирования.

В качестве методов исследования использованы сравнительно-правовой анализ, системный подход, логический и формально-юридический методы. Особое внимание уделяется международному опыту регулирования инвестиционной деятельности пенсионных фондов и возможности его адаптации к казахстанской правовой системе.

В результате проведённого анализа были выявлены ключевые проблемы, в том числе недостаточная диверсификация активов, ограниченная прозрачность инвестиционных решений и потребность в усилении институционального контроля.

В заключении представлены предложения по реформированию инвестиционной политики, направленные на повышение эффективности, устойчивости и правовой защищённости накопительной пенсионной системы.

Ключевые слова: пенсионные накопления, инвестиционная политика, ЕНПФ, правовое регулирование, реформы, пенсионная система.

Information about authors:

Amirova B. – (corresponding author) Doctoral student, Senior methodologist, I. Zhansugurov Zhetysu University, 050043, Taldykorgan, Kazakhstan

Zhusipov A. – Doctor of Law, Professor, Department of Law, Esil University, 010000, Astana, Kazakhstan

Meyerbekov Ye. **–** Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 010000, Astana, Kazakhstan

Амирова Б.К. **–** (корреспондент–автор), докторант, И.Жансүгірова атындағы Жетісу университетінің аға әдіскері, 050043, Талдықорған, Қазақстан

Жусупов А.Д. **–** заң ғылымдарының докторы, «Құқық» кафедрасының профессоры, «ESIL UNIVERSITI» мекемесі, 010000, Астана, Қазақстан

Меербеков Е.С. **–** Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, 010000, Астана, Қазақстан

Амирова Б.К. **–** (автор-корреспондент), докторант, старший методист Жетысуского университета им. И.Жансугурова, 050043, Талдыкорган, Казахстан,

Жусупов А.Д. **–** доктор юридических наук, профессор кафедры «Право» Учреждение «ESIL UNIVERSITI», 010000, Астана, Казахстан

Меербеков Е.С. – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, 010000, Астана, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология / Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology/ Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

IRSTI 10.83.21 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-171-187
Scientific article

Criminological assessment of the influence of penitentiary subculture on crime in correctional facilities

R.B. Turysbek[1], R. Khamidullina[2], N.N. Poshanov[3]

[1]*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*
[2]*Metropolitan University Prague, Prague, Czech*
[3]*International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan*

(e-mail: [1]Rysbek.turysbek@inbox.ru, [2]Ranellkhamidullina7@gmail.com, [3]sultan.86@mail.ru)

Abstract: This study addresses the pressing issue of the penitentiary subculture's influence on crime dynamics within correctional institutions. The goal is to assess the degree and mechanisms of this impact and propose ways to neutralize harmful subcultural factors. The research focuses on the nature and structure of the penitentiary subculture, its historical development in Kazakhstan, and its influence on the criminogenic situation, criminal socialization, and recidivism. The main idea is that the penitentiary subculture is a stable, informal system that negatively affects law and order in detention facilities and obstructs convict resocialization.

The scientific value of the study lies in its comprehensive criminological analysis of the penitentiary subculture's impact on crime within Kazakhstan's penitentiary system. Its practical significance includes its potential use by the Criminal Justice System, Prosecutor's Office, Ministry of Internal Affairs, and in developing crime prevention programs.

The results demonstrate that the penitentiary subculture is a socio-normative phenomenon with its own hierarchy, values, and norms, deeply rooted in the Soviet-era penitentiary system. The study shows that the subculture influences convict behavior, promotes criminal socialization, establishes informal hierarchies, and increases recidivism. A comparative analysis with international practices emphasizes the need for comprehensive reforms to improve detention conditions and enhance resocialization efforts.

This research contributes a new, systematic criminological perspective on the penitentiary subculture's impact on crime in Kazakhstan, filling a gap in domestic science. Its practical outcomes support the development of measures to combat intra-systemic crime, improve resocialization programs, and reduce recidivism among released prisoners.

Keywords: penitentiary subculture, crime, places of deprivation of liberty, criminological assessment, correctional institutions, re-socialization, convicts.

Received: 13.05.2025. Accepted: 05.06.2025. Available online: 30.09.2025

[1]***хат-хабар үшін автор**

Introduction

The issue of penitentiary subculture remains one of the most complex and underexplored areas in domestic criminology, despite its evident influence on the functioning of the penal system and the overall criminal situation in correctional institutions. Given the ongoing legal and socio-political transformation in Kazakhstan, the question of hidden mechanisms through which the subculture affects not only the behavior of prisoners but also the overall dynamics of crime within correctional facilities is especially relevant.

This topic is driven by the current issues in law enforcement practice: there is a lack of comprehensive criminological research in Kazakhstan regarding the influence of penitentiary subculture as a stable social phenomenon on intra-system crime. Despite the existence of some sociological observations, fragmented legal analyses, and brief mentions within the broader criminological theory, the issue of a systematic analysis of the criminal potential of the prisoners' subculture remains unresolved. Furthermore, in light of new challenges – such as the digitization of the penitentiary system, reforms in criminal and penal legislation, and the state's increasing emphasis on the humanization of punishment – there is a need for a critical rethinking of established approaches.

This trend is confirmed by the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 [1], which directly calls for a reassessment of approaches to the implementation of penitentiary probation, including the resocialization of convicts based on international experience, and emphasizes the identification and elimination of ineffective practices hindering the development of personal skills and social adaptation. The document also underscores the importance of introducing digital tools for control and analytics to detect hidden forms of subordination and criminal influence within the penitentiary system.

A particular focus on humanizing the conditions of punishment has been emphasized in recent political speeches by the President of Kazakhstan. Specifically, in his speech at the National Kurultai meeting (March 15, 2024), Kassym-Jomart Tokayev stressed the need to reconsider legal approaches to women in correctional facilities with young children, stating that "our penitentiary system should be focused not on punishment but on the correction of convicts". This emphasis on humanization and the reevaluation of penitentiary policy indirectly confirms the necessity of critically analyzing the internal subcultural mechanisms that hinder these goals [2].

The relevance of the topic is further confirmed by the words of the President of the Republic of Kazakhstan, K. Tokayev, delivered during the expanded meeting of the Ministry of Internal Affairs board on October 29, 2020. In his speech, published on the official website of the President, he noted: "Against the backdrop of a challenging socio-economic situation in the country, it is absolutely crucial to prevent the escalation of criminal activity and the spread of prison subculture. Clearly, the situation here is far from favorable" [3]. These words reflect the President's serious concern about the state of affairs in the fight against crime and the penitentiary system, especially given the complex socio-economic conditions in the country.

Considering these circumstances, the criminological study of this phenomenon becomes particularly significant – not only sociologically, but from the perspective of identifying patterns, causes, and conditions that contribute to the formation and spread of subcultural norms in the

penitentiary environment, as well as their impact on the level and structure of crime within institutions.

The subject of this research is crime in correctional facilities in the Republic of Kazakhstan, while the object is the influence of penitentiary subculture on its dynamics, structure, and reproduction in the context of the modern transformations of the criminal enforcement system.

The study aims to criminologically assess the degree and mechanisms of influence of penitentiary subculture on the formation and development of crime in correctional facilities, followed by the development of recommendations to neutralize destructive subcultural factors.

The research hypothesis proposes that penitentiary subculture in the current realities not only remains a stable internal system of values, norms, and hierarchies, but also actively influences the criminogenic behavior of prisoners, creating the conditions for the development of institutionalized crime within the criminal enforcement system.

The scientific significance of the work lies in the insufficient development of the issue within domestic criminology and the need to create a scientific foundation for the development of criminologically grounded measures for the reform of penitentiary policy. The practical significance is in the potential use of the study results in the activities of correctional system bodies, prosecutors, the Ministry of Internal Affairs, and in the preparation of programs to prevent repeat offenses.

Research methods

The research methods used in this study are based on the analysis of theoretical and empirical materials presented in the academic literature on criminology, sociology, and law, concerning penitentiary subculture and its influence on crime in places of detention. The work includes a theoretical analysis that involves studying and summarizing scientific publications to define the essence, structure, functions, and factors of penitentiary subculture formation. The historical method was also applied to explore the genesis and evolution of this phenomenon during the Soviet and post-Soviet periods. To identify different approaches to addressing the issue, a comparative legal method was used by analyzing the experiences of foreign countries in countering penitentiary subcultures. The logical method was applied to establish causal relationships between the existence of penitentiary subcultures and crime dynamics in correctional facilities, as well as to formulate conclusions and recommendations. The research material is characterized qualitatively through the analysis of scientific articles, monographs, dissertations, regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, speeches by the President of Kazakhstan, and materials on international experience.

Findings/Discussion

Penitentiary subculture is a stable socio-normative phenomenon functioning within the penal system as a parallel, often opposing, structure of social norms, values, and role expectations. It arises as a response to the repressive and closed nature of the prison environment, where prisoners seek to establish an alternative order aimed at ensuring survival, internal cooperation, and maintaining a specific status quo. Unlike formal legal mechanisms regulating life in penal institutions, penitentiary subculture is based on unofficial but strictly enforced behavioral rules rooted in criminal traditions and the norms of the "criminal world" [4].

The definition of penitentiary subculture in the academic literature varies depending on the research approach. However, most interpretations emphasize its normative nature – it encompasses an internal logic of behavior, sanctions for violations, a system of symbols and signs, and defined statuses and roles. It is not merely a collection of rituals or traditions but a self-sufficient regulatory system covering all aspects of a prisoner's life, from interpersonal relationships to resource distribution, communication with the administration, participation in the shadow economy, and expressions of violence and dominance [5].

As noted by N.P. Barabanov, V.V. Mikhaylin, and N.D. Moiseev, the subculture that develops in penal institutions, the so-called prison subculture, consists of values and norms governing the unofficial life of convicts. While related to the criminal subculture, it differs in penal settings due to the unique development of value orientations among those serving prison sentences [6].

The essence of penitentiary subculture lies in its ability to replace the official regulatory system by creating an alternative legal order – informal, yet often more effective in terms of managing prisoners' behavior. In this parallel system, there exists its own "criminal code of honor," where legally punishable actions, such as informant behavior, cooperation with the administration, or refusal to participate in communal affairs, are considered treason and are punished, sometimes even with physical elimination. Thus, a convict often faces the choice of whether to follow the law or adhere to "understandings," with the consequences of violating informal norms being far harsher than legal sanctions.

The subculture's distinguishing feature is its resilience. Even under external pressure and with the introduction of resocialization measures, it is capable of transforming and adapting to new conditions. Moreover, the stronger the pressure from the official system, the more consolidated the subculture participants become. This highlights its self-regulatory mechanism and its ability to reproduce within the closed environment [7].

Factors outside the prison environment also influence the formation of the subculture. Specifically, the criminal romanticization in public consciousness, the perception of prison traditions as symbols of "courage" or "justice" (especially among vulnerable social groups), and the persistent existence of criminal slang, imagery, and symbols in the media all contribute to the entrenchment of subcultural attitudes before entering the penal system. This, in turn, facilitates the entry of a convict into the subculture and strengthens its influence on the entire system.

Penitentiary subculture is not an archaic relic but a living, actively functioning system that directly impacts the rule of law in penal institutions. Its essential nature requires consideration not only within sociological and cultural studies but also, primarily, within the context of criminological analysis, which helps to identify causal relationships between the existence of the subculture and manifestations of institutionalized crime.

Therefore, understanding the conceptual foundation of the prisoners' subculture is a crucial step in developing a criminologically grounded strategy for combating in-system crime and forming effective resocialization policies for convicts. To achieve this, one must turn to the historical prerequisites for its formation and development, which will provide a deeper understanding of the mechanisms behind its resilience and penetration into contemporary penitentiary practices. Its roots trace back to the practices of prisoner containment in pre-revolutionary Russia, yet it was the Soviet period, particularly from the 1930s onwards, that was decisive in crystallizing subcultural norms, hierarchies, and symbols that persist to this day [8].

The formation of penitentiary subculture in the USSR was closely linked to mass repression, political purges, and the creation of the system of correctional labor camps known as the GULAG. It was in these camps that a unique criminal order emerged, characterized by high autonomy from the official authorities, a distinct symbolic system, and a strictly maintained hierarchy. In these conditions, the concept of the "thieves' code" took shape and became firmly established – a non-official but highly influential system of norms regulating prisoner behavior [9]. The so-called "thieves-in-law" represented the informal elite of the prison community, shaping the internal policies of the camps and dictating the principles of interaction with the outside world.

The normative rigidity of this subculture was based on absolute loyalty to its internal rules and a categorical rejection of any cooperation with official authorities. Violations were met with sanctions, including physical punishment, isolation, or expulsion from the community. In such an environment, the subculture not only served as a means of survival but also as a form of resistance to the state system, paradoxically strengthening its ideological integrity.

The collapse of the Soviet Union did not lead to the disappearance of these structures. On the contrary, during the legal vacuum and instability of the 1990s, many elements of the Soviet camp system were preserved, including within Kazakhstan's penitentiary institutions. The transition to a market economy, the growth of organized crime, and the limited resources for reforming the penal system contributed to the persistence of established informal orders in places of confinement.

In the context of Kazakhstan, the influence of the Soviet penitentiary model was reflected in the architecture of colonies, internal routines, disciplinary practices, and even the professional culture of prison staff. Most correctional facilities were built according to typical Soviet-era designs, with spatial zoning that encouraged the formation of local centers of power among the incarcerated population. Ideological principles inherited from the Soviet system remained in the training of prison staff, where emphasis was often placed on strict discipline rather than social rehabilitation.

In the 2000s, Kazakhstan began active reform of its criminal enforcement system, reflecting the state's desire to align conditions of punishment with international standards. However, the process faced obstacles not only due to objective reasons – such as insufficient funding and a lack of qualified specialists – but also because of the deep-rooted informal structures that resisted change from within. Even with the introduction of new regulations aimed at humanizing conditions, real social control in some institutions remained in the hands of informal leaders who upheld the "zone" order.

This is especially evident in closed regimes, where prisoner interaction with the outside world is minimal, and alternative sources of information and support are limited. In such conditions, there remains a significant dependence on shadow norms, including systems for distributing statuses, punishments, access to resources, and forced involvement in criminal practices.

The current realities of Kazakhstan show that, despite institutional efforts to reform the criminal enforcement system, the historical legacy of the Soviet penitentiary model continues to significantly influence the structure and behavior of prisoners. Furthermore, the subculture has adapted to new conditions – digital communication channels have emerged, shadow power structures have evolved, and their connections with external criminal networks have strengthened. This indicates that the subculture is not a stagnant phenomenon; rather, it is a flexible and evolving system that requires in-depth criminological analysis and a systematic approach to combat its negative consequences.

Understanding the historical foundations of penitentiary subculture allows for an analysis of its real impact on the criminal situation in places of detention, where it continues to function as an unofficial mechanism of control and submission.

The formation of penitentiary subculture is the result of the interaction of historical, sociological, and criminological factors that ensure the internal integrity of a closed repressive environment. In isolation, under control, and through the deindividuation of prisoners, they are forced to adapt to the existing system, where alternative norms and social hierarchy become necessary for survival. The subculture plays a compensatory role, creating a distorted order in which the inmate solves adaptation, safety, and survival issues, especially in high-security institutions where open confrontation with the informal system may lead to violence.

A criminological approach confirms that penitentiary subculture does not emerge randomly. Its maintenance is ensured by those with criminal influence, whose goal is to preserve power through fear and submission. The subculture becomes a structure with criminogenic potential, capable of deforming the prisoner's personality and involving them in shadow processes. Research highlights that, in places of detention, the personality traits of violent criminals are shaped by their criminal experience and attitude towards punishment, which reduces motivation for law-abiding behavior and affects life after release [10].

A key aspect is the role of coercion and ritualization mechanisms that support subcultural order. In conditions of mistrust towards official institutions, informal leaders, controlling status, resources, and information, become the primary source of pressure. Rituals and punishment acts form prisoners' dependence on group rules and fear of consequences for deviation. The subculture is not always perceived as a threat; for many, it becomes the only understandable system of coordinates, leading to the inversion of legal norms and blurring the boundaries between the "zone law" and criminal law, contributing to the criminalization of the individual.

Sociologically, penitentiary subculture serves the function of social control. In the context of limited official control, it takes on the responsibility of maintaining order, which makes it more effective than institutional measures. In some cases, the administration is forced to rely on informal leaders to ensure stability, which effectively legitimizes their power. This paradox creates a dual power phenomenon, where the prisoner chooses the system backed by real threats rather than legal sanctions, making the subculture resilient and difficult to control from an official law enforcement perspective.

Thus, penitentiary subculture is not only a marginal form of deviant behavior but also a complex mechanism of social regulation with high autonomy and resistance to reform. This underscores the need to analyze its impact on the level and nature of crime in the penitentiary system, which will be the subject of further research.

The resilience and reproduction of penitentiary subculture are ensured by its internal normative system, which includes a hierarchy of values, taboos, symbolism, and role distribution. These norms permeate the daily life of prisoners, creating a subcultural reality opposed to the official legal system. The system is based on an informal set of rules, passed on orally and strictly observed. Violations of these rules, including cooperation with the administration, are considered serious offenses, as evidenced by the labeling of offenders as "informers" [11].

An important element is the ritual norms that regulate forms of communication, space division, object transfer, and punishment. These rituals symbolize membership in a specific group within the prison community, and their violation leads to sanctions, including physical

harm or expulsion. The internal hierarchy plays a key role in the functioning of the subculture. Each prisoner occupies a specific position, from "overseer" to "subhuman". Between them, there are intermediate roles, each involving its duties and restrictions. The role of "overseer" is particularly significant, as these individuals perform informal administrative functions, maintaining order and interacting with external criminal structures [12].

Social statuses within the subculture are formed throughout the entire prison term and rarely change without serious trials, such as violence or performing dangerous tasks. This strengthens stability and limits the possibility of changing one's social position. Ideologically, the system is supported by the notion of "zone brotherhood," the idea of loyalty and honesty, interpreted through criminal values. Rejecting "brotherhood" or cooperating with official structures is seen as betrayal, undermining the foundation of the community.

Despite its archaic nature, the subculture has high adaptability. It changes forms of control but retains its core principles, making it self-reproducing. Every new prisoner enters an existing system, learning its norms and roles, ensuring its stability and influence on behavior and interpersonal relationships within correctional facilities.

Being part of the penal system leads to legal isolation and the transformation of social identity. Imprisonment causes a break with familiar connections, requiring the process of secondary socialization. This process involves adapting to new conditions, where the prison subculture becomes the main tool for shaping behavior in accordance with the dominant norms. Socialization in prison is often coercive. Even prisoners oriented towards individual behavior are forced to conform to the subculture. At the initial stages, the prisoner is tested for loyalty, including compliance with subcultural norms, rituals, and participation in actions against other prisoners. Those who have no criminal experience and have been imprisoned for offenses considered contemptible in the subculture are especially vulnerable [13].

Socialization within the prison subculture is characterized by coercion. Integration into subcultural networks occurs through both physical threats and psychological pressure. Refusal to participate is seen as a threat to the stability of order, leading to collective suppression. Prisoners who do not follow the rules may be isolated or punished through the influence of the shadow hierarchy.

The main channel of socialization is involvement in the institution's shadow economy, including the exchange of contraband goods and more complex schemes related to corruption and illegal activities. Participation in these processes ensures safety, recognition, and raises one's status in the informal hierarchy. Establishing role functions is also crucial in socialization. A prisoner who proves their usefulness may take on an unofficial position, further immersing them in the subculture. Attempts to leave are viewed as betrayal, complicating the detachment from criminal ties.

Criminal socialization involves not only behavioral changes but also a shift in thinking. In the aggressive and suspicious prison environment, the convicted begin to view unlawful behavior as a survival strategy. Legal categories are replaced by subcultural concepts, with loyalty to the subculture becoming more important than adherence to the law. Criminal socialization is closely linked to recidivism. Those who adapt to the subculture are more likely to return to crime after release, as their identity remains tied to prison life and the "criminal brotherhood". These continued connections with the criminal world on the outside reinforce criminal communities.

The process of criminal socialization, rooted in the structure of prison subculture, cannot be understood without analyzing its hierarchical organization, which deeply influences prisoner behavior. This unofficial power vertical, though lacking formal status, holds real influence and creates an alternative system of management within the institution. It determines interpersonal relationships, crime dynamics, discipline levels, and the nature of conflicts. The informal hierarchy in the prison system is based on the recognition of certain roles assigned to an individual based on reputation, sentence length, criminal specialization, background, and adherence to subcultural "rules". At the top of this pyramid are the "overseers" – figures with authority who influence the functioning of the institution's internal order. They make decisions on conflicts, duties, resource allocation, and disciplinary actions, effectively replacing the administration.

The influence of these shadow leaders extends to both prisoners and, in some cases, prison staff. In cases of systemic corruption, "overseers" may form informal agreements with staff, ensuring loyalty in exchange for controllability, conflict minimization, or participation in illegal operations. These conspiracies undermine the rule of law in prisons, blurring the line between lawful authority and criminal leadership, thus shaping prisoners' perceptions of institutional corruption.

At the behavioral level, the influence of the informal hierarchy manifests in the formation of dual loyalty. A prisoner, especially one in a subordinate position, must balance official requirements from the administration with expectations from the subcultural hierarchy. This division causes internal conflict, with informal demands taking precedence, supported by threats of sanctions – humiliation, isolation, or violence. As a result, a behavior model focused on avoiding repression from the criminal community is created, rather than following formal institutional rules.

Conflicts in such conditions take on a structural nature, manifesting as struggles for power and control. Clashes between factions, attempts to redistribute influence, and demonstrations of strength through violence become part of daily life in correctional facilities. The administration, despite its formal authority, is often incapable of controlling these events, especially in the absence of trained specialists or under pressure from criminal structures.

One of the most troubling aspects of the influence of informal hierarchy is its obstruction of individual initiative among prisoners seeking rehabilitation. Attempts to distance oneself from the subculture are seen as threats to the "brotherhood" and may be harshly suppressed. Prisoners wishing to participate in resocialization programs or cooperate with the administration become targets of pressure, mockery, or repression. This undermines state rehabilitation efforts, maintaining the status quo that benefits the criminal elite.

This model shows that the informal hierarchy in prisons is not a random phenomenon but a systemic one, deeply rooted in the logic of the penitentiary subculture. Its influence on prisoner behavior extends beyond prison walls: skills in submission, manipulation, and resolving conflicts through violence are transferred to life after release, creating conditions for recidivism and the reproduction of criminal order. This is connected to the formation of repeat offenses and must be considered when studying the criminogenic environment in correctional facilities.

The informal hierarchy, shaping prisoners' everyday existence, influences not only their behavior within the system but also their post-incarceration fate. One of the most dangerous consequences of the subculture's impact on prisoners is the formation of a persistent

criminal identity, closely linked to a higher propensity for recidivism. In Kazakhstan, the post-incarceration recidivism rate reaches 70%, meaning 70 out of 100 released prisoners return to prison. This indicates that the penitentiary system operates on a "revolving door" principle due to insufficient rehabilitation opportunities. Criminal statistics confirm the strong connection between subcultural affiliation and the commission of repeat offenses [14].

The prison subculture reproduces behavior patterns based on dominance, overt masculinity, contempt for legal norms, and opposition to society. Inmates, especially those who have been isolated for extended periods, often perceive these values as personally significant. This process is not instantaneous but occurs through repeated interactions with a hierarchical system, participation in collective actions, and taking on subcultural roles. Over time, these values become part of the inmate's identity, leading to a distortion of their legal consciousness. Resocialization in such conditions is not seen as an opportunity to restore social ties but rather as a threat to the established order, accompanied by risks of social maladaptation, vulnerability, and loss of status. Returning to society requires abandoning subcultural attributes, while former cellmates and criminal authorities expect loyalty to the "rules" and adherence to criminal behavior models. This internal contradiction, often exacerbated by the lack of state or social support, creates strong resistance to reintegration.

Particular attention should be paid to cases where crimes are committed shortly after release. In some instances, former inmates return to criminal activity within weeks, not due to necessity, but to prove their belonging to the subculture. This is tied to the activation of the "honor code," where abandoning criminal activity may be seen as a betrayal of the community, leading to a loss of status in the eyes of the "brotherhood". Recidivism, influenced by the penitentiary subculture, is deeply institutionalized. It forms not only when committing a new crime but also during the entire adaptation process to the shadow system while serving the sentence. As a result, the inmate loses the ability to view law as a just and effective regulator of social relations, and the learned attitudes and behavior patterns are reproduced automatically, regardless of changes in the external environment.

For a thorough criminological assessment of the threat posed by subcultural practices and the development of effective countermeasures, it is useful to compare the experience of Kazakhstan with foreign prison management models. The penitentiary system in Russia, which is the most similar to Kazakhstan’s in the post-Soviet space, sees significant influence from the inmate subculture on prisoners' behavior and the internal dynamics of institutions. Despite reforms, Russian correctional institutions still feature informal statuses, "overseers," a system of "victims," and caste divisions [15]. Attempts to neutralize informal influence through enhanced operational work and the isolation of leaders have not always been successful, as there is no systemic approach, and measures remain fragmented.

The experience of Georgia after the prison reforms of the 2010s is also relevant. These reforms included a program aimed at dismantling the prison subculture, such as eliminating the "thieves-in-law" and "zones" institutions. Legislative prosecution for affiliation with criminal hierarchies and the introduction of video surveillance significantly reduced the subculture's influence. However, this policy was criticized by human rights defenders for violating human rights [16].

At the same time, the most balanced approaches to penitentiary subcultures can be observed in the United States and Norway. In the U.S., where the prison system faces the formation of

persistent subcultures, programs have been developed to improve the cultural environment within institutions. For example, the "Restoring Promise" program in federal prisons helps create more humane conditions, contributing to a reduction in violence [17].

Norway has taken a completely different approach, with its prison policy based on the principle of "normalization," where imprisonment is viewed as a temporary restriction rather than a form of punishment. The concept of resocialization is actively applied, giving prisoners access to education, employment, and psychotherapeutic assistance to reintegrate them into society. This policy prevents the development of subcultures by creating conditions for personal responsibility. In Halden prison, for example, officers actively participate in the rehabilitation of inmates using dynamic security, which includes risk and needs assessments [18].

Comparative analysis shows that punitive measures without a comprehensive transformation of the penitentiary environment do not yield sustainable results. The experiences of the USA and Georgia demonstrate the importance of targeting criminal leaders and dismantling their influence infrastructure, while the Norwegian model confirms that preventing criminalization is possible through a complete reassessment of the philosophy of punishment. Kazakhstan, currently modernizing its penal policy, can take both positive and negative aspects of international experience into account, adapting them to national characteristics and legal realities.

The issue of subcultural influence in the penitentiary system affects not only internal order but also has long-term consequences, especially in the context of the threat of criminal consolidation. In such conditions, prisons become breeding grounds for organized crime. Research confirms that involvement in prison gangs increases the likelihood of recidivism, changing the social and human capital of inmates, and reinforcing commitment to a criminal lifestyle [19]. Prisoners involved in prison gangs face a higher risk of recidivism, contributing to the integration of prison structures into organized crime groups and increasing the spread of recidivism and shadow networks [20].

Criminal consolidation begins with the establishment of a stable hierarchy, linked to the subcultural vertical. However, without adequate control, weak prevention, and passive staff, institutions become closed social spaces with illegitimate power. This creates conditions for the strengthening of criminal subcultures within institutions. Research shows that criminal subculture is the main source of violence among prisoners, and the transfer of informal power can cement illegitimate authority within institutions [21]. In such environments, new inmates are drawn into criminal structures, criminal experiences are transmitted, and ideologies are spread, reinforcing ties with the prison "brotherhood".

Ignoring these processes may lead to an institutional crisis, where the correctional system loses its functions, giving way to criminal structures and becoming part of shadow power. Therefore, it is essential to develop not only preventive policies aimed at curbing criminal influence but also long-term strategies that ensure the resilience of the penitentiary environment to internal criminalization and external radical pressures.

Conclusion

The criminological study conducted allowed for the generalization and conclusion of the work at this stage, confirming the validity of the statement that the penitentiary subculture in the Republic of Kazakhstan is a stable socio-normative phenomenon that significantly negatively

influences the dynamics of crime in places of detention. The analysis revealed that this informal system, rooted in the historical experience of the Soviet penitentiary system, possesses its own hierarchy, values, and norms, which effectively replace the official system of regulating the behavior of convicts. The results show that the penitentiary subculture actively contributes to criminal socialization, the formation of informal power structures ("overseers"), and hinders the process of resocialization, leading to an increase in recidivism. The study also uncovered the deep entrenchment of subcultural norms, their ability to adapt to modern conditions, including the use of digital communication channels.

Based on the results, it can be concluded that the scientific knowledge in the criminology of Kazakhstan's penitentiary system has evolved through a systematic analysis of the previously fragmented study of the impact of penitentiary subculture on in-system crime. This research justifies the need to view penitentiary subculture not only as a socio-cultural phenomenon but, above all, as a criminogenic factor determining the level and structure of crime in places of detention.

Further work can be directed at the following areas:

– The development and implementation of comprehensive programs aimed at neutralizing the influence of informal leaders and destructive norms of the penitentiary subculture, based on positive international experience, particularly from Georgia and Norway;

– Improvement of training and qualification systems for prison staff, focusing on methods to counteract the criminal subculture and create conditions for effective resocialization of convicts;

– Development of the penitentiary probation system and post-penitentiary support measures to reduce recidivism risks among those released from places of detention, considering the influence of internalized subcultural norms;

– Further criminological and sociological research to explore the mechanisms of functioning and transformation of the penitentiary subculture in the context of digitalization and the reform of the criminal-executive system;

– The study of the potential implementation of digital tools for monitoring and analytics to detect hidden forms of subordination and criminal influence within the prison system, as outlined in Kazakhstan's Legal Policy Concept.

Thus, this research contributes to the criminological understanding of the impact of penitentiary subculture on crime in places of detention in Kazakhstan and opens prospects for further scientific inquiry and the development of practical measures to improve the penitentiary environment and reduce recidivism.

The contribution of the authors

R.B. Turysbek – corresponding author, prepared the main content of the article, summarized previous research, and was responsible for the references, abstract, and author information. He conducted the primary analysis of theoretical and empirical materials, as well as developed the structure and argumentation of most of the article.

R. Khamidullina – contributed to the legal practice materials, the conclusion, introduction, and methodology. He provided academic guidance, helped formulate key concepts and methodological approaches, and critically edited the key sections of the work.

N. Poshanov – corresponding author responsible for preparing and formatting the article according to the necessary requirements, provides communication with the editorial board

and is responsible for submitting the article to the journal, as well as for making necessary corrections and changes to the text during the review.

References

1 Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (дата обращения: 21.11.2024).

2 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на четвертом заседании Национального курултая, 14.03.2025. URL: https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359(дата обращения: 14.03.2025).

3 Глава государства провел расширенное заседание коллегии министерства внутренних дел, 29.10.2020. URL: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-kollegii-ministerstva-vnutrennih-del 29.10.2020 (дата обращения: 21.11.2024).

4 Пономарев Д.С., Полищук В.Е., Пономарев С.Б. Тюремная субкультура: анализ феномена с точки зрения системного анализа // Сборник материалов VII Международной научно-практической конференции. – Том II. – Пермь: Пермский институт ФСИН России, 2020. – С. 272-275.

5 Анфиногенов В.А. Субкультура осужденных и ее влияние на их поведение в условиях изоляции: дис. … к.ю.н.: 12.00.08. – Саратов, 2016. – 215 с.

6 Барабанов Н.П. Понятийная характеристика криминальной субкультуры осужденных // Уголовно-исполнительное право. – 2015. – № 3 (21). – С. 16-24.

7 Пономарев С.Б. Стратегия противодействия пенитенциарной субкультуре с позиции системного анализа // Человек: преступление и наказание, vol. 31, no. 4, 2023. – С. 530-537.

8 Маркова Н.С. К вопросу об эволюции криминальной субкультуры в России (историко-правовой аспект) // Право и практика, no. 3, 2020. – С. 11-15.

9 Кутякин С.А., Теткин Д.В., Брюхнов А.А. Историко-криминологический анализ становления и развития сообщества «воров в законе» (XVIII - середина XX века) // Философия права, no. 4 (95), 2020. – С. 73-78.

10 Егорова Т.И. Особенности насильственной преступности в местах лишения свободы // Юридический вестник Самарского университета. – 2022. – Т. 8, № 1. – С. 29–33.

11 Hanser R.D. Introduction to Corrections. Fourth Edition. – SAGE Publications, Inc., 2022. – 696 с.

12 Vegrichtová B. Nonverbal Communication of Prison Subculture through Criminal Tattoo Symbols // Academic and Applied Research in Military and Public Management Science. – 2018. – Vol. 17, no. 3. – С. 179-186.

13 Malizia N. Prison subculture: a study on the adaptation of prisoners in Italian prisons // International Journal of Scientific and Research Publications, Vol. 11, Issue 3, 2021. – С. 232-240. DOI: 10.29322/IJSRP.11.03.2021.p11131.

14 Mukasheva D., Tulkinbayev N., Prilutskaya M., Yessimova D., Stover H. Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan // International Journal of Law, Crime and Justice, Vol. 77, 2024. – С. 1-16. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2024.100669.

15 S.P. and Others v. Russia: informal prison hierarchy undermines detainees' dignity in breach of Article 3 of the ECHR, 03.05.2023. – [Электронный ресурс] – URL: https://www.prisonlitigation.org/articles/informal-prison-hierarchy/ (дата обращения: 27.11.2024).

16 Zeveleva O., Curro C. Becoming a European prisoner: penal reforms and European belonging in Georgia and Estonia // Journal of Contemporary European Studies. – 2024. – Vol. 32, no. 4. – C. 1161-1177. DOI: 10.1080/14782804.2024.2324291.

17 Restoring Promise. URL: https://nij.ojp.gov/topics/articles/restoring-promise (дата обращения: 03.12.2024).

18 Kilmer A., Abdel-Salam S., Silver I.A. "The Uniform's in The Way": Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway // Criminal Justice and Behavior, Vol. 50, no. 4, 2023. – C. 521-540. DOI: 10.1177/00938548221143536.

19 Dooley D.B., Seals A., Skarbek D. The effect of prison gang membership on recidivism // Journal of Criminal Justice. – 2014. – Vol. 42, Issue 3. – C. 267-275. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2014.01.002.

20 Kemeshov R.S., Muratova A.Zh., Turegeldiyev B.U. Penitentiary crime in Kazakhstan: growth factors and preventive measures. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. Vol.149 №4(2024) https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-149-169

21 Influence of Criminal Subculture on the Management of Prisons, 2020. – URL: https://www.penalreform.org/resource/influence-of-criminal-subculture-on-the-management-of/ (дата обращения: 10.12.2024).

Р.Б. Тұрысбек[1], Р.Е. Хамидуллина[2], Н.Н. Пошанов[3]

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

[2]Прага университеті Метрополитен, Прага, Чехия

[3]Халықаралық туризм және меймандостық университеті, Түркістан, Қазақстан

(e-mail: [1]Rysbek.turysbek@inbox.ru, [2]Ranellkhamidullina7@gmail.com, [3]sultan.86@mail.ru)

Пенитенциарлық субмәдениеттің бас бостандығынан айыру орындарындағы қылмыстылыққа әсерін криминологиялық бағалау

Аңдатпа: Бұл ғылыми зерттеу қылмыстық-атқару жүйесі (ҚАЖ) мекемелеріндегі қылмыс динамикасына пенитенциарлық субмәдениеттің ықпалының өзекті мәселесіне арналған. Жұмыстың мақсаты-осы әсердің дәрежесі мен механизмдеріне криминологиялық бағалау жүргізу, сондай-ақ деструктивті субмәдени факторларды бейтараптандыру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Зерттеудің негізгі бағыттары пенитенциарлық субмәдениеттің мәні мен құрылымын талдау, оның Қазақстанда қалыптасуы мен дамуының тарихи алғышарттарын зерделеу, оның криминогендік жағдайға, криминалдық әлеуметтену процестеріне және рецидивтік қылмысқа әсер ету тетіктерін анықтау болып табылады. Негізгі идея-пенитенциарлық субмәдениет-бұл бас бостандығынан айыру орындарындағы құқықтық тәртіпке айтарлықтай теріс әсер ететін және сотталғандарды қайта әлеуметтендіру процесіне кедергі келтіретін тұрақты бейресми жүйе.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы пенитенциарлық субмәдениеттің ҚАЖ-дағы қылмысқа әсерін тұтас криминологиялық зерттеуді жүргізу болып табылады. Практикалық маңыздылығы зерттеу нәтижелерін ҚАЖ органдарының, прокуратураның, Ішкі Істер Министрлігінің қызметінде, сондай-ақ қайталама қылмыстың алдын алу бағдарламаларын әзірлеу кезінде пайдалану мүмкіндігінен тұрады.

Негізгі нәтижелер мен талдаулар пенитенциарлық субмәдениеттің кеңестік пенитенциарлық жүйеде тарихи түрде қалыптасқан өзіндік иерархиясы, құндылықтары мен нормалары бар

тұрақты әлеуметтік-нормативтік құбылыс екенін көрсетеді. Зерттеу субмәдениеттің сотталғандардың мінез-құлқына айтарлықтай әсер ететінін, қылмыстық әлеуметтенуге, бейресми иерархияның қалыптасуына және қайталанатын қылмыс деңгейінің жоғарылауына ықпал ететінін анықтайды. Халықаралық тәжірибемен салыстырмалы талдау сотталғандарды ұстау жағдайларын ізгілендіруге және белсенді қайта әлеуметтендіруге бағытталған кешенді реформалардың қажеттілігін көрсетеді.

Жүргізілген зерттеудің құндылығы Қазақстандағы бас бостандығынан айыру орындарындағы пенитенциарлық субмәдениеттің қылмысқа әсерін жүйелі криминологиялық талдауда жатыр, бұл отандық ғылым үшін жаңа болып табылады. Жұмыс қорытындыларының практикалық маңыздылығы жүйеішілік қылмысқа қарсы іс-қимыл шараларын әзірлеу және жетілдіру, қайта әлеуметтендіру бағдарламаларының тиімділігін арттыру және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар арасында рецидивизм деңгейін төмендету үшін ғылыми негізделген базаны ұсыну болып табылады.

Түйін сөздер: пенитенциарлық субмәдениет, қылмыс, бас бостандығынан айыру орындары, криминологиялық бағалау, түзеу мекемелері, қайта әлеуметтендіру, сотталғандар.

Р.Б. Тұрысбек[1], Р.Е. Хамидуллина[2], Н.Н. Пошанов[3]

[1]Казахский наицональный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

[2]Метрополитен университета Прага, Прага, Чешская Республика

[3]Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан

(e-mail: [1]Rysbek.turysbek@inbox.ru, [2]Ranellkhamidullina7@gmail.com, [3]sultan.86@mail.ru)

Криминологическая оценка влияния пенитенциарной субкультуры на преступность в местах лишения свободы

Аннотация: Данное научное исследование посвящено актуальной проблеме влияния пенитенциарной субкультуры на динамику преступности в учреждениях уголовно-исполнительной системы (УИС). Целью работы является проведение криминологической оценки степени и механизмов этого влияния, а также разработка предложений по нейтрализации деструктивных субкультурных факторов. Основными направлениями исследования являются анализ сущности и структуры пенитенциарной субкультуры, изучение её исторических предпосылок становления и развития в Казахстане, выявление механизмов её влияния на криминогенную обстановку, процессы криминальной социализации и рецидивную преступность. Ключевая идея заключается в том, что пенитенциарная субкультура представляет собой устойчивую неформальную систему, оказывающую значительное негативное воздействие на правопорядок в местах лишения свободы и препятствующую процессу ресоциализации осуждённых.

Научная значимость работы заключается в проведении целостного криминологического исследования влияния пенитенциарной субкультуры на преступность в УИС. Практическая значимость состоит в возможности использования результатов исследования в деятельности органов УИС, прокуратуры, Министерства внутренних дел, а также при разработке программ профилактики повторной преступности.

Основные результаты и анализ показывают, что пенитенциарная субкультура является устойчивым социально-нормативным феноменом с собственной иерархией, ценностями и нормами,

исторически укорененным в советской пенитенциарной системе. Исследование выявляет, что субкультура оказывает значительное влияние на поведение осуждённых, способствует криминальной социализации, формированию неформальной иерархии и повышению уровня рецидивной преступности. Сравнительный анализ с международным опытом подчеркивает необходимость комплексных реформ, направленных на гуманизацию условий содержания и активную ресоциализацию осуждённых.

Ценность проведенного исследования заключается в системном криминологическом анализе влияния пенитенциарной субкультуры на преступность в местах лишения свободы в Казахстане, что является новым для отечественной науки. Практическое значение итогов работы заключается в предоставлении научно обоснованной базы для разработки и совершенствования мер противодействия внутрисистемной преступности, повышения эффективности программ ресоциализации и снижения уровня рецидивизма среди лиц, освободившихся из мест лишения свободы.

Ключевые слова: пенитенциарная субкультура, преступность, места лишения свободы, криминологическая оценка, исправительные учреждения, ресоциализация, осужденные.

References

1 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 15 oktyabrya 2021 goda № 674. Ob utverzhdenii Kontseptsii pravovoy politiki Respubliki Kazakhstan do 2030 goda [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 674 dated October 15, 2021. On the approval of the Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674 (accessed: 21.11.2024) [in Russian].

2 Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na chetvertom zasedanii Natsional'nogo kurultaya [Speech of President Kassym-Jomart Tokayev at the Fourth Session of the National Kurultai]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-chetvertom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-142359 (accessed 14.03.2025).

3 Glava gosudarstva provel rasshirennoe zasedanie kollegii ministerstva vnutrennikh del [The Head of State held an extended meeting of the Ministry of Internal Affairs Collegium]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-provel-rasshirennoe-zasedanie-kollegii-ministerstva-vnutrennikh-del 29.10.2020 (accessed: 21.11.2024).

4 Ponomarev D.S., Polishchuk V.E., Ponomarev S.B. Tyuremnaia subkultura: analiz fenomena s tochki zreniya sistemnogo analiza [Prison subculture: analysis of the phenomenon from the perspective of systems analysis] Sbornik materialov VII Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii [Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference]. – Tom II. – Perm': Permskii institut FSIN Rossii, 2020. – S. 272-275 [in Russian].

5 Anfinogev V.A. Subkultura osuzhdennykh i ee vliianie na ikh povedenie v usloviiakh izoliatsii: dis. … kandidata iuridicheskikh nauk: 12.00.08. [Anfinogev V.A. Subculture of prisoners and its influence on their behavior in conditions of isolation: PhD thesis in law: 12.00.08.]. – Saratov, 2016. – 215 s. [in Russian].

6 Barabanov N.P. Ponjatijnaja kharakteristika kriminal'noj subkul'tury osuzhdennykh [Conceptual characteristics of the criminal subculture of convicts] Ugolovno-ispolnitel'noe pravo [Penal Law]. – 2015. – № 3 (21). – S. 16-24 [in Russian].

7 Ponomarev S.B. Strategija protivodejstvija penitjenciarnoj subkul'ture s pozicij sistemochnogo analiza [Strategy to counter penitentiary subculture from the perspective of systems analysis] Chelovek: prestuplenie i nakazanie [Human: Crime and Punishment], vol. 31, no. 4, 2023. – S. 530-537 [in Russian].

8 Markova N.S. K voprosu ob evoliucii kriminal'noj subkul'tury v Rossii (istoriko-pravovoj aspekt) [On the issue of the evolution of criminal subculture in Russia (historical and legal aspect)] Pravo i praktika [Law and Practice], no. 3, 2020. – S. 11-15 [in Russian].

9 Kutyakin S.A., Tetkin D.V., Briukhnov A.A. Istoriko-kriminologicheskij analiz stanovlenija i razvitija soobshchestva "vorov v zakone" (XVIII - seredina XX veka) [Historical and criminological analysis of the formation and development of the "thieves-in-law" community (18th - mid-20th century)] Filosofiia prava [Philosophy of Law], no. 4 (95), 2020. – S. 73-78 [in Russian].

10 Egorova T.I. Osobennosti nasil'stvennoj prestupnosti v mestakh lishenija svobody [Features of violent crime in places of imprisonment] Juridicheskij vestnik Samarskogo universiteta [Legal Bulletin of Samara University]. – 2022. – T. 8, № 1. – S. 29-33 [in Russian].

11 Hanser R.D. Introduction to Corrections. Fourth Edition. – SAGE Publications, Inc., 2022. – 696 p.

12 Vegrichtová B. Nonverbal Communication of Prison Subculture through Criminal Tattoo Symbols // Academic and Applied Research in Military and Public Management Science. – 2018. – Vol. 17, no. 3. – P. 179-186.

13 Malizia N. Prison subculture: a study on the adaptation of prisoners in Italian prisons // International Journal of Scientific and Research Publications, Vol. 11, Issue 3, 2021. – P. 232-240. DOI: 10.29322/IJSRP.11.03.2021.p11131.

14 Mukasheva D., Tulkinbayev N., Prilutskaya M., Yessimova D., Stover H. Behind bars: Understanding prisoner perception of penitentiary rehabilitation in Kazakhstan // International Journal of Law, Crime and Justice, Vol. 77, 2024. – P. 1-16. DOI: 10.1016/j.ijlcj.2024.100669.

15 S.P. and Others v. Russia: informal prison hierarchy undermines detainees' dignity in breach of Article 3 of the ECHR. [Available at: https://www.prisonlitigation.org/articles/informal-prison-hierarchy/] (accessed 27.11.2024).

16 Zeveleva O., Curro C. Becoming a European prisoner: penal reforms and European belonging in Georgia and Estonia // Journal of Contemporary European Studies. – 2024. – Vol. 32, no. 4. – P. 1161-1177. DOI: 10.1080/14782804.2024.2324291.

17 Restoring Promise. [Available at: https://nij.ojp.gov/topics/articles/restoring-promise] (accessed 03.12.2024).

18 Kilmer A., Abdel-Salam S., Silver I.A. "The Uniform's in The Way": Navigating the Tension Between Security and Therapeutic Roles in a Rehabilitation-Focused Prison in Norway // Criminal Justice and Behavior, Vol. 50, no. 4, 2023. – P. 521-540. DOI: 10.1177/00938548221143536.

19 Dooley D.B., Seals A., Skarbek D. The effect of prison gang membership on recidivism // Journal of Criminal Justice. – 2014. – Vol. 42, Issue 3. – P. 267-275. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.2014.01.002.

20 Kemeshov R.S., Muratova A.Zh., Turegeldiyev B.U. Penitentiary crime in Kazakhstan: growth factors and preventive measures. // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. Vol.149 №4(2024) https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-149-4-149-169

21 Influence of Criminal Subculture on the Management of Prisons. [Available at: https://www.penalreform.org/resource/influence-of-criminal-subculture-on-the-management-of/](accessed 10.12.2024).

Information about the authors:

Turysbek R. **–** the author for correspondence, Master of Law, doctoral student of the department of criminal law, criminal procedure and criminalistics, faculty of law, al-Farabi Kazakh National University, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Khamidullina R. **–** Bachelor of International Business from the Metropolitan University of Prague, Prague, Czech Republic

Poshanov N. **–** corresponding author, PhD, Acting Associate Professor, International University of Tourism and Hospitality, 161200, Turkestan, Kazakhstan

Тұрысбек Р.Б. – хат-хабар үшін автор, з.ғ.м., әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы докторанты, 050000, Алматы, Қазақстан.

Хамидуллина Р.Е. **–** Прага университеті Метрополитен Халықаралық бизнес бакалавры, Прага, Чехия

Пошанов Н.Н. **–** хат-хабар авторы, PhD докторы, Халықаралық туризм және меймандостық университетінің қауымдастырылған профессорының м. а., 161200, Түркістан, Қазақстан

Турысбек Р.Б. **–** автор для корреспонденции, м.ю.н., докторант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби, 050000, Алматы, Казахстан;

Хамидуллина Р.Е. – бакалавр международного бизнеса Метрополитенского университет Прага, Прага, Чехия;

Пошанов Н.Н. **–** автор для корреспонденции, доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора Международного университета туризма и гостеприимства, 161200, Туркестан, Казахстан.

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика. Криминология / Criminal law. Criminal process. Criminalistics. Criminology / Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика. Криминология

IRSTI 10.77.51 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-188-211
Scientific article

Deepfake technologies and social engineering in online fraud forms, mechanisms, and legal challenges

A.B. Smanova*[1], A.Zh. Muratova[2], Sh.R. Zhumagulova[3]

[1]*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*
[2]*Mukhametzhan Tynyshbayev ALT University, Almaty, Kazakhstan*
[3]*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan*

(e-mail: [1]akmaralbahtyar@gmail.com, [2]kkaebsong98@mail.ru, [3]jumagulova_sholpan@mail.ru)

Abstract: The digital world has undergone fundamental changes through generative neural networks that are advancing at a fast pace in artificial intelligence development. Deepfake technologies enable users to generate realistic audio and video content that duplicates actual recordings. The combination of these tools with social engineering techniques makes fraudulent schemes more believable which results in financial losses and increased cybercrime activities. Multiple jurisdictions, including Kazakhstan, face challenges in creating effective legal frameworks to address these emerging technological developments.

The research investigates deepfake technology and social engineering methods used in online scams while identifying legal obstacles to prevention and proposing solutions for the improvement of legislation and institutional practices.

The scientific value and practical relevance of the work lie in clarifying the interaction between psychological manipulation and generative AI, as well as in providing proposals for shaping a national strategy to counter cyber threats. The methodology relies on a comprehensive analytical approach that includes the study of documented cases of synthetic media misuse, comparative analysis of international and national legislation, and assessment of preventive strategies.

The findings show that deepfakes are widely applied in executive imper-sonation scams, circumvention of voice biometric systems, investment fraud using fabricated images of public figures, and privacy violations such as extortion. The key legal challenges include difficulties in crime qualification, authentication of digital evidence, cross-border dimensions of cyberattacks, and allocation of liability between perpetrators and online platforms.

The study concludes that an integrated approach is required, combining technological tools for the detection and labeling of synthetic media, legal reforms to strengthen criminal and procedural law, harmonization of international norms, and educational measures to improve digital literacy. This research contributes theoretical and practical foundations for a systemic response to cybercrime involving deep synthesis technologies.

Keywords: deepfake technologies, social engineering, online fraud, artificial intelligence, legal challenges, cybercrime.

Received: 16.09.2025. Accepted: 26.09.2025. Available online: 30.09.2025

***corresponding author**

Introduction

The rapid advancement of artificial intelligence technologies, particularly generative neural networks, has introduced a qualitatively new level of threats in the digital environment. One of the most prominent manifestations of this trend is deepfake technology, which enables the creation of synthetic audio and video content that is virtually indistinguishable from authentic material. Initially perceived as an innovation in the entertainment industry, such tools have quickly acquired widespread criminal applications, highlighting the growing criminogenic potential of digital innovation. Fraudsters leveraging AI-generated deepfakes now represent a rising cybersecurity threat, underscoring the urgent need not only to harness AI's benefits but also to mitigate its weaponization.

AI-driven systems are increasingly used to fabricate information across multiple formats – text, audio, images, and video – making it ever more difficult to distinguish authentic content from falsified data. The deployment of such systems by parties in armed conflicts to amplify propaganda, manipulate public opinion, and influence decision-making may carry serious consequences [1].

This dynamic is confirmed by national statistics: according to the National Computer Incident Response Center (KZ-CERT), the number of reported cybercrimes in Kazakhstan has doubled over the past two years – from 34,500 incidents in 2023 (a 107% increase from 2022) to 68,100 cases in 2024 (a further 97% rise) [2]. The global picture reveals a similar trajectory. According to Regula's The Deepfake Trends 2024 report [3], the average financial loss from synthetic media fraud now reaches USD 450,000 for most organizations, exceeding USD 603,000 in the financial services sector. Strikingly, 92% of surveyed companies reported losses of up to USD 450,000, while 10% faced damages exceeding USD 1 million. For comparison, the 2022 average was approximately USD 230,000–nearly half of today's level. Fintech companies are particularly vulnerable, with average losses of USD 637,000 compared to USD 570,000 in traditional banking. Geographically, the heaviest losses are reported in Mexico (USD 627,000), Singapore (USD 577,000), and the United States (USD 438,000).

An alarming gap has emerged between organizational confidence and preparedness: although 56% of companies report high confidence in their ability to detect deepfakes, only 6% have successfully avoided financial damage. This imbalance illustrates the business sector's insufficient readiness for increasingly sophisticated attacks, especially within financial services. The convergence of deepfake content with social engineering poses a particular danger. Exploiting trust and psychological manipulation, such tactics in a globalized information space have become powerful tools of cybercrime, dramatically amplifying the persuasiveness of fraudulent schemes. Reports from law enforcement and international research centers emphasize that social engineering remains one of the key enablers of cyberattacks, while the integration of synthetic media technologies significantly enhances their effectiveness, generating new risks for financial institutions, government bodies, and individuals alike.

International practice confirms the scale of the problem: damages from deepfake-based crimes are already measured in tens of millions of dollars. One illustrative case occurred in January 2024, when criminals defrauded the engineering company Arup of USD 25.5 million through a sophisticated deepfake operation [4]. A finance officer in Hong Kong, convinced he

was speaking with his UK-based CFO and several colleagues during a video call, authorized 15 transfers amounting to USD 25.5 million. Weeks later, it was revealed that all participants except the victim were AI-generated deepfakes. This incident highlights more than just fraudulent ingenuity; it signals a fundamental disruption of the trust infrastructure underpinning modern business. It further demonstrates why organizations seeking to benefit from AI must also defend against its misuse. Similar cases have been reported worldwide, where employees approved major transactions after being deceived by fabricated video conferences with "executives." These developments confirm that deepfake fraud has transcended local contexts, evolving into a global challenge with implications spanning economics, politics, and national security.

The urgency of this issue is compounded by the inadequacy of existing legal frameworks. National criminal codes typically address conventional fraud and identity theft, but rarely account for crimes enabled by synthetic media. As a result, law enforcement faces difficulties in classification, evidentiary practice, and cross-border prosecution. Collectively, these gaps underscore the need for a comprehensive analysis of the forms, mechanisms, and legal challenges associated with the use of deepfake technologies and social engineering in online fraud–an endeavor that is both scientifically and practically significant.

Recent studies in information security reveal a steady growth in crimes driven by generative AI technologies. The pace of this evolution is striking: cases of deepfake fraud in North America increased by 1,740% between 2022 and 2023, with financial losses surpassing USD 200 million in the first quarter of 2025 alone. The democratization of deepfake tools has lowered entry barriers for fraudsters: voice cloning requires only 20–30 seconds of audio, while convincing video deepfakes can be produced within 45 minutes using freely available software [4]. These tools allow criminals to generate synthetic images, audio, and video with high fidelity to specific individuals, creating the illusion of genuine interaction and enabling unauthorized access to financial and confidential assets.

Corporate fraud has emerged as one of the most prevalent applications. Criminals imitate executives' voices to issue false instructions for fund transfers or access to strategic data. In some cases, employees have participated in video conferences populated by multiple AI-generated "colleagues," resulting in severe financial losses. Such incidents demonstrate how the combination of social engineering and deepfakes enables high-level deception that is nearly impossible to detect in real time [5].

Beyond the corporate sphere, synthetic media technologies are widely exploited in online marketing and investment scams. Fabricated videos depicting public figures, entrepreneurs, and politicians "endorsing" investment platforms or cryptocurrency schemes foster trust among potential victims and accelerate the spread of fraud.

Another alarming dimension involves privacy violations and reputational harm. Deepfakes are increasingly used to produce intimate images and videos without consent, often in connection with extortion and blackmail. These practices not only inflict severe psychological harm on victims but also fuel the emergence of new forms of cyber-violence.

Furthermore, deepfake technologies are actively applied in identity fraud. Synthetic photographs and video streams can deceive biometric authentication systems employed by banks and government agencies [6]. This development undermines confidence in modern cybersecurity tools and introduces additional risks for financial and national security.

Deepfakes used in social engineering attacks create multiple security risks, including financial losses, damage to reputation, and physical harm to individuals, as illustrated by real-world examples. The advancement of generative AI technology will lead to an increase in both the number and sophistication of such crimes. The growing complexity of deepfake-related crimes requires scholars, legal experts and international organizations to dedicate increased attention to this issue.

The research investigates deepfake and social engineering methods used in online scams and identifies essential legal barriers for their prevention. Specifically, it will: (1) identify the main forms and scenarios of synthetic media in criminal practice; (2) study how generative AI supports psychological manipulation in fraud; (3) compare different national and international approaches to regulation and prevention; (4) reveal the main legal and procedural problems in investigating and prosecuting such crimes; and (5) offer recommendations for improving laws and institutions to provide more effective protection against fraud driven by AI technologies.

Methodology

The object of this study is deepfake technologies and social engineering in online fraud. The material includes academic publications, legal acts, statistical reports, and case descriptions, combining both qualitative and quantitative data. The research applies system analysis, comparative analysis, content analysis, case study, classification and typologization, as well as synthesis and generalization. These methods made it possible to view the problem as an interplay of technological, legal, and social factors, compare international approaches, systematize fraud forms, and formulate comprehensive conclusions and recommendations.

Findings/Discussion

One of the most dangerous manifestations of synthetic media in online fraud involves financial manipulations carried out through the impersonation of executives or other officials during video conferences. This method relies on creating highly convincing visual and auditory forgeries that reproduce the appearance, facial expressions, and voice of an authorized individual capable of issuing instructions for financial transfers or granting access to confidential data [7; 8].

Recent practice demonstrates that such attacks are becoming increasingly systematic. In several cases, employees of corporate finance departments received instructions from fabricated “executives” during video calls whose visual and audio quality raised no suspicion. One of the most widely reported incidents involved the multinational corporation Arup, where fraudsters simultaneously imitated several senior managers in a deepfake video conference [9].

This type of fraud poses a particular threat to corporate security because it exploits not only the technological sophistication of deepfakes but also internal organizational vulnerabilities. Criminals leverage employees’ trust in authority, corporate cultures that prioritize rapid compliance with executive directives, and time pressure during business communication. These conditions create an environment in which even experienced professionals may fail to question the authenticity of incoming instructions.

Deepfake-enabled video call fraud is further characterized by high latency and cross-border complexity. Stolen funds are typically transferred through international banking networks and cryptocurrency platforms, making tracking and recovery extremely difficult. Investigations face additional challenges in establishing perpetrator identities and in the admissibility of digital evidence based on synthetic media analysis. Given the scale and potential consequences of these crimes, prevention requires both technical measures (deepfake detection and identity verification tools for online communications) and organizational safeguards (mandatory multi-level approval of financial transactions). Without such a comprehensive approach, corporate financial stability remains at significant risk.

A particularly vulnerable area of financial security involves the use of voice-cloning technologies to circumvent client identification procedures. Contemporary machine learning algorithms can reproduce a person's voice with remarkable precision, replicating timbre and intonational patterns. In many cases, fraudsters need only a few minutes of original audio, obtained through open sources, phone conversations, or data leaks, to generate convincing forgeries.

The risks are especially acute in banking, where voice-based biometric authentication is increasingly deployed. Successful cloning allows criminals to pass verification in call centers, initiate transactions, or alter account settings. In documented cases, attackers executed transfers and contracted loans using only AI-generated voice commands[10].

The threat escalates when combined with social engineering techniques. Fraudsters construct scenarios emphasizing urgency and pressure, which reduces the likelihood of additional checks. The use of telephone channels further minimizes the chance of visual verification, leaving voice as the sole marker of authenticity.

Investigations into such crimes face significant evidentiary obstacles. Forensic identification of AI-generated voices requires advanced acoustic analysis methods, yet the increasing precision of generative models makes detection extremely challenging [11]. Additional difficulties arise from the transnational nature of these attacks: access to biometric voice data may originate outside the victim state's jurisdiction, limiting the capacity of law enforcement.

As voice-cloning technologies become more accessible, the need for comprehensive countermeasures intensifies. Protection of organizations and their clients from this threat requires a harmonious blend of legal frameworks and technological solutions.

Implementing effective security measures, such as combined biometric and behavioral verification methods, necessitates robust international and national regulatory frameworks. However, the digital environment now faces a new, distinct threat: investment scams that use deepfake content featuring well-known public figures. The creation of realistic audio and video segments by criminals shows famous people promoting financial products and cryptocurrency schemes, which appear genuine to unsuspecting victims. The deceptive appearance of these fake materials makes victims less cautious while allowing scammers to achieve higher success rates in their fraudulent activities.

The research investigates deepfake technology alongside social engineering tactics used in online scams while identifying key legal barriers that prevent their detection.

Cybersecurity research highlights the widespread nature of such crimes, particularly on social networks and video-hosting platforms, where recommendation algorithms accelerate the dissemination of fraudulent clips. These materials often contain links to fictitious

investment platforms promising guaranteed returns or access to "exclusive" projects. The deception relies on public trust in recognizable figures and on the authority principle, thereby amplifying the social engineering effect [12].

Such crimes are marked by high latency: victims often realize the fraud only after transferring funds and refrain from reporting incidents, believing recovery prospects to be minimal. Investigations are complicated by offshore jurisdictions and anonymous cryptocurrency transactions, which hinder the identification of perpetrators and restitution of losses [13].

From a legal standpoint, these actions may be classified as fraud involving the unlawful use of personal data and likeness. Yet, current regulations frequently fail to address the specifics of digital technologies that enable mass distribution of synthetic content, creating significant obstacles to effective enforcement [14]. Considering the growing scope of the problem, the development of international standards for regulating generative AI in media has become essential. Mandatory requirements for platforms–such as labeling synthetic content and swiftly removing fraudulent materials – could reduce the prevalence of such schemes and strengthen digital trust.

Among the most socially harmful applications of synthetic media is the creation and dissemination of pornographic deepfake content, often accompanied by blackmail (sextortion). This category of crimes is highly latent and exerts profound psychological pressure on victims. Generative algorithms enable face-swapping in images and videos with a level of realism that makes falsifications nearly indistinguishable from authentic materials. Criminals exploit this for reputational harm, coercion, and extortion of money or other benefits.

The threat is particularly acute when targeting women and minors. Digital criminology research records a growing number of deepfake pornography incidents affecting public figures, journalists, politicians, entertainers, and private individuals lacking resources to defend their rights effectively [15]. The rapid spread of such content via social networks and messaging platforms leads to long-lasting reputational and psychological damage.

Sextortion in the digital environment often assumes a complex form. Offenders not only disseminate forged images or threaten their publication but also combine these tactics with social engineering, coercing victims into actions that serve criminal interests. The widespread availability of generative tools, which require no advanced technical expertise, further fuels the expansion of this form of cybercrime [16].

From a legal standpoint, such actions are usually associated with breaches of privacy, the illegal distribution of pornographic content, and various forms of extortion. Yet, the current legal norms often turn out to be insufficient, since they do not take into account the distinctive features of synthetic media. Issues such as whether deepfake materials can be accepted as valid evidence and the difficulties connected with their cross-border circulation still demand more thorough legal analysis.

Academics, together with practitioners, stress the need to develop specific legal safeguards that protect people from sexualized digital violence. The proposed solutions include making it illegal to create and distribute unauthorized pornographic deepfakes and developing efficient content removal systems and international cooperation for digital forensic work. The combination of these strategies serves as fundamental measures to fight sextortion threats while safeguarding personal rights in the fast-changing landscape of generative AI technology.

Modern deepfake-enabled attacks depend on recent developments in generative modeling,

which create synthetic content that appears highly realistic. The two primary architectures used for content generation are generative adversarial networks (GANs) and diffusion models, which produce realistic synthetic videos and images with authentic facial movements and natural speech patterns. The evolution of deep learning algorithms has made it possible to create synthetic avatars of specific individuals from relatively short datasets, reproducing characteristic micro-expressions and speech patterns.

Similar progress has been achieved in audio signal processing. Neural speech synthesis and real-time voice-conversion systems now allow not only precise timbre cloning but also adaptation to emotional states and intonations. Integrated into video conferencing platforms, these tools create the illusion of authentic communication, depriving interlocutors of visual or acoustic cues that might otherwise indicate manipulation.

A key factor amplifying the risk of deepfake-based attacks is the emergence of real-time generation technologies. Today, both audio and video can be produced online with minimal latency, enabling criminals to impersonate specific individuals during calls without suspicious pauses [17]. The availability of open-source solutions and commercial services offering real-time synthetic media generation further magnifies the threat. By lowering technical entry barriers, these tools extend beyond organized criminal groups to individual actors with only basic IT skills. Consequently, deepfakes are no longer a niche technological experiment but a mass instrument of cybercrime, threatening financial stability, information security, and public trust in digital communications.

The effectiveness of such schemes is closely tied to social engineering strategies designed to manipulate victims' cognitive and emotional states. Psychological mechanisms of trust and authority play a decisive role in decision-making under informational uncertainty. When the visual and vocal appearance of a source aligns with expectations, the likelihood of critical evaluation of the message declines sharply [18].

Authority thus becomes a fundamental tool of influence in deepfake-enabled attacks. The use of executive or official appearance and voice in professional or financial settings makes people more susceptible to deception. The reproduction of familiar behavioral patterns, including facial expressions, nonverbal signals, and intonations, creates a sense of authenticity that strengthens trust.

The establishment of a sense of urgency stands as a vital component in these situations. The fraudsters create situations that force victims to act quickly because they present themselves as urgent matters that need immediate resolution. The sense of urgency makes people less likely to verify information while making them more prone to act on impulse. The psychological pressure may take the form of dissatisfaction statements or professional obligation reminders or threats about adverse outcomes when someone refuses.

People who understand deepfake technology might still miss warning signs when authority figures create a sense of urgency. This underscores the necessity of a comprehensive preventive approach that includes not only the advancement of detection technologies but also training programs to strengthen awareness of manipulative psychological techniques [19].

The integration of generative AI technologies with social engineering produces a synergistic effect that significantly enhances the success of criminal schemes. While deepfakes provide visual and acoustic realism, social manipulation exploits cognitive vulnerabilities, reducing critical analysis. The result is a situation where technological and psychological elements reinforce one another, forming a resilient deception model [18].

The technical component ensures consistency and plausibility in synthetic personas, synchronizing facial expressions, voice, and nonverbal signals while eliminating traditional indicators of deceit. Simultaneously, psychological pressure – through urgency or appeals to authority – minimizes the likelihood that recipients will attempt independent verification. The convergence of these factors yields a comprehensive attack model in which each element strengthens the other. High media realism fosters trust, while manipulative strategies suppress rational assessment, leaving victims unprepared to respond effectively – even when they are aware of deepfake risks.

This synergy amplifies the transnational danger of such schemes, as effective counteraction requires simultaneous advancement of both detection technologies and resilience-building programs for users. Without an integrated strategy, cybercrimes that combine deepfake modeling with social engineering remain especially resistant to conventional protective measures [20].

The use of deepfake technologies and social engineering in online fraud presents legal systems with complex and unprecedented challenges. Traditional mechanisms of criminal law, designed to combat classic forms of deception and identity theft, prove inadequate in the rapidly evolving context of generative technologies. The central difficulty lies in the fact that modern legal frameworks do not always account for crimes involving synthetic media, where the boundary between authentic and fabricated information is increasingly blurred [14].

A major concern is the legal qualification of crimes involving deepfakes, which is marked by uncertainty and the absence of unified approaches in international practice. Substantial difficulties also arise in evidentiary proceedings, as courts face challenges in assessing the admissibility of digital evidence when traditional standards of authenticity verification are ill-suited to synthetic content. The transnational nature of online crimes further aggravates the situation, with offenders exploiting differences in national jurisdictions and gaps in international cooperation to evade accountability.

Another unresolved issue is the allocation of responsibility between direct perpetrators and the platforms that enable the creation and dissemination of deepfake content. Ongoing debates on the extent of liability for service providers and platform operators illustrate the pressing need for new legal standards that balance the protection of individual rights with the promotion of technological innovation [21]. Collectively, these factors highlight the necessity of a systematic reconsideration of legal challenges associated with synthetic media in fraudulent schemes. Such an analysis must address issues of crime qualification, evidentiary standards, cross-border dimensions, and responsibility allocation within the digital ecosystem.

The classification of deepfake-related offenses stands as a major challenge for modern criminal law doctrine. The existence of sophisticated audio and video forgery algorithms enables criminals to execute schemes that do not fully align with present criminal laws. The lack of dedicated laws forces law enforcement to apply conventional categories, which leads to irregular practices and diminished operational success.

The most prevalent legal classification for these offenses is fraud because deception and trust exploitation for monetary gain are core elements of such crimes. While the use of synthetic media fits within the classical framework of fraud, the technological specificity of deepfakes requires clearer delineation of liability. The difficulty arises from the fact that the

deception is not based on direct false statements but on the use of technical instruments that create an illusion of authenticity.

Identity theft constitutes another important dimension. The falsification of facial images, voice, or other identifying features via generative technologies may qualify as unlawful appropriation or use of another person's identifying data. In some legal systems, such actions are classified as separate criminal offenses. At the same time, many jurisdictions still debate whether data generated synthetically can fall under the category of personal data, and no clear consensus has been reached.

Of particular concern is the misuse of biometric identifiers. Current data protection frameworks generally regard voice, facial images, and other unique biological markers as sensitive information that requires stronger safeguards. When deepfake materials are created or distributed without a person's consent, this undermines both individual autonomy and the right to privacy, and thus ought to be recognized as an offense in its own right. The lack of specific rules about falsified biometric data treatment in legal orders generates uncertainties during court cases.

media as their instrument of operation. The recognition of deepfakes as an independent criminal tool would. The current situation demonstrates an urgent requirement for criminal law to create specific provisions that handle crimes that use synthetic media, thereby ensuring better protection and filling existing legal gaps while creating standardized procedures for dealing with fraud-related and identity theft and biometric data misuse offenses.

The main challenge in deepfake crime investigations stems from the difficulty of obtaining reliable evidence. The current criminal procedure system depends on evidence that can be verified and proven to be reliable. The foundation of traditional evidence verification has been compromised by synthetic media, according to recent research [22], because it produces convincing artificial content that experts struggle to detect.

The main difficulty in digital evidence authentication remains a critical issue. Given that advanced generative algorithms now achieve high levels of synchronization in speech, facial expression, and motion, experts struggle to distinguish between authentic and artificial content. This threatens the principle of admissibility, as courts cannot rely on evidence whose validity cannot be confirmed by objective and reproducible methods [23].

Additional difficulties stem from the absence of standardized forensic procedures for deepfake analysis. Different jurisdictions apply divergent methodologies, producing inconsistent expert conclusions and undermining judicial trust. In some legal systems, there is no explicit regulation of procedures for identifying synthetic media, enabling defense parties to challenge the legality and reliability of forensic findings.

The evidentiary value of digital materials is further complicated in cross-border investigations [24]. The process of electronic evidence transfer between states encounters three main obstacles, which stem from inconsistent data formats and conflicting legal frameworks for data preservation and authentication and insufficient international agreements about evidence acceptance standards.

A solution to these problems requires a unified approach that develops technical standards for deepfake detection and establishes standardized forensic methods for synthetic media analysis and creates international rules for digital evidence sharing. The absence of protective measures makes it challenging to achieve technological advancement alongside fair trial protections.

Deepfake and social engineering crimes share the distinctive feature of operating across international borders. Offenders can use digital networks to perform operations from their home country while inflicting damage on victims located elsewhere. The lack of geographical boundaries in digital networks creates challenges for law enforcement agencies to track perpetrators and obtain valid evidence and establish legal responsibility.

The main challenge arises because different countries have separate laws regarding deepfake activities. The lack of equivalent legal frameworks between nations makes it impossible to prosecute deepfake offenses through existing laws that apply in some jurisdictions. The absence of matching laws between countries makes it difficult for countries to work together on extradition and the prosecution of criminal cases.

The situation becomes more complex because of how perpetrators use anonymization tools and decentralized financial systems. The combination of cryptocurrency systems with online privacy tools makes it harder for law enforcement to identify suspects and execute court orders. States that work together on investigations face extended periods of time before they can obtain justice because they lack sufficient power to capture perpetrators.

International legal standards that focus on deepfake criminal activity need to be developed through coordinated efforts between nations. The international community can develop an effective digital crime response system through standardized national laws and enhanced information sharing between states for better protection in globalized environments.

The main point of contention in this area concerns which party bears responsibility for digital content distribution between platform operators and content creators. The distribution of synthetic content occurs mainly through platforms, which positions them as essential entities for maintaining cybersecurity and safeguarding user rights. The European Digital Services Act (DSA) implements due diligence requirements for platforms to stop unlawful content distribution, including deepfakes, while establishing labeling systems for better transparency.

In common law jurisdictions, the emphasis is on limiting the immunity of online intermediaries, which allows platforms to be held liable for inaction in the face of clear user rights violations. By contrast, a technology-neutral approach, more liberal in nature, releases platforms from liability for user-generated content, thus fostering innovation but weakening responsiveness to abuses of deepfake technologies [26].

The global reach of digital platforms creates an even greater challenge. Even where national laws mandate moderation, enforcement is difficult when platforms are registered outside the relevant jurisdiction. This underscores the importance of harmonizing international norms and developing cross-border monitoring and cooperation mechanisms [27].

Balancing rights protection with technological progress is therefore critical. The implementation of overly strict rules creates barriers to innovation but insufficient oversight leads to abuse and damages public trust. Legal experts propose implementing a multi-layered regulatory framework that merges industry self-regulation with government oversight and international standards to create a flexible yet standardized system.

Deepfake misuse has become a worldwide concern, which prompted international bodies to create new legal frameworks to handle this problem at both national and international levels. Countries have adopted two different methods to handle synthetic media misuse through either legal reinterpretation or the creation of new laws that restrict its harmful

applications. Different jurisdictions implement distinct approaches because their legal systems and technological resources vary substantially.

Two primary international approaches have emerged during current global dialogues. One approach advocates for the adoption of dedicated legal instruments regulating artificial intelligence, including rules on transparency, labeling, and accountability in the deployment of deepfake technologies. For example, the EU Artificial Intelligence Act (AI Act) requires that synthetic content be labeled in a machine-readable format, as well as visibly marked to indicate its artificial origin [28]. The second strategy involves integrating provisions on synthetic media into existing frameworks on data protection, anti-fraud measures, and cybercrime regulation.

The European Union has been at the forefront of regulatory innovation. The AI Act, which entered into force on August 1, 2024, classifies AI systems by risk level and sets requirements for transparency and labeling of deepfake content. It defines deepfakes as "AI-generated or AI-altered content (image, audio, or video) that may mislead a person into believing it is authentic" and requires both human-recognizable markings and machine-readable watermarking to authenticate provenance [28].

Another milestone is the Digital Services Act (DSA), in force since 2022, which obliges online platforms – particularly Very Large Online Platforms (VLOPs) – to improve algorithmic transparency, promptly detect and remove illegal content, and address deepfake risks. The European Commission has already requested companies such as Google, Facebook, and TikTok to submit plans for mitigating generative AI risks, with the DSA providing enforcement tools, including fines [29].

National initiatives are also emerging. Spain has introduced a bill imposing significant fines – up to €35 million or 7% of global revenue – for failure to label AI-generated content, in alignment with the AI Act [30]. Denmark has proposed amendments to its copyright law, granting citizens explicit rights over their image and voice, thereby allowing fines against platforms that fail to remove deepfake content upon notification [31].

The United Kingdom has pursued a more comprehensive approach to digital governance. The Online Safety Act, adopted in 2023, is one of the most ambitious pieces of legislation in the field of digital security. It places extensive obligations on platforms and service providers to identify, restrict, and remove harmful content, including AI-generated materials [32].

A key feature of the Act is the imposition of obligations on digital services to prevent the dissemination of harmful and fraudulent content. Unlike some jurisdictions, the UK framework emphasizes not only corporate liability but also the personal liability of company executives for non-compliance with regulatory requirements. This model considerably strengthens accountability and encourages companies to adopt monitoring and filtering mechanisms aimed at limiting the circulation of deepfake content.

In addition, the Act establishes demanding transparency rules for both content moderation processes and recommendation algorithms. This is especially important because the rapid spread of synthetic audio-visual materials often depends on algorithm-driven amplification. In this context, openness and accountability are regarded as vital tools for reinforcing trust in the digital space and for reducing the risk of large-scale distribution of deepfakes.

Lastly, the Online Safety Act adopts a preventive stance: its focus lies in lowering the probability of misuse before it occurs, rather than simply reacting once violations have taken

place. In this regard, the UK framework illustrates a forward-looking strategy that gives priority to user protection and the building of a more resilient digital ecosystem.

The U.S. legal system approaches deepfake-related abuses primarily through the adaptation of existing criminal law mechanisms, without yet establishing a separate offense specific to synthetic media. The main tools applied are statutes on wire fraud and identity theft, which have traditionally addressed deception carried out via electronic communications [33].

The category of wire fraud encompasses a broad range of unlawful activities involving electronic means for deception and unlawful enrichment. In the context of deepfakes, this provision applies to fraudulent video calls impersonating executives, the distribution of fabricated audio and video materials, and investment schemes based on synthetic representations of public figures. The flexibility of the statute's wording enables prosecutors to incorporate emerging forms of deception made possible by generative AI technologies.

Identity theft legislation plays an equally significant role. It criminalizes the unlawful use of identifying data – such as names, likenesses, or voices – which directly aligns with deepfake practices. U.S. enforcement prioritizes protecting individuals from the misuse of personal data for fraudulent or defamatory purposes, allowing prosecutors to classify deepfake-based conduct as identity theft even without explicit statutory references to synthetic media.

Further developments are reflected in regulatory activity and state-level initiatives. In California, specific rules now limit the use of deepfakes in both election campaigns and the production of pornographic materials without consent. Measures of this kind reflect a broader movement toward targeted regulation aimed at protecting society as a whole while also safeguarding individual rights.

The U.S. approach can be seen as a pragmatic compromise: it relies on adaptable general provisions while gradually adding more specialized norms. This enables regulators to react to emerging risks without unduly constraining technological progress. At the same time, the lack of a federal law dealing directly with deepfakes leads to uneven enforcement and potential inconsistencies between states.

China, on the other hand, was among the first countries to put in place a dedicated regulatory regime for synthetic media. In 2022, the Cyberspace Administration of China (CAC) adopted the Administrative Provisions on Deep Synthesis, which entered into force on January 10, 2023 [34].

A central element of this framework is the mandatory labeling of synthetic content. Creators and distributors of deepfake materials must indicate that the product was generated using deep synthesis technologies, thereby reducing the risk of misleading users [35]. The provisions also oblige services to remove content infringing individual rights or undermining public order.

The regulations assign significant responsibility to providers through the principle of strict or vicarious liability, requiring platforms and services to implement internal monitoring, user verification, content and algorithm management, and removal of unlawful materials.

Moreover, China's legal model reflects a preventive orientation, emphasizing public stability and information security rather than a balance between innovation and user rights, which distinguishes it from Western approaches. While this facilitates swift responses to fraudulent or defamatory content, it also raises concerns about excessive state control over digital innovation.

In 2023, China further expanded its regulatory framework by issuing the Interim Measures for the Management of Generative AI Services, extending obligations and liability to providers of generative AI services [36].

Kazakhstan's legislation currently lacks specific provisions directly regulating the use of deepfake technologies. Nevertheless, certain norms of criminal and information law partially address this domain. The primary tool for criminal qualification is Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which establishes liability for misappropriation of property or acquisition of property rights through deception or abuse of trust (Part 1), and for fraud "through deception or abuse of trust of an information system user" (Part 2) [37]. This formulation reflects a gradual adaptation of criminal law to the digital environment and may be applied in cases involving fabricated audio or video materials. Yet the absence of explicit references to synthetic media creates uncertainty in law enforcement practice and complicates the qualification of crimes involving generative technologies.

At present, there is no separate criminal liability for creating deepfake content in Kazakhstan. However, certain provisions of the Criminal and Administrative Codes already cover its consequences – fraud, reputational harm, and the use of information technologies as aggravating circumstances. In this context, members of the Mazhilis have proposed two possible legislative pathways: first, to amend Article 190 of the Criminal Code by recognizing the use of AI and deepfakes as aggravating factors; second, to introduce a distinct offense for the creation and dissemination of synthetic content [38].

The jurisdictional problems create additional obstacles for authorities to address. The current territorial and personal jurisdiction rules fail to address deepfake cybercrimes because servers and victims and perpetrators exist in separate national territories. The situation requires international treaties and conventions to establish universal mechanisms for handling these cases. The Budapest Convention on Cybercrime from 2001 contains no specific rules about synthetic media, which makes its practical value limited.

The Administrative Code of Russia, through Article 456-2 and the Criminal Code of Russia through Article 274, establishes two separate legal frameworks to handle the distribution of intentionally false information, which allows content blocking and data transfer to law enforcement. Nonetheless, these mechanisms do not treat deepfakes as a distinct category of crime [39]. Enhanced penalties under Article 190, depending on circumstances (organized character, abuse of official position, large-scale or especially large-scale damages), illustrate an effort to account for the degree of public harm. Yet the potential of deep synthesis technologies to inflict substantial damage with minimal resources necessitates the creation of specialized norms.

The protection of personal rights against unlawful use of data is also governed by the Law of the Republic of Kazakhstan "On Personal Data and Its Protection" [40], which defines personal data as any information identifying an individual, including images and voice. Accordingly, the creation and dissemination of deepfake content without consent violates the principle of lawful data processing. However, the current law does not clarify the status of falsified biometric data, leaving citizens insufficiently protected from abuses linked to synthetic media.

Judicial practice also faces serious challenges. In the absence of procedural standards for authenticating digital evidence, courts rely on expert evaluations, whose methodologies lack sufficient unification, thereby weakening prosecution effectiveness and generating

inconsistent outcomes [41]. The digital transformation and increasing synthetic media adoption in Kazakhstan require immediate action to update national laws that address emerging challenges. The protection of individual rights and judicial consistency in deepfake-related crimes will improve when specific laws establish responsibility for fake content creation and synthetic biometric data receives a clear legal classification.

A complete solution to deepfake misuse requires organizations to unite technological progress with legal frameworks and educational programs. The fight against new online scams requires joint efforts between government bodies and academic institutions and private businesses and civil organizations.

On the technological side, the main focus should be on developing effective tools for identifying and labeling synthetic materials. Techniques such as digital watermarking and provenance verification make it possible to register the creation of content and to trace subsequent alterations. While modern detection methods based on micro-distortions in images, voice, and motion dynamics are improving, they require continuous adaptation to rapidly advancing generative models. The implementation of such technologies across digital platforms and communication services could significantly strengthen resilience against fraudulent schemes.

From a regulatory standpoint, criminal and procedural law requires refinement. Introducing provisions directly establishing liability for the creation and dissemination of synthetic media for fraudulent or harmful purposes would reduce legal uncertainty and enhance the qualification of offenses. Equally important is the establishment of procedural rules for authenticating digital evidence, necessary for ensuring admissibility in judicial proceedings. In addition, harmonization of national approaches with international standards is critical to enable information exchange and joint investigation of cross-border crimes.

The educational dimension is no less vital, as the success of deepfake-enabled attacks often depends on victims' awareness and psychological resilience. Improving digital literacy, teaching recognition of manipulative social engineering strategies, and fostering critical information evaluation can reduce fraud effectiveness. In corporate settings, such measures should include training sessions, simulated phishing and deepfake attacks, and the introduction of internal verification protocols.

The integration of technological, regulatory, and educational measures thus provides the foundation for a systemic response to crimes involving deep synthesis technologies. Only through their comprehensive application can society achieve a balance between technological innovation and protection against abuses in the digital environment.

Conclusion

With the fast-paced advancement of artificial intelligence – and generative neural networks in particular – deepfake technologies have moved beyond their original use in the entertainment sphere and become a serious tool for criminal activity, now regarded as one of the major risks in the digital landscape. The findings of this study demonstrate that the combination of deepfakes with social engineering techniques creates multidimensional threats capable of destabilizing financial systems, compromising information security, damaging reputations, and infringing upon individual rights. The manifestations of such threats are diverse and

include large-scale corporate fraud based on executive impersonation, voice cloning attacks targeting biometric authentication systems, fraudulent investment schemes promoted through fabricated endorsements, and the dissemination of intimate synthetic content used for blackmail. The high realism and accessibility of these technologies lower the threshold for offenders and enhance the effectiveness of psychological manipulation, making individuals vulnerable even when they are generally aware of potential risks.

The challenges posed by deepfake-enabled crimes expose fundamental limitations of existing legal systems, which were originally designed to address traditional forms of fraud and identity misuse. Among the most pressing concerns are the ambiguous legal qualification of synthetic media–related offenses, the complexities of authenticating digital evidence, the transnational character of such crimes, and the unresolved issue of liability for platform operators. International experience demonstrates a variety of approaches: the European Union has adopted the AI Act, introducing requirements for transparency and labeling of synthetic content; China has implemented Deep Synthesis Provisions with similar objectives; the United States relies on adapting existing legal instruments; while the United Kingdom has enacted the Online Safety Act, combining regulatory oversight with user protection mechanisms. These examples illustrate the necessity of a comprehensive and multi-level approach.

For Kazakhstan, the research emphasizes the need to modernize national legislation to explicitly regulate the misuse of synthetic media. Possible directions include amending Article 190 of the Criminal Code to recognize the use of deepfakes as an aggravating factor in fraud cases, or the introduction of a distinct criminal provision addressing harmful applications of synthetic content. Equally important is the development of legal norms protecting falsified biometric data, such as voice or facial images, as well as the establishment of procedural standards for authenticating and admitting synthetic media as evidence in judicial proceedings.

Institutional practices must also be adapted to meet the new challenges. Digital platforms should be obliged to ensure the labeling and timely removal of manipulated content, with a clear delineation of liability between operators and direct perpetrators. Financial and other organizations, in turn, need to enhance resilience against deepfake-enabled fraud by adopting multi-level approval mechanisms for sensitive operations and introducing technological safeguards that combine biometric and behavioral verification methods.

Finally, given the inherently cross-border nature of these threats, effective counteraction requires the harmonization of national legal frameworks with international standards and the creation of mechanisms for the recognition and exchange of digital evidence across jurisdictions.

In conclusion, the study demonstrates that the risks posed by deepfake technologies and social engineering cannot be addressed in isolation. A comprehensive response that integrates legal reforms, institutional resilience, technological innovation, and international cooperation is necessary. Only such an integrated and systemic approach will enable states to maintain a sustainable balance between fostering technological innovation and protecting society from the harmful exploitation of generative technologies.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26103625 «Online fraud using deepfake-

technologies and social engineering: problems of criminal law counteraction, prospects for legislative regulation»).

The contribution of the authors

A.B. Smanova – corresponding author, developed the overall concept of the research, formulated the scientific problem, and coordinated the preparation of the article.

A.Zh. Muratova – carried out the collection and analysis of materials, prepared the section on mechanisms of social engineering and their role in online fraud, and participated in drafting the text.

Sh.R. Zhumagulova – conducted the review of legislative and regulatory frameworks, analyzed legal challenges of combating deepfake technologies in fraud, and finalized the conclusions.

References

1 Хасанай А., Абылайулы А. Ответственность в контексте применения искусственного интеллекта в условиях вооруженных конфликтов // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право. 2024. Т.148. №3. С. 55–74. https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-148-3-55-74

2 Mashaev A. The dark side of AI: Assessing the top cyber threats to Kazakhstan. – Режим доступа: https://kz.kursiv.media/en/2025-08-12/engk-yeri-the-dark-side-of-ai-assessing-the-top-cyber-threats-to-kazakhstan/ (дата обращения: 20.05.2025).

3 Deepfake Fraud Costs the Financial Sector an Average of $600,000 for Each Company. – Режим доступа: https://regulaforensics.com/news/deepfake-fraud-costs/ (дата обращения: 15.11.2024).

4 Colman B. Why detecting dangerous AI is key to keeping trust alive in the deepfake era. – Режим доступа:https://www.weforum.org/stories/2025/07/why-detecting-dangerous-ai-is-key-to-keeping-trust-alive/ (дата обращения: 15.04.2025).

5 Pedersen K.T., Pepke L., Stærmose T., Papaioannou M., Choudhary G., Dragoni N. Deepfake-Driven Social Engineering: Threats, Detection Techniques, and Defensive Strategies in Corporate Environments // J. Cybersecur. Priv. 2025. Vol.5. No2. P. 18. https://doi.org/10.3390/jcp5020018

6 Dunsin D. Deepfake and Biometric Spoofing: AI-Driven Identity Fraud and Countermeasures. 2025. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/390141504_Deepfake_and_Biometric_Spoofing_AI-Driven_Identity_Fraud_and_Countermeasures (дата обращения: 20.03.2025).

7 Lalchand S., Srinivas V., Maggiore B., Henderson J. Generative AI is expected to magnify the risk of deepfakes and other fraud in banking. – Режим доступа: https://www.deloitte.com/us/en/insights/industry/financial-services/deepfake-banking-fraud-risk-on-the-rise.html (дата обращения: 01.06.2024).

8 Deepfakes in the Financial Sector: Understanding the Threats, Managing the Risks. A Report by the FS-ISAC Artificial Intelligence Risk Working Group. – Режим доступа: https://www.fsisac.com/hubfs/Knowledge/AI/DeepfakesInTheFinancialSector-UnderstandingTheThreatsManagingTheRisks.pdf (дата обращения: 10.11.2024).

9 Robins-Early N. CEO of world's biggest ad firm targeted by deepfake scam. –Режим доступа: https://www.theguardian.com/technology/article/2024/may/10/ceo-wpp-deepfake-scam (дата обращения: 20.05.2024).

10 Forrest D. Challenges in voice biometrics: Vulnerabilities in the age of deepfakes. – Режим доступа: https://bankingjournal.aba.com/2024/02/challenges-in-voice-biometrics-vulnerabilities-in-the-age-of-deepfakes/ (дата обращения: 25.02.2024).

11 Рождайкина Е.И. Проблемы защиты биометрических персональных данных при расследовании преступлений // Вопросы российской юстиции. 2023. №28. С. 378–386.

12 Popa C., Kesavarajah A., Tahiri H., Cunningham L., Pallath R., Wu T. Deepfake Technology Unveiled: The Commoditization of AI and Its Impact on Digital Trust. – Режим доступа: https://www.arxiv.org/pdf/2506.07363 (дата обращения: 25.05.2025).

13 Alexander A. The New Identity Theft: Deepfakes and the Rise of Synthetic Impersonation Scams. 2025. https://doi.org/10.2139/ssrn.5368947

14 Romero-Moreno F. Deepfake detection in generative AI: A legal framework proposal to protect human rights // Computer Law & Security Review. 2025. Vol.58. Pp. 106–162. ISSN 2212-473X. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2025.106162

15 Han C., Li A., Kumar D., Durumeric Z. Characterizing the MrDeepFakes Sexual Deepfake Marketplace. – Режим доступа: https://arxiv.org/abs/2410.11100 (дата обращения: 15.03.2025).

16 Blancaflor E., Garcia J.I., Magno F.D., Vilar M.J. Deepfake Blackmailing on the Rise: The Burgeoning Posterity of Revenge Pornography in the Philippines // ICIIT '24: Proceedings of the 9th International Conference on Intelligent Information Technology. 2024. Pp. 295–301. https://doi.org/10.1145/3654522.365454

17 Arya C.S. et al. A Review Paper on Developing a Real-Time Deepfake Voice Synthesis Framework: A Study in Artificial Intelligence // Educational Administration: Theory and Practice. 2024. Vol.30. No4. Pp. 1455–1461. https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.1692

18 Blake H. AI-Powered Social Engineering: Understanding the Role of Deepfake Technology in Exploiting Human Trust. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/388931016_AI-Powered_Social_Engineering_Understanding_the_Role_of_Deepfake_Technology_in_Exploiting_Human_Trust (дата обращения: 10.04.2025).

19 Dunsin D. Deepfake Technology and AI-Driven Social Engineering Attacks: Implications for Cyber Defense. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/390665794_Deepfake_Technology_and_AI-Driven_Social_Engineering_Attacks_Implications_for_Cyber_Defense(дата обращения: 20.06.2022).

20 Yu J., Yu Y., Wang X., Lin Y., Yang M., Qiao Y., Wang F.-Y. The Shadow of Fraud: The Emerging Danger of AI-powered Social Engineering and its Possible Cure. – Режим доступа: https://arxiv.org/abs/2407.15912 (дата обращения: 15.09.2024).

21 Selvamuthukumaran V. Advancing Deepfake Legislation: Comparative Analysis and Pathways for Policy Change. – Режим доступа: https://criticaldebateshsgj.scholasticahq.com/post/3143-advancing-deepfake-legislation-comparative-analysis-and-pathways-for-policy-change-by-virthiha-selvamuthukumaran (дата обращения: 25.05.2025).

22 Bhattathiri A., Sharma F., Purohit A. Deepfake in the Courtroom: Legal Challenges and Evidentiary Standards // Digital Doppelgangers: The Rise of Deepfakes & Artificial Intelligence. Lex Assisto Media and Publications. 2025. Pp. 10–24. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/390200521_Deepfake_in_the_Courtroom_Legal_Challenges_and_Evidentiary_Standards (дата обращения: 20.02.2025).

23 Amerini I. et al. Deepfake Media Forensics: State of the Art and Challenges Ahead. – Режим доступа: https://arxiv.org/abs/2408.00388 (дата обращения: 10.10.2024).

24 LaMonaga J.P. A Break From Reality: Modernizing Authentication Standards for Digital Video Evidence in the Era of Deepfakes // American University Law Review. 2020. Vol.69. Iss.6. Article 5. Pp. 1942–1988.

25 Ma Y. Deepfake Policy Brief. 2021. https://doi.org/10.2139/ssrn.5038837

26 Khan F. Does the Digital Services Act achieve a balance between regulating deepfakes and protecting the fundamental right to freedom of expression? 2024. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4868290

27 Fragale M., Grilli V. Deepfake, Deep Trouble: The European AI Act and the Fight Against AI-Generated Misinformation. – Режим доступа: https://cjel.law.columbia.edu/preliminary-reference/2024/deepfake-deep-trouble-the-european-ai-act-and-the-fight-against-ai-generated-misinformation/ (дата обращения: 15.12.2024).

28 Fritz G., Ehlen T., Fokter Cuvan T. EU AI Act unpacked #8: New rules on deepfakes. – Режим доступа:https://technologyquotient.freshfields.com/post/102jb19/eu-ai-act-unpacked-8-new-rules-on-deepfakes (дата обращения: 15.07.2024).

29 Chan K. Europe asks Google, Facebook, TikTok and other platforms how they're reducing generative AI risks. – Режим доступа: https://apnews.com/article/generative-ai-risks-digital-services-act-europe-1cc677bbbfaa919a5f309fbd5ccfedb7 (дата обращения: 25.03.2024).

30 Spain to impose massive fines for not labelling AI-generated content. – Режим доступа: https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligence/spain-impose-massive-fines-not-labelling-ai-generated-content-2025-03-11/ (дата обращения: 20.03.2025).

31 Jaiswal N. 'Your face, your rights': Denmark's tough new Deepfake law could change how AI imitations are handled across Europe. – Режим доступа: https://www.indiatimes.com/news/your-face-your-rights-denmarks-tough-new-deepfake-law-could-change-how-ai-imitations-are-handled-across-europe/articleshow/122759842.html (дата обращения: 15.06.2025).

32 Ofcom's approach to implementing the Online Safety Act. – Режим доступа: https://www.ofcom.org.uk/online-safety/illegal-and-harmful-content/roadmap-to-regulation (дата обращения: 15.11.2023).

33 Eichner A.W. Artificial Intelligence and Weaponized Illusions: Methodologies for Federal Fraud Prosecutions Involving Deepfakes // American University Law Review. 2024. Vol.73. Iss.5. Article 2. Pp. 1317–1366.

34 Filipova I.A. Legal Regulation of Artificial Intelligence: Experience of China // Journal of Digital Technologies and Law. 2024. Vol.2. No1. Pp. 46–73. https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.4

35 Zou M., Zhang L. Navigating China's regulatory approach to generative artificial intelligence and large language models // Cambridge Forum on AI: Law and Governance. 2025. Vol.1. e8. https://doi.org/10.1017/cfl.2024.4

36 China: Data and evolving digital regulation: algorithm regulation. – Режим доступа: https://www.twobirds.com/en/capabilities/practices/digital-rights-and-assets/apac-dra/apac-dsd/data-as-a-key-digital-asset/china/data-and-evolving-digital-regulation-algorithm-regulation (дата обращения: 15.01.2024).

37 Penal Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 №226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (дата обращения: 15.02.2025).

38 Уголовную ответственность за дипфейки могут ввести в Казахстане. – Режим доступа: https://bluescreen.kz/ugholovnuiu-otvietstviennost-za-dipfieiki-moghut-vviesti-v-kazakhstanie/ (дата обращения: 20.05.2025).

39 Кусаинова И. Число уголовных дел за дипфейки растет в Казахстане. – Режим доступа: https://www.inbusiness.kz/ru/news/chislo-ugolovnyh-del-za-dipfejki-rastet-v-kazahstane (дата обращения: 25.05.2025).

40 The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 May 2013 №94-V On Personal Data and their Protection. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (дата обращения: 15.02.2025).

41 Мицкая Е.В. Вопросы правового противодействия технологии deepfake // Российско-азиатский правовой журнал. 2025. №1. С. 50–58. https://doi.org/10.14258/ralj(2025)1.8

А.Б. Сманова[1], А.Ж. Муратова[2], Ш.Р. Жумагулова[3]

[1]Әл-Фараби Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

[2]Мұхамеджан Тынышбаев атындағы ALT университеті, Алматы, Қазақстан

[3]Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

(e-mail: [1]akmaralbahtyar@gmail.com, [2]kkaebsong98@mail.ru, [3]jumagulova_sholpan@mail.ru)

Онлайн алаяқтықтағы дипфейк технологиялары мен әлеуметтік инженерия: нысандары, тетіктері және құқықтық мәселелері

Аңдатпа: Жасанды интеллекттің, әсіресе генеративті нейрондық желілердің жедел дамуы цифрлық ортада сапалық жаңа қатерлердің пайда болуына әкелді. Дипфейк технологиялары шынайы материалдардан ажырату қиын синтетикалық аудио және бейнемазмұнды жасауға мүмкіндік береді. Олар әлеуметтік инженерия әдістерімен біріктірілгенде, алаяқтық схемалардың нанымдылығын күшейтіп, елеулі қаржылық шығындарға және киберқылмыстың тұрақты өсуіне алып келеді. Қазіргі қолданыстағы құқықтық тетіктер көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда, бұл сын-қатерлерге тиімді қарсы тұру үшін жеткіліксіз болып отыр.

Зерттеудің мақсаты – дипфейктер мен әлеуметтік инженерияның онлайн-алаяқтықтағы қолданыс нысандары мен механизмдерін кешенді талдау, қарсы іс-қимылға кедергі келтіретін құқықтық мәселелерді анықтау және заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызы – психологиялық манипуляция мен генеративті жасанды интеллект арасындағы өзара байланысты ашуда, сондай-ақ киберқауіптерге қарсы ұлттық стратегияны қалыптастыруға бағытталған ұсыныстар ұсынуда. Әдіснамалық негізі ретінде синтетикалық медианың қылмыстық қолданылуының нақты мысалдарын зерттеу, халықаралық және ұлттық заңнаманы салыстырмалы талдау, алдын алу шараларын бағалау кіретін кешенді аналитикалық тәсіл қолданылды.

Зерттеу нәтижелері дипфейктердің жетекшілерді имитациялау арқылы қаржылық алаяқтықта, дауыс биометриясын айналып өтуде, қоғамдық тұлғалардың жалған бейнелерін пайдаланып инвестициялық алаяқтықта және құпиялылықты бұзу мен бопсалауда кеңінен қолданылатынын көрсетті. Негізгі құқықтық проблемаларға қылмысты саралау қиындығы, цифрлық дәлелдемелердің түпнұсқалығын айқындау, кибершабуылдардың трансшекаралық сипаты және қылмыскерлер мен онлайн-платформалар арасындағы жауапкершілікті бөлу жатады.

Зерттеу қорытындысы интеграцияланған тәсілдің қажеттілігін айқындайды: синтетикалық медианы анықтау және таңбалау құралдарын әзірлеу, қылмыстық және іс жүргізу заңнамасын

жетілдіру, халықаралық стандарттарды үйлестіру, сондай-ақ халықтың цифрлық сауаттылығы мен психологиялық тұрақтылығын арттыру. Бұл жұмыс терең синтез технологияларын пайдаланатын киберқылмысқа жүйелі жауап қалыптастыруға арналған теориялық және практикалық негізді ұсынады.

Түйін сөздер: дипфейк-технологиялар, әлеуметтік инженерия, онлайн алаяқтық, жасанды интеллект, құқықтық мәселелер, киберқылмыс.

А.Б. Сманова[1], А.Ж. Муратова[2], Ш.Р. Жумагулова[3]

[1]Казахский Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

[2]ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева, Алматы, Казахстан

[3]Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

(e-mail: [1]akmaralbahtyar@gmail.com, [2]kkaebsong98@mail.ru, [3]jumagulova_sholpan@mail.ru)

Технологии дипфейка и социальная инженерия в онлайн-мошенничестве: формы, механизмы и правовые вызовы

Аннотация: Бурное развитие технологий искусственного интеллекта, в частности генеративных нейронных сетей, обусловило появление качественно новых угроз в цифровой среде. Особенно актуальной стала проблема распространения дипфейк-технологий, позволяющих создавать синтетические аудио- и видеоматериалы, практически неотличимые от подлинных. Их использование в сочетании с методами социальной инженерии усиливает убедительность мошеннических схем, что приводит к существенным финансовым потерям и росту киберпреступности. Существующие правовые механизмы в большинстве стран, включая Казахстан, остаются недостаточными для эффективного противодействия указанным вызовам.

Целью исследования является комплексный анализ форм и механизмов применения дипфейков и социальной инженерии в онлайн-мошенничестве, выявление ключевых правовых проблем, препятствующих борьбе с ними, а также разработка предложений по совершенствованию законодательства и институциональных практик.

Научная новизна и практическая значимость работы заключаются в выявлении взаимосвязи между психологическими манипуляциями и генеративным ИИ, а также в формулировании рекомендаций для формирования национальной стратегии противодействия киберугрозам. Методологическая база исследования основана на комплексном аналитическом подходе, включающем изучение примеров преступного применения синтетических медиа, сравнительный анализ международного и национального законодательства, а также оценку превентивных мер.

Результаты исследования показали, что дипфейки используются для финансовых махинаций с имитацией руководителей компаний, обхода систем биометрической аутентификации, инвестиционного мошенничества с использованием образов публичных лиц, а также для нарушения конфиденциальности и вымогательства. Основными правовыми проблемами являются сложности квалификации таких преступлений, установления подлинности цифровых доказательств, трансграничный характер кибератак и неопределённость распределения ответственности между злоумышленниками и цифровыми платформами.

Заключение подтверждает необходимость интеграции технологических, правовых и образовательных мер: разработка инструментов обнаружения и маркировки синтетических медиа, совершенствование уголовного и процессуального законодательства, гармонизация международных норм, а также повышение уровня цифровой грамотности населения. Вклад исследования заключается в формировании теоретических и практических основ для создания системного ответа на угрозы, связанные с технологиями глубокого синтеза.

Ключевые слова: дипфейк-технологии, социальная инженерия, онлайн-мошенничество, искусственный интеллект, правовые вызовы, киберпреступность.

References

1 Khasanai A., Abylaiuly A. Otvetstvennost' v kontekste primeneniya iskusstvennogo intellekta v usloviyah vooruzhennyh konfliktov // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo. – 2024. – T.148. – No3. – S. 55–74. – https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-148-3-55-74

2 Mashaev A. The dark side of AI: Assessing the top cyber threats to Kazakhstan. – URL: https://kz.kursiv.media/en/2025-08-12/engk-yeri-the-dark-side-of-ai-assessing-the-top-cyber-threats-to-kazakhstan/ (data obrashcheniya: 20.05.2025).

3 Deepfake Fraud Costs the Financial Sector an Average of $600,000 for Each Company. – URL: https://regulaforensics.com/news/deepfake-fraud-costs/ (data obrashcheniya: 15.11.2024).

4 Colman B. Why detecting dangerous AI is key to keeping trust alive in the deepfake era. – URL: https://www.weforum.org/stories/2025/07/why-detecting-dangerous-ai-is-key-to-keeping-trust-alive/ (data obrashcheniya: 15.04.2025).

5 Pedersen K.T., Pepke L., Stærmose T., Papaioannou M., Choudhary G., Dragoni N. Deepfake-Driven Social Engineering: Threats, Detection Techniques, and Defensive Strategies in Corporate Environments // J. Cybersecur. Priv. – 2025. – Vol.5. – No2. – P. 18. – https://doi.org/10.3390/jcp5020018

6 Dunsin D. Deepfake and Biometric Spoofing: AI-Driven Identity Fraud and Countermeasures. – 2025. – URL: https://www.researchgate.net/publication/390141504_Deepfake_and_Biometric_Spoofing_AI-Driven_Identity_Fraud_and_Countermeasures (data obrashcheniya: 20.03.2025).

7 Lalchand S., Srinivas V., Maggiore B., Henderson J. Generative AI is expected to magnify the risk of deepfakes and other fraud in banking. – URL: https://www.deloitte.com/us/en/insights/industry/financial-services/deepfake-banking-fraud-risk-on-the-rise.html (data obrashcheniya: 01.06.2024).

8 Deepfakes in the Financial Sector: Understanding the Threats, Managing the Risks. A Report by the FS-ISAC Artificial Intelligence Risk Working Group. – URL: https://www.fsisac.com/hubfs/Knowledge/AI/DeepfakesInTheFinancialSector-UnderstandingTheThreatsManagingTheRisks.pdf (data obrashcheniya: 10.11.2024).

9 Robins-Early N. CEO of world's biggest ad firm targeted by deepfake scam. – URL: https://www.theguardian.com/technology/article/2024/may/10/ceo-wpp-deepfake-scam (data obrashcheniya: 20.05.2024).

10 Forrest D. Challenges in voice biometrics: Vulnerabilities in the age of deepfakes. – URL: https://bankingjournal.aba.com/2024/02/challenges-in-voice-biometrics-vulnerabilities-in-the-age-of-deepfakes/ (data obrashcheniya: 25.02.2024).

11 Rozhdajkina E.I. Problemy zashchity biometricheskih personal'nyh dannyh pri rassledovanii prestuplenij // Voprosy rossijskoj yusticii. – 2023. – No28. – S. 378–386.

12 Popa C., Kesavarajah A., Tahiri H., Cunningham L., Pallath R., Wu T. Deepfake Technology Unveiled: The Commoditization of AI and Its Impact on Digital Trust. – URL: https://www.arxiv.org/pdf/2506.07363 (data obrashcheniya: 25.05.2025).

13 Alexander A. The New Identity Theft: Deepfakes and the Rise of Synthetic Impersonation Scams. – 2025. – https://doi.org/10.2139/ssrn.5368947

14 Romero-Moreno F. Deepfake detection in generative AI: A legal framework proposal to protect human rights // Computer Law & Security Review. – 2025. – Vol.58. – Pp. 106–162. – ISSN 2212-473X. – https://doi.org/10.1016/j.clsr.2025.106162

15 Han C., Li A., Kumar D., Durumeric Z. Characterizing the MrDeepFakes Sexual Deepfake Marketplace. – URL: https://arxiv.org/abs/2410.11100 (data obrashcheniya: 15.03.2025).

16 Blancaflor E., Garcia J.I., Magno F.D., Vilar M.J. Deepfake Blackmailing on the Rise: The Burgeoning Posterity of Revenge Pornography in the Philippines // ICIIT '24: Proceedings of the 9th International Conference on Intelligent Information Technology. – 2024. – Pp. 295–301. – https://doi.org/10.1145/3654522.365454

17 Arya C.S. et al. A Review Paper on Developing a Real-Time Deepfake Voice Synthesis Framework: A Study in Artificial Intelligence // Educational Administration: Theory and Practice. – 2024. – Vol.30. – No4. – Pp. 1455–1461. – https://doi.org/10.53555/kuey.v30i4.1692

18 Blake H. AI-Powered Social Engineering: Understanding the Role of Deepfake Technology in Exploiting Human Trust. – URL: https://www.researchgate.net/publication/388931016_AI-Powered_Social_Engineering_Understanding_the_Role_of_Deepfake_Technology_in_Exploiting_Human_Trust (data obrashcheniya: 10.04.2025).

19 Dunsin D. Deepfake Technology and AI-Driven Social Engineering Attacks: Implications for Cyber Defense. – URL: https://www.researchgate.net/publication/390665794_Deepfake_Technology_and_AI-Driven_Social_Engineering_Attacks_Implications_for_Cyber_Defense (data obrashcheniya: 20.06.2022).

20 Yu J., Yu Y., Wang X., Lin Y., Yang M., Qiao Y., Wang F.-Y. The Shadow of Fraud: The Emerging Danger of AI-powered Social Engineering and its Possible Cure. – URL: https://arxiv.org/abs/2407.15912 (data obrashcheniya: 15.09.2024).

21 Selvamuthukumaran V. Advancing Deepfake Legislation: Comparative Analysis and Pathways for Policy Change. – URL: https://criticaldebateshsgj.scholasticahq.com/post/3143-advancing-deepfake-legislation-comparative-analysis-and-pathways-for-policy-change-by-virthiha-selvamuthukumaran (data obrashcheniya: 25.05.2025).

22 Bhattathiri A., Sharma F., Purohit A. Deepfake in the Courtroom: Legal Challenges and Evidentiary Standards // Digital Doppelgangers: The Rise of Deepfakes & Artificial Intelligence. – Lex Assisto Media and Publications. – 2025. – Pp. 10–24. – URL: https://www.researchgate.net/publication/390200521_Deepfake_in_the_Courtroom_Legal_Challenges_and_Evidentiary_Standards (data obrashcheniya: 20.02.2025).

23 Amerini I. et al. Deepfake Media Forensics: State of the Art and Challenges Ahead. – URL: https://arxiv.org/abs/2408.00388 (data obrashcheniya: 10.10.2024).

24 LaMonaga J.P. A Break From Reality: Modernizing Authentication Standards for Digital Video Evidence in the Era of Deepfakes // American University Law Review. – 2020. – Vol.69. – Iss.6. – Article 5. – Pp. 1942–1988.

25 Ma Y. Deepfake Policy Brief. – 2021. – https://doi.org/10.2139/ssrn.5038837

26 Khan F. Does the Digital Services Act achieve a balance between regulating deepfakes and protecting the fundamental right to freedom of expression? – 2024. – http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4868290

27 Fragale M., Grilli V. Deepfake, Deep Trouble: The European AI Act and the Fight Against AI-Generated Misinformation. – URL: https://cjel.law.columbia.edu/preliminary-reference/2024/deepfake-deep-trouble-the-european-ai-act-and-the-fight-against-ai-generated-misinformation/ (data obrashcheniya: 15.12.2024).

28 Fritz G., Ehlen T., Fokter Cuvan T. EU AI Act unpacked #8: New rules on deepfakes. – URL: https://technologyquotient.freshfields.com/post/102jb19/eu-ai-act-unpacked-8-new-rules-on-deepfakes (data obrashcheniya: 15.07.2024).

29 Chan K. Europe asks Google, Facebook, TikTok and other platforms how they're reducing generative AI risks. – URL: https://apnews.com/article/generative-ai-risks-digital-services-act-europe-1cc677bbbfaa919a5f309fbd5ccfedb7 (data obrashcheniya: 25.03.2024).

30 Spain to impose massive fines for not labelling AI-generated content. – URL: https://www.reuters.com/technology/artificial-intelligence/spain-impose-massive-fines-not-labelling-ai-generated-content-2025-03-11/ (data obrashcheniya: 20.03.2025).

31 Jaiswal N. 'Your face, your rights': Denmark's tough new Deepfake law could change how AI imitations are handled across Europe. – URL: https://www.indiatimes.com/news/your-face-your-rights-denmarks-tough-new-deepfake-law-could-change-how-ai-imitations-are-handled-across-europe/articleshow/122759842.html (data obrashcheniya: 15.06.2025).

32 Ofcom's approach to implementing the Online Safety Act. – URL: https://www.ofcom.org.uk/online-safety/illegal-and-harmful-content/roadmap-to-regulation (data obrashcheniya: 15.11.2023).

33 Eichner A.W. Artificial Intelligence and Weaponized Illusions: Methodologies for Federal Fraud Prosecutions Involving Deepfakes // American University Law Review. – 2024. – Vol.73. – Iss.5. – Article 2. – Pp. 1317–1366.

34 Filipova I.A. Legal Regulation of Artificial Intelligence: Experience of China // Journal of Digital Technologies and Law. – 2024. – Vol.2. – No1. – Pp. 46–73. – https://doi.org/10.21202/jdtl.2024.4

35 Zou M., Zhang L. Navigating China's regulatory approach to generative artificial intelligence and large language models // Cambridge Forum on AI: Law and Governance. – 2025. – Vol.1. – e8. – https://doi.org/10.1017/cfl.2024.4

36 China: Data and evolving digital regulation: algorithm regulation. – URL: https://www.twobirds.com/en/capabilities/practices/digital-rights-and-assets/apac-dra/apac-dsd/data-as-a-key-digital-asset/china/data-and-evolving-digital-regulation-algorithm-regulation (data obrashcheniya: 15.01.2024).

37 Penal Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 №226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (data obrashcheniya: 15.02.2025).

38 Ugolovnuyu otvetstvennost' za dipfejki mogut vvesti v Kazahstane. – URL: https://bluescreen.kz/ugholovnuiu-otvietstviennost-za-dipfieiki-moghut-vviesti-v-kazakhstanie/ (data obrashcheniya: 20.05.2025).

39 Kusainova I. Chislo ugolovnyh del za dipfejki rastet v Kazahstane. – URL: https://www.inbusiness.kz/ru/news/chislo-ugolovnyh-del-za-dipfejki-rastet-v-kazahstane (data obrashcheniya: 25.05.2025).

40 The Law of the Republic of Kazakhstan dated 21 May 2013 №94-V On Personal Data and their Protection. – URL: https://adilet.zan.kz/eng/docs/Z1300000094 (data obrashcheniya: 15.02.2025).

41 Mickaya E.V. Voprosy pravovogo protivodejstviya tekhnologii deepfake // Rossijsko-aziatskij pravovoj zhurnal. – 2025. – No1. – S. 50–58. – https://doi.org/10.14258/ralj(2025)1.8

Information about authors:

Smanova A. – corresponding author, Candidate of Law, Senior Lecturer, Kazakh National University named after al-Farabi, Al-Farabi Avenue, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Muratova A. **–** Master in Chinese International Education, Mukhametzhan Tynyshbayev ALT University, Shevchenko st., 97, 050040, Kazakhstan

Zhumagulova Sh. **–** Candidate of Law, Senior Lecturer of the educational program «Jurisprudence», Korkyt Ata Kyzylorda University, Aiteke bi str., 29A, 120014, Kyzylorda, Kazakhstan

Сманова А.Б. **–** хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан

Муратова А.Ж. **–** қытай халықаралық білімі магистрі, Мұхамеджан Тынышбаев атындағы ALT университеті, Шевченко көш., 97, 050040, Алматы, Қазақстан

Жумагулова Ш.Р. **–** заң ғылымдарының кандидаты, «Құқықтану» білім беру бағдарламасының аға оқытушысы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Айтеке би көш., 29А, 120014, Қызылорда, Қазақстан

Сманова А.Б. – автор-корреспондент, кандидат юридических наук, старший преподаватель, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Муратова А.Ж. **–** магистр китайского международного образования, ALT Университет имени Мухамеджана Тынышпаева, ул. Шевченко, 97, 050040, Алматы, Казахстан

Жумагулова Ш.Р. – кандидат юридических наук, старший преподаватель образовательной программы «Юриспруденция», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Айтеке би, 29А, 120014, г. Кызылорда, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law, Private International Law/ Международное право, международное частное право

IRSTI 10.77.51 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-212-228
Scientific article

International and domestic legal frameworks on online fraud and deepfake technologies: a comparative criminal law analysis

K.M. Beaver*

College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University, USA, Florida

(e-mail: kevinmichaelbeaver@gmail.com)

Abstract: The relevance of this study stems from the rapid development of digital technologies and the introduction of generative artificial intelligence, which has given rise to new forms of online fraud, particularly those involving deepfakes. These technologies, capable of producing audio and video content that is virtually indistinguishable from authentic sources, significantly enhance the manipulative potential of fraudulent schemes and complicate their detection. Existing international and national legal mechanisms remain insufficiently adapted to these emerging challenges.

The article aims to provide a comparative analysis of international and domestic legal frameworks addressing online fraud involving deepfake technologies, to identify legal gaps, and to suggest directions for their resolution. The object of the research is deepfake technologies and social engineering in the context of fraud, while the subject concerns criminal law mechanisms for their prevention and prosecution.

The methodological framework combines system and comparative analysis, content analysis of legal instruments and academic literature, case studies, as well as classification and generalization.

The findings indicate that international instruments, such as the Budapest Convention, lack explicit provisions addressing deepfakes, thereby reducing legal certainty and requiring expansive interpretation. At the domestic level, substantial divergence is observed: while the United States, the United Kingdom, and the European Union are developing specialized norms, post-Soviet jurisdictions predominantly rely on general provisions on fraud and forgery. Judicial practice reveals difficulties in the qualification of offenses, detection of synthetic content, forensic examination, and ensuring consistency in enforcement.

The study concludes that effective responses require the elaboration of specialized legal norms, the harmonization of international approaches, and the strengthening of institutional cooperation. The practical significance lies in providing recommendations for the modernization of national legal systems and the enhancement of international efforts to counter transnational threats of online fraud facilitated by deepfake technologies.

Keywords: deepfake technologies, online fraud, criminal law, legal frameworks, artificial intelligence.

Received: 16.09.2025. Accepted: 24.09.2025. Available online: 30.09.2025

***corresponding author**

Introduction

The rapid expansion of digital technologies is reshaping economic and social processes while simultaneously altering the structure of criminal activity. Traditional strategies for addressing cyber threats appear increasingly insufficient given the emergence of generative artificial intelligence (AI), which is capable of producing synthetic audio and video content that is nearly indistinguishable from authentic material. Under these conditions, criminal law is confronted with qualitatively novel forms of illicit behavior for which appropriate legal mechanisms are often lacking.

Evidence of rising threats to digital security is documented both in international statistics and in empirical reports of financial losses. According to Europol [1], cybercrime in Europe continues to grow, with AI-based technologies playing an increasingly significant role. Comparable patterns are reported by the FBI Internet Crime Complaint Center [2], which indicated that in 2021 alone, reported losses from internet fraud exceeded $6.9 billion, with a large proportion involving advanced social engineering techniques. Such findings indicate that cybercrime is transitioning from relatively simple schemes to more technologically complex forms of deception that require specialized investigative and legal responses.

One critical element of this transformation involves the proliferation of synthetic media, most commonly referred to as deepfakes. These applications rely on deep neural networks and machine learning methods to generate audio and video content with high levels of realism. Initially used in entertainment and digital modeling, deepfake technologies have rapidly acquired criminogenic potential, serving as tools for online fraud. Recent evidence suggests that deepfakes act as catalysts for increasingly sophisticated criminal strategies. Examples include voice imitation of corporate executives, falsified video calls, and manipulated images used to create fraudulent social media accounts. These practices enhance traditional forms of deception while making detection more difficult for both victims and law enforcement. Scholars have emphasized that synthetic media undermine trust in visual and auditory sources of information, thereby creating risks not only for individuals and organizations but also for broader social stability [3].

The accessibility of deepfake-generation software has further exacerbated the problem. The production of such content needed specialized skills and powerful computers in the past, but multiple free applications now make it accessible to criminals. The new technology enables extensive distribution of digital scams, which demands a review of existing legal systems for their effectiveness.

The online fraud enabled by Deepfake technology operates across multiple countries because digital spaces eliminate geographical restrictions. Offenders use digital environments to operate from various locations while hosting servers in foreign territories and using anonymization tools that make it difficult to identify them. Research evidence shows that cybercrime remains invisible because of its international nature. For instance, the Interpol Global Crime Trend Report 2022 [4] noted that more than 60% of surveyed countries identified financial fraud, phishing, online scams, and ransomware as high or very high threats. Yet references to deepfake-related fraud remain limited, and the absence of clear legal definitions intensifies uncertainty. At present, many jurisdictions rely on provisions originally designed

for conventional fraud, privacy violations, or misappropriation of personal data, which do not adequately capture the unique risks associated with synthetic media [5].

The lack of harmonized approaches produces jurisdictional gaps frequently exploited by criminal groups. Differences in legal regimes complicate extradition, recognition of electronic evidence, and the implementation of joint investigations. As a result, effective responses to deepfake-enabled fraud cannot be achieved solely at the national level but require institutionalized international cooperation. The global character of the problem further underscores the necessity of examining legal frameworks at both universal and regional levels and evaluating the extent to which existing mechanisms can support coordinated responses to new digital threats [6].

Contemporary criminal law provisions on fraud and forgery were developed in the context of traditional forms of crime and thus do not adequately account for the digital environment. In practice, deepfake-related conduct is often prosecuted under general provisions addressing fraud, unlawful use of personal data, or violations of image rights. The current legal frameworks do not adequately protect society from synthetic media risks because these technologies can compromise identification systems and judicial processes, and online communication. The international legal framework does not contain specific rules about deepfake technology. The Budapest Convention on Cybercrime (2001) and its 2021 Protocol focus on traditional computer crimes instead of addressing modern digital threats. The current legal framework creates uncertainty about liability because practitioners must use broad interpretations, which results in inconsistent judicial decisions.

The current legal framework demonstrates an urgent requirement for a complete theoretical framework that addresses how deepfake technologies change fraud practices. A scholarly approach demands the development of precise definitions and new criteria for qualification and clear definitions of legal responsibility. From a practical perspective, it involves providing recommendations for policymakers and practitioners aimed at adapting criminal law to emerging digital threats.

The development of such approaches carries dual significance. Nationally, it contributes to the modernization of domestic legal systems and increases resilience against new forms of crime. Internationally, it establishes a foundation for harmonization of legal practices, which is essential given the cross-border nature of deepfake-enabled fraud. Consequently, research in this area may serve as the basis for legislative initiatives and institutional reforms designed to balance the protection of legal order with the safeguarding of fundamental human rights.

Methodology

The research material comprised academic publications, legal instruments, statistical reports, and documented case studies, encompassing both qualitative and quantitative data. The methodological framework included system analysis, which made it possible to examine the issue as an interaction of technological, legal, and social factors; comparative analysis, which facilitated the assessment of international approaches to regulation; content analysis of academic, legal, and empirical sources; and case studies, which provided detailed insights into specific instances of deepfake use in fraudulent schemes and their legal qualification. In addition, methods of classification and typology were applied to systematize various

forms of deepfake-related fraud, while synthesis and generalization were employed to develop comprehensive conclusions and recommendations. The combined use of these methods ensured a multidimensional perspective on the transformation of fraud under the influence of deepfake technologies, allowing for the comparison of international practices, the systematization of fraudulent models, and the elaboration of well-founded conclusions.

Findings/Discussion

The present analysis focuses on two interrelated phenomena that have become central to contemporary criminal law scholarship. The first concerns online fraud, which is defined in legal doctrine as the unlawful acquisition of property or other benefits through deception or abuse of trust conducted in the digital environment using information and communication technologies. For example, the Council of Europe's Convention on Cybercrime (Budapest Convention, 2001) includes provisions on computer-related fraud, defined as the intentional causing of property loss to another through the input, alteration, deletion, or suppression of computer data with fraudulent intent to secure economic gain [7].

Empirical evidence accumulated over recent decades indicates the wide variety of such offenses, ranging from classical phishing and credential theft to more complex forms of social engineering and manipulation of digital identifiers.

The second phenomenon involves deepfake technology, which consists of generative artificial intelligence algorithms capable of synthesizing audio and video content that closely replicates authentic sources. These applications have become feasible due to advances in deep neural networks and deep learning methods, allowing for high levels of fidelity in imitating human appearance and voice. Chesney and Citron provide a detailed analysis of how deepfake technologies enable the production of media that appear to depict individuals performing or saying actions that never occurred and how such outputs may be resistant to detection [8].

Although initially developed for entertainment and digital modeling purposes, these technologies have rapidly acquired criminogenic potential. Their intersection with online fraud is reflected in the way deepfakes serve as instruments for qualitatively enhancing fraudulent practices. Whereas earlier forms of online fraud relied primarily on textual or simple visual deception, synthetic media now permit real-time identity imitation, falsification of evidence, and manipulation of victim trust at a substantially higher level.

This development generates a category of criminal conduct that extends beyond classical understandings of online fraud and raises new issues for legal classification and international cooperation in combating cybercrime. The emergence and rapid diffusion of generative artificial intelligence technologies have altered both the form and scale of fraudulent activity in digital contexts. The capacity to convincingly replicate visual and auditory characteristics of specific individuals has increased the manipulative potential of fraud while complicating detection by law enforcement. The integration of traditional social engineering with synthetic media illustrates a qualitative shift from relatively rudimentary schemes to more sophisticated models of criminal behavior.

The most common types of deepfake technologies include video generation, audio synthesis, and static image creation. Video deepfakes involve the substitution of an individual's visual identity in dynamic form. Through neural network algorithms, videos are produced in

which one person's face is superimposed on another's or an individual's behavior is fully simulated. The high degree of realism enables their use in falsifying video conferences, remote identification processes, and other contexts in which visual presence is a key component of trust.

Audio deepfakes are based on voice cloning and the reproduction of speech while retaining distinctive vocal characteristics. Contemporary generative models can generate audio files and streaming speech that are virtually indistinguishable from the original. The application of this technology appears most often in fraud schemes, which require spoken communication for tasks including financial transaction verification and corporate directive issuance and personal interactions.

The static nature of image-based deepfakes includes photographs that people use to create fake identification documents and social media profiles, and advertising content. The lack of dynamic features in these images does not reduce their criminal potential because they enable identity theft and digital service deception through biometric identification systems. The different types of synthetic media serve as a foundation for various fraudulent activities which will receive detailed analysis in the upcoming sections. A prominent example involves the integration of deepfake into mechanisms of social engineering. By imitating the voice of a corporate executive or other trusted figure, offenders can initiate telephone calls or audio messages that induce recipients to authorize financial transfers or disclose sensitive information. This strategy aligns with the category of "CEO fraud," which has been widely documented in corporate environments.

Video deepfakes are also employed in impersonation during remote negotiations and online identification procedures. The use of an artificial interlocutor in a video conference, or a generated likeness of a client during banking verification, complicates authentication. In combination with phishing, these methods produce highly convincing deception scenarios in which victims receive visually "verified" evidence of the counterpart's authenticity.

The production of fake documents and fraudulent online accounts continues to use static deepfakes as a tool. The creation of fake portraits that do not belong to actual people enables the development of synthetic identities, which criminals use to get credit and create bank accounts and conduct illegal financial activities. The combination of traditional identity theft methods with deepfake technology makes it harder to detect and prevent such crimes.

Deepfakes present a major security risk because they can be used to create synthetic content for mass communication attacks and cyberattacks. The use of synthetic content in emails and social media, and messaging applications enables attackers to run phishing scams against numerous users at once. Video and audio content that mimics real people in messages proves more effective at deception because it outperforms traditional text-based messages.

The mentioned practices indicate deepfakes serve as tools to boost current fraud methods while enabling the creation of novel criminal schemes. The criminological value of deepfakes becomes more pronounced when social and economic operations shift to digital platforms, which requires legal systems to adapt. Research shows deepfake technology has evolved from theoretical threats to actual operational tools used in fraudulent schemes. The corporate world demonstrates this threat clearly because attackers use fake audio and video recordings of executives to carry out unauthorized financial transactions. In one 2019 case, £243,000 was stolen from a British energy company through the use of voice-cloning technology, where

perpetrators convincingly imitated the German parent company's chief executive officer to instruct a subsidiary manager to authorize a payment [9].

Such incidents highlight vulnerabilities in corporate governance under conditions of digital communication. The impersonation of private individuals through synthetic images or videos also extends beyond corporate contexts. Falsified profiles created with deepfakes have been used in social networks and online platforms for fraudulent purposes, including romance and commercial scams, financial exploitation, and disinformation campaigns. The emergence of "synthetic identities" compounds the risks associated with conventional identity fraud, since their digital traces often appear authentic. Reports on deepfake threats have frequently documented these concerns. For example, Europol's Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2020 emphasized the increasing risks linked to technologies capable of producing realistic identity simulations and falsified audio-visual content [10].

Of particular concern is the integration of deepfakes into phishing mechanisms. The attackers have used fake videos that mimic banking staff and government personnel to trick victims into revealing their sensitive information. The attacks based on video deception prove more successful than text-based scams, according to both observational data and cybersecurity evaluations.

The research shows that deepfake fraud has evolved from single incidents into a widespread pattern that affects economic and legal systems. The growing number of these threats requires an assessment of current legal systems to determine their ability to handle emerging security risks. The evaluation of international legal frameworks becomes essential because they define minimum requirements for cybercrime prevention and establish how countries can work together to fight cross-border online scams.

The international legal framework serves as the main authority for creating standardized solutions to handle worldwide problems, including deepfake technology-based scams. The worldwide nature of digital space makes national efforts insufficient, so universal and regional legal instruments become essential for effective regulation. At the same time, the existing framework remains fragmented and lacks specific provisions directly addressing abuses involving synthetic media.

The most significant universal instrument is the Council of Europe's Convention on Cybercrime (Budapest Convention, 2001), which established comprehensive state obligations to criminalize computer-related fraud, unauthorized access, data manipulation, and misuse of devices [11]. Article 7 ("Computer-related forgery") specifies liability for the creation of "inauthentic data," while Article 8 ("Computer-related fraud") addresses property loss through manipulation of computer data or systems. Although deepfakes are not explicitly mentioned, these provisions can be applied when synthetic media are used as instruments of conventional cybercrime. The Second Additional Protocol (2021) expanded cross-border cooperation in obtaining electronic evidence, but likewise did not directly address generative technologies.

Within the United Nations framework, digital crime is referenced in the UN Convention against Transnational Organized Crime (2000), which sets out general obligations for combating cross-border criminality and promoting international cooperation [12]. Additional relevance is provided by documents concerning data protection and human rights, including the General Assembly resolutions "The Right to Privacy in the Digital Age" (A/RES/68/167,

2013; A/RES/71/199, 2016), which emphasize the need to safeguard fundamental rights in online contexts [13].

Regional mechanisms also remain important. In the European Union, Directive 2013/40/EU on attacks against information systems and the General Data Protection Regulation (GDPR, 2016) establish standards of security and protection of personal data [14; 15]. While neither instrument explicitly references deepfake, both provide a foundation for addressing abuses linked to synthetic media. Other regional organizations have likewise advanced initiatives: the African Union adopted the Malabo Convention on Cybersecurity and Personal Data Protection (2014) [16], and the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC) has undertaken efforts to harmonize approaches to digital regulation.

Beyond binding treaties, soft-law instruments also exert influence. UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence (2021), endorsed by all member states, outlines principles of transparency, accountability, and non-discrimination in AI development and use [17]. Similarly, the OECD AI Principles (2019) emphasize safety, reliability, and human rights protection in the application of artificial intelligence [18]. Viewed collectively, these soft-law norms reflect a trend toward developing general approaches to the governance of generative technologies, including deepfake, through ethical frameworks and interdisciplinary dialogue. Although not legally binding, these instruments shape national legal systems and contribute to the eventual inclusion of specific provisions in binding agreements.

Nevertheless, limitations remain evident. First, no existing international framework contains explicit provisions on synthetic media. Most conventions and protocols focus on traditional cybercrime, requiring expansive interpretation when applied to deepfake and reducing legal certainty. Second, the transnational nature of deepfake-enabled fraud – where offenders, servers, and victims may reside in different jurisdictions – renders territorial jurisdiction ineffective. The lack of unified extradition standards and electronic evidence-sharing mechanisms further complicates enforcement, as documented by law enforcement agencies. Third, even among states party to the Budapest Convention, levels of harmonization remain low, with differences in the definitions of computer-related fraud and related offenses limiting recognition of judgments and joint investigations.

Taken together, these factors suggest that the existing international legal framework does not provide sufficient adaptability to challenges associated with deepfake technologies. This creates the need for additional codification and the development of specialized mechanisms aimed at addressing synthetic media as tools of online fraud.

Analysis of national legal systems provides insight into the readiness of states to counter deepfake-enabled fraud. While universal obligations exist, national criminal law ultimately determines how offenses are classified and prosecuted. Comparative evidence demonstrates considerable variation: some jurisdictions have introduced new provisions and initiatives, while others rely on conventional fraud, forgery, or image-rights statutes.

In the United States, regulation has emerged at the state level. California's AB 730 (2019) prohibits the dissemination of manipulated audio or video content within 60 days of an election for the purpose of deceiving voters [19]. Texas enacted SB 751 to prohibit the use of deepfake in political advertising [20]. In 2025, Texas also passed SB 20 ("Stopping AI-Generated Child Pornography Act"), which criminalizes the production and distribution of AI-generated child pornography. At the federal level, the Take It Down Act was signed in May

2025 to facilitate the removal of non-consensual intimate images and deepfake content from online platforms.

In the United Kingdom, regulation remains based on the Fraud Act 2006 and the Computer Misuse Act 1990, neither of which explicitly references deepfake. Nevertheless, in 2025, the Ministry of Justice announced plans to criminalize the creation and dissemination of non-consensual sexually explicit deepfake images [21]. Reports by the Law Commission (2022–2024) similarly emphasized the need to reform legislation to address unauthorized creation and sharing of intimate images, including deepfake [22].

In the European Union, regulation remains largely indirect. The GDPR (2016) provides legal grounds for protecting individuals against the misuse of personal data, including voice and image. Directive 2013/40/EU establishes liability for computer-related crime. Additionally, the proposed AI Act, currently in the final stages of consideration, sets transparency and accountability requirements for generative technologies. In the context of deepfake, these initiatives lay the groundwork for the eventual introduction of explicit criminal law provisions across EU member states.

Legal systems in the post-Soviet region are characterized by a conservative approach to the classification of offenses involving deepfake technologies. Unlike the United States and several European Union member states, where steps toward specialized provisions have been undertaken, regulation in Russia, Kazakhstan, and other states of the region relies on general provisions of criminal law.

In the Russian Federation, the use of synthetic media in fraudulent schemes is addressed under general provisions on fraud in Article 159 of the Criminal Code, and may also fall under statutes related to the unlawful use of personal identifiers (Articles 272, 273, 274 of the Criminal Code) [23]. When images infringing personal rights are created or disseminated, civil law provisions concerning honor, dignity, and business reputation (Article 152 of the Civil Code) and rules regarding image rights are applied. No independent provision specifically criminalizes the use of deepfake, forcing practitioners to rely on analogy or broad interpretation.

A similar situation is observed in Kazakhstan. Article 190 of the Criminal Code defines liability for fraud [24], while the use of deepfake for forgery or deception falls under general provisions addressing property crimes and information security. Legislation regulating digitalization and personal data likewise does not include specific references to deepfake, creating difficulties for enforcement. Legislative proposals have been introduced to amend Article 190 by including the use of artificial intelligence and deepfake as an aggravating factor or as a separate offense [25].

Other states in the region, including Belarus, Armenia, and Uzbekistan, appear to lack provisions explicitly addressing deepfake as a distinct legal category. Practitioners instead rely on existing articles concerning fraud, forgery, personal rights, and reputation protection.

Judicial practice reflects the absence of systematic treatment of deepfake-related fraud. While case law remains limited, individual cases highlight emerging issues. Internationally, high-profile examples have involved voice synthesis in financial crimes. In 2021, in the United Arab Emirates, a transfer exceeding $35 million was executed following a phone call in which perpetrators imitated a company director's voice and provided falsified correspondence [26].

Although no completed trials have yet established precedent, such incidents have guided law enforcement in classifying these offenses as fraud involving new technical means [27].

In the United Kingdom, case law involving deepfake has been largely limited to image rights violations and dissemination of false materials. For an extended period, courts applied general provisions on fraud and defamation. With the enactment of the Online Safety Act in 2023, and the criminalization in January 2025 of non-consensual sexually explicit deepfake images carrying penalties up to imprisonment [21], the legal framework has begun to reflect the specificity of the technology, though case law remains limited.

In the post-Soviet region, fraud-related cases involving deepfake remain isolated. In 2023, the Moscow Arbitration Court reviewed a case concerning the unauthorized use of Keanu Reeves's likeness in a deepfake advertisement, awarding compensation for infringement of copyright and related rights [28]. Fraud-related uses of the technology, however, continue to be classified under general criminal provisions such as fraud or unlawful use of personal data, without recognition of deepfake as a qualifying element.

In sum, these examples indicate that judicial practice does not yet provide a consistent approach to the classification of deepfake-related offenses. The absence of specific provisions compels courts to rely on expansive interpretation of existing statutes, reducing predictability in enforcement and hindering the development of coherent judicial doctrine.

Comparison of national legal approaches demonstrates substantial variation in the degree to which criminal law has been adapted to address fraud involving deepfake technologies. In Anglo-Saxon jurisdictions such as the United States and the United Kingdom, as well as within the European Union, there is a discernible trend toward the development of specialized provisions and broader strategies for regulating artificial intelligence. Within these systems, deepfake is increasingly recognized as a distinct regulatory object requiring refined classification and targeted sanctions.

By contrast, in post-Soviet jurisdictions, criminal law remains primarily rooted in traditional categories. Regulation continues to rely on general provisions concerning fraud, document forgery, and violations of image rights, without explicit recognition of the technological specificity of generative algorithms. As a result, enforcement frequently depends on an expansive interpretation of existing provisions, which complicates the establishment of consistent judicial practice.

The level of preparedness for digital evidence handling, together with the presence or absence of specialized norms, determines the extent of regulatory asymmetry. Jurisdictions that modernized their systems developed institutional frameworks to accept digital evidence and perform forensic analysis for detecting tampering. The establishment of effective prosecution faces challenges because states with underdeveloped regulatory systems are still working to create these procedures.

The different approaches between jurisdictions prove that deepfake regulation lacks worldwide standardization. The existing differences between jurisdictions create legal ambiguities while criminals use these gaps to conduct international criminal operations because they find vulnerabilities in national systems. The situation demands immediate development of standardized international rules and unified national legal systems.

The analysis of comparative data shows that international commitments and domestic programs have not successfully transformed the current legal system to effectively combat

deepfake-related fraudulent activities. The legal system faces three major weaknesses because it lacks dedicated provisions and fails to implement technical detection tools in forensic work and lacks standardized international procedures for exchanging information and evidence. The current limitations prevent the development of reliable enforcement methods that enable transnational criminal activities to expand.

A particularly serious challenge involves the difficulty of establishing the use of synthetic media in specific cases. Contemporary generative algorithms can produce images, video, and audio recordings that are nearly indistinguishable from authentic sources. Traditional forensic methods, designed to identify conventional document or file forgeries, are ill-suited to detecting artificially generated material. Research in digital forensics has found that even specialized detection algorithms demonstrate limited effectiveness, with problems of generalization, dataset variability, and performance speed relative to generative models. For example, a review in Deepfake video detection: challenges and opportunities [29] highlights that "limited quality and diversity of labeled data, high dependency on computational resources, and practical reliability all create significant obstacles" for robust detection of deepfakes.

The absence of standardized forensic methodologies complicates evidentiary processes in court. In most jurisdictions, digital evidence must satisfy criteria of reliability and reproducibility, yet these criteria are often unmet in cases involving deepfake. Further challenges arise in international cooperation, where differences in national standards hinder recognition of forensic findings.

These considerations suggest a need for unified approaches to forensic identification of deepfake. Effective solutions require collaboration among states, the research community, and the private sector. Without such mechanisms, the capacity of criminal law to address fraud involving synthetic media remains severely constrained.

One of the most significant challenges for enforcement remains the absence in most national systems of provisions explicitly establishing criminal liability for the use of deepfake technologies in fraudulent activity. Unlike traditional forms of forgery or deception, where legal constructs are relatively settled, synthetic media generate novel circumstances that do not align with established categories. Practitioners are therefore compelled to rely on analogy or expansive interpretation, reducing the predictability of judicial outcomes and weakening the principle of legal certainty.

Difficulties also arise in distinguishing deepfake-enabled fraud from related offenses. Depending on the circumstances of a case, conduct may be classified as document forgery, unlawful use of personal data, identity theft, or dissemination of false information. The inconsistent application of legal standards makes it difficult to establish a unified approach, which hinders the creation of a consistent judicial doctrine.

The majority of criminal codes lack detailed regulations about generative algorithms, which makes it difficult to apply existing legal provisions to synthetic media. The legal standards that were created for traditional forgery cases fail to work effectively when used to handle synthetic media. Even in jurisdictions where normative adaptation is underway, no clear definition of "deepfake" or criteria for its use in a criminal law context exist. This ambiguity impedes the establishment of offense elements and hinders international harmonization.

Findings suggest that addressing these gaps requires the development of specialized legal norms that take into account both the technological features of deepfake and the need to balance prosecution with protection of human rights, including freedom of expression and privacy. Without such refinement, criminal law systems risk remaining insufficiently effective under conditions of rapid digital transformation.

Beyond legal gaps, the use of deepfake in fraudulent contexts raises a broad range of ethical and human rights concerns. The dual-use character of the technology – capable of serving both innovation and abuse – intensifies the need for balanced approaches that protect against misuse while preserving legitimate applications.

Central to this debate is the protection of image rights and personal integrity. Manipulation of an individual's appearance or voice without consent can produce severe consequences for reputation, professional activity, and psychological well-being. In digital environments, such harms acquire a transnational dimension, as synthetic content is not constrained by territorial borders, complicating the enforcement of protective rights.

Another significant issue is the balance between combating abuse and safeguarding freedom of expression. Deepfake may be employed in art, journalism, and political satire, where overly restrictive regulation risks unwarranted interference with creativity and information exchange. Accordingly, criminal law frameworks must account not only for crime-control objectives but also for human rights obligations, including those enshrined in the European Convention on Human Rights (1950).

The ethical framework includes two main aspects, which deal with discrimination and public opinion manipulation. Deepfake technology enables users to spread fake information and create artificial evidence, which damages public trust in judicial bodies and political systems and news organizations. The breakdown of information reliability threatens democratic principles and creates social instability in relationships between people.

Multiple factors demonstrate the requirement for legal systems to establish mechanisms that unite criminological knowledge with technical expertise and ethical standards. A complete solution that combines all necessary elements will protect fundamental freedoms while providing effective solutions for emerging threats.

Online deepfake fraud requires international collaboration between countries for effective prosecution and evidence sharing because it operates across national borders. Unlike conventional offenses, which often remain within the jurisdiction of a single state, fraudulent activity involving synthetic media frequently displays a distributed structure: offenders may operate from one jurisdiction, servers hosting or distributing the content may be located in another, and victims may reside in a third. Under these conditions, traditional principles of territorial jurisdiction are insufficient to ensure effective enforcement.

A central difficulty arises from the fragmented character of national approaches to the legal classification of deepfake-related offenses. In the absence of unified definitions and qualifying elements, requests for mutual legal assistance and extradition encounter significant obstacles. Even within the Budapest Convention framework, which remains the primary instrument addressing cybercrime, no clear provisions explicitly regulate synthetic media. This gap reduces the efficacy of inter-state cooperation, limiting opportunities for joint investigations and prosecutions.

Differences in procedural standards for admitting electronic evidence represent an additional challenge. In some jurisdictions, strict admissibility and authenticity criteria are applied, whereas in others such determinations remain subject to judicial discretion. Consequently, evidence collected in one jurisdiction may be excluded in another, diminishing the likelihood of successful transnational prosecutions.

Responsibility allocation between states and transnational digital platforms presents a further unresolved issue. Platforms play a central role in the dissemination of synthetic media, yet their obligations to prevent abuse lack uniform international codification. The absence of a global mechanism for regulating platform responsibilities creates additional barriers to the prevention and suppression of deepfake-enabled fraud.

The domain needs enhanced institutional power and standardized legal frameworks for international cooperation to succeed. The absence of unified norms and procedures makes states susceptible to transnational criminal activities that generative technologies enable.

Conclusion

Digital technology advancements combined with generative artificial intelligence have revolutionized criminal activities by creating advanced online fraud schemes that utilize deepfake technology. The ability to generate realistic audio and video content through these technologies makes fraud more deceptive and harder for law enforcement to detect. As demonstrated by recent cases, deepfakes are used to impersonate executives, falsify video communications, fabricate documents and "synthetic identities," and reinforce phishing campaigns, thus posing a serious threat to individuals, organizations, and broader societal stability.

The analysis has shown that existing legal frameworks at both the international and national levels remain insufficiently adapted to these developments. International instruments such as the Budapest Convention do not contain provisions specifically addressing deepfake, which forces reliance on expansive interpretation and reduces legal certainty. National jurisdictions demonstrate wide variation: while some legal systems, notably those of the United States and the United Kingdom, have initiated the development of specialized norms, others – including states of the post-Soviet region – continue to rely on general provisions on fraud, forgery, and image rights. The lack of standard definitions and qualifying criteria for deepfake offenses creates difficulties for judicial operations while blocking the development of unified enforcement strategies.

The transnational nature of deepfake-enabled fraud creates additional difficulties because it crosses borders and makes it difficult to apply traditional jurisdictional rules effectively. The detection of falsified content becomes challenging for forensic practice because standard methods fail to identify sophisticated synthetic media and specialized detection algorithms struggle with reliability and practical implementation and generalization. The use of deepfake technology creates multiple ethical problems, which include protecting personal images and voices and maintaining privacy rights and finding a balance between crime prevention and free speech protection.

A complete solution to these problems needs to unite legal aspects with institutional frameworks and technical solutions and ethical considerations. The development of exact legal

definitions for deepfake technology requires the simultaneous implementation of specific laws that penalize deceptive deepfake applications. The international community needs to create standardized legal frameworks while developing better systems for cross-border cooperation through mutual legal assistance and extradition and electronic evidence sharing and digital platform responsibility definitions. States and the scientific community and the private sector need to work together to develop forensic methods that detect synthetic content reliably. Legal frameworks need to protect fundamental human rights while implementing deepfake regulations because such measures should not restrict artistic or journalistic or political uses of synthetic media.

These combined actions will help nations update their laws and build stronger defenses against new criminal activities while establishing unified global strategies to combat deepfake technology threats.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26103625 «Online fraud using deepfake-technologies and social engineering: problems of criminal law counteraction, prospects for legislative regulation»).

The contribution of the authors

K.M. Beaver has done research and written the entire article.

References

1 Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024. – Режим доступа: https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2024 (дата обращения: 15.04.2025).

2 Federal Bureau of Investigation. Internet Crime Report 2021. – Режим доступа: https://www.ic3.gov/AnnualReport/Reports/2021_ic3report.pdf (дата обращения: 20.03.2025).

3 Chesney R., Citron D. Deepfakes and the New Disinformation War. 2018. – Режим доступа: https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-12-11/deepfakes-and-new-disinformation-war (дата обращения: 10.02.2025).

4 Financial and cybercrimes top global police concerns, says new INTERPOL report. 19.10.2022. – Режим доступа: https://www.interpol.int/en/News-and-Events/News/2022/Financial-and-cybercrimes-top-global-police-concerns-says-new-INTERPOL-report (дата обращения: 05.04.2025).

5 The Deepfake Menace: Legal Challenges in the Age of AI. TRT World Research Centre, 2024. – Режим доступа: https://researchcentre.trtworld.com/wp-content/uploads/2024/03/The-Deepfake-Menace_v2.pdf (дата обращения: 12.03.2025).

6 Singh T. Cybercrime and International Law: Jurisdictional Challenges and Enforcement Mechanisms // African Journal of Biomedical Research. 2024. Vol.27. No3S. Pp. 697–708. https://doi.org/10.53555/AJBR.v27i3S.2101

7 Cybercrime. Module 2: General Types of Cybercrime. Key Issues. Computer-related offences. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). – Режим доступа: https://www.unodc.org/e4j/zh/cybercrime/module-2/key-issues/computer-related-offences.html (дата обращения: 18.01.2025).

8 Citron D.K., Chesney R. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security // California Law Review. 2019. Vol.107. Pp. 1753–1819. – Режим доступа: https://scholarship.law.bu.edu/faculty_scholarship/640 (дата обращения: 25.04.2025).

9 Damiani J. A Voice Deepfake Was Used To Scam A CEO Out Of $243,000. 03.09.2019. – Режим доступа: https://www.forbes.com/sites/jessedamiani/2019/09/03/a-voice-deepfake-was-used-to-scam-a-ceo-out-of-243000/ (дата обращения: 22.02.2025).

10 Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2020. European Union Agency for Law Enforcement Cooperation, 2020. – Режим доступа: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/internet_organised_crime_threat_assessment_iocta_2020.pdf (дата обращения: 14.03.2025).

11 European Treaty Series – No. 185. Convention on Cybercrime. Budapest, 23.XI.2001. – Режим доступа: https://rm.coe.int/1680081561 (дата обращения: 12.02.2025).

12 United Nations. Convention against Transnational Organized Crime and the Protocols thereto. Adopted by the UN General Assembly: 15 November 2000, Resolution 55/25. – Режим доступа: https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html (дата обращения: 10.01.2025).

13 Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Privacy in the digital age. – Режим доступа: https://www.ohchr.org/en/privacy-in-the-digital-age/international-standards (дата обращения: 20.03.2025).

14 Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA. – Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0040 (дата обращения: 05.02.2025).

15 Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). – Режим доступа: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата обращения: 15.04.2025).

16 African Union. African Union Convention on Cyber Security and Personal Data Protection. Date of adoption: 27.06.2014. – Режим доступа: https://au.int/en/treaties/african-union-convention-cyber-security-and-personal-data-protection (дата обращения: 28.01.2025).

17 UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. SHS/BIO/PI/2021/1. – Режим доступа: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137 (дата обращения: 18.03.2025).

18 OECD. About the OECD AI Principles. – Режим доступа: https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/ai-principles.html (дата обращения: 25.02.2025).

19 California State Legislature. Assembly Bill 730. 2019–2020 Regular Session. – Режим доступа: https://legiscan.com/CA/text/AB730/id/2055885 (дата обращения: 30.01.2025).

20 Guidry, T. Texas did it first: Texas was the first to enact state legislation on the use of deep fakes in elections. TCPAWorld, 28.05.2024. – Режим доступа: https://natlawreview.com/article/texas-did-it-first-texas-was-first-enact-state-legislation-use-deep-fakes-elections (дата обращения: 10.04.2025).

21 Government crackdown on explicit deepfakes. Ministry of Justice; Davies-Jones A. – Режим доступа:https://www.gov.uk/government/news/government-crackdown-on-explicit-deepfakes (дата обращения: 20.01.2025).

22 Law Commission. Taking, making and sharing intimate images without consent. – Режим доступа: https://lawcom.gov.uk/project/taking-making-and-sharing-intimate-images-without-consent/ (дата обращения: 05.02.2025).

23 The Criminal Code of the Russian Federation of June 13, 1996 № 63-ФЗ. – Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/8012ecdf64b7c9cfd62e90d7f55f9b5b7b72b755/ (дата обращения: 15.03.2025).

24 Penal Code of the Republic of Kazakhstan. The Code of the Republic of Kazakhstan dated 3 July 2014 №226-V of the Law of the Republic of Kazakhstan. – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1400000226 (дата обращения: 10.02.2025).

25 Criminal liability for deepfakes may be introduced in Kazakhstan. – Режим доступа: https://bluescreen.kz/ugholovnuiu-otvietstviennost-za-dipfieiki-moghut-vviesti-v-kazakhstanie/ (дата обращения: 20.04.2025).

26 Brewster T. Fraudsters cloned company director's voice in $35 million heist, police find. – Режим доступа: https://www.forbes.com/sites/thomasbrewster/2021/10/14/huge-bank-fraud-uses-deep-fake-voice-tech-to-steal-millions/ (дата обращения: 15.11.2024).

27 Financial Crimes Enforcement Network (FinCEN). FinCEN alert on fraud schemes involving deepfake media. FIN-2024-Alert004. 13.11.2024. – Режим доступа: https://www.fincen.gov/system/files/shared/FinCEN-Alert-DeepFakes-Alert508FINAL.pdf (дата обращения: 05.01.2025).

28 Russian court imposes first-ever compensation order in unauthorized Keanu Reeves deepfake use case. 06.12.2023. – Режим доступа: https://theins.ru/en/news/267363 (дата обращения: 18.01.2025).

29 Kaur A., Noori Hoshyar A., Saikrishna V., et al. Deepfake video detection: Challenges and opportunities // Artificial Intelligence Review. 2024. Vol.57. P. 159. https://doi.org/10.1007/s10462-024-10810-6

К.М. Бивер

Флорида штатының университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, АҚШ, Флорида

(e-mail: kevinmbeaver@hotmail.com)

Онлайн алаяқтық пен дипфейк технологияларының халықаралық және ішкі мемлекеттік құқықтық шеңберлері: қылмыстық заңнаманы салыстырмалы-құқықтық талдау

Аңдатпа: Зерттеудің өзектілігі цифрлық технологиялардың жылдам дамуы мен генеративті жасанды интеллекттің енгізілуімен айқындалады. Бұл жағдай онлайн-алаяқтықтың жаңа түрлерінің, соның ішінде дипфейктерді қолдану арқылы жасалатын қылмыстардың пайда болуына алып келді. Шынайы контенттен ажырату қиын аудио және бейнематериалдарды құра алатын бұл технологиялар қылмыстық схемалардың манипулятивтік әлеуетін күшейтіп, олардың әшкереленуін қиындатады. Қолданыстағы халықаралық және ұлттық құқықтық тетіктер мұндай сын-қатерлерге жеткілікті бейімделмеген.

Мақаланың мақсаты – дипфейктерді қолданатын онлайн-алаяқтыққа қарсы іс-қимылды реттейтін халықаралық және ұлттық құқықтық негіздерді салыстырмалы талдау, құқықтағы олқылықтарды анықтау және оларды жоюдың бағыттарын ұсыну. Зерттеу нысаны – онлайн-алаяқтықтағы дипфейк технологиялары мен әлеуметтік инженерия, зерттеу пәні – оларды шектеудің қылмыстық-құқықтық тетіктері.

Әдістемелік база жүйелі және салыстырмалы талдау, құқықтық актілер мен академиялық еңбектердің контент-талдауы, кейс-стади, сондай-ақ классификация және жалпылау әдістерінен тұрады.

Нәтижелер халықаралық құжаттарда, мысалы, Будапешт конвенциясында, дипфейктерге қатысты тікелей нормалардың жоқтығын көрсетті. Бұл құқықтық айқындықты төмендетеді. Ұлттық құқықтық жүйелерде айтарлықтай айырмашылықтар бар: АҚШ, Ұлыбритания және ЕО арнайы нормаларды әзірлеуде, ал посткеңестік елдер негізінен алаяқтық пен қолдан жасауға қатысты жалпы ережелерге сүйенеді. Сот тәжірибесінің талдауы қылмыстарды саралауда, синтетикалық контентті анықтауда, сараптамалар жүргізуде және құқық қолданудың бірізділігін қамтамасыз етуде қиындықтарды айқындайды.

Мақалада арнайы нормаларды әзірлеудің, халықаралық тәсілдерді үйлестірудің және ынтымақтастықты институционалды нығайтудың қажеттілігі атап өтіледі. Зерттеудің практикалық маңызы – ұлттық құқықтық жүйелерді жаңғыртуға және трансұлттық цифрлық алаяқтыққа қарсы күрестің тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстарды қалыптастыру.

Түйін сөздер: дипфейк-технологиялар, онлайн алаяқтық, қылмыстық құқық, құқықтық негіздер, жасанды интеллект.

К.М. Бивер

Колледже криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, США, Флорида

(e-mail: kevinmbeaver@hotmail.com)

Международные и внутригосударственные правовые рамки онлайн-мошенничества и технологий дипфейк: сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства

Аннотация: Актуальность исследования определяется стремительным развитием цифровых технологий и внедрением генеративного искусственного интеллекта, что обусловило появление новых форм онлайн-мошенничества, в частности с использованием дипфейков. Эти технологии, способные создавать аудио- и видеоконтент, практически неотличимый от оригинала, значительно усиливают манипулятивный потенциал преступных схем и затрудняют их выявление. Существующие международные и национальные правовые механизмы оказываются недостаточно подготовленными к таким вызовам.

Цель статьи заключается в проведении сравнительного анализа международных и национальных правовых рамок, регулирующих противодействие онлайн-мошенничеству с применением дипфейков, а также в выявлении пробелов и выработке направлений их устранения. Объектом исследования выступают технологии дипфейков и социальная инженерия в контексте мошенничества, предметом – уголовно-правовые механизмы их пресечения.

Методологическая база исследования включает системный и сравнительный анализ, контент-анализ правовых актов и академических публикаций, метод кейс-стади, а также классификацию и обобщение.

Результаты показывают, что международные документы, такие как Будапештская конвенция, не содержат прямых положений, касающихся дипфейков, что снижает правовую определённость. Национальные правовые системы демонстрируют значительные различия:

США, Великобритания и ЕС разрабатывают специализированные нормы, тогда как страны постсоветского региона полагаются на общие положения о мошенничестве и подлоге. Анализ судебной практики выявляет сложности квалификации деяний, установления факта использования синтетических медиа, проведения экспертиз и обеспечения единообразия правоприменения.

Выводы статьи акцентируют необходимость разработки специализированных норм, гармонизации международных подходов и институционального укрепления сотрудничества. Практическая значимость исследования заключается в формировании рекомендаций для модернизации национальных систем и повышения эффективности борьбы с транснациональными угрозами цифрового мошенничества.

Ключевые слова: дипфейк-технологии, онлайн-мошенничество, уголовное право, правовые рамки, искусственный интеллект.

Information about the author:

Beaver K.M. **–** PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, Florida State University, 222 S. Copeland Street, Tallahassee, FL 32306, USA

Бивер К.М. **–** PhD докторы, криминология профессоры (Judith Rich Harris), Флорида штаты университеті, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, АҚШ

Бивер К.М. **–** доктор философии (PhD), профессор криминологии (Judith Rich Harris), Университет штата Флорида, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, США

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law, Private International Law/ Международное право, международное частное право

IRSTI 10.87.17 https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-229-249
Scientific article

Қазақстан мен Германиядағы билік тармақтарының бөлінуі және сот билігінің тәуелсіздігі: салыстырмалы құқықтық талдау

Jian yu Hu1, Rui xue Hou*2

[1]*Harbin Institute of Technology, Harbin, China*

(e-mail: hrx2016@hit.edu.cn)

Abstract: The low-altitude economy has rapidly developed into a strategic emerging industry in China, driven by reforms, policy initiatives, and technological innovation. While the Civil Aviation Law provides a foundational legal framework, existing legislation has revealed contradictions in normative logic, fragmented regulation, and insufficient responsiveness to technological advances. This article examines the legislative predicaments of China's low-altitude economy and proposes "legislative synergy" as a guiding theoretical perspective to address them. Using literature review, empirical analysis, and comparative study, the paper identifies three core challenges: hierarchical imbalance within the normative system, regional coordination obstacles, and lagging adaptation between technical standards and legal norms. By analyzing international experiences – particularly the hierarchical framework of the United States and the regional coordination mechanism of the European Union – the study offers a path for reconstructing China's normative system. It argues that achieving coherence across legal hierarchies, enhancing cross-regional governance, and embedding technological adaptation into legislation are crucial for transforming policy into effective legal norms. The findings contribute to theoretical and practical discussions on airspace governance and provide legislative support for the high-quality development of the low-altitude economy.

Keywords: low-altitude economy, legislative predicament, normative system synergy, airspace governance, UAV regulation

Introduction

The low-altitude economy is a comprehensive economic form that relies on low-altitude airspace below 3,000 meters, driven by low-altitude flight activities of manned or unmanned aircraft, and radiates to promote the integrated development of related fields.(Qin Rui,2023) As

Received: 04.03.2025. Accepted: 05.06.2025. Available online: 30.09.2025

* **corresponding author**

a typical representative of new productive forces,(Liu Songlin, etc., 2025) The innovativeness and complexity of its industrial characteristics impose special requirements on institutional supply: the lightweight application of technologies has broken the barriers of traditional aviation industry; (Fan Yijiang, etc., 2024) the synergy of management models requires inter-entity collaboration; the diversification of application scenarios covers multiple fields such as logistics, cultural tourism, and emergency response; and the cross-border integration of industrial ecology has broken traditional industry boundaries.

Globally, the low-altitude economy faces universal legislative challenges: the rapid iteration of UAV and eVTOL (Electric Vertical Take-Off and Landing) technologies outpaces legal updates; cross-border airspace coordination lacks uniform standards; and the balance between safety supervision and industrial development remains unresolved. The unique strategic value and industrial characteristics of the low-altitude economy have led to the continuous upgrading of the country's positioning. In 2021, the *Outline of the National Comprehensive Transport Network Planning* included "low-altitude economy" in the national plan for the first time. In 2023, the Central Economic Work Conference clearly defined the low-altitude economy as a strategic emerging industry in terms of its development orientation(Xue Liang, etc., 2025), In 2024, the *Government Work Report* and the Third Plenary Session of the 20th Central Committee of the Communist Party of China further arranged the development tasks of general aviation and the low-altitude economy(2023), Driven by policy dividends, the development of China's low-altitude economy has entered a stage of rapid cultivation. However, challenges in the development process have gradually emerged, with issues such as weak core technologies,(DLR, 2024) a backward market system, and a management system that needs improvement intertwined, the essence of these challenges lies in the fact that the pace of technological iteration has outstripped the rhythm of institutional updates, the breadth of scenario innovation has exceeded the coverage of existing supervision, and the adaptability gap between the current legislative system and the development needs of the industry has become increasingly prominent.

The current regulatory system, centered on the *Civil Aviation Law,* while providing a basic legal framework for low-altitude flight activities, has increasingly prominent limitations in addressing the cross-regional and multi-departmental nature of the low-altitude economy, its technical dependence on new technologies such as unmanned aircraft, and the continuous emergence of innovative "unmanned aircraft +" new business forms. Systemic flaws such as regulatory dissonance and fragmented supervision have become bottlenecks restricting the high-quality development of the industry. Therefore, how to achieve precise adaptation to the low-altitude economy by optimizing the legislative system and finding a dynamic balance between safety supervision and industrial promotion has become a core proposition urgently needing to be solved. Existing international studies mainly focus on the U.S. and EU systems, lacking analysis of "policy-legal" transformation mechanisms in transitional economies. This paper fills this gap by exploring China's path, with a focus on legislative synergy mechanisms, to provide a comparative reference for global low-altitude economy governance.

Material and Method

This paper employs three research methods – literature analysis, empirical analysis, and comparative study – to explore the coordination of China's low-altitude economy normative system.

Literature analysis method – By sorting out various documents in the field of low-altitude economy at home and abroad, including laws, administrative regulations, departmental rules, normative documents, and technical standards – such as China's Civil Aviation Law and Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights, the United States' 49 U.S.C. § 40103 and Drone Flight Rules (Part 107), and the EU's Drone Regulation (2019/947) – while also referring to academic research results on the coordination of low-altitude economy normative systems (including scholars' perspectives, controversies, and comparative law studies).

Empirical analysis method – Combining the actual development of China's low-altitude economy, this method analyzes specific problems arising in practice. For example, it takes practical cases such as cross-border unmanned aircraft management in the Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay Area (selected for its status as a national-level pilot zone with cross-jurisdictional characteristics), cross-border unmanned aircraft logistics, and security vulnerabilities in the data exchange interface specifications for unmanned aircraft real-name registration as research objects**. Comparative Study –** This method compares the hierarchical coordination logic and practice of the U.S. low-altitude traffic normative system with the coordination mechanisms of the EU's inter-regional unmanned aircraft regulatory system, focusing on three dimensions: legislative hierarchy, regulatory subject responsibility division, and technical standard embedding methods.

Literature Review

Research focus in foreign countries on low-altitude economy and related fields revolves around technical frameworks, scenario applications, and management mechanisms, forming a multi-dimensional exploration pattern, as detailed below:

In terms of the coordination between airspace management and transportation systems, the HorizonUAM project by Germany's DLR proposes to realize digital management of low-altitude airspace through U-space, establish a dynamic airspace division mechanism, and ensure safe separation between unmanned aerial vehicles and manned aircraft(Zhang Xiaolan, etc., 2024); The altitude-based airspace design schemes proposed by American companies such as Amazon and Google are widely cited by scholars, which divide Class G airspace into a low-speed local traffic layer with an altitude of less than 200 feet, a high-speed layer with an altitude of 200-400 feet, and a no-fly zone with an altitude of 400-500 feet(Ali B. S., etc., 2022); Japanese scholars emphasize in the AAM planning that it is necessary to dynamically adjust airspace usage rights according to urban density and realize real-time traffic control through the UATM system. (2024)

In terms of cross-stakeholder collaborative governance, Saudi Arabia's AAM roadmap emphasizes multi-stakeholder collaborative governance, where the government is responsible for formulating regulations and allocating airspace, enterprises take the lead in technology implementation, and third-party institutions provide data support(2024); Japanese scholars further propose a "public-private collaborative committee" model to coordinate the interest conflicts among stakeholders in route approval and other aspects. (2024)

In terms of social acceptance and sustainability coordination, German scholars found through social surveys that noise, privacy, and carbon emissions are key obstacles to social acceptance. Therefore, the regulatory system needs to include environmental protection requirements such as noise map planning, flight routes avoiding residential areas, and battery recycling. (DLR,

2024) Research by NASA in the United States shows that the UTM system needs to have a built-in "fail-safe" mechanism to establish an inter-departmental emergency response system, so as to quickly coordinate air traffic control, fire protection, medical care and other institutions in the event of an accident. In addition, scholars also generally emphasize the establishment of a "safety redundancy" design through multi-sensor navigation to solve the positioning errors caused by the urban canyon effect. (Ali B. S., etc., 2022)

Compared with foreign practices, domestic research focuses on the construction and coordination challenges of China's local low-altitude economy normative system. Wang Xueying et al. sorted out a multi-level framework centered on the Civil Aviation Law, covering administrative regulations, departmental rules, and administrative normative documents. Among them, the Interim Regulations on the Management of Unmanned Aircraft Flights mark the beginning of China's full-chain regulation of UAVs. (Wang Xueying, et al., 2024)

At the theoretical framework level, Chinese academic circles have generally reached a consensus on "balancing safety supervision and industrial development", advocating the construction of a hybrid model of hard and soft law and a multi-stakeholder collaborative governance approach (Gao Zhihong, 2024) and forming a legal incentive system through management-oriented, coordination-oriented, promotion-oriented, and restrained legislation. (Jiang Bohan, 2025)

At the level of comparative law research, studies by Huang Xiaorong and Zuo Rongchang found that the localization transformation of comparative law in the field of low-altitude economy is not in-depth, and the effect of law implementation lacks quantitative evaluation. (Huang Xiaorong, et al., 2022) They proposed learning from the market competition and risk classification models of the United States, Japan, and Europe, emphasizing localization adaptation. (Zuo Rongchang, 2018)

At the practical level, studies by Lan Shourong, Zhang Yanshu, and Zeng Fanlei found that problems such as "multi-agency governance fragmentation" and "regulatory gaps" in China's low-altitude economy practice are prominent; (Lan Shourong, 2025) the interdepartmental comprehensive supervision mechanism is insufficiently detailed; the airworthiness certification of eVTOL in new business scenarios relies on "case-by-case discussion"; airspace demand does not match current regulations; (Zhang Yanshu, 2025) supporting rules for "low-altitude economy +" integration scenarios are lacking; and the connection between local "pilot-and-promote approach" authority and central legislation is unclear. There is a lack of empirical analysis on legislative conflicts. (Zeng Fanlei, 2025)

However, there are still different research viewpoints in the academic community on two main aspects of the low-altitude economy:

Firstly, at the level of improvement paths, there are two representative viewpoints. One is the "traditional extension theory" represented by scholar Jiang Dudu, which holds that the low-altitude economy is a technological derivative of the traditional aviation industry, and advocates realizing the adaptation of the normative system through flexible transformation of traditional aviation regulatory rules. (Jiang Dudu, 2025) The other is the "independent regulation theory" represented by scholars such as Gao Zhihong, which proposes the concept of "scenario-based legislation," emphasizing that the industrial particularity requires breaking through the traditional aviation law framework (Gao Zhihong, 2024) and formulating a Low-Altitude Economy Promotion Law.

Secondly, at the level of the legal attribute of low-altitude airspace, there is a divergence on whether to include the right to use low-altitude airspace into the traditional property rights framework. For example, Chen Chengxi advocates clarifying the possession, use, and income rights of the airspace use right, regulating it as a new type of usufructuary right under the property rights chapter of the Civil Code to achieve connection with the traditional property rights system. (Chen Chengxi, 2023) In contrast, Wang Xizhu emphasizes that "low-altitude airspace has particularities different from traditional objects such as land and buildings, and its legal attribute should not be simply classified into the existing property rights system, advocating the construction of an independent airspace rights system. (Wang Xizhu, 2017)

Overall, foreign countries focus on forming adaptive coordination mechanisms through practice, while domestic research faces the dual tasks of system improvement and theoretical breakthrough in the process of learning and exploration, needing to strike a balance between localization and innovation.

Results

As an emerging field where the digital economy and the aviation industry are deeply integrated, the legalization process and industrial practice of China's low-altitude economy have shown a synchronous evolution trend. Chinese legislative bodies and regulatory authorities, adhering to the core governance logic of "balancing safety supervision and industrial development", have gradually built a multi-level normative system to meet the development needs of new business forms such as unmanned aircraft and eVTOL. From the perspective of development stages, legislative work has shifted from early decentralized responses to systematic layout, laying a solid basic framework for the orderly development of the low-altitude economy. The characteristics of its normative system are mainly manifested in the following three aspects:

1 The institutional supply for China's low-altitude economy has taken initial shape

According to incomplete statistics, China has currently issued a total of 55 laws, administrative regulations, departmental rules, normative documents, and technical standards in the field of low-altitude economy. The Civil Aviation Law (2021 Revision), as the superior law in the normative system, establishes a basic legal framework. Five administrative regulations, including the Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights (2023), form the main framework for technical safety supervision. Ten departmental rules and ten normative documents provide detailed provisions on specific matters such as market access and flight control. Additionally, 18 technical standards, such as the Classification and Grading of Civil Unmanned Aircraft Systems (2022), regulate technical requirements, including performance parameters and communication, navigation, and offering solutions to address protocol adaptation issues between unmanned aircraft and the industrial internet of things.

2 Key areas of China's low-altitude economy have achieved special breakthroughs

In response to the regulatory needs of new forms of low-altitude economy, China has gradually filled institutional gaps in key areas, reflecting the dynamic response of legislation to practice. In April 2018, the Measures for the Administration of Commercial Flight Activities of Civil

Unmanned Aircraft (Interim, 2018) was issued, which standardized the market access process for commercial flights for the first time and provided compliance operation guidelines for commercial scenarios such as unmanned aircraft logistics and mapping. The Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights (2023) are of landmark significance. It innovatively established a full-chain management approach of "registration-qualification-flight-supervision", built basic management mechanisms such as real-name registration of unmanned aircraft and flight approval, and formed a systematic legislative practice. At the same time, various technical standards have formulated specific indicators for key links such as classification and grading of unmanned aircraft and data interfaces, specifically filling the gaps in the field of technical supervision and providing a detailed operational basis for standardized implementation.

3 China's Smart Supervision System for the Low-Altitude Economy Has Taken Its First Steps

With the deepening of the concept of digital governance, the national-level "Civil Unmanned Aircraft Integrated Management Platform (UOM)" was officially launched in January 2024. Relying on digital technologies, it has built a full-chain management system covering unmanned aircraft registration, qualification verification, flight operations, and supervision, promoting the transformation of the regulatory model from traditional "manual approval" to automated "intelligent control". It also provides a technical carrier for cross-departmental data sharing and collaborative governance, marking a key breakthrough in China's low-altitude economy rule of law towards intelligence and precision. Through full-life-cycle digital management, it not only enhances the precision of regulatory efficiency but also connects scattered regulatory requirements through technical means, offering a practical solution to issues such as poor inter-departmental collaboration and inconsistent standards, thus injecting institutional momentum into the standardized development of the industry.

4 The necessity of promoting the synergy of the regulatory system for the low-altitude economy in China

The necessity of legislative coordination for China is reflected in three aspects in terms of policies and practices: national policies require the unification of normative systems for the low-altitude economy, but in practice, the lag of higher-level laws such as the Civil Aviation Law coexists with fragmented local legislation, urgently requiring legislative coordination to break institutional fragmentation; cross-departmental collaborative governance is a clear policy orientation, but practical dilemmas such as approval obstacles between military and civil aviation and overlapping powers and responsibilities among multiple departments indicate that defining power boundaries through legislative coordination is more conducive to optimizing governance effectiveness; technological innovation requires legal norms to have dynamic response capabilities, but the current standard revision cycle far exceeds the speed of technological iteration, and gaps in defining new legal relationships frequently occur in practice, requiring legislative coordination to build flexible normative mechanisms. The necessity of legislative coordination for China is essentially the result of the combined effect of the industrial laws of the low-altitude economy and China's institutional environment.

Discussion

The practical challenges in coordinating China's regulatory system for the low-altitude economy are not a one-dimensional issue, but rather the result of the interplay and superposition of multiple structural contradictions. The core root of these contradictions lies in the defects in the hierarchical design of the regulatory system itself – such problems as the vague definition of core rights like airspace usage rights in higher-level laws, and the disconnection between mid-level administrative regulations and departmental rules. These fundamentally lead to a lack of a unified logical framework within the regulatory system, and this endogenous flaw further manifests itself as a mechanism obstacle in cross-domain governance. At the same time, the speed of technological iteration has outpaced the update rhythm of the regulatory system. The rapid development of new forms of business, such as unmanned aerial vehicles and eVTOL, continues to break through the adjustment boundaries of traditional regulations, directly exposing the lag of hierarchical design. Eventually, a vicious circle is formed: the more technology develops, the more prominent the hierarchical defects become; the more hindered cross-domain governance is, the more delayed the institutional update is. This has led to a growing adaptability gap between China's regulatory system for the low-altitude economy and the industrial practice of the low-altitude economy.

1 The hierarchical imbalance in China's low-altitude economy normative system

Currently, China's legislation on the low-altitude economy exhibits a significant "fragmentation" feature. According to incomplete statistics, there are 55 existing normative documents in China's low-altitude economy field, including laws, administrative regulations, departmental rules, normative documents, and technical standards.

From the perspective of the hierarchical structure of the normative system, the *Civil Aviation Law of the People's Republic of China (2021 Revision),* as a higher-level law, has ambiguities in defining the scope of rights in low-altitude areas, especially failing to clarify the core legal issue of airspace use rights, resulting in the lack of unified rights-based norms for lower-level laws. The five administrative regulations, such as the *Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights(2023),* mainly build a regulatory system around the dimension of technical safety, with obvious shortcomings in connecting industrial development goals. The 10 departmental rules, such as *the Measures for the Administration of Commercial Flight Activities of Civil Unmanned Aircraft (Interim, 2018),* focus on procedural norms, mostly involving procedural provisions such as market access and operation approval, with relatively vague definitions of substantive rights and obligations. The 10 normative documents issued by the National Air Traffic Control Commission and other departments mainly target flight control needs in specific periods or regions, featuring strong temporality and regional characteristics. In addition, although 18 technical standards such as the *Classification and Grading of Civil Unmanned Aircraft Systems(2022)* have established technical normative systems for unmanned aircraft performance parameters, communication and navigation, etc., they have problems of overlapping content and poor connection with regulations at different levels, failing to form a complete institutional closed loop covering rights definition, safety supervision, and industrial promotion.

This hierarchical discontinuity has plunged local legislation into a governance dilemma where "regulatory vacuum" and "excessive regulation" coexist. Take cross-border unmanned

aircraft management in the Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay Area as an example: Hong Kong's *Civil Aviation Ordinance (Cap. 448)* requires unmanned aircraft operators to hold CAD pilot qualifications; the Chinese mainland mandates real-name registration and obtaining CAAC pilot qualifications and licenses; Macau prohibits unmanned aircraft from flying over casino areas. The differences in penalty standards for violations among the three regions exceed 10 times. Meanwhile, industrial subsidy policies are unequal – Shenzhen provides 50% subsidies for R&D expenses to eVTOL enterprises, while Hong Kong Science Park only offers office rent reductions, which may easily trigger a resource siphoning effect. At the same time, regarding the cross-border flow of relevant personnel and materials between Hong Kong, Macau and the mainland, it is necessary to strengthen rule connection and policy innovation in related fields, such as issues of aircraft control and route setting. (2025)

From the perspective of normative content, emerging business forms such as unmanned aircraft logistics and eVTOL have broken through the traditional legal regulatory framework. Taking unmanned aircraft logistics as an example, although micro, light, and small unmanned aircraft commonly used in logistics transportation are restricted to a flight altitude of no more than 120 meters in the *Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights (2023),* they often need to fly through building clusters or crowded areas in actual transportation. However, supporting standards such as the *Specification for Unmanned Aircraft Express Delivery Services (2024)* have not specified the quantitative horizontal safety distance between flight paths and buildings in densely populated areas. This lack of standards has led to significant differences in local regulatory practices: Hunan Province designates a 200-meter radius around core areas as control zones, while Zhanjiang City sets a 500-meter horizontal no-fly radius for sensitive areas, with a 150% difference between the two local standards, directly increasing the compliance costs for enterprises operating across regions.

The fragmentation of the normative system caused by the hierarchical imbalance in China's low-altitude economy normative system has further exacerbated the cross-regional and cross-departmental coordination dilemmas in China's low-altitude economy industrial practice. Under the traditional "multi-agency governance fragmentation" model, the institutional conflicts between the cross-domain nature of the low-altitude economy and the closedness of China's current low-altitude economy regulatory system pose severe challenges to regional and departmental coordination in the development and management of China's low-altitude economy.

2 The difficulties in regional coordination within China's low-altitude economy normative system have become prominent

Under the traditional legislative model, the supervision of China's low-altitude economy industry tends to fall into the predicament of "formalistic coordination". The root cause of this dilemma lies in the failure of the legislative and law enforcement systems to effectively break through the governance bottleneck of "segmented management by vertical departments". Although the State Council's *Guiding Opinions on Further Promoting Cross-Departmental Comprehensive Supervision (2023)* has initially established a cross-departmental comprehensive supervision system framework, clearly requiring the realization of collaborative governance through formulating key matter lists, clarifying powers and responsibilities, and implementing joint inspections and credit supervision,(2023) in the practical level of China's low-altitude economy field, departments such as civil aviation and transportation still follow the traditional

vertical management logic in multiple aspects, resulting in a significant gap between system design and implementation effects.

Taking the typical scenario of cross-border drone logistics as an example, its business chain spans multiple fields, including airspace management, ground transportation, customs supervision, and data security, involving multiple regulatory entities such as the Civil Aviation Administration, the Ministry of Transport, the General Administration of Customs, and the Cyberspace Affairs Commission. Under the current regulatory system, although various departments have clear divisions of authority, there is a lack of joint law enforcement procedures and unified standards, which seriously weakens regulatory efficiency. In the airspace approval link, in accordance with the requirements of the *Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights(2023)*, the Civil Aviation Administration stipulates that units or individuals organizing flight activities shall submit applications through the Civil Unmanned Aircraft Integrated Management Platform (UOM) by 12:00 on the day before the intended flight; in terms of ground transportation connection, the Hong Kong Transport Department takes up to 14 working days to approve the ground connection points of cross-border logistics stations, and if the connection point is located in a residential area or sensitive area, an additional 7-day public opinion collection period is required (this period is not included in the statutory approval time limit).

This means that cross-border drone logistics enterprises need to meet both the urgent approval requirements of the Civil Aviation Administration and the long-term procedural requirements of the Transport Department, with the longest compliance cycle reaching 3 weeks. Although the Hong Kong Transport Department has piloted a "pilot-and-promote approach" since 2024, compressing the approval time limit for small stations to 7 working days, the approval time differences and procedural barriers between different departments still fundamentally restrict the timeliness of logistics.

Another example is that in terms of international connections, the problems of legislative gaps and lack of coordination are particularly prominent. Article 2 of the Rules on the Administration of Flights of Foreign Civil Aircraft stipulates that "foreign civil aircraft may only enter, exit or fly within the territory of the People's Republic of China in accordance with the air transport agreements or other relevant documents signed between the government of the People's Republic of China and the government of that country, or upon application to the government of the People's Republic of China through diplomatic channels and receipt of a reply accepting the application". However, it does not clarify the collaboration details with customs, border control and other departments. In practice, there are no unified provisions in departmental rules on whether drones need to simultaneously submit airworthiness certificates, radio use permits and customs declaration documents when entering the country, leading enterprises to face difficulties such as repeated submission of materials and chaotic approval procedures. This "each managing a segment" supervision model not only increases the compliance costs of enterprises but also may lead to regulatory vacuums or duplicate law enforcement due to information barriers.

3 The technical standards and legal adaptation of China's low-altitude economy normative system are lagging behind

If the hierarchical imbalance and cross-domain obstacles in China's low-altitude economy normative system are defined as institutional-level coordination challenges, then the lagging

adaptation between technical standards and legal norms constitutes a unique coordination dilemma of the normative system in the digital era. As China's low-altitude economy gradually transforms toward intelligence and digitalization, the time gap between technological innovation and institutional supply has become increasingly prominent, emerging as another core bottleneck restricting the coordination of China's low-altitude economy normative system.

On January 1, 2024, the Civil Aviation Administration of China (CAAC) launched the Civil Unmanned Aircraft Integrated Management Platform (UOM), which, relying on the *Interim Regulations on the Administration of Unmanned Aircraft Flights (2023),* established a full-life-cycle closed-loop management system. The implementation of this national-level information system marks a crucial step toward digitalization and standardization in China's unmanned aircraft management. However, in terms of the technical implementation of the smart platform and data governance, the current standard system still has significant lag and structural flaws. Taking the *Specification for Data Exchange Interface of Civil Unmanned Aircraft Real-Name Registration (2023)* as an example, it reveals two major security vulnerabilities in its cryptographic application design:

First, the lack of encryption mode and initialization vector (IV) management mechanisms. Although Section 4.2.3 of the specification requires the use of the SM4 symmetric block cipher algorithm for transmitting citizen information, it fails to specify the selection of encryption modes or IV management rules, directly violating the mandatory provisions of Article 5.2.3 in *Basic Requirements for Cryptographic Application in Information Security Technology Information Systems (GM/T 0054-2021).* From a cryptographical perspective, SM4, as a block cipher, must rely on IV-dependent modes such as CBC/CTR to resist statistical analysis attacks – CBC mode breaks the statistical regularity of plaintext through chain dependency between IV and ciphertext blocks, while CTR mode avoids key reuse risks by generating dynamic key streams via IV and counters. In practice, some manufacturers may adopt the ECB (Electronic Codebook) mode to cut costs; due to the absence of IV, this mode generates fixed ciphertext for identical plaintext blocks. For structured data such as ID numbers, after ECB encryption, hackers can construct a "plaintext-ciphertext mapping table" through the frequency of ciphertext repetitions, directly decrypting users' private information.

Second, the absence of a key full-life-cycle management mechanism. The national cryptographic industry standard *GM/T 0054-2021* explicitly requires transmission keys to be updated every 12 hours and storage keys every 72 hours – a cycle designed to balance key exposure risks and computational resource consumption. The security of the SM4 algorithm essentially depends on a three-in-one protection system: "algorithm standardization – correct selection of cryptographic modes – dynamic key management." However, the current specification fails to set technical requirements for the entire process of key generation, storage, distribution, and update, leaving unmanned aircraft real-name registration data in a predicament of "superficial encryption." Even with the SM4 algorithm, the lack of a dynamic key update mechanism makes it difficult to resist brute-force attacks and side-channel attacks, reducing data confidentiality protection to a formalistic measure.

Third, the lack of data integrity verification mechanisms. Section 4.4.4 of the specification only requires "encrypted transmission" of SN codes but does not mandate the use of the national cryptographic SM3 hash algorithm for integrity verification, failing to align with Article 8.1.4.3 of *Basic Requirements for Cybersecurity Classified Protection (GB/T 22239-2019).* The SM3

algorithm, with its 256-bit hash value and collision resistance design, can accurately detect data tampering—its iterative compression function ensures that any minor change in input data will cause an avalanche effect in the hash value. However, due to the specification's failure to require integrity verification, attackers may tamper with SN codes through man-in-the-middle attacks or even forge data to bypass interface verification, significantly weakening the security effectiveness of encryption technologies due to the lack of integrity protection. The digital and intelligent characteristics of the low-altitude economy are challenging traditional legislation. The above issues confirm the view of Tian Wenying et al. that "technical security should be embedded in legal norms"(Tian Wenying, et al., 2005), essentially reflecting systemic flaws in the specification's design of cryptographic application systems – it neither strictly adheres to the mandatory requirements of national cryptographic standards nor constructs a collaborative protection chain covering "encryption algorithms – encryption modes – key management – hash verification." This exposes unmanned aircraft real-name registration data to multiple risks, such as privacy leakage and data tampering during transmission and storage, highlighting the urgency of accelerating the improvement of the unmanned aircraft data security standard system. In the future, efforts should start from the full life-cycle management of cryptographic applications, building a multi-dimensional protection framework where technical standards and management norms work in synergy, thereby laying a solid data security foundation while promoting the development of the low-altitude economy.

4 Experience in the coordination of low-altitude traffic regulatory systems in developed economies

One of the important manifestations of the maturity of foreign low-altitude economy normative systems is the formation of multi-dimensional institutional explorations centered on the coordination of normative systems. The United States has clarified the distribution of federal sovereignty and citizens' usufruct through a hierarchical legislative framework, and on this basis, further constructed a "law-regulations-technical standards" closed-loop system, providing a reference model for resolving logical conflicts in normative systems. The European Union, focusing on regional coordination, has broken down barriers to cross-domain governance coordination through a unified regulatory framework and flexible adaptation mechanisms. Extracting the commonalities of their practical experiences and interpreting them in a localized context can provide important insights for China to build a coordination framework of low-altitude economy normative systems adapted to its local context.

First, the hierarchical coordination logic and practice of the U.S. low-altitude traffic normative system offer references. In 2024, the global low-altitude economy market size reached 223 million yuan, with the North American market accounting for more than 40%. The dynamic evolution of the economic system has driven the optimization of rule supply in the corresponding legal field through endogenous institutional demands. Against the backdrop of the rapid development of the North American low-altitude traffic market, the United States began early in legislating for the low-altitude economy. In 2013, the Federal Aviation Administration (FAA) integrated drones into the national airspace system; in 2016, it promoted the construction of the Unmanned Traffic Management (UTM) system. In the same year, the FAA issued the Drone Flight Rules (Part 107), which, by formulating federal-level drone regulations, established to a certain extent the federal government's leading role in the management of commercial

small unmanned aircraft operations, and in practice restricted state or local governments from repealing legislation in the same field. (Shields B., 2017) Responding to the practical needs of low-altitude traffic development, 49 U.S.C. § 40103(a)(1) clearly states that "the United States Government has exclusive sovereignty over the airspace of the United States," excluding state or local governments from fragmented management rights.(2024)§ 40103(a)(2) points out that "a citizen of the United States has a public right of transit through the navigable airspace, which is uniformly planned and implemented by the federal government." § 40103(b)(1) authorizes the FAA to formulate airspace use plans and allocate resources, and § 40103(b)(2) requires the FAA to formulate flight rules covering the entire chain of management, including aircraft navigation and ground personnel protection. (Connot M. J., et al., 2016)

The construction of this hierarchical legislative framework presents a clear institutional logic: On the one hand, with 49 U.S.C. § 40103 as the top-level design, it establishes the legal principle that "airspace sovereignty belongs to the state," fundamentally eliminating safety risks caused by fragmented airspace management between localities and the military. On the other hand, it grants citizens "public right of passage in navigable airspace," activating the vitality of market entities through the institutional design of usufruct. (Cahoon C., 1990) This right allocation breaks the state monopoly model in traditional aviation, allowing enterprises and individuals to carry out innovative businesses such as commercial drone operations and low-altitude logistics within the federal planning framework, and balances the goals of safety and development through statutory powers. At the middle-level normative level, Part 107 transforms the right system established by federal legislation into specific implementation rules through commercial drone classification standards and exemption mechanisms. At the grassroots implementation level, the UTM system embeds the right boundaries into management processes through technical means, converting legal right definitions into enforceable.

Second, the EU's inter-regional drone regulatory system provides references for coordination mechanisms. It is estimated that by 2029, the European drone market will reach $11.07 billion, a scale that poses severe challenges to the air traffic control systems among EU member states. In this context, in sharp contrast to the U.S. experience in coordinating low-altitude economy normative systems, which focuses on hierarchical coordination within a single country's normative system, the EU, based on its regional integration characteristics, centers its coordination of low-altitude economy normative systems on rule adaptation in cross-domain scenarios among EU members. Facing practical constraints on industrial collaborative development caused by regulatory differences in the drone industry among member states, the EU has formed a distinctive model of inter-regional normative system coordination through establishing a cross-domain flight approval system that combines a unified airworthiness certification framework with flexible mechanisms,(Tojal M., et al., 2021) providing important references for China's exploration of cross-domain governance in the low-altitude economy. The EU established a three-level operational classification system of "open category – specific category – certified category" through the *Drone Regulation (2019/947),* (2018), among which Article 13 specifically designs a coordination mechanism for cross-border flight operations to balance safety supervision and the efficiency of cross-border drone industries. (E.C., 2019) The core logic of this mechanism is as follows:

To begin with, establish cross-border operation rules combining basic authorization and local adaptation – operators who have obtained "specific category" authorization in their

registered country need to submit a copy of the operation authorization, location information, and supplementary response plans for local risks to the destination country, ensuring both the unity of basic safety standards and allowing adjustments to prevention and control measures according to special environments such as densely populated areas and complex terrain in the destination. Next, build a rapid assessment and mutual recognition approval process: the destination country must assess the effectiveness of supplementary measures "without undue delay" and synchronize the results with the registered country and the operator, avoiding efficiency losses caused by duplicate reviews. Lastly, design a simplified declaration and filing process for low-risk cross-border operations that meet the "specific category": operators can start cross-border flights after submitting a copy of the declaration from the registered country and obtaining confirmation from the destination country.

Finally, member states must recognize authorizations or declarations from other member states to avoid operators applying repeatedly in each country. This institutional design, through the logic of cross-regional collaborative governance that combines unified standards and flexible adaptation, focuses on adapting local risk response measures without re-examining the basic authorization already approved by the applicant country, effectively shortening the approval cycle. It requires member states to mutually recognize authorizations and declarations to reduce enterprises' cross-border compliance costs, while ensuring operational safety through local risk assessment mechanisms, providing a practical path to achieve the multiple governance goals of "standardized airspace management, liberalized industrial flow, and refined safety guarantees." (Bassi E., 2019)

Third, core insights from foreign experiences for China's coordination of low-altitude economy normative systems. Although the U.S. hierarchical framework and the EU's regional coordination mechanism adopt different regulatory paths, both respond to the cross-domain and technical industrial characteristics of the low-altitude economy around the core proposition of normative system coordination. Extracting their common laws in right definition, mechanism design, and technical adaptation can provide direct insights for China to build a localized coordination framework of low-altitude economy normative systems:

In the first place, the United States established a dual right basis of "federal sovereignty – citizen usufruct" through 49 U.S.C. § 40103, refined implementation rules through the *Drone Flight Rules (Part 107,2016)*, and achieved technical implementation through the UTM system, ultimately forming a "law – regulations – technology" hierarchical closed loop. By coordinating elements within the system, it eliminates normative conflicts caused by vague right definitions, ensuring the coordinated realization of "safety supervision and industrial promotion" goals. This logic directly addresses prominent contradictions in China's legislation: *the Civil Aviation Law of the People's Republic of China (2021 Revision)* ambiguously defines core rights such as airspace use rights, leading to a lack of unified guidelines for lower-level laws; departmental rules and local legislation have overlapping and disjointed provisions in drone management and airspace use. Foreign practices suggest that only by building a clearly hierarchical and logically consistent normative system through legislative coordination can the dilemma of "lagging higher-level laws and chaotic lower-level laws" be resolved, providing stable institutional expectations for the development of the low-altitude economy.

In the next place, the EU's *Drone Regulation (2019/947)* breaks down barriers among member states through the "basic authorization + local adaptation" cross-border mechanism,

while ensuring safety bottom lines through risk assessment. Its core is to balance "free industrial flow and precise and effective supervision" through institutional coordination. This practice strongly resonates with China's practical needs for cross-domain governance: China's low-altitude economy involves multiple departments and regions, such as civil aviation, transportation, and customs, but the "multi-agency governance fragmentation" system leads to disjointed approval processes and inconsistent regulatory standards, severely restricting industrial efficiency. Foreign practices suggest that legislative coordination is key to breaking administrative barriers—by clarifying the boundaries of powers and responsibilities among cross-domain subjects through legislative coordination, it is more conducive to optimizing governance efficiency.

Conclusion

In response to the predicaments existing in China's low-altitude economy legislation, such as hierarchical imbalance, regional obstacles, and lagging technical adaptation, and drawing on the experience and enlightenment from the hierarchical legislative framework of the United States and the regional coordination mechanism of the European Union, it is necessary to construct a legislative coordination system from three dimensions: normative system, coordination mechanism, and technical adaptation, so as to achieve a dynamic balance among "safety supervision, industrial promotion, and technological innovation".

1 Establish a Coordination Mechanism for the Low-Altitude Economy Normative System with Clear Hierarchies

The core contradiction in China's low-altitude economy legislation lies in the "ambiguity of the right basis in higher-level laws and the chaos of implementation standards in lower-level laws".(Jiang Hao, 2020) This determines that reconstructing a hierarchical coordination system requires efforts from three aspects: First, strengthen the supply of right basis in higher-level laws. Taking the *Civil Aviation Law of the People's Republic of China (2021 Revision)* as an opportunity, clarify the boundary between public and private attributes of airspace use rights. On the premise of adhering to national airspace sovereignty, define the subject, scope, and exercise conditions of the "public right of passage in navigable airspace", to provide a legal basis for the rights of new business forms such as unmanned aerial vehicles and eVTOL. (Li Shouping, et al., 2015) Second, promote the connection and integration of mid-level norms. To address the issue of overlapping between the *Interim Regulations* on the *Administration of Unmanned Aircraft Flights (2023)* and departmental rules, a content connection mechanism between "administrative regulations and departmental rules" should be established. Led by the legislative affairs department of the State Council, a systematic review of the existing 5 administrative regulations and 10 departmental rules should be conducted to delete conflicting clauses and supplement missing norms (such as standards for horizontal safety distances in unmanned aircraft logistics), ensuring that mid-level norms are logically consistent throughout the entire chain of "market access, flight control, and liability determination". (Chen Jiayi, et al. 2025) A joint assessment team should be established by the Legislative Affairs Commission of the Standing Committee of the National People's Congress, the Civil Aviation Administration, the Ministry of Industry and Information Technology, and other relevant departments. This

team will focus on the challenges posed by new business forms to the law and conduct periodic comprehensive evaluations of the norms in the low-altitude economy field. Additionally, the revision cycle of technical standards should be linked to the pace of industrial iteration, to prevent standards such as Classification and Grading of *Civil Unmanned Aircraft Systems (2022)* from becoming institutional obstacles due to lag.

2 Improving the Coordination Path of the Normative System for Cross-Regional Linkage in China's Low-Altitude Economy

A clearly hierarchical normative system for the low-altitude economy provides a basic framework for collaborative governance. However, the cross-regional nature of the low-altitude economy requires further breaking down the governance barriers between regions and departments. Drawing on the EU's collaborative logic that combines basic authorization with local adaptation, institutional innovations are needed to remove obstacles to cross-regional linkage, extending from "intra-system collaboration" to "cross-regional collaboration".

First, in terms of regional collaboration, a "dual-track system" should be piloted in the Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay Area. On one hand, establish a "one-place approval, mutual recognition across the region" licensing mechanism – after enterprises obtain unified approval from the Civil Aviation Administration, the three regions of Guangdong, Hong Kong, and Macau shall not add additional approval conditions. With reference to *EU Drone Regulation (2019/947)* Article 13, only enterprises are required to submit risk response plans for local sensitive areas; On the other hand, a "Low-Altitude Economy Legislative Coordination Group" should be jointly established by the three regions to review and eliminate conflicting regulations within the region on a quarterly basis, forming a replicable model for regional coordination.

Secondly, at the inter-departmental coordination level, formulate the *Regulations on Inter-Departmental Coordination for the Low-Altitude Economy* to clarify the list of powers and responsibilities as well as procedural rules. For scenarios involving multi-department supervision, such as unmanned aircraft cross-border logistics, establish a joint approval mechanism featuring a "leading department-collaborating departments" structure, and implement a "unified supervision standards list". Specify national unified benchmarks for matters such as no-fly zone radii and airworthiness certification, while allowing localities to make scientific and reasonable refinements within these benchmarks. This will address the issue of excessive differences in no-fly zone radius standards across regions.

Finally, at the international alignment level, formulate the *Operational Procedures for the Administration of Foreign Unmanned Aircraft Entry* with reference to the EU's cross-border operation coordination mechanism. Unify the declaration requirements of customs, border control, and civil aviation authorities, and clarify the specific procedures and time limits for "approval through diplomatic channels". Establish a rule mutual recognition platform with countries along the "Belt and Road" initiative, and give priority to signing memorandums of understanding on regulatory cooperation in fields such as cross-border e-commerce logistics and international emergency rescue. Simplify the mutual recognition procedures for technical standards as appropriate according to specific application scenarios.

3 Promote the collaborative adaptation of the normative system between law and technology in the low-altitude economy

After addressing the adaptation issues in the spatial dimension of the low-altitude economy industry through the cross-regional coordination mechanism of the low-altitude economy normative system, it is necessary to further meet the requirements for in-depth integration of technology and law in the low-altitude economy industry in the digital era. To tackle the problem of lagging adaptation between technical standards, technical regulations, and legal norms, a dynamically responsive normative coordination system for the low-altitude economy should be established to foster positive interaction between technological innovation and institutional supply. (Yang Kuan, et al., 2019)

First, the mechanism for transforming technical standards into laws. Revise standards with security vulnerabilities such as the *Specification for Data Exchange Interface of Civil Unmanned Aircraft Real-Name Registration(2023),* clearly stipulating that SM4 encryption must adopt the CBC/CTR mode, compulsorily standardizing the generation and management rules of the initialization vector (IV), and prohibiting the use of the ECB mode; incorporate key full-life-cycle management and SM3 hash verification into mandatory clauses, and connect them with national cryptographic standards such as the *Basic Requirements for Cryptographic Application in Information Security Technology Information Systems (GM/T 0054-2021), t*o eliminate the risk of privacy leakage from the technical bottom layer.

Second, the system involves interdisciplinary experts in legislation. Establish a "Low-Altitude Economy Legislative Technology Pre-Research Group" that includes experts in fields such as cryptography, aviation engineering, and artificial intelligence to participate in the assessment of technical feasibility during the legislative demonstration stage; set up a fast track for "technological innovation-legal response". For new technologies such as unmanned aircraft, automatic obstacle avoidance and low-altitude communication frequency spectrum, the pre-research group shall put forward suggestions on legal adaptation to provide technical support for legislative revisions.[40]

Third, the embedding of norms in smart supervision platforms. Based on the UOM platform, the requirements for legislative coordination should be embedded into digital management processes: Algorithm modules will be used to realize automatic retrieval and conflict early warning of "higher-level laws - lower-level laws - technical standards"; A closed-loop management and control module covering "encryption - verification - auditing" will be established to ensure that the entire process of data transmission and storage complies with legal requirements, thus promoting technical supervision to become a visualized carrier of legislative coordination.

The law-based development of the low-altitude economy requires breaking through current institutional bottlenecks through legislative coordination, with its core lying in addressing the value imbalance among "safety supervision, industrial promotion, and technological innovation". This is specifically manifested in the ambiguity of the right basis in higher-level laws, the formalization of cross-regional governance coordination, and the lagging adaptation between technical standards and legal norms. Foreign practices suggest that drawing on the experience of the hierarchical legislative framework of the United States and the regional coordination mechanism of the European Union, China should clarify the boundaries of airspace use rights by revising the *Civil Aviation Law of the People's Republic of China (2021 Revision)*, implement the "one-place approval, mutual recognition across the region" mechanism on a pilot basis in the

Guangdong-Hong Kong-Macau Greater Bay Area, and embed the full-life-cycle management of cryptographic applications into technical standards. By doing so, a legislative system featuring "hierarchical coordination, cross-regional coordination, and technical coordination" can be built to achieve precise alignment between institutional supply and industrial demand. This will promote the transformation of the low-altitude economy from "policy-driven" to "rule-of-law guaranteed", providing a solid legal foundation for its high-quality development.

Contribution of the authors

Both authors contributed equally to this article. **Jian yu Hu** prepared the initial draft and worked on the literature review and case study analysis. **Rui xue Hou** revised the structure of the article in accordance with academic requirements, provided detailed comments on the first draft, and finalized the submission. The theoretical framework and comparative analysis were jointly developed. All revisions and comments were discussed and accepted by both authors. The authors made equal contributions to the preparation and publication of this article.

References

1. Rui Q. (2023). Re-discussion on Low-Altitude Economy: Concept Definition and Composition Analysis. Journal of Civil Aviation University of China, 41(06), 59-64. (in Chinese)

2. Songlin L., Hong Z., Qinglong Y., et al. (2025). Statistical Measurement and Spatial-Temporal Characteristics of the Modernization Level of Low-Altitude Economy. Statistics and Decision, No.05, 109-115. (in Chinese)

3. Yijiang F., Weibo L. (2024). Research on the Stage Characteristics and Application Scenarios of China's Low-Altitude Economy. China Price, No.4, 98-103. (in Chinese)

4. Ling X., Xintong S., Su P. (2025). Basic Support, Key Fields, and Development Priorities of China's Low-Altitude Economy. Social Sciences Journal, 1-10. (in Chinese)

5. Central Committee of the Communist Party of China. (2023). Decision of the Central Committee of the Communist Party of China on Further Comprehensively Deepening Reform and Promoting Chinese-Style Modernization. Beijing: People's Publishing House.

6. Xiaolan Z., Weirong H. (2024). Global Trends, Current Situation in China and Promotion Strategies of Low-Altitude Economy Development. Economic Review, No.08, 53-62. (in Chinese)

7. German Aerospace Center (DLR). (2024). The Future of Urban Air Mobility: The integration of air taxis into urban airspace: Findings from Horizon UAM, a research project of the German Aerospace Center (DLR) [Brochure]. German Aerospace Center.

8. Ali, B. S., Saji, S., & Su, M. T. (2022). An assessment of frameworks for heterogeneous aircraft operations in low-altitude airspace. International Journal of Critical Infrastructure Protection, No.37, 10-28. (in Chinese)

9. Public-Private Committee for Advanced Air Mobility. (2024). Concept of Operations for Advanced Air Mobility (ConOps for AAM) (First Issue Revision A). Retrieved from the official materials of the Public-Private Committee for Advanced Air Mobility.

10. General Authority of Civil Aviation (GACA). (2024, November). Advanced Air Mobility (AAM) Roadmap [PowerPoint presentation]. Presented at the 5th MID Region Safety Summit.

11. Public-Private Committee for Advanced Air Mobility. (2024). Concept of Operations for Advanced Air Mobility (ConOps for AAM) (First Issue Revision A). Retrieved from the official materials of the Public-Private Committee for Advanced Air Mobility.

12. German Aerospace Center (DLR). (2024). The Future of Urban Air Mobility: The integration of air taxis into urban airspace: Findings from HorizonUAM, a research project of the German Aerospace Center (DLR) (Version 09/2024). Köln (Cologne): Deutsches Zentrum für Luft- und Raumfahrt e. V.

13. Ali, B. S., Saji, S., & Su, M. T. (2022). An assessment of frameworks for heterogeneous aircraft operations in low-altitude airspace. International Journal of Critical Infrastructure Protection, No.37, 10-28. (in Chinese)

14. Xueying W., Guozhu G., Lilan G., et al. (2024). Research on the Regulatory System for Promoting the Development of China's Low-Altitude Economy. Information and Communications Technology and Policy, 50(11), 48-53. (in Chinese)

15. Zhihong G. (2024). Research on the Legal Guarantee for the High-Quality Development of Low-Altitude Economy. People's Tribune·Academic Front, No.15, 25-37. (in Chinese)

16. Bohan J. (2025). On the Legal Incentives for the High-Quality Development of China's Low-Altitude Economy. Journal of Hohai University (Philosophy and Social Sciences Edition), 27(1), 148-160. (in Chinese)

17. Xiaorong H., Yao M. (2022). Construction of Foreign General Aviation Legal Systems and Enlightenment to China. Old Revolutionary Area Construction, No.23, 53-58. (in Chinese)

18. Rongchang Z. (2018). Research on Foreign Drone Legislation and Its Enlightenment to China. Journal of Qiqihar University (Philosophy and Social Sciences Edition), No.1, 79-83. (in Chinese)

19. Shourong L. (2025). The Jurisprudential Logic and Institutional System of the Law for Promoting the Low-Altitude Economy Industry. Journal of Xinjiang Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition), No.3, 140 - 153. (in Chinese)

20. Yanshu Z. (2025). Harmony in Diversity: Rationale and Approach of Local Legislation in the Field of Low-Altitude Economy. Jiangxi Social Sciences, 45(5), 49-62. (in Chinese)

21. Fanlei Z. (2025). Low-Altitude Economy Empowers Urban Governance: Significance, Challenges and Paths. The New Orient, No.01, 40-46. (in Chinese)

22. Dudu J. (2025). Systematic Legal Response to the Development of China's Low-Altitude Economy: A Collaborative Path Based on Multi-Department Laws. Journal of Xiangtan University (Philosophy and Social Sciences Edition), 49(01), 79-87. (in Chinese)

23. Zhihong G. (2024). Research on the Legal Guarantee for the High-Quality Development of the Low-Altitude Economy. People's Tribune · Academic Front, No.15, 25-37. (in Chinese)

24. Chengxi C. (2023). Construction of China's Airspace Use Right System from the Perspective of Civil Law. Tianjin: Civil Aviation University of China. (in Chinese)

25. Xizhu W. (2017). Outline of the Construction of Private Law Rights in Airspace. Journal of Henan University of Economics and Law, 32(5), 102-109. (in Chinese)

26. Shenzhen Research Institute of Shanghai Jiao Tong University (Shenzhen Industry Research Institute), Guangdong Low-Altitude Economy Industry Development Co., Ltd., Bao'an Low-Altitude Economy Industry Association.(2025). Prospective on the Greater Bay Area (II): Promoting Collaborative Development of Low-Altitude Economy in the Greater Bay Area and Forging an International Model for Low-Altitude Economy Development. (in Chinese)

27. General Office of the State Council. Guiding Opinions of the General Office of the State Council on Further Promoting Cross-Departmental Comprehensive Supervision. (2023). No.1. 2023-01-13/2023-02-17.

28. Wenying T., Yongchuan Y.(2005). On the Legal Management of Network Information Security Technical Measures. Science and Technology Management Research, 25(4), 73-75. (in Chinese)

29. Shields, B. (2017). Air Traffic Control: How Mexican Cartels are Utilizing Drones to Traffic Narcotics into the United States. Penn State Journal of Law & International Affairs, 5(1), 207-236.

30. United States Congress. (2024). United States Code Title 49, § 40103 [S]. Washington, D.C.: Government Publishing Office.

31. Connot, M. J., & Zummo, J. J.(2016). Everybody Wants to Rule the World: Federal vs. State Power to Regulate Drones. The Air & Space Lawyer, 29(3), 27-54.

32. Cahoon, C. (1990). Low Altitude Airspace: A Property Rights No-Man's Land. Journal of Air Law and Commerce, 56(1), 157-198.

33. Tojal, M., Hesselink, H., Fransoy, A., Ventas, E., Gordo, V., & Xu, Y.(2021). Analysis of the definition of Urban Air Mobility – how its attributes impact on the development of the concept. Transportation Research Procedia, 59, 3–13.

34. European Parliament and Council of the European Union.(2018). Regulation (EU) 2018/1139 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2018 on common rules in the field of civil aviation and establishing a European Union Aviation Safety Agency, and amending Regulations (EC) No 2111/2005, (EC) No 1008/2008, (EU) No 996/2010, (EU) No 376/2014 and Directives 2014/30/EU and 2014/53/EU of the European Parliament and of the Council, and repealing Regulations (EC) No 552/2004 and (EC) No 216/2008 of the European Parliament and of the Council and Council Regulation (EEC) No 3922/91. Official Journal of the European Union, L 212/1.

35. European Commission.(2019). Commission Implementing Regulation (EU) 2019/947 of 24 May 2019 on rules and procedures for the operation of unmanned aircraft systems (Text with EEA relevance). Official Journal of the European Union, L 152, 45-113.

36. Bassi, E.(2019). European Drones Regulation: Today's Legal Challenges. In 2019 International Conference on Unmanned Aircraft Systems (ICUAS), 443-450.

37. Hao J.(2020). Paths to Reconciling Conflicts Between Low-Altitude Airspace Rights and Spatial Rights[J]. Journal of Zhengzhou University of Aeronautics (Social Science Edition), 39(3), 23-31. (in Chinese)

38. Shouping L., Yanmei O.Y.(2015). Legal Experience in the Development of U.S. General Aviation Industry and Its Enlightenment to China. Contemporary Law Review, 13(1), 94-103. (in Chinese)

39. Jiayi C., Qi Z., Qingyue B.(2025). Development Conception of China's Low-Altitude Economy from the Perspective of Domestic and Foreign Comparison. Shandong Macroeconomics, No.1, 20-31. (in Chinese)

40. Kuan Y., Xiuyan F.(2019). New Developments in U.S. Drone Legislation and Their Enlightenment. Journal of Beijing University of Aeronautics and Astronautics (Social Sciences Edition), 32(1), 113-122. (in Chinese)

Ху Цзинию[1], Хуэ жуйхэ[1]

[1]Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай

(e-mail: hrx2016@hit.edu.cn)

Законодательные вызовы и реконструкция нормативной системы низковысотной экономики Китая: перспективы синергии

Аннотация: Высотная экономика в Китае стремительно развивается как стратегическая новая отрасль, чему способствуют реформы, государственные инициативы и технологические инновации. Несмотря на то, что Закон о гражданской авиации формирует основное правовое основание, существующее законодательство выявляет противоречия в нормативной логике, фрагментарность регулирования и недостаточную адаптивность к технологическим

изменениям. В статье анализируются законодательные проблемы правового обеспечения низковысотной экономики Китая и предлагается использовать концепцию «законодательной синергии» как теоретический подход к их решению. На основе анализа литературы, эмпирических данных и сравнительного исследования выделяются три ключевые вызова: иерархический дисбаланс в системе норм, препятствия для межрегиональной координации и отставание между техническими стандартами и правовыми нормами. Рассматривается международный опыт, в частности иерархическая модель США и механизм региональной координации Европейского Союза, что позволяет предложить пути реконструкции нормативной системы Китая. Результаты исследования вносят вклад в разработку эффективной системы регулирования и создают законодательную основу для качественного развития низковысотной экономики.

Ключевые слова: низковысотная экономика, законодательные проблемы, синергия нормативной системы, управление воздушным пространством, регулирование БПЛА

Ху Цзинию[1], Хуэ жуйхэ[1]
[1]Харбин политехникалық университеті, Харбин қаласы, Қытай
(e-mail: hrx2016@hit.edu.cn)

Қытайдың төмен биіктіктегі экономикасын құқықтық реттеудің қиындықтары мен жүйелік реконструкциясы: нормативтік жүйе синергиясы тұрғысынан

Аңдатпа: Төмен биіктіктегі экономика Қытайда реформалар, саясаттық бастамалар және технологиялық инновациялар нәтижесінде стратегиялық жаңа сала ретінде қарқынды дамып келеді. Азаматтық авиация туралы заң негізгі құқықтық негізді қамтамасыз еткенімен, қолданыстағы заңнамада нормативтік логикадағы қайшылықтар, реттеудің бытыраңқылығы және технологиялық өзгерістерге бейімделудің жеткіліксіздігі байқалады. Бұл мақала Қытайдағы төмен биіктіктегі экономиканы құқықтық қорғаудың қиындықтарын талдап, оларды шешудің теориялық бағыты ретінде «заңнамалық синергия» тұжырымдамасын ұсынады. Әдебиеттерге шолу, эмпирикалық талдау және салыстырмалы зерттеу негізінде үш негізгі мәселе анықталды: құқықтық жүйенің иерархиялық теңгерімсіздігі, аймақаралық үйлестірудегі кедергілер және техникалық стандарттар мен құқықтық нормалардың сәйкессіздігі. АҚШ пен Еуропалық Одақ тәжірибесін талдау арқылы Қытайдың нормативтік жүйесін қайта құрудың жолдары ұсынылады. Зерттеу нәтижелері заңнамалық иерархияның бірізділігін қамтамасыз етуге, аймақаралық басқаруды жетілдіруге және технологиялық бейімделуді заңнамаға енгізуге бағытталған, бұл төмен биіктіктегі экономиканың сапалы дамуына құқықтық негіз қалайды.

Түйін сөздер: төмен биіктік экономикасы, заңнамалық қиын жағдай, нормативтік жүйенің синергиясы, әуе кеңістігін басқару, UAV реттеу

Information about the authors:

Jian yu Hu **–** student, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Hou Ruixue **–** Associate Professor, Faculty of Social Science and Humanities, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Ху Цзинию **–** студент, Харбинский политехнический университет, ул. Си Да Чжи 92, 150001, Харбин, Китай

Хуэ жуйхэ **–** доцент, факультет социальных и гуманитарных наук, Харбинский политехнический университет, ул. Си Да Чжи 92, 150001, Харбин, Китай

Ху Цзинию **–** студент, Харбин технологиялық университеті, Си Да Чжи көшесі, 92, 150001, Харбин, Қытай

Хуэ жуйхэ **–** доцент, әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті, Харбин технологиялық университеті, Си Да Чжи көшесі, 92, 150001, Харбин, Қытай

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law, Private International Law/ Международное право, международное частное право

IRSTI 10.87.17
Scientific article
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-250-263

BRICS Countries' De-Dollarization Strategy and Implementation

Li Xue*[1], Wen Li-li[2], S. Aidarbayev[3]

[1,2]*Harbin Institute of Technology, Harbin, China*
[3]*al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty*

(e-mail: [1]lixuesnow@hit.edu.cn, [1]wenlili@hit.edu.cn, [2]aydarbaevs@gmail.com)

Abstract: Since the mid-20th century, the US dollar has been the most popular currency in the global financial system and plays the most important role in global transactions. However, today, the BRICS countries have all started the process of de-dollarization. This article takes Russia, one of the BRICS countries, as an example to briefly describe its de-dollarization process. Furthermore, although the de-dollarization strategy of the BRICS countries will bring certain inconveniences in terms of economy and system, it will still bring many advantages to make up for it. Due to the two internal driving forces of economic scale and resource scale, the BRICS countries have to and will inevitably implement this strategy. This article then analyzes the specific measures of the "BRICS countries" to de-dollarize at the economic level and institutional structure level. Eventually, the perspective focuses on China and puts forward a series of meaningful strategic implementation suggestions for China to further deepen the de-dollarization strategy. These measures can increase the proportion of the RMB in the regional economy and the world economic cycle, further facilitating the de-dollarization strategy of the BRICS countries.

Keywords: BRICKS, De-dollarization, Dollar Hegemony, International Economic Law, RMB Internationalization

Introduction

In the early 20th century, the world entered a period of accelerated industrialization and globalization, the economic ties between countries became increasingly close, and the international financial system was gradually established. In the early stage, Britain passed the "Gold Standard Act" in 1816, taking the lead in establishing the gold standard system in the form of written law. From the late 19th century to the early 20th century, the global transaction

Received: 14.09.2025. Accepted: 24.09.2025. Available online: 30.09.2025

***corresponding author**

used general equivalents to pursue the system of "gold as the value benchmark" and "pound sterling as the transaction medium". Generally speaking, this system is more simply summarized as the "gold standard system". With the outbreak of World War I and World War II, countries generally experienced a process of over-issuance of currency, and the over-issued currency was basically used to strengthen the country's armed forces. Due to the serious expansion of paper money - gold vouchers - countries generally restricted the free flow and free exchange of gold, and the gold standard system gradually declined. During World War II, the economies of countries around the world suffered heavy losses, and the United States, as the main "rear factory" of the war, accumulated a lot of wealth. In 1943, the United States' gold reserves accounted for 70% of the world's gold reserves, making it a well-deserved global financial hegemon. At this time, the international status of the British pound was gradually replaced by the US dollar. To rebuild the post-war international financial order, the Bretton Woods Conference was held in 1944. The conference decided to establish the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank, and later signed the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

In the GATT 1947 system, gold still played the role of the most core anchor in the system, but the vouchers were updated from British pounds to US dollars, and the Bretton Woods system with the US dollar as the core was established. In the Bretton Woods system, the US dollar was directly linked to gold, with 1 ounce of gold equal to 35 US dollars, and other currencies were linked to the US dollar through fixed exchange rates. Since the US dollar can be directly exchanged for gold, while other currencies must obtain gold indirectly through the US dollar, this makes the US dollar a de facto international reserve currency, consolidating its core position in the international financial system. However, due to the United States' implementation of the "Marshall Plan" and the Cold War military expansion around the world, its international balance of payments deficit has been expanding, and gold reserves are insufficient to support the number of US dollars in circulation. In the 1950s and 1960s, the Bretton Woods system gradually collapsed. As countries' trust in the US dollar weakened, a large number of US dollars were exchanged for gold, which eventually prompted the United States to announce the "closing of the gold window" in 1971, terminating the direct link between the US dollar and gold. The Bretton Woods system actually collapsed and the world entered the era of floating exchange rates. However, the US dollar still continues to play the role of a global currency by virtue of its dominant position in international trade, energy markets and financial markets. Oil transactions are denominated in US dollars, and the US dollar has always been the dominant currency in the international financial market. Futures and spot transactions, as well as precious metal transactions, are still priced in US dollars. The policy influence of the Federal Reserve, the financial hegemony of Wall Street, and the comprehensive strength of the US economy have further strengthened the central position of the US dollar in the international monetary system.[1]

The US dollar is not only a symbol of economic power, but also a manifestation of comprehensive political, military and financial strength. Although its hegemonic position has been challenged by other emerging currencies and regional economies, the US dollar still plays an irreplaceable role in the global monetary system.

Method

This paper uses literature analysis to analyze the de-dollarization problem of BRICS countries.

Literature analysis – This paper uses literature analysis to sort out the process, current situation and problems encountered in the de-dollarization of BRICS countries, and finally describes the significance of de-dollarization.

Discussion

The foreign exchange arrangement clause of Article 15 of GATT stipulates the foreign exchange system arrangement of the WTO. Its core paragraph 2 stipulates that if all contracting parties are requested to consider or deal with issues related to currency reserves, international balance of payments or foreign exchange arrangements, they shall fully consult with the International Monetary Fund. All contracting parties shall accept all statistics or other survey results provided by the Fund on foreign exchange, currency reserves or international balance of payments in consultations; all contracting parties shall also accept the Fund's judgment on whether the actions taken by a contracting party on foreign exchange issues are in accordance with the provisions of the International Monetary Fund Agreement and whether they are in accordance with the conditions of the special foreign exchange agreement signed between the contracting party and the contracting parties. If the contracting parties need to make a final decision on cases involving the standards set forth in Article 12, paragraph 2 (a) or Article 18, paragraph 9 of this Agreement, they shall accept the Fund's judgment on what is a serious decline in the currency reserves of a contracting party, what is a very low currency reserve of a contracting party, what is a reasonable growth in the currency reserves of a contracting party, and on fiscal issues of other matters involved in the consultations. The core of this clause is to coordinate foreign exchange restrictions with quantitative restrictions, and emphasize that all WTO members should not affect the stability of the multilateral trading system. In other words, these provisions legally confirm the core position of the US dollar and the three pillars of the US-led WTO system (International Monetary Fund, World Bank, and WTO).

However, more than 70 years later, as the century-old changes accelerate, the world is increasingly heading towards the "era of chaos". In recent years, global hot wars have been particularly frequent. The conflict between Islamic-Arab countries and Israel, and the conflict between Russia and Ukraine continue to challenge contemporary international law and world order. At present, the global currency voucher, the US dollar, is constantly over-issued and depreciated. The United States is moving away from reality and turning to virtuality, from a manufacturing country to a financial country. Countries around the world are calling for the reshaping of the foreign exchange arrangement system. Recently, the continuous growth of the BRICS organization in the global economic and trade system has given it a greater voice in international governance. The BRICS system may bring the WTO foreign exchange arrangement into a new era of "dollar-multi-currency system". In the multi-currency system, the "BRICS currency" or the currency circulation system between the BRICS countries and the global South countries with the RMB as the circulating currency is about to emerge.

The history of BRICS is not that long. In 2001, American scholars created the term BRIC, which is pronounced as Brick and translated into Chinese as "Golden Brick". When the concept of BRICS was first proposed, it was believed that these economies would dominate the global

economy after the middle of this century. In 2006, Brazil, Russia, China and India met for the first time, and the meeting level was upgraded to the head of state level shortly thereafter. In 2010, South Africa joined, and BRICS became BRICS (English is similar to "brick" with plural). Later, as the BRICS mechanism continued to upgrade, there are now 11 member countries and several partner countries and observer countries. The BRICS mechanism has been upgraded to "BRICS +".

As early as 2009, the BRICS proposed in a joint declaration to reform global financial organizations in order to make them more in line with the new trend of world economic development. This view has always been the consistent insistence of the BRICS countries, which poses a threat to the hegemonic values of the United States. For most of the time since the establishment of the BRICS alliance, the BRICS countries have advocated giving emerging economies a greater voice and representation in the growing global economy, while helping them deal with the concerns brought about by the United States and Europe leading major institutions such as the IMF and the WB. In fact, the BRICS countries have been continuously carrying out their own "de-dollarization" initiatives and cooperation since their inception.

This article only takes Russia as an example. In 2014, the Russian Central Bank cut the share of foreign exchange reserves denominated in US dollars by more than half. After 2018, the Russian government sold US$101 billion of US Treasury bonds. At the same time, it formulated a "de-dollarization plan" to gradually reduce its dependence on the US dollar and strengthen its economic independence.

At that time, the Russian Central Bank cut the share of foreign exchange reserves denominated in US dollars by more than half; in 2018, the Russian government further accelerated the pace of de-dollarization, sold US$101 billion of US Treasury bonds on a large scale, and formulated a "de-dollarization plan". It laid the foundation for the diversified layout of the national financial system. In 2021, the Russian Ministry of Finance adjusted the structure of the National Welfare Fund, reducing the share of the US dollar to zero, further demonstrating its determination to "de-dollarize".[2] Starting in 2022, due to further sanctions caused by the military conflict with Ukraine, Russia began to explore new models of cross-border payments and apply encrypted digital currencies to the settlement of commodities such as oil and gas. By 2024, Russia went a step further and signed agreements with many countries to bypass the SWIFT system and establish a new cross-border payment system. This marks that Russia has taken a key step on the road to "de-dollarization", which not only enhances financial independence with partner countries, but also has a profound impact on the pattern of the international financial system.[3]

Although the BRICS countries have generally succeeded in reducing their inflation rates, their holdings of US dollar assets continue to increase, a phenomenon that is in clear contradiction with their strategic goal of "de-dollarization". Behind this contradiction is the deep-rooted and complex dependence of various countries on the US dollar system and the painful memory of its negative impact in history. For example, a sharp appreciation or depreciation of the US dollar has brought endless disasters to Brazil.[4] The Brazilian economy has long suffered from various forms of profit exploitation by British and American capital, and after the collapse of the Bretton Woods system, the country's foreign exchange reserves have been lost in large quantities due to the sharp fluctuations in the US dollar exchange rate. Similarly, the free flow of US dollar capital has manipulated the Indian capital market, causing violent turmoil and causing the country's important companies to suffer from the cycle of capital surplus and shortage. South Africa has not been spared either. Its financial companies have been fined heavily by Washington for

"money laundering" or violating unilateral US sanctions, highlighting the financial sanctions risks of the US dollar system.

In addition, the international monetary and financial system does not reflect the new changes in the power of the North and the South. Data shows that the share of the BRICS countries in the global economy has risen from about 10% in the late 20th century to 40%. However, the capital market has not reflected the changes in the power of the "Southern countries" represented by the BRICS countries. Taking the SDR as an example, it can be found from the SDR Special Drawing Rights updated periodically by the World Bank that so far, in addition to the currencies of developed countries (US dollars, British pounds, euros, Japanese yen, Swiss francs), only the RMB accounts for 12.28% of the SDR. The currencies of other BRICS countries are not part of the Special Drawing Rights.

In October 2015, the China Europe International Exchange was established. From then on, the RMB no longer had to be converted through the US dollar but directly with the British pound and the euro; in 2021, Iran launched the Iranian rial/Russian ruble currency transaction; in 2022, the UAE Central Bank signed a currency swap agreement with Turkey; as of 2022, China has signed bilateral local currency swap agreements with 40 countries and regions; in 2023, Iraq announced that it would allow direct settlement of its trade with China in RMB; trade between Brazil and China is no longer settled in US dollars but directly in local currencies. In addition, ASEAN countries have also begun to discuss plans to replace US dollars with local currencies for settlement.

Globally, the trend of "de-dollarization" aimed at reducing dependence on the US dollar is becoming increasingly apparent through the construction of new settlement methods. Many countries are actively bypassing the US dollar for direct trade and currency exchange. For example, trade between China and Brazil has been settled in local currencies, and Iraq has also approved the use of RMB payments in trade with China. As early as 2015, the China-Europe International Exchange was established, and China and Europe have achieved direct conversion of RMB with the euro and the pound. In addition, through the signing of bilateral currency swap agreements, such as the cooperation between the UAE and Turkey, and the extensive network established by China with 40 countries and regions around the world, countries have been able to strengthen financial ties. In 2021, local currency transactions were also launched between Iran and Russia; ASEAN countries are also exploring similar regional settlement plans. The essence of these new settlement methods is to enable export companies to receive payments in their own currencies, which not only saves the cost of exchanging third-party currencies and avoids the risk of exchange rate fluctuations, but also strategically enhances the influence and voice of non-US countries, especially emerging economies, in the global currency trading system. These are all manifestations of "de-dollarization" at the national level, and their essence is still a new settlement method. This approach allows bilateral export companies to receive payments denominated in their own currencies, saving on the cost of third-party currency conversions, and effectively avoiding the impact of exchange rate fluctuations in transit currencies (basically the US dollar).

Results

1. Advantages of De-Dollarization

First, it is conducive to maintaining the monetary sovereignty of the country. The most direct benefit of de-dollarization is to enhance the autonomy of monetary policy. Once the

dependence on the US dollar is reduced, countries will no longer be significantly affected by the Fed's policies. For example, when the US dollar enters a strong cycle, emerging economies often encounter currency crises due to the outflow of US dollars. If de-dollarization is achieved, these countries can reduce the impact of changes in US dollar liquidity on their capital flows and exchange rates, and regulate the economy more flexibly, such as through monetary policy tools such as medium-term lending facilities or 7-day reverse repurchases to stabilize their financial environment.

Second, it can reduce the financial risk of being sanctioned. The United States, relying on the international status of the dollar, has imposed the threat of financial sanctions by excluding target countries from the SWIFT system and other means. De-dollarization helps weaken the US financial hegemony and reduce the constraints of the international financial system dominated by the US dollar. For example, in recent years, the BRICS countries have promoted the construction of local currency settlement systems and de-dollarized payment networks, which not only enhanced their ability to deal with US financial sanctions, but also provided a more stable environment for economic and trade exchanges between member countries.

Third, it promotes the stability of capital flows and economic growth. In the context of de-dollarization, if countries can build a more diversified international monetary system, it will help reduce the risk of large fluctuations in exchange rates and promote more stable international capital flows. At the same time, by expanding the use of local currencies in international trade and investment, it can improve transaction convenience and stimulate investment and economic growth.

2. Disadvantages of de-dollarization

First, the global economy's high dependence on the US dollar is difficult to change in the short term. Despite the growing calls for de-dollarization, the US dollar still has an absolute controlling position in international financial transactions. International commodity transactions are mainly denominated in US dollars, and the US dollar is the main currency for global trade settlement and financial market transactions; the US dollar also dominates the global foreign exchange reserves with a proportion of about 60%. To completely get rid of dependence on the US dollar, it is necessary to reshape the trade and financial structure.

Second, the internal coordination problem of emerging economies. In the process of promoting de-dollarization by the BRICS countries, there are also inherent conflicts of interest and coordination problems. For example, countries have differences in the priority and distribution of benefits in the internationalization of their own currencies. In order to build a stable alternative system, in-depth cooperation is needed in terms of mechanism design, cross-border payments, credit stability, etc. Otherwise, it is easy to be driven by interests and each country will act on its own.

Third, the risks of exchange rates and capital flows will increase in the short term. The process of de-dollarization may be accompanied by instability in exchange rates and capital markets. If there is no mature alternative currency system to support it, it may lead to insufficient confidence in emerging currencies, capital outflows, and even local financial crises. In addition, large-scale adjustments to the allocation of international reserve assets may also impact the stability of the international capital market.

3. The BRICS countries have a huge economic scale

Since the 1990s, the BRICS countries have begun to serve as the main engine of world economic growth with their rapid growth rate. The total GDP of the BRICS countries has jumped

from US$2.4 trillion in 1995 to US$24.71 trillion in 2021, surpassing the United States in one fell swoop, with a compound growth rate of 8.97%.[5] In 1995, the proportion of the BRICS countries in the world economy was only 7.83%. 27 years later, the BRICS economy accounted for more than 25% of the world's total. Since the establishment of the BRICS organization in 2006, its contribution to world economic development has exceeded 50%. In terms of population, the BRICS countries have a population of 3.22 billion, accounting for more than 40% of the world. The huge economic scale and population base of the BRICS countries mean a vast market demand, and the development of finance cannot be separated from the support of the real economy. This has built a good foundation for monetary and financial cooperation among the BRICS countries.

4. BRICS countries have strong resource complementarity

BRICS countries have very strong resource complementarity, including resource-based countries such as Russia, Brazil and South Africa, as well as major energy resource importing countries such as China and India. Russia has the largest natural gas reserves in the world, the second largest coal reserves in the world, and the second largest oil export in the world, and plays an important role in the international energy field. Brazil is an important exporter of iron ore and agricultural products. South Africa has rich non-ferrous metal resources. The cooperation between China and India, as resource importers, and Brazil, Russia, and South Africa, as resource exporters, is conducive to the BRICS countries to achieve the internal circulation of international trade settlement in local currencies and break the monopoly of the US dollar in the pricing of international bulk commodities. From an industrial perspective, Brazil and Russia have comparative advantages in primary processed products such as natural resource products, while India and China have comparative advantages in industrial manufactured products and deep-processed products. In recent years, BRICS countries have been working hard to promote the transformation and upgrading of the manufacturing industry. For example, India plans to increase the share of manufacturing in the national economy from 16% to 25% by 2022. These measures have proved that the BRICS countries have strong resource complementarity. Combined with the will of countries, it is feasible to build a big cycle within the BRICS countries.

Conclusion

1. Currency swap mechanism

Currency swap is an important tool for de-dollarization. Through bilateral or multilateral currency swap agreements, countries can directly use their own currencies to complete trade settlements and reduce their dependence on the US dollar. For example, China has signed bilateral currency swap agreements with many countries to help trading partners provide liquidity support when their own currencies are insufficient. This mechanism not only reduces the demand for US dollar foreign exchange reserves, but also strengthens economic cooperation within the region.

2. Promote non-dollar pricing of commodities

The dollar-denominated commodity trade is an important basis for the dollar's hegemony. One of the keys to de-dollarization is to promote commodity transactions to be denominated in local currency or third-party currencies. For example, China promotes crude oil futures trading denominated in RMB, while India, Russia and other countries are also exploring energy trade

in non-US dollar currencies. This move not only weakens the dominance of the US dollar in the commodity market, but also enhances the internationalization of emerging currencies.

3. Expansion of local currency settlement

Local currency settlement avoids the role of the US dollar as an intermediary currency by paying directly in the local currencies of the two parties to the transaction. In recent years, the proportion of local currency settlement has gradually increased in economic and trade cooperation among BRICS countries. For example, Russia and China settle energy trade in RMB and rubles, significantly reducing the use of the US dollar in bilateral trade. The promotion of local currency settlement not only improves the convenience of transactions, but also reduces the risk of foreign exchange fluctuations and sanctions. At present, at the BRICS Kazan Summit in October 2024, Russia, a BRICS country, has claimed that it will promote the RMB as the main settlement currency. At this time, there is also a view in the United States that the BRICS countries' own currencies are mainly affected by the internationalization of the RMB.[6]

4. Anchoring of digital currency and "stable currency"

There are many types of digital currency. Except for the digital currency issued by central banks of various countries, such as the digital RMB issued by the People's Bank of China, it is basically divided into two categories. These are cryptocurrencies and stable currencies. Cryptocurrencies are Bitcoin, Ethereum and some other niche cryptocurrencies that have emerged in recent years. The characteristic of this currency is that anyone can issue it, and the price of the currency is not anchored to any real object. Its price is determined only by liquidity and supply and demand. The total value of cryptocurrency was only US$1.5 billion in 2013, but now it has reached US$3.38 trillion in June 2025.[7] However, the characteristic of cryptocurrency is that it fluctuates extremely violently. For example, when Trump took office as the US president in November 2024, Bitcoin once fluctuated by more than 10% in one day. Another currency issued by financial institutions - stable currency - perfectly avoids this drawback. The value of stable currency is anchored to sovereign currency or related assets. For example, 1 stable dollar = 1 US dollar, and the issuing institution promises to exchange it to the holder of the certificate at any time with the certificate of stable currency.[8] Stablecoins also have the characteristics of crypto assets, but the stability of their value depends mainly on the quality and transparency of their reserve assets. At present, the BRICS countries have carried out preliminary research and supervision of stablecoins and cryptocurrencies at the domestic level. On May 21, 2025, Hong Kong, China passed the Stablecoin Bill, which opened up the supervision of private entities on the issuance of digital currencies and stablecoins in Hong Kong. The regulations stipulate that anyone who issues legal currency stablecoins or Hong Kong dollar stablecoins in Hong Kong, promotes the issuance of legal currency stablecoins to the Hong Kong public, etc., must obtain a license. South Africa began to study the feasibility of issuing central bank digital currency in 2016, and conducted a digital currency payment project trial called "Khokha" in the country. On September 2, 2021, it joined the Dunbar (hereinafter referred to as "Dunbar") project to cooperate with Australia, Malaysia and Singapore to carry out cross-border payment trials of central bank digital currency.[9] After years of wavering on digital currency, India launched wholesale and retail digital rupee pilots in November and December 2022, respectively. After proposing the idea of central bank digital currency in 2020, Russia quickly completed the construction of the prototype of the digital ruble platform and

officially launched pilot testing in February 2022. Brazilian President Lula proposed creating a common digital currency "Sur" in Latin America as a supplement to Latin American trade and capital circulation.[10]

The "de-dollarization" cooperation at the structural level means starting from the cooperation system itself, gradually moving away from the US dollar monetary framework, and ultimately promoting the transformation of the international financial system. The core institutions of the international financial system (such as the IMF and the World Bank) have traditionally been dominated by the United States, and their dollarization mechanism provides institutional support for the hegemony of the US dollar. De-dollarization requires promoting the reform of the international financial system at the structural level and weakening the monopoly of the US dollar in the international reserve and payment system. For example, the establishment of the BRICS Development Bank provides member countries with non-dollarized financing options and promotes the diversification of multilateral financial governance.

5. Attempts to establish a reserve currency

Discussions within the BRICS on building alternative currency schemes began in June 2022, when Russian President Vladimir Putin first proposed at the Business Forum that he planned to develop a reserve currency based on a basket of currencies of member countries, with the explicit goal of reducing dependence on the US dollar and circumventing Western financial sanctions. During the BRICS Johannesburg Summit in August 2023, member countries agreed to set up a technical committee to study the feasibility of establishing a common payment system and a potential common currency.[11] However, during the BRICS summit, member countries made it clear that the organization "does not seek to de-dollarize." At the Kazan Summit in October 2024, Russia went a step further and declared that it would promote the renminbi as the main settlement currency within the framework.

In addition, some scholars also believe that the BRICS may refer to the Special Drawing Rights model of the International Monetary Fund (IMF) to create a BRICS settlement transaction accounting unit. Using this unit for cross-border trade also partially achieves the role of creating a unique currency.

6. Establish an independent cross-border payment and settlement system

At present, in the BRICS countries, except South Africa, each member country has created a cross-border payment and settlement system based on regional or multilateral currencies:

BRICS countries have established and operated their own payment systems, such as Russia's Mir, China's UnionPay and RMB Cross-Border Payment System (CIPS), India's RuPay and Brazil's ELO. On this basis, Russia first proposed the idea of building a unified "BRICS payment" system in February 2019, aiming to integrate the systems of member countries to simplify cross-border payment processes and reduce the impact of US dollar exchange rate fluctuations on trade. In November of the same year, the relevant letter of intent was signed. The original intention of this initiative was to provide an alternative to the global financial network dominated by the US dollar. In recent years, the idea has further evolved into the creation of a more comprehensive "BRICS Bridge" settlement and payment platform, aiming to create new possibilities for a fairer global financial order.

7. Establishment of cross-border financial institutions

This measure has already taken precedence within the BRICS countries. The BRICS countries have long jointly initiated the establishment of the "New Development Bank". The New Development Bank can hold a basket of reserve currencies of the BRICS countries, provide

a channel for social interaction, and become a new alternative way for commodity exchange in financial development. At the same time, the New Development Bank is still expanding continuously, and its member countries have expanded from five countries at the beginning of its establishment to twelve countries. In addition, as early as 2018, the BRICS Business Council had launched a multilateral cross-border payment system called BRICS Pay, and successfully completed scenario testing in Russia in 2024. This system is scheduled to be fully operational during the BRICS Summit in 2025. It has established a swap settlement channel that supports 9 currencies such as the US dollar, euro, and RMB, as well as gold, and allows member countries to use local or foreign currency settlement methods, so that the BRICS countries are no longer dependent on the SWIFT system.[11] The BRICS countries pointed out that the above measures have provided considerable convenience for mobilizing resources for infrastructure and sustainable development projects in the BRICS countries and other emerging market economies and developing countries, and have also promoted the diversification of multilateral and regional financial institutions. Foreign scholars believe that the BRICS New Development Bank is feasible and beneficial as a potential alternative to international organizations such as the IMF. This move is also a response to the Western countries led by the United States arbitrarily excluding countries from SWIFT.[4]

Conclusion Remarks

China's exploration of "de-dollarization" is essentially a gradual practice of promoting the internationalization of the RMB. Building RMB-denominated payments within the BRICS framework and de-dollarization can be carried out together. Although China has a huge economic and trade volume, due to various reasons, the RMB still has limited say in determining international pricing currencies and settlement options under the combined effect of factors. Therefore, it is urgent to seize the opportunity of "de-dollarization" and closely follow the adjustment opportunities of the current international monetary structure of "one rise and one fall". It is crucial for China to find its position in the future diversified payment system. In addition, measures to improve the domestic financial market and financial regulatory infrastructure are taken to expand the corresponding development space in the diversified international monetary settlement system. Specifically, the following response strategies can be adopted:

According to the law of development and evolution of currency internationalization, "pricing-clearing-reserve" is a key step and important symbol in the process of RMB internationalization. The construction of the US dollar system was built with the help of the control of the transaction medium of international trade after World War II, especially after the collapse of the Bretton Woods system. However, as of the beginning of 2023, although ranked fifth, the proportion of RMB in global payments was only 1.91%. This proportion is far lower than the 40.12% of the US dollar, the 37.88% of the euro, and the 6.57% of the British pound and the 3.15% of the Japanese yen.[12] Even in cross-border transactions involving China as a trading party, the use rate of RMB is only 18%. In fact, it shows that there is still an inertial dependence on foreign currencies (especially the US dollar). This does not match China's status as the largest trading country. It can be seen that the current degree of RMB internationalization is still relatively low, especially the increase in the proportion of pricing and settlement. There is still considerable room for improvement.

Therefore, we should focus on China's status as an economic power and a trading power and continue to do a good job in RMB trade settlement. Through local currency trade settlement, the circulation of RMB can be expanded, and then on this basis, we will strive to expand from trade settlement currency to strategic commodity pricing currency.[13] n terms of strategy,

we should start from key areas such as ASEAN and the "Belt and Road". We should strive to gradually penetrate RMB settlement into commodities, cross-border e-commerce and other fields, and build pricing mechanisms such as "petro-RMB" to break the existing pattern and create new growth points for RMB pricing.

Facing the dilemma of the unipolarization of the US dollar system, promoting the RMB to become a regional dominant currency is an effective path. Relying on the market size of China as the world's second-largest economy and the largest commodity trading country, by strengthening coordination with emerging economies, the international acceptance of RMB can be gradually improved[14]. Establishing a regional currency cooperation system dominated by RMB can substantially expand the international influence of RMB. On the other hand, it can also limit and constrain the functional unipolar US dollar system. The RMB Cross-Border Payment System (CIPS), built by the People's Bank of China, is an important tool to achieve this goal. As of 2022, CIPS has connected 178 countries and regions around the world, providing a strong clearing network and infrastructure support for the cross-border use of RMB.

Although the BRICS countries have established the BRICS New Development Bank in 2015 and the "BRICS Dispute Resolution Shanghai Center" at the Shanghai International Arbitration Center, they still lack substantive investment cooperation norms with institutional binding force. The process of regulating national investment rules in which the BRICS countries actively participate is mostly limited to the unilateral or bilateral level, ignoring the reconstruction of investment rules within the BRICS.[15] In fact, as an emerging topic in international investment governance, "investment facilitation" provides a new approach for BRICS countries in the face of the increasingly heated and institutionalized investment protectionism within the country. This concept is different from the traditional investment agreement that focuses on ex post protection and dispute settlement. It focuses more on optimizing the business environment by improving transparency and simplifying administrative procedures. Although there is no unified agreement with legal binding force like the Trade Facilitation Agreement in the world, its importance has been widely recognized. Many international organizations, such as the Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC), the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) and the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) have conducted in-depth discussions on this topic.

As a pioneer and key promoter, China initiated and established the "Friends of Investment Facilitation" mechanism within the framework of the World Trade Organization (WTO) in 2017, taking the lead in introducing this topic into the core agenda of the multilateral trading system and actively promoting rule-making. More importantly, China has promoted the BRICS group to reach an important consensus on investment facilitation on different international platforms, laying the foundation for future cooperation. For example, at the 2016 G20 Hangzhou Summit, all BRICS members jointly adopted the Global Investment Guiding Principles, which explicitly advocated the use of effective investment dispute prevention and resolution mechanisms. In 2017, the BRICS Investment Facilitation Cooperation Framework was signed, which for the first time elevated the relevant investment facilitation policies in each member country from a state of independence to a level between countries that requires mutual coordination and cooperation. Therefore, in the context of the reality that it is difficult to form a unified and standardized investment mechanism in the short term, making full use of these existing consensus bases and starting with the construction and improvement of investment dispute prevention mechanisms and consultation and dialogue mechanisms is undoubtedly the most pragmatic and effective choice to promote the deepening of investment cooperation and resolve internal differences among BRICS countries.

"De-dollarization" is a new direction explored by the BRICS countries in response to changes in the global financial landscape, and is also an important attempt to enhance monetary sovereignty and promote a multipolar international financial system. Although this process faces challenges such as the path dependence of the global economy on the US dollar, the internal coordination difficulties of emerging economies, and the risk of short-term capital fluctuations, the BRICS countries, relying on their huge economic size, resource complementarity, and continuously deepening monetary cooperation, have gradually broken the monopoly of the US dollar and explored a more fair and stable global financial order. At the same time, China has taken the internationalization of the RMB as a starting point in this process, and has continuously enhanced its influence in the international monetary system through regional cooperation, the improvement of the pricing and settlement system, and the construction of financial infrastructure. In the future, with the dynamic adjustment of the international monetary system, the BRICS countries may promote a more balanced development of the global economy and open up a new international financial landscape under the background of "de-dollarization".

Contribution of the author

The article is finished by the three authors equally. The First and Corresponding Author Li Xue finished the first version of this paper, the second author and the third author verified the first version and gave useful comments on this paper. The first author corrected the paper and submitted the paper.

References

1.Wenda H. Challenges of "De-dollarization" and Development Strategies for RMB Internationalization// China Foreign Investment. – No.15. - 2023. – p.13-27.

2. Wenhong X. De-dollarization: Russia's Counterattack in the Russian-US Financial War//Russian Eastern European and Central Asian Studies. – No.5. - 2021. – p.45-73.

3.Oyewole O. J., Fasanya I. O., Al-Faryan M. A. S. Quantile dependencies across BRICS currency markets in time of crisis: Analysis of the Russia-Ukraine war// INVESTMENT ANALYSTS JOURNAL. – No.4[5]. – 2023. - p.46-63.

4.Yifan D. The "de-dollarization" of BRICS countries is both inevitable and necessary// Political Economics Research. - No.1. - 2024. – p.22-34.

5.Weidong C., Shuping L., Youxin W., and Yingting L. The significance, implementation paths and suggestions for deepening the construction of the economic cooperation system among BRICS countries// Russian Studies. - No.6. - 2023. – p.13-24.

6.John R. US monetary policy, de-dollarization and the international financial system//New Finance. - No.9. - 2023. – p.13-33.

7.Cryptocurrency Prices Today By Market Cap//URL: https://www.forbes.com/digital-assets/crypto-prices/?sh=10db0b9e2478(accessed:15.06.2025)

8.BIS. CBDCs in Emerging Market Economies//URL: https://www.bis.org/publ/bppdf/bispap123.pdf. (accessed:15.06.2025)

9.Xu W., Jing C., Jing L. Exploration of BRICS central bank digital currency cooperation from the perspective of network construction//Contemporary World and Socialism. – No.2. – 2023. – p.142-151.

10.Lula wants Latin America to have a common currency: We can't continue to rely on the US dollar// URL: https://www.cankaoxiaoxi.com/world/20220527/2480731.shtml (accessed:15.06.2025)

11.Hongrui Z., Wenwen T. Research on GATT foreign exchange arrangements from the perspective of WTO: From a historical perspective//Northern Forum. – No.3. -2025. – p.13-19.

12.Hehe L. Research on the cooperation on “de-dollarization” among BRICS countries. - East China Normal University Press, 2023. – p.16.

13.Shigui T., Jianyu C. International currency trap, dollarization and de-dollarization - also on the issue of RMB internationalization in the construction of a new international monetary order//Financial Science. - No.8. - 2015. – p.54-67.

14. Shumilov V.M., Maulenov K.S., Maulenova B.N. Formation of the Global Normative System and Modern Economic Worldorder // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series. Vol. 142 No.1(2023) https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-225-243

15.Lifeng T. Different Positions of BRICS Countries on International Investment Arbitration and China’s Countermeasures//Journal of Law. - No.1. - 2019. – p.76-89.

Ли Хюэ[1]*, Вунь Лили[2], С. Айдарбаев[3]

[1,2]Харбин политехникалық университеті, Харбин, Қытай

[3]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(e-mail: [1]lixuesnow@hit.edu.cn, [1]wenlili@hit.edu.cn, [2]aydarbaevs@gmail.com)

БРИКС елдерінің долларсыздандыру стратегиясы және оны жүзеге асыру

Аңдатпа: 20 ғасырдың ортасынан бастап АҚШ доллары әлемдік қаржы жүйесіндегі ең танымал валюта болды және жаһандық операцияларда ең маңызды рөл атқарады. Дегенмен, бүгінде БРИКС елдерінің барлығы долларсыздандыру процесін бастады. Бұл мақалада долларсыздандыру үдерісін қысқаша сипаттау үшін мысал ретінде БРИКС елдерінің бірі Ресейді алады. Сонымен қатар, БРИКС елдерінің долларсыздандыру стратегиясы экономика мен жүйе тұрғысынан белгілі бір қолайсыздықтар әкелгенімен, оның орнын толтыру үшін әлі де көптеген артықшылықтар әкеледі. Экономикалық ауқым мен ресурстық ауқымның екі ішкі қозғаушы күшіне байланысты БРИКС елдері бұл стратегияны жүзеге асыруға міндетті және міндетті түрде жүзеге асырады. Содан кейін бұл мақалада «БРИКС елдерінің» экономикалық деңгейден және институционалдық құрылым деңгейінен долларсыздандыру бойынша нақты шаралары талданады. Ақырында, перспектива Қытайға назар аударады және Қытайға долларсыздандыру стратегиясын одан әрі тереңдету үшін маңызды стратегиялық жүзеге асыру ұсыныстарын ұсынады. Бұл шаралар аймақтық экономика мен әлемдік экономикалық циклдегі юаньның үлесін арттырып, БРИКС елдерінің долларсыздандыру стратегиясын одан әрі жеңілдетуі мүмкін.

Түйін сөздер: BRICKS, де-долларизация, доллар гегемониясы, халықаралық экономикалық құқық, юань интернационализациясы

Ли Хюэ[1]*, Вунь Лили[2], С.Айдарбаев[3]

[1,2]Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай

[3]Казахскийй Национальный Университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

(e-mail: [1]lixuesnow@hit.edu.cn, [1]wenlili@hit.edu.cn, [2]aydarbaevs@gmail.com)

Аннотация: С середины XX века доллар США является самой популярной валютой в мировой финансовой системе и играет важнейшую роль в глобальных транзакциях. Однако сегодня все страны БРИКС начали процесс дедолларизации. В данной статье на примере России одной

из стран БРИКС, кратко описывается процесс дедолларизации. Более того, хотя стратегия дедолларизации стран БРИКС принесёт определённые неудобства с точки зрения экономики и системы, она всё же принесёт множество преимуществ. В силу двух внутренних движущих сил – масштаба экономики и объёма ресурсов – страны БРИКС вынуждены и неизбежно реализуют эту стратегию. Далее в статье анализируются конкретные меры стран БРИКС по дедолларизации на экономическом и институциональном уровнях. В заключение авторы статьи фокусируются на Китае и предлагают ряд значимых стратегических предложений по её реализации для дальнейшего углубления стратегии дедолларизации. Эти меры могут увеличить долю юаня в региональной экономике и мировом экономическом цикле, а также дополнительно способствовать реализации стратегии дедолларизации стран БРИКС.

Ключевые слова: BRICKS, дедолларизация, гегемония доллара, международное экономическое право, интернационализация юаня

Information about the author:

Li Xue – Professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Wen Li-li – Associate professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Harbin Institute of Technology, Dazhi Street 92, 150001, Harbin, China

Aidarbayev S. – Professor, Faculty of International Relations, al-Farabi Kazakh National University al–Farabi, Al-Farabi Ave, 71, 050040, Almaty, Kazakhstan

Ли Хюэ – доцент, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Харбин технологиялық университеті, Си Да Чжи көшесі, 92, 150001, Харбин, Қытай

Вунь Лили – доцент, гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Харбин технологиялық университеті, Си Да Чжи көшесі, 92, 150001, Харбин, Қытай

Айдарбаев С. – профессор, халықаралық қатынастар факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Ли Хюэ – профессор, факультет гуманитарных и социальных наук, Харбинский политехнический университет, ул. Си Да Чжи 92, 150001, Харбин, Китай

Вунь Лили – доцент, факультет гуманитарных и социальных наук, Харбинский политехнический университет, ул. Си Да Чжи 92, 150001, Харбин, Китай

Айдарбаев С. – профессор, факультет международных отношений, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ.
ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318

ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ/ LAW SERIES/ СЕРИЯ ПРАВО

Халықаралық құқық, халықаралық жеке құқық / International law, Private International Law/ Международное право, международное частное право

MISTI 10.01.45
https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-264-275
Scientific article

Micro-credentials and Lifelong Learning in Higher Education: Italian and Kazakh regulatory frameworks

L. Lantero*[1], Ch. Finocchietti[2], A. Kulumzhanova[3]

1European Public Law Organisation; European Law and Governance School, Rome, Italy
[2]University of Trieste, Trieste, Italy
[3]European Public Law Organisation; European Law and Governance School, Rome, Italy

(e-mail: [1]l.lantero@cimea.it, [2]chiara.finocchietti@cimea.it, [3]a.kulumzhanova@n-k.kz)

Abstract: Micro-credentials have gained attention in public policies over the last few years. This paper, the scope of which is on micro-credentials in higher education with a particular focus on the European and Asian perspective, will explore the key policy documents in the European context, some of the available evidence, and the link between Higher Education, training, labour market and micro-credentials in the analysis of two national case studies in Italy and Kazakhstan.

Key words: micro-credentials, higher education, lifelong learning, Italy, Kazakhstan

Introduction

Lifelong learning has been a recurrent topic in European policy documents in the last two decades. It is referred to in all the 10 Communiqués signed by Ministers in charge of Higher Education in the European Higher Education Area, including the 1999 Bologna Declaration and already in the 1998 Paris Declaration. Another recurrent term in almost all the communiqués is employability, for which there is through the communiqués increasing relevance attached to skills and the need to adapt to changing societies. In the last two Communiqués, intersected with these two threads, the policy conversation saw a third element, that of micro-credentials, seen as a way to support lifelong learning and to enable learners to develop or update their cultural, professional, and transversal skills and competences at various stages in their lives [1; 2].

In the European Union context, in the period 2019-2024 micro-credentials are referred to in a significant number of policy documents regarding skills, education and digitalization. The EU Skills Agenda identifies micro-credentials as a way to upskill and reskill professionals, to value learning outcomes and to increase permeability and flexibility between different education

Received: 26.08.2025. Accepted: 06.09.2025. Available online: 30.09.2025

***corresponding author**

sectors and pathways [3]. The same value of upskilling and reskilling is referred to in the EU Digital Education Action Plan for 2021-2027 [4]. The importance of adult learning is reflected in one of the 3 targets defined by the European Pillar of Social Rights Action Plan, establishing that at least 60% of all adults should participate in training every year (in 2022 the percentage of adult learning for the European Union was 47%) [5]. In 2022, the share of people aged 25 to 64 in the EU who had participated in education or training in the previous 12 months was 47% [6].

The concept of micro-credentials is not new in itself. The idea of short learning provisions targeted at upskilling and reskilling, to support lifelong learning and employability has been present in many countries of the European Higher Education Area for a number of years [7; 8]. But at the same time 'micro-credential' is an umbrella term encompassing a variety of provisions: including 'nano-degrees', 'MicroMasters', 'certificates', 'badges', 'licences' and 'endorsements' [8; 9].

To fulfil the mission that European public policies assign to micro-credentials, governments see the need of a common framework and understanding of micro-credentials [1; 10; 11; 12]. In the European context a significant push in this direction has come since the outbreak of the COVID pandemic 2020. In this changing context, micro-credentials have been seen as instruments to support upskilling and reskilling to address the recovery from the pandemic and the green and digital transition, and to bring people back to work, to support the creation of new jobs and address specific skills gaps [3; 10; 13]. Between 2020 and 2022, various policy efforts were undertaken, including the formation of a higher education consultation group on micro-credentials within the European Union. This group laid the groundwork for a unified European approach to micro-credentials. Additionally, the Erasmus+ MICROBOL project played a key role in building consensus around a common micro-credential framework within the European Higher Education Area (EHEA) [3; 14].

The policy conversation on micro-credentials is not limited to the European context, with many countries and regions taking the initiative to support definitions and frameworks for micro-credentials. UNESCO too worked in this direction to define micro-credentials and their role in education [15; 16]. The lifelong learning approach, aimed at serving the diverse education needs of youth and adults, is one of the six major challenges that need to be overcome in "reinventing Higher Education". Short courses and micro-credentials are seen as a vital way to tackle the educational needs of adults at different stages of their personal and professional lives. Flexible learning pathways, recognition, mobility, and internationalisation are one of the 9 ways to navigate towards 2030 [17].

The conversation on micro-credentials is also a conversation on the shifting concept of qualification, enlarging the 'traditional' concept of degree (from Old French degré, 'a step forward', 'achievement') to the term credential (from Latin credere "to believe, trust", something that you can trust in) [18; 19]. This 'extended' concept is captured by the UNESCO Global Convention on recognition of qualifications, which significantly expands both the term qualification and the concept of recognition, encompassing a variety of provisions including validation of prior learning [20].

Methodology

The research was based on the analysis of key policy documents and regulatory frameworks from both Italy and Kazakhstan, as well as relevant European and international sources. The

work progressed through several stages: identification and examination of legal and policy materials, selection of national case studies, collection of supplementary evidence, and interpretation of results. The methods applied included policy and regulatory analysis, case study approach, comparative analysis, and review of available evidence such as data from the European Union's Adult Education Survey and Labour Force Survey. Each author contributed to the process: data collection, interpretation, and analysis were divided among the team, while the Italian case study was conducted as a research project, involving in-depth examination of legislative sources and publications on the recognition of qualifications.

Results

Research has been done on providing evidence of the impact of micro-credentials, to assess to what extent they can be an effective instrument in the direction designed by policy documents. One of the challenges in an evidence-based approach is related to the difficulties of exactly defining micro-credentials and making a comparison across different countries and higher education systems. With this methodological caveat, and in a landscape that is still evolving, there are some elements that seem to emerge. Research has consistently shown that adults aged 25-54 who possess higher education qualifications, demonstrate stronger information processing abilities, work in larger companies, and earn higher incomes are significantly more inclined to engage in non-formal learning and training activities compared to individuals with differing profiles [21]. Comparable trends in learner characteristics are also observed in various national and international data sources, including the European Union's "Adult Education Survey and Labour Force Survey" [22]. This trend seems to be reconfirmed also by the latest data: the perceived need for education and training increases with the level of educational attainment, seeing adults with tertiary qualifications being more inclined to attend training than their counterparts with upper secondary or post-secondary non-tertiary attainment [23]. By the same token, also the level of the micro-credentials seems to have an impact on potential learners: "Short learning programmes at the pre-bachelor level have a much higher proportion of socio-economically disadvantaged learners than micro-credential programmes offered by learning platforms such as Coursera or edX, whose learners are typically experienced workers holding academic degrees". Looking at the impact on the learner, another element is that programmes specifically linked to in-demand or growing industries show better outcomes. Furthermore "targeted and short-term credentials appear to work well when 'topping-up' existing higher education but have a mixed impact on those without a bachelor's degree" in terms of completion and of benefits after the end of the programme [24].

According to the EU definition a micro-credential is a "record of the learning outcomes". However, evidence from a pilot study in the European region reflects that very few micro-credentials are defined with learning outcomes: of 1,048 micro-credentials examined, 27% have well-structured learning outcomes, 24.71% have unstructured and confused learning outcomes, and in the majority of cases, learning outcomes are completely absent [25].

How a job profile relates to skills and to the development of micro-credentials, and how micro-credentials can support developing the skills needed by the labour market, is shown in two case studies, the example of micro-credentials developed in Italy for credential evaluators,

and by the reform carried out in Kazakhstan. Italy and Kazakhstan are both part of the European Higher Education Area (EHEA), and of the ASEM Education process, where there are two expert groups respectively on balanced mobility and on lifelong learning and TVET, and micro-credentials are one of the developments to be followed by the process [26; 27; 28]. Among the Central Asian countries, Kazakhstan stands out as the only nation that is officially part of the EHEA, while also participating in the emerging Central Asia Higher Education Area (CAHEA). The CAHEA was formally initiated through the signing of the Turkestan Declaration in 2021 by five regional countries – Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan – during a ministerial conference on education held in Turkestan [29]. The declaration explicitly affirms a shared intention to align with the principles of the Bologna Process and the EHEA, acknowledging its role in advancing higher education, enhancing graduate employability, fostering inclusive education systems, and promoting structural reforms across the sector [31].

Discussion

In Italy, since 1990, legislation allows for the provision of shorter courses targeted at the labour market. Since 1990, Higher Education Institutions can offer short courses and lifelong learning programmes targeted at adult learners (Law n. 341, 19 November 1990). This policy has been reaffirmed in legislation in 1999 (Law n. 4, 14 January 1999), and in 2013 general rules for the validation and certification of formal and informal learning were set.

In 2022, Italy carried out its second referencing of the National Qualifications Framework (NQF) to the European Qualifications Framework. As part of this process, micro-credentials were formally linked to the Italian NQF, and defined as qualifications comprising one or more competences that form broader qualifications. These are awarded within the National Competences for Certification System following short-term educational experiences, which may be flexible, personalized, and modular in format. The NQF's eight levels include sub-levels to reflect variations within each level, with micro-credentials categorized as sub-level "0", described as "a micro-credential consisting of one or more competences from a broader qualification" [31].

According to this legal framework, Italian Higher Education Institutions for more than 30 years have offered a number of lifelong learning opportunities that can fall under the definition of micro-credential.

As indicated above, also in Italy – one of the first countries affected in 2020 by the Coronavirus in the European context – the pandemic stressed the need for upskilling and reskilling. In this context of transformation the idea to organize a course for admission officers, staff of international relations, and more in general professionals working in the field of recognition of qualifications in Italian Higher Education Institutions took hold. The course was organised by CIMEA, the Italian National Information Centre on recognition of qualifications (part of the European ENIC-NARIC networks of 56 centres), together with the European University of Rome. It lasted from June to September 2020 and reached the maximum number set of 40 participants. Those who completed the course, and passed a final assessment (project work), were awarded a micro-credential professional certificate by CIMEA (awarded in the CIMEA blockchain system Diplome) and the "Diploma di perfezionamento" by Università Europea di Roma (the latter only if the person had the access requirements, i.e. a bachelor/EHEA first cycle degree).

During the course, participants underlined the need for a clear definition of the job of credential evaluator, of its tasks and competences, both for transparency and for consistent recognition of the value of the profession. From this need, CIMEA, in agreement with the Ministry for Universities and Research, started the procedure for formalizing the 'reference practice' for the professional profile of credential evaluator. The 'Reference Practices' (PdRs) introduce technical prescriptions or sectoral application models of specific standards when there are no national, European or international standards or draft standards [32]. A group of experts was created to define standards of the profession together with UNI, a private, non-profit association that oversees developing, publishing and disseminating voluntary technical standards of non-regulated professions in Italy. The group of experts was composed of a representative from CIMEA (project coordinator), the Conference of University Rectors, higher education institutions, and the Ministry for Education, Universities and Research as observer. The definition underwent a public consultation, and the reference practice was published in October 2022. The process took one year, and the outcome, the "UNI Reference Practice Number 120:2021", was published in October 2021 and made available for consultation to the public both in Italian and English. The process leading to the final text was a research project, defining the reference legislation, the tasks and activities of credential evaluators, their knowledge, skills, responsibilities and level of autonomy. This was done analysing the legislative reference for recognition at national European and international level (e.g. Lisbon Recognition Convention and subsidiary texts, the Global convention on recognition of qualifications, other relevant Conventions and recommendations), research and publications on recognition, and previous experience in training and skills development in the field managed by CIMEA and ENIC-NARIC networks. This analysis work served as the basis to identify, disarticulate and define the tasks, the knowledge and skills of credential evaluators.

The mapping exercise identified 15 tasks, 44 categories of knowledge (K) and 51 skills (S). A few examples of knowledge and skills follow:

Knowledge:

K1: *Be familiar with the principles of the Lisbon Convention and its subsidiary texts, with the principles of the international conventions on the recognition of qualifications (global convention and regional conventions) and with the national legislation on recognition.*

K2: *Understand what information on the qualifications for which recognition is being requested is necessary and adequate for the procedures and criteria adopted to be transparent, consistent and reliable.*

Skills:

S1: *Know how to conduct the evaluation procedure, from the request to the appeal, in line with the principles of the Lisbon Convention and its subsidiary texts, and on the basis of national legislation on recognition.*

S2: *Know how to find necessary and adequate information on the qualifications for which recognition is requested for the procedures and criteria adopted to be transparent, consistent and reliable*

Among the requirements to access the profession or to maintain professional standards, there is the need to do at least 75 hours of training per year, which can be reached by a number of means, including micro-credentials.

After the reference practice was published, it served to further support the definition of learning outcomes of the micro-credentials, to provide the necessary skills to be defined as

credential evaluator or to maintain updated the professional standards. According to the definition of 'credential evaluator' contained in the reference practice a professional association, Italian Professional Association of Credential Evaluators (APICE) was also created. Since its establishment, APICE has also cooperated in the organisation of the specialisation courses for credential evaluators, that are now at their fifth edition.

In the Italian experience, the micro-credentials served in creating a community of practice, and as a push to support a better and more consistent definition of a job profile and of skills, in a virtuous circle in which training supported transparency in definition of skills and knowledge, and clearer skills and knowledge supported better definition of learning outcomes contributing to increased quality and impact of the training and micro-credentials offer.

After the first experience in 2020, the micro-credential course for credential evaluator reached its fifth edition planned for 2025. The micro-credential awarded is a standalone course, assessed under the internal quality assurance mechanism of the awarding institution. It is level 7 EQF/EHEA QF 2nd cycle qualification. The access requirement is a bachelor degree or equivalent, but if a prospective candidate does not have it, it is still possible to attend the course receiving at the end only the CIMEA professional certificate, in a logic of inclusion and of supporting upskilling and reskilling. The micro-credential is awarded together with a micro-credential supplement, also in blockchain, that contains all the transparency elements of the micro-credential in line with the standard elements of micro-credentials detailed in the EU Council Recommendation for micro-credentials (including learning outcomes, type of quality assurance, assessment, workload in ECTS, plus additional elements such as mode of verification of the certificate etc.).

The Kazakh approach to micro-credentials is framed in the context of two reference laws: Law "On Professional Qualifications" n. 14 of 4 July 2023, that defines the concepts of professions, registers, recognition of professional qualification, competences, etc; and the national Law on Education, n. 319 of 27 July, 2007, that sets, among others, the elements of the programmes of 'additional education', including 'professional development programmes for specialists aimed at developing professional competencies adequate to modern requirements' and 'retraining programmes for specialists aimed at obtaining qualifications, taking into account the needs of the labour market'.

The concept of micro-credentials is included in Kazakhstan's Concept for the Development of Higher Education and Science for 2023-2029, as updated by the Government Resolution No. 471 dated June 14, 2024. Within this framework, micro-credentials are positioned as a tool for delivering targeted, skill-based learning either alongside or following a student's primary academic programme. This is particularly emphasized in the context of vocational and technical education. For example, in preparing vocational education instructors and engineer-pedagogues for college-level teaching, the concept allows practical training to be integrated through dual education pathways. This allows them to study the methodology of technical and vocational education while acquiring sufficient competencies.

Minor programmes and micro-credentials programmes in all areas of training in accordance with professional standards provide students with the opportunity to be certified for qualifications at levels 4-5 of the National Qualifications Framework. In the same document, micro-credentials are referred to as a way to support lifelong learning for all learners.

In Kazakhstan, a micro-credential is officially defined as the volume of knowledge, skills, and competences required to carry out a distinct labour function in accordance with a professional standard or within the scope of a particular profession. These credentials are acquired through short-term training programs (State Compulsory Standard of Higher Education On the Approval of State-Established Compulsory Standards for Higher and Postgraduate Education. Order of the Minister of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, dated July 20, 2022, No. 2. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on July 27, 2022, No. 28916).

To support institutions in delivering such programs, a methodological guide has been developed, detailing the procedures for designing, implementing, and recognizing micro-credentials. The guide draws on national regulatory and legal frameworks and emphasizes enhancing educational quality, aligning with labour market needs, and fostering lifelong learning. It was reviewed and approved by the Sectoral Council on Professional Qualifications in the field of Science and Higher Education and is recommended for use by educational institutions. (Protocol No. 3, dated December 12, 2024).

Micro-credentials are part of the learning offer of universities. Procedures are in place both for implementation of micro-credentials with employers, and for their recognition. Specifically, micro-credential programmes are applied in higher and postgraduate education in two ways: the first one is the inclusion in the curricula of educational programmes if the learning outcomes are met. In this case, programmes of micro-credentials can be included in the curricula of the course as an additional educational programme or as a standalone course. In this case, they can consist of one or more modules and can be offered either in face-to-face or distance learning formats. If the final assessment is successfully completed, a certificate is issued, and the obtained micro-credential is included in the course curriculum, with the competencies recorded in the diploma supplement. The workload is expressed in ECTS, and the typical range for the volume of a micro-credential programme is from 1 to 5 academic credits. Quality assurance of micro-degrees is considered either within the framework of existing mechanisms of institutional or programme accreditation, or as part of the certification and evaluation process.

The second procedure is related to the recognition of micro-credentials, which go beyond the educational programme and may be offered by alternative providers. In this case, its volume can reach 45 or more credits. The final document confirming the completion of this programme is a separate certificate, which is not linked to the diploma supplement. The recognition of the competencies gained for employment purposes or for further studies is carried out through the transfer/recognition of learning outcomes obtained in other organizations. Currently, there is no public registry of micro-credentials in Kazakhstan; only a registry of full-cycle educational programs exists. However, discussions are ongoing regarding the possibility of developing and approving a unified registry of micro-credentials.

In line with the Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029, Kazakhstan has a platform for provision of professional training. The Skills Enbek professional training platform (https://skills.enbek.kz/ru) was launched in 2021, developed on the principle of a marketplace and is the Kazakh equivalent of international training platforms, like Coursera. The platform gives access to online courses to acquire new knowledge and improve skills. It offers 629 courses in various areas offered by 164 providers, and more than 487,000 users, of which 401,000 have successfully completed the

training. Certificates obtained on the platform are automatically reflected in the resume on the employment portal "Electronic Labor Exchange", which increases the chances of job seekers when applying for a job. 38 courses are provided by Kazakh Universities, with more than 15,800 users signed up, and about 2,500 completed the training and received a certificate.

Conclusion

In Italy and Kazakhstan there is not a specific legislation on micro-credentials as such, but the provision of short learning courses targeted at upskilling and reskilling, for lifelong learning and for a better match with labour market needs is a long-standing reality, and allows for the provision of micro-credentials.

Micro-credentials are seen following the same approach, in line with the EHEA approach, that looks at micro-credentials as an instrument for lifelong learning and for meeting the requirements of learners, changing societies and labour markets.

From the Italian perspective, the inclusion of micro-credentials in the National Qualifications Framework could be an instrument to support transparency and recognition of micro-credentials awarded, while further research would be needed to measure the impact of this change and more in general of micro-credentials at large.

From the Kazakh perspective, the existence of the online platform and the data on its usage seems to confirm a few of the trends described in literature, with more users and a high rate of completion of courses in the VET and professional postgraduate sector.

In both countries, conversation and policy discussions on micro-credentials have been a forum of exchange between Higher Education Institutions, VET, labour market and non-formal providers.

While micro-credentials in both countries are part of a heterogeneous landscape, more analysis would be needed to monitor the impact of micro-credentials on further studies and for employment. Another area, looking at the Italian definition of standards for non-regulated professions, could the potential role played by micro-credentials for improving quality and skills for specific job profiles on one side, and on the other to what extent such skills and competences are transparently and clearly recorded in the certification awarded.

Authors' contribution

All authors contributed equally to the preparation of this article. The final version submitted for publication was thoroughly discussed and agreed upon by every author.

The specific roles were distributed as follows:

Luca Lantero – carried out the collection and interpretation of results, and made an important contribution to shaping the concept and design of the study.

Chiara Finocchietti – worked on analyzing the outcomes of the research, formulated proposals, and endorsed the final version of the manuscript for publication.

Aitzhan Kulumzhanova – undertook critical review of the text and its content, gathered and analyzed supplementary data, and ensured the reliability of the results as well as the coherence of the article as a whole.

References

1 "Rome Ministerial Communiqué" European Higher Education Area (EHEA), 2020, http://www.ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique.pdf (accessed: 12.02.2024).

2 "Tirana Communiqué" European Higher Education Area (EHEA), 2024, https://ehea2024tirane.al/wp-content/uploads/2024/06/Tirana-Communique.pdf (accessed: 20.09.2024).

3 "A European approach to micro-credentials: Output of the micro-credentials higher education consultation group – Final report" European Commission, 2020, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7a939850-6c18-11eb-aeb5-01aa75ed71a1 (accessed: 18.04.2024).

4 "Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Digital Education Action Plan 2021–2027 Resetting education and training for the digital age" European Commission, 2020, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0624 (accessed: 07.06.2024).

5 "The European Pillar of Social Rights Action Plan" European Commission, 2021, https://data.europa.eu/doi/10.2767/89 (accessed: 29.01.2024).

6 "Adult learning—Participants" Eurostat, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Adult_learning_-_participants (accessed: 11.05.2024).

7 Cirlan, E., & Loukkola, T. (2020) "Micro-credentials linked to the Bologna Key Commitments: Desk research report". https://microcredentials.eu/wp-content/uploads/sites/20/2020/09/MICROBOL-Desk-Research-Report.pdf

8 Lantero, L., Finocchietti, C., & Petrucci, E. (2021) "Micro-credentials and Bologna Key Commitments: State of play in the European Higher Education Area". https://microcredentials.eu/wp-content/uploads/sites/20/2021/02/Microbol_State-of-play-of-MCs-in-the-EHEA.pdf (accessed: 14.04.2024).

9 Chakroun, B., & Keevy, J. (2018) "Digital credentialing: Implications for the recognition of learning across borders". UNESCO.

10 Brown, M., Nic Giolla Mhichil, M., Beirne, E., & Mac Lochlainn, C. (2021) "The global micro-credential landscape: Charting a new credential ecology for lifelong learning". Journal of Learning for Development, 8(2), pp. 228–254. https://doi.org/10.56059/jl4d.v8i2.525 (accessed: 05.07.2024).

11 "Quality and value of micro-credentials in higher education: Preparing for the future" OECD, 2021, https://doi.org/10.1787/9c4ad26d-en (accessed: 19.02.2024).

12 Varadarajan, S., Koh, J. H. L., & Daniel, B. K. (2023) "A systematic review of the opportunities and challenges of micro-credentials for multiple stakeholders: Learners, employers, higher education institutions, and government". International Journal of Educational Technology in Higher Education, 20. https://doi.org/10.1186/s41239-023-00381-x (accessed: 28.09.2024).

13 "Council recommendation of 16 June 2022 on a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability 2022/C 243/02" Council of the European Union, Official Journal of the European Union, 2022. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022H0627%2802%29 (accessed: 30.10.2024).

14 "Micro-credentials linked to the Bologna Key Commitments: Common framework for micro-credentials in the EHEA" MICROBOL, 2022, https://microcredentials.eu/wp-content/uploads/sites/20/2022/03/Micro-credentials_Framework_final-1.pdf (accessed: 09.09.2024).

15 "Towards a common definition of micro-credentials" UNESCO, 2022, https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381668 (accessed: 17.06.2024).

16 Martin, M., & Van der Hijden, P. (2023) "Short courses, micro-credentials, and flexible learning pathways: A blueprint for policy development and action (Policy paper)". UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000384326 (accessed: 22.07.2024).

17 "Beyond Limits: New ways to reinvent higher education" UNESCO, 2022.

18 "Credential" Oxford Learner's Dictionaries, Oxford University Press, 2024, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/credential (accessed: 05.03.2024).

19 "Degree" Oxford Learner's Dictionaries, Oxford University Press, 2024, https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/degree?q=degree (accessed: 06.03.2024).

20 "Global Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education" UNESCO, 2019,https://www.unesco.org/en/legal-affairs/global-convention-recognition-qualifications-concerning-higher-education?hub=66535 (accessed: 12.11.2024).

21 Kato, S., Galán-Muros, V., & Weko, T. (2020) "The emergence of alternative credentials (Report No. 216)". OECD. https://doi.org/10.1787/b741f39e-en (accessed: 25.08.2024).

22 "Public policies for effective micro-credential learning" OECD, OECD Publishing, 2023, https://doi.org/10.1787/a41f148b-en (accessed: 08.02.2024).

23 "Education at a Glance 2024 OECD Indicators" OECD, 2024, https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2024_c00cad36-en.html (accessed: 21.10.2024).

24 "Micro-credentials for lifelong learning and employability: Uses and possibilities" OECD, 2023, https://doi.org/10.1787/9c4b7b68-en (accessed: 16.03.2024).

25 "Marte Project" CIMEA, 2025.

26 "ASEM Education Strategy 2030" ASEM Education, 2021, https://asem-education.org/wp-content/uploads/2021/12/ASEM-Education-Strategy-Paper-Final-Version.pdf (accessed: 12.09.2024).

27 "ASEM Education Chair's Conclusions from last Ministers' Meeting" ASEM Education, 2024, https://asem-education.org/wp-content/uploads/2023/10/Conclusions_by_the_Chair_ASEMME9.pdf (accessed: 15.06.2024).

28 "ASEM Partner Countries" ASEM Education, 2024, https://aseminfoboard.org/partners/ (accessed: 27.07.2024).

29 Yergaliyev, K. (2022) "Development of the Central Asian Higher Education Area based on the principles of the Bologna Process". EHEA Coordination Group on Global Policy Dialogue. https://www.in-global.eu/wp-content/uploads/2024/02/2.Presentation-of-the-CAHEA-Central-Asian-Higher-Education-Area-discussion-on-possible-cooperation.pdf (accessed: 04.08.2024).

30 "Declaration on the creation of the Central Asian Higher Educational Area (Turkestan Declaration)" Central Asian Higher Educational Area, 2021, https://enic-kazakhstan.edu.kz/files/1634028623/eng_declaration.pdf (accessed: 18.05.2024).

31 "Italian referencing report of the qualifications to the European Qualifications Framework" Ministry of Labour and Social Policies, Ministry of Education and Merit, & Ministry for Universities and Research, ANPAL, 2022, https://europass.europa.eu/system/files/2023-10/RAPPORTO%20REFERENZIAZIONE%20_APRILE%202023_ENG_V5.pdf (accessed: 09.11.2024).

32 "Reference Practice" UNI, 2024, https://store.uni.com/en/ (accessed: 13.09.2024).

Л. Лантеро[1], К. Финоккьетти[2], А. Кулумжанова[3]
[1,3]Еуропалық қоғамдық құқық ұйымы; Еуропалық құқық және басқару мектебі; Рим, Италия
[2]Триест университеті, Триест, Италия
(e-mail: [1]l.lantero@cimea.it, [2]chiara.finocchietti@cimea.it, [3]a.kulumzhanova@n-k.kz)

Жоғары білім берудегі микробіліктіліктер мен өмір бойы оқу: Италия мен Қазақстанның нормативтік-құқықтық базасы

Андатпа: Соңғы жылдары микробіліктіліктер жоғары білім беру жүйесінде және қоғамдық саясатта өзекті мәселелердің біріне айналды. Бұл мақалада Еуропа және Азия елдерінің, әсіресе Италия мен Қазақстанның тәжірибесі негізінде жоғары білім беру саласындағы микробіліктіліктердің рөлі қарастырылады. Еуропалық саясат аясындағы негізгі құжаттар мен бар деректреге сүйене отырып, жоғары білім, кәсіби даярлық, еңбек нарығы және микробіліктіліктер арасындағы өзара байланыс талданады.

Түйін сөздер: микробіліктіліктер, жоғары білім, өмір бойы оқу, Италия, Қазақстан

Л. Лантеро[1], К. Финоккьетти[2], А. Кулумжанова[3]
[1,3]Организация европейского публичного права; Школа европейского права и управления, Рим, Италия
[2]Триестский университет, Триест, Италия
(e-mail: [1]l.lantero@cimea.it, [2]chiara.finocchietti@cimea.it, [3]a.kulumzhanova@n-k.kz)

Микроквалификации и непрерывное обучение в высшем образовании: нормативно-правовая база Италии и Казахстана

Аннотация: Микроквалификации привлекли внимание в сфере государственной политики за последние несколько лет. Настоящая работа, сфокусированная на микроквалификациях в высшем образовании с особым акцентом на европейский и азиатский контекст, рассматривает ключевые программные документы в европейской перспективе, имеющие данные, а также взаимосвязь между высшим образованием, профессиональной подготовкой, рынком труда и микроквалификациями на примере двух национальных кейсов – Италии и Казахстана.

Ключевые слова: микроквалификации, высшее образование, обучение на протяжении всей жизни, Италия, Казахстан

Information about the authors:

Lantero L. **–** PhD, Associate Professor, European Public Law Organisation, European Law and Governance School, Piazza di Porta Portese 6, 00153, Rome, Italy

Finocchietti Chi. – Master, PhD Candidate in History, University of Trieste, Piazzale Europa, 1, 34127, Trieste, Italy

Kulumzhanova A. – PhD Candidate, European Public Law Organisation, European Law and Governance School, Palazzo Altemps, Piazza S. Apollinare 46, 00186, Rome, Italy

Лантеро Л. **–** PhD, доцент, Еуропалық қоғамдық құқық ұйымы, Еуропалық құқық және басқару мектебі, Пьяцца ди Порта Портезе 6, 00153, Рим, Италия

Финоккьетти К. **–** магистр, PhD ізденуші, тарих мамандығы, Триест университеті, Пьяцца Европа, 1, 34127, Триест, Италия

Кулумжанова А. – PhD ізденуші, Еуропалық қоғамдық құқық ұйымы, Еуропалық құқық және басқару мектебі, Палаццо Альтемпс, Пьяцца Сан-Апполинаре 46, 00186, Рим, Италия

Лантеро Л. **–** доктор философии (PhD), доцент, Организация европейского публичного права, Школа европейского права и управления, Пьяцца ди Порта Портезе 6, 00153, Рим, Италия

Финоккьетти К. – магистр, кандидат PhD по истории, Триестский университет, Пьяццале Европа, 1, 34127, Триест, Италия

Кулумжанова А. **–** кандидат PhD, Организация европейского публичного права, Школа европейского права и управления, Палаццо Альтемпс, Пьяцца Сан-Апполинаре 46, 00186, Рим, Италия

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

Бас редактор: И.С. Сактаганова
Компьютерде беттеген: Д. Нурушева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
– 2025. – 3 (152). – Астана: ЕҰУ. 276 б.
Шартты б.т. – 17,25. Таралымы – тапсырыс бойынша
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: http://bullaw.enu.kz/
Басуға 30.09.2025 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды